

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1993 2 letnik 47

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Mišo Stiplovec
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 7. 1993.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Madita Šetinc (nemščina), Lidija Berden (angleščina), Doris Jarc (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 150-001, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 2200 SIT, za društvene člane 1600 SIT, za društvene članepokojence 1200 SIT, za društvene člane-študente 800 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **560 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, september 1993

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Ferdo Gestrin, Milko Kos in njegovo delo	181–183
Milko Kos and his scientific pursuits	
Rajko Bratož, Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem	185–214
Accounts of Medieval Authors on the Antique History of the Area between Syrmium and Aquileia	
Peter Štih, K diplomatični analizi 12. poglavja Konverzije	215–223
To the Diplomatic Analysis of the 12th Chapter of Conversio	
Vida Stare, Stanovanjska jama z Otoka pri Dobravi	225–249
Dwelling Cave on Otok by Dobrava	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (6. del)	251–261
Historical Association for Carniola (6th part)	
Petra Svobljšak, Prva svetovna vojna in Slovenci (1. del)	263–287
The First World War and the Slovenes (Part 1)	
Avzug Lešnik, Diferenciacija v KPJ pod vplivom »21 pogojev Kominterne«	289–293
Differentiation in the KPJ under the Influence of the "21 Comintern Conditions"	
Stane Berzelak, Pomembni ljudje iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline	295–298
Important People from the Mislinja, Meža and Upper Part of Drava Valley	

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH – PROBLEMS OF HISTORY IN SCHOOLS

Marta Ivašič, O pouku zgodovine v Italiji	299–309
On History Lessons in Italy	

ZAPISI – NOTES

Janez Gradišnik, O Nemcih pri nas po letu 1918	311–312
On Germans in Our Country after 1918	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Breški novci v prostoru Alpe-Jadran (Jože Podpečnik)	313–318
Friesach Coins in the Area the Alps- the Adriatic	
6. vsedrjavni seminar »Documenti, testi, studi, archivi, per un bilancio del lavoro sulla scrittura popolare in Italia« (Marta Verginella)	319
6th State Seminar "Sources, Text, Studies and Archives. Survey of Folk Records in Italy"	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Predstavitev knjige : Jaroslav Šašel, Opera selecta (Stane Gabrovec, Rajko Bratož)	321–323
James Axtell, The European and the Indian. Essays in the Ethnohistory of Colonial North America (Katarina Kobilica)	324–326
Schlögel Rudolf, Bauern, Krieg und Staat. Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert (Jože Maček)	326–327
Umberto Corsini, Pro et contra le idee di Francia (Branko Marušič)	327–328
Vita religiosa e cultura in Lombardia e nel Veneto nell'etna Napoleonica (Branko Marušič)	328
Ester Capuzzo, Dal nesso asburgico alla sovranità italiana (Branko Marušič)	328
T. H. Aston and C. H. E. Philipin, The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe (Jože Maček)	329–330
Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992 (Jurij Perovšek)	330–334
Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918–1921 (Žarko Lazarevič)	334–335
Holm Sundhauseen, Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall (Franc Rozman)	335–336

Narodu in državi sovražni – Pregon koroških Slovencev 1942. Volks- und staatsfeindlich, Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942 (Damjana Zelnik)	336–340
Loški razgledi 38/1991 (Nataša Stergar)	339–340
Raoul Pupo, Immagini e Problemi 1945. (Julijska krajina. Podobe in vprašanja 1945) (Marta Verginella)	340
Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945–1956. Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji (Žarko Lazarević)	341–342

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvilleki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 2	VII–X
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 47, 1993, 2	

Ferdo Gestrin

MILKO KOS IN NJEGOVO DELO

Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992

Dva dneva nas ločita od stoletnice rojstva akademika prof. dr. Milka Kosa,¹ najvidnejšega slovenskega zgodovinarja v času več desetletij trajajočega njegovega vrhunskega znanstvenega dela. Menim, da ne bi bilo za zgodovinarje primernejše in bolj odgovarjajoče oblike spominjanja na ta dogodek, kakor je znanstven kolokvij v organizaciji zgodovinskega oddelka FF ljubljanske Univerze, kjer je pokojni profesor deloval polna štiri desetletja, kolokvij, posvečen problematiki in novejšim raziskavam srednjeveške slovenske zgodovine in zgodovino-pisja, ki mu je temelje v mnogočem postavljaj. Hkrati pa trdim, da je to premalo; premalo, ker je ostalo zgolj v zgodovinarskih krogih. Kosovo znanstveno delo je postalo del narodne kulture, je povečalo elemente slovenske identitete. Zato bi se morali spominjati njegove stoletnice rojstva mnogo širše. Tudi iz naše sredine bi morale izžarevati pobude v tej smeri.

V kratkem času, ki ga imam na razpolago, ne morem obširneje govoriti niti o njegovem življenju in še manj o rezultatih njegovega vsakodnevnega, vztrajnega znanstvenega dela. V zakladnico slovenskega zgodovino-pisja je prispeval 375 bibliografskih enot, t.j. vrsto knjig, razprav, člankov in ocen. Poleg tega pa je v njegovi zapuščini ostalo veliko nedokončanih rokopisov in besedil; med drugim tudi večji del sinteze kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja, na katerem je delal več desetletij.

Milko Kos je bil rojen 12. decembra 1892 v Gorici v družini prof. Franca Kosa, najpomembnejšega predstavnika prve generacije slovenskih kritičnih in šolanih zgodovinarjev. Pri njem je sin Milko dobil prve vzpodbude za študij zgodovine in neposredno mentorstvo, kar je zgodaj dalo prve sadove. Še pred zaključkom gimnazijskega šolanja je mladi Milko Kos stopil na pot znanstvenega proučevanja z razpravo o zgodovini rojstnega področja svojega očeta (*Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630*. Carniola 2, 1911, 40 sl., 260 sl.). Študiral je na Dunaju 1911–1916 in v Parizu 1921/22 in si pridobil temeljito zgodovinsko znanje. Predavali so mu profesorji Jireček, Dopsch, Redlich in Ottenthal. Védenje iz zgodovinskih pomožnih ved je širil na Institut für österreichische Geschichtsforschung na Dunaju in na École des chartes v Parizu, poleg tega pa je vpisoval tudi predavanja iz geografije, slavistike in umetnostne zgodovine. Doktoriral je že 1916. leta in bil sprejet na zgoraj omenjeni inštitut. Nato je delal v dunajskem Vojnem arhivu, bil šele konec novembra 1918 odpuščen iz vojaške službe in začel po nalogu Narodne vlade v Ljubljani delati na rešitvi arhivskega vprašanja na Dunaju. Vmes je sicer postal znanstven sodruknik v licejski knjižnici v Ljubljani, vendar je pravo službo tam nastopil kot asistent šele s prvim decembrom 1920, potem ko se je vrnil z Dunaja. V maju 1924 je postal docent za pomožne zgodovinske vede na FF v Beogradu, v začetku

¹ Navajamo najvažnejše objave o življenju in delu prof. dr. Milka Kosa. Enciklopedični zapisi o njem so v St. Stanojević, Narodna enciklopedija SHS, II, 1926, 426; Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 329 sl.; Enciklopedija Slovenije 5, 1991, 311; sem sodijo tudi biografski prispevki: Slovenski biografski leksikon 1, 1932, 528 in Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Hrsg. von M. Bernath, München 1976, Bd. 2, 484–485. Jubilejni predstaviti življenja in dela Milka Kosa ob šestdesetletnici in sedemdesetletnici je napisal B. Grafenauer, Znanstveno delo Milka Kosa, ZČ VI–VII, 1952/3 (Kosov zbornik), 9–29. Ob sedemdesetletnici Milka Kosa, ZČ XVI, 1962, 171–175. Istega avtorja je zapis ob proslavi devetdesetletnice rojstva in desete obletnice smrti v Novi Gorici 1982. leta v ZČ 38, 1984, 134–138. V 80. letih sta izšla še dva Kosova življenjepisa, ki ju je napisal B. Marušič: prvi Milko Kos, Primorski slovenski biografski leksikon II, 1982, 130–132, drugi Lo storico goriziano Milko Kos (1892–1972), Studi Goriziani LIX, 1984, 65–71.

Številni so tudi nekrologi: B. Grafenauer, V spomin Milka Kosa, Kronika 20, 1972, 1–2; isti, Milko Kos, Letopis SAZU 23, 1972, 87–91; isti, Velika pobuda za študij starejše zgodovine jugoslovanskih narodov. In memoriam Milko Kos, JIČ XII, 1973, 79–86; isti, V spomin Milka Kosa, Onomastica Jugoslavia 5, 1975, 163–166; F. Gestrin, In memoriam akademiku in profesorju Milku Kosu, ZČ 26, 1972, 5–10; F. Zwitter, Profesor Milko Kos, Objave Univerze v Ljubljani 1971/72, št. 1–2, 147–149; J. Žontar, Milko Kos (1892–1972), Südostforschungen 31, 1972, 344–349; P. Blaznik, V spomin akademika dr. Milka Kosa, Loški razgledi 19, 1973, 417–419. Zadnji in doslej najboljše prikaz življenja in dela Milka Kosa s celotno, tudi posthumno bibliografijo je napisal B. Grafenauer, Življenje in delo Milka Kosa, v knjigi M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, 1985 (SM), 353–384.

oktobra naslednjega leta izredni profesor na FF v Zagrebu za iste predmete, nato pa septembra 1926 izredni ter februarja 1934 redni profesor za občo zgodovino srednjega veka in pomožne zgodovinske vede na FF v Ljubljani. Tu je do 1946, ko je fakulteta dobila samostojno katedro za slovensko zgodovino, predaval tudi zgodovino Slovencev. V pokoj je odšel 1965, vendar je pomožne zgodovinske vede predaval še v študijskem letu 1967. Polnih 39 oziroma 41 let, če štejemo še honorarne obveznosti, je delal na fakulteti, kar je najdaljši staž med vsemi dosedanjimi akademskimi učitelji na zgodovinskem oddelku. V tem obdobju je bil dekan in prodekan FF (1935–1939) ter v najtežjih letih za obstoj slovenske univerze, t.j. v okupacijskem času, rektor (1941–1945) ter nato še tri leta po vojni prorektor te naše najvišje znanstveno-pedagoške institucije.

Prof. Milko Kos je bil delovno tesno povezan tudi s strokovnim društvom, njegovim glasilom in dejavnostjo. Že od leta 1926 je bil odbornik Muzejskega društva za Slovenijo, bil 1934–1945 njegov predsednik, nato podpredsednik in v isti funkciji tudi pri Zgodovinskem društvu za Slovenijo od 1946 dalje še polnih dvajset let. Bil je urednik JIČ-a (1935–1939) in ZČ (1950–1972). Pomembno je bilo njegovo sodelovanje pri slovenskem deležu Jugoslovanske enciklopedije.

Z javnim znanstvenim delom je Milko Kos začenjal, kakor že rečeno (čeprav je prve toda neobjavljene razprave napisal že par let popreje), leta 1911, t.j. v času, ko je slovensko zgodovino pisje, zlasti tudi po zaslugi njegovega očeta, prehajalo v nov kvaliteten dvig: v problemsko analizo temeljnih zgodovinskih procesov v slovenski preteklosti. Temeljito šolanje v povezavi z dobrim znanjem klasičnih in več svetovnih jezikov, pronicljivost duha, velik smisel za kritično vrednotenje virov, sposobnost iz množice podatkov s pomočjo analize sestaviti celovite podobe zgodovinskega dogajanja, uporaba najrazličnejših metodoloških prijemov in občudovanja vredna sistematičnost pri delu so dali trdno osnovo za široko znanstveno dejavnost prof. Milka Kosa v tej novi smeri, dejavnost, ki že sama po sebi vzbuja občudovanje in nedeljivo spoštovanje. Njegovo nad šestdesetletno znanstveno delovanje so poleg vsega označevale še neomajna vztrajnost, načrtnost in sposobnost za sintezo. Sledil je novim metodologijam in pogloblitim dosežkom sočasnega evropskega srednjeveškega zgodovino pisja in ga dobro poznal. Tako je že pred drugo svetovno vojno postal in bil nato do smrti prvi zgodovinar svoje generacije in v tem sledil očetu, ki mu gre enako mesto v njegovem času. Užival je velik ugled v širši, rekli bi, v vsej evropski zgodovinarski sredini,² doma pa je postal nedvomni razsodnik pri spornih zgodovinskih vprašanjih.

Delo prof. Kosa je seglo njegovim sposobnostim in strokovnemu šolanju odgovarjajoče zelo na široko, vse od izdajanja virov do sintez, sicer pa na mnoga področja politične gospodarske in kulturne srednjeveške zgodovine. Med pogloblitna področja njegovega znanstvenega dela bi mogli šteti naslednje. Najprej študije iz problematike paleografije in diplomatike virov za slovensko srednjeveško zgodovino in z njimi povezanim izdajanjem virov, pri čemer je razširil temelje, ki jih je položil že oče. Od izdaj listinskega gradiva je namreč prešel na izdaje narativnih, urbarialnih in drugih virov. S temeljitimi komentarji, s tekstno in vsebinsko analizo je izdal dvoje najvažnejših zgodnjerednjeveških virov za slovensko zgodovino: spis o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev ter besedilo brižinskih spomenikov. Z zbirko *Viri za zgodovino Slovencev*, v kateri je izdal tri knjige srednjeveških urbarjev za Slovenijo, je dal slovenskemu zgodovino pisju osnove za znanstveno izdajanje raznovrstnih virov, ki mu danes lahko sledimo.

Z izdajo urbarialnih virov je bilo tesno povezano drugo področje Kosovega dela: proučevanje agrarnega gospodarstva oz. agrarne zgodovine nasplah, ki ji je poleg obsežnih uvodnih poglavij k izdaji urbarjev posvetil še številne druge razprave. Mnogim področjem slovenske politične in kulturne zgodovine ter tudi problemom slovenske historiografije je pripisati večji del Kosovih razprav.

Pogloblitno območje slovenske zgodovine, ki se mu je po letu 1919 desetletja z vso prizadevnostjo posvečal, je bila zgodovina naselitve slovenskega ozemlja in njegova kolonizacija, s tem povezana procesa germanizacije slovenskega poselitvenega prostora in nastajanja slo-

² Prim. R. vom Bruch – R. A. Müller, *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München (C. H. Beck) 1991, 172–173, 366.

venske etnične meje ob koncu srednjega veka, prav tako pa tudi priprava historične topografije slovenskega ozemlja. Žal sta prav sinteza kolonizacijske zgodovine in historična topografija ostali nedokončani. Del topografskega gradiva, omejen le na Kranjsko do leta 1500, je izšel v treh knjigah v posmrtni izdaji leta 1975 v pripravi Inštituta za zgodovino M. Kosa. Gradivo za zgodovinsko topografijo Slovenskega Primorja se v Inštitutu pripravlja za tisk. Kdaj bo prišlo do objave Kosove slovenske kolonizacijske zgodovine, je za sedaj nemogoče predvideti. Pripravlja pa se za tisk njegova nedokončana izdaja briksenških blejskih urbarjev.

Med njegova najpomembnejša dela nedvomno sodi tudi prva znanstvena sinteza slovenske srednjeveške zgodovine do reformacije (1933), ki je v svoji drugi, izpopolnjeni izdaji z naslovom *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja* (1955, srbski prevod 1961) postala temelj za nadaljnje proučevanje slovenske zgodovine tega obdobja.

Ob razvejanosti njegovega znanstvenega dela in siceršnje dejavnosti so razumljive številne počastitve še za življenja, a tudi visoke funkcije, ki jih je opravljal. Že 1928 je postal pravi član Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, med prvimi je bil tudi član konec leta 1937 ustanovljene Akademije znanosti in umetnosti in naslednjega leta, ko AZU preraste v pravo akademijo, preimenovano leta 1948 v SAZU, je zopet med prvimi akademiki. Na SAZU je bil v letih 1948–1972 predstojnik Inštituta za zgodovino, ki se danes po njem imenuje, in v letih 1950–1972 njen glavni tajnik, leta 1966 je dobil diplomu dunajske univerze o zlateg doktoratu, tri leta pozneje je postal častni doktor ljubljanske univerze. Počastile so ga tudi mnoge tuje institucije. Leta 1936 ga je za člana imenoval Slovanski inštitut v Pragi, leto pozneje so ga izvolili za zunanjega dopisnega člana JAZU in Královske česke spoletnosti v Pragi. Leta 1948 je postal zunanji dopisni član Poljske akademije znanosti in 1953 član Institut für österreichische Geschichtsforschung ter 1961 zunanji dopisni član SANU.

Oris Kosovega znanstvenega dela moremo zaključiti z besedami, ki jih je zapisal B. Grafenauer ob izdaji njegovih izbranih razprav pri Slovenski matici leta 1985 pod naslovom *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. Tako pravi: »Temelj vse te (t.j. Kosove) življenjske poti je bila seveda pot znanstvenega delavca od zgodnjih začetkov v domači hiši v Gorici še med gimnazijskim študijem do vrhunskega znanstvenika, ki nam je ves čas po osvoboditvi veljal za prvega mojstra slovenske zgodovine, nespornega predstavnika slovenske zgodovinske vede v vseh domačih in mednarodnih organizacijskih telesih zgodovinske in z zgodovino vezanih znanosti, že od okrog 1930 naprej pa preprosto za neprekosljivega poznavalca srednjeveške kolonizacije slovenskega ozemlja, vedenja o tem, "od kod, od kdaj in kako" smo Slovenci v svoji novi domovini.«

Naj bosta njegov lik in znanstveno delo še dolgo v naši zavesti kot neprestana vzpodbuda za temeljito proučevanje zgodovine slovenskega naroda.

Summary

MILKO KOS AND HIS SCIENTIFIC PURSUITS

Ferdo Gestrin

Milko Kos was born on the 12th of December 1892 in Gorica / Gorizia. He studied history and geography in Vienna and specialized in Vienna and Paris. He lectured in Belgrade, Zagreb and since 1926 in Ljubljana. The survey on occasion of his birth centenary deals with his life, especially his scientific work, the most important books and his public activities. It points out his work on the history of the Middle Ages in Slovenia and his publishing of historical sources from the same period.

Milko Kos died on the 24th of March 1972 in Ljubljana.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/150-001, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

- Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2
 - Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5
 - Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1
 - Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)
 - Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43
 - Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III
 - Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije – organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7
 - Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot
 - Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika
 - Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
 - Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija
 - Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4
 - Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24
 - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4
- Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Rajko Bratož

POROČILA SREDNJEVEŠKIH PISCEV O ANTIČNI ZGODOVINI PROSTORA MED SIRMIJEM IN OGLEJEM

*Razširjeno besedilo referata na kolokviju ob stoletnici
rojstva Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992*

Milko Kos je v več prispevkih obravnaval vprašanje kontinuitete iz antike v srednji vek v slovenskem naseljitvenem prostoru. Prišel je do ugotovitev, ki z nekaterimi novejšimi dopolnitvami in korekturami držijo še danes.¹ Eden manj opaženih vidikov proučevanja kontinuitete je vprašanje kontinuitete znanja o antični zgodovini našega prostora. Ker le ta v antični dobi nikdar ni nastopal kot državna, politična ali upravna enota, temveč je bil vseskozi razdeljen, moramo za razumevanje njegove zgodovine pritegniti v obravnavo skoraj celotni prostor severnojadranskega območja, vzhodnih Alp s predalpskim prostorom, dela srednjega Podonavja in zahodnega Balkana, skratka ozemlja med Sirmijem na vzhodu in Oglejem na zahodu, med Donavo na severu in Jadranskim morjem na jugu. Na tem ozemlju so se v rimski dobi, ki časovno pokriva pretežni del antičnega obdobja, izoblikovale naslednje upravne enote: Deseta regija ali kasneje provinca Benečija z Istro, province Norik, Panonija in Dalmacija.

O vrsti dogodkov v antični dobi v tem prostoru poroča dokaj nesistematično sorazmerno veliko število antičnih zgodovinarjev in drugih piscev. Ti so v ogromni večini izhajali od drugod, le prav redki med njimi (kot na primer ptujski škof Viktorin, oglejski škof Kromacij ter prav tako na Oglej navezana Hieronim in Rufin) so izhajali iz tega prostora ali se vsaj dalj časa v njem zadrževali. Podoba antične zgodovine tega prostora je v luči poročil samih antičnih piscev zelo fragmentarna. Poročila se nanašajo na nekaj ducatov »izbranih« dogodkov iz več kot sedemstoletnega obdobja od prvih posegov Rima v ta prostor v 2. stoletju pred Kristusom do zadnjega obdobja v procesu propadanja antičnega sveta proti koncu 6. stoletja. Med temi dogodki jih je velika večina poznanih iz pripovedi enega ali dveh avtorjev, le prav malo pa je takih, da o njem poroča več antičnih piscev.²

Spričo izrazite zarezje v razvoju med antiko in srednjim vekom, do katere je prišlo s propadom ostankov poznoantične državne in družbene ureditve, večjega dela poznoantičnih naselbinskih struktur in velikega dela antičnega kulturnega izročila ob naselitvi Slovanov na prehodu iz 6. v 7. stoletje, je umestno vprašanje, kolikšen del znanja o dogodkih in razvoju

Seznam okrajšav:

CB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1828 ss.
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Berlin
MGH AA	Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi, Berlin
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, Hannover – Berlin
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien
PG	Migne, Patrologia Graeca, Paris
PL	Migne, Patrologia Latina, Paris
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

¹ M. KOS, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave. Izbral, uredil in opombe napisal B. GRAFENAUER. Ljubljana 1985, 115–142. Novejše stanje raziskav posredujejo zlasti: B. GRAFENAUER v delu: PAVEL DIAKON, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, 342–375; J. ŠAŠEL, Opera selecta, Ljubljana 1992, 821–830; S. CIGLENEČKI, Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru, Ljubljana 1987, 146 ss.; 175 sl.

² Antični literarni viri za obravnavano ozemlje še niso sistematično zbrani. Širše izbore prinašajo naslednja dela: J. ŠAŠEL v publikaciji: *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*. Ured. J. ŠAŠEL – P. PETRU s sodelavci, Ljubljana 1971, 17–45 (viri za alpske zapore); ISTI, v delu: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 74–99 (viri za cestno omrežje in topografijo); ISTI, *Opera selecta*, Ljubljana 1992; M. ŠAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986 (z viri do leta 238); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986 (viri za začetke krščanstva); ISTI v delu: *EVGIPIJ, Življenje svetega Severina*, Ljubljana 1982 (viri za vzhodnoalpski prostor v 5. stol.); F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 1–171 (št. 1–132, viri za 6. stol.).

v antični dobi in v kakšni obliki moremo ugotoviti pri srednjeveških avtorjih od 7. do 15. stoletja, ki so o dogodkih v antiki v obravnavanem prostoru poročali. Posebej važno pri tem je vprašanje, iz katerih antičnih avtorjev so črpali srednjeveški pisci: ali iz tistih, ki jih poznamo tudi danes, ali tudi iz takih, ki so danes izgubljeni in je srednjeveško poročilo pravzaprav edini vir za poznavanje dogodka ali stanja v antiki.

V pregled smo zajeli srednjeveško historiografijo z deli, nastalimi po letu 600, nismo pa upoštevali ostale srednjeveške književnosti, v kateri tudi sporadično naletimo na podatke, ki se nanašajo na antično dobo (zlasti v hagiografiji, pa tudi v historični geografiji, poeziji in drugod). V nekoliko manjši meri kot za antično dobo velja tudi za srednjeveško obdobje ugotovitev, da avtorji le v majhnem delu izhajajo z obravnavanega ozemlja ali iz njegovega neposrednega sosledstva. Velika večina piscev izhaja od drugod, tako vsi bizantinski zgodovinarji in ogromna večina zahodnih latinsko in kasneje tudi nemško pišočin zgodovinarjev. Srednjeveška historiografija je v svojem razvoju nadaljevanje poznoantičnega krščanskega zgodovinopisja, tako v Bizancu kot na latinskem Zahodu. Spričo postopnega jezikovnega, kulturnega in političnega odtujevanja med obema območjema so bizantinski avtorji zajemali predvsem iz grških zgodnjekršćanskih piscev pozne antike, zahodni pa so se opirali predvsem na latinske avtorje pozne antike.³

I. Poročila bizantinskih piscev

Bizantinski zgodovinarji poročajo o dogodkih v antični dobi na obravnavanem ozemlju, ki z izjemo manjših delov in krajših obdobj ni pripadalo bizantinski državi, sorazmeroma malo. Resnično pomembna poročila najdemo samo pri tistih piscih, ki so v celoti prepisali ali obširno povzeli poročila grških avtorjev pozne klasične in poznoantične dobe, kot na primer Kasija Diona, Herodijana, Priska in Filostorgija. Nekateri od teh avtorjev (kot na primer Priskos) so se v celoti, spet drugi (kot na primer Kasij Dion) v znatni meri ohranili prek bizantinskih ekscerptov. Seveda danes te tekste uvrščamo med fragmentarno ali v ekscerptih ohranjene antične literarne vire, saj v teh primerih ne gre za ustvarjalnost bizantinske dobe. Dionovi fragmenti, ki jih posreduje bizantinska pisca Ksifilinos iz 11. stoletja in Zonaras iz 12. stoletja, prinašajo vrsto podatkov o dogodkih od prvih posegov Rima na zahodni Balkan do 229 po Kristusu.⁴ Priskovi fragmenti, ki so se ohranili prek Konstantina Porfirogeneta iz srede 10. stoletja, prinašajo temeljit prikaz razmer v hunski državi v Atilovi dobi. Med temi velja posebej poudariti pomen poročila o poslanstvu zahodnega cesarstva, ki je leta 448 »iz noriškega mesta Patabio« odšlo na Atilov dvor, z edino omembo antičnega Ptuja v bizantinski književnosti.⁵ Fragmenti iz Cerkvene zgodovine arijanca Filostorgija iz prve polovice 5. sto-

³ Prim. kratko W. BESSON, *Geschichte. Das Fischer Lexikon*, Frankfurt am Main 1961, 46 ss. in 159 ss. Za bizantinsko historiografijo gl. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*, München 1892 (2. izd. 1897), 219–408, in zlasti H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, München 1978, 241–504. Za razvoj historiografije na latinskem Zahodu gl. M. MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters I–III*, München 1911–1923–1931. Kratek precizen pregled antične historiografije z oceno njenega vpliva za razvoj srednjeveške posreduje nazadnje F. WINKELMANN, *Historiographie, Reallexikon für Antike und Christentum* 15, 1991, 724–765; pregled srednjeveške historiografije posreduje vrsta avtorjev (G. WIRTH itd.) v geslu: *Chronik, Lexikon des Mittelalters* 2, 1983, 1954–2028; pregled zahodne srednjeveške historiografije posreduje O. ENGELS, *Geschichte /Geschichtsschreibung/Geschichtsphilosophie VI, Theologische Realenzyklopädie* 12, 1984, 608–630. Posebej za nemško področje gl. W. WATTENBACH – R. HOLTZMANN, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, I. Teil (900–1050)*, Köln-Graz 1967; II. Teil (1050–1125), 1967; III. Teil, 1971, in W. WATTENBACH – F. J. SCHMALE, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Kaiser Heinrichs V bis zum Ende des Interregnum I*, Darmstadt 1976. Historiografske vire z avstrijskega področja predstavlja A. LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIOG Ergänzungsband* 19, Graz-Köln 1963. Kratek ažuren prikaz najvažnejših avtorjev z bibliografijo prinaša tudi R. VOM BRUCH – R. A. MÜLLER, *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München 1991. Kratek pregled razvoja srednjeveške historiografije za slovensko ozemlje posreduje B. GRAFENAUER, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, 216 sl. in M. KOS, *Srednjeveška . . . zgodovina Slovencev*, 7 sl.

⁴ M. ŠASEL KOS, *Zgodovinska podoba*, 35 ss.

⁵ *Excerpta de legationibus I, e Prisco 3* (ed. C. DE BOOR, Berlin 1903, 132 sl.); novejša izdaja z angl. prevodom: R. C. BLOCKLEY, *The fragmentary classicising historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II (Text, translation and historiographical notes)*, Liverpool 1983, 262 (kratko k temu poročilu R. BRATOŽ, Severinus von Noricum und seine Zeit. *Geschichtliche Anmerkungen*, Wien 1983, 18; ISTI v: EVGIPIJ, *Zivljenje*, 44 sl.; J. ŠASEL, *Opera selecta*, 643 ss.). Nekaj Priskovih poročil, ki so se ohranila prek Konstantina Porfirogeneta, osvetljuje življenjsko pot Panonijca Oresta in komesa Marcelina iz Dalmacije (*Excerpta de legat. gent. 5*; DE BOOR, 579 ss. oz. BLOCKLEY, 243 ss.; *Excerpta de leg. Rom. 10*; gent. 14; DE BOOR 152 sl.; 585 sl.; BLOCKLEY, 341 ss.).

letja, ki jih je ohranil carigrajski patriarh Fotij iz druge polovice 9. stoletja, prinašajo več kratkihotic o dogodkih v 4. stoletju in začetku 5. stoletja; med njimi velja posebej omeniti kratek opis bitke pri Frigidu 5. in 6. septembra 394.⁶

Historiografija zgodnje bizantinske dobe je dosegla svoj vrh v 6. stoletju s Prokopijem, Agathijem, Menandrom Protektorjem in Malalom. Po letu 600 so nastali le trije pomembnejši teksti. Teofilaktova zgodovina Mavrikijeve dobe za naš vidik obravnave kot »sodobna zgodovina« s težiščem pripovedi na dogodkih ob spodnji Donavi in na vzhodnem Balkanu ni posebno zanimiva.⁷ Fragmentarno (prek Konstantina Porfirogeneta) ohranjena svetovna kronika Janeza iz Antiohije do leta 610 prinaša več pomembnih poročil, od katerih se najvažnejša nanašajo na obleganje Ogleja 238, na bitko pri Frigidu 394 in na Odoakrovo vojno proti Rugijcem 487/488.⁸ Tako imenovana Velikonočna kronika, ki sega do leta 629, prinaša več krajših poročil; le ta se nanašajo na obdobje od Marka Avrelija do konca 4. stoletja.⁹

Pri avtorjih srednje bizantinske dobe (7.–12. stoletje) in pozne bizantinske dobe (13.–15. stoletje), ki so pisali izvirna dela, se nahajajo poročila o dogodkih iz antike predvsem pri piscih tako imenovanih svetovnih kronik, v katerih je ponavadi zajeto dogajanje od nastanka sveta ali (redkeje) od Kristusovega rojstva do avtorjeve sodobnosti. Vsi ti pisci prinašajo zgoščene preglede antične zgodovine s težiščem na cerkveni zgodovini, prostorsko pa na dogodkih na območju vzhodnega dela rimskega cesarstva. Pri opisu meddržavnih odnosov je težišče na prikazu razmerja do partske oziroma perzijske države. Na posameznih, resda prav redkih mestih, naletimo na poročila, ki se nanašajo na dogodke na obravnavanem ozemlju.

Georgios Synkellos je na začetku 9. stoletja napisal svetovno kroniko od Adama do nastopa cesarja Dioklecijana leta 284.¹⁰ Od dogodkov z obravnavanega ozemlja omenja naslednje: zmagoslavje Tiberija v vojni proti Panonijcem, rimsko zmago nad »Germani, Sarmati, Dačani in Kvadi« v času Marka Avrelija, pri čemer velja še posebna pozornost tako imenovanemu deževnemu čudežu leta 174, smrt Marka Avrelija v Panoniji, Komodovo zmago nad Germani, smrt Maksimina Tračana pred Akvilejo, Probovo smrt v Sirmiju in Karov zmagovit pohod proti Sarmatom.¹¹

⁶ PHILOSTORGIUS, *Historia ecclesiastica* 3, 24 (PG 65, 512 C; oznaka Julijskih Alp ob dogodkih leta 350; te so napačno označene kot meja med Galijo in Italijo, prehodi čeznje pa se primerjajo s Termopilami); 4, 1 (PG 65, 516; prihod cesarja Gala 355 v Norik in njegova konfinacija na »neki dalmatinski otok«, kjer je bil usmrčen; gre za prihod v Petoviono in smrt v istrski Flanoni in ne v Dalmaciji); 4, 3 (PG 65, 517 C; prihod cesarja Julijana v Sirmij); 8, 8 (PG 65, 564 A; 364 sta Valentinijan in Valens prišla v Sirmij, kjer sta si razdelila cesarstvo); 8, 16 (PG 65, 568; cesarja sta izhajala iz Cibal v Panoniji); 11, 2 (PG 65, 595 sl.; bitka pri Frigidu; gl. ŠAŠEL, *Claustra*, 38 št. 27); 12, 2 (PG 65, 605 C; Alarihov vdor skozi nezavarovane alpske prehode v Italijo konec 401; gl. ŠAŠEL, *Claustra* 38, št. 28).

⁷ O avtorju gl. kratko HUNGER I, 313 ss. ter zlasti P. SCHREINER v delu: THEOPHYLAKTOS SIMOKATES, *Geschichte*, Stuttgart 1985, 1–25 (rec. R. BRATOŽ, *ZČ* 41, 1987, 353–356, s citati maloštevilnih odlomkov, ki se nanašajo na zahodnobalkanski prostor; glavni je vsekakor 7, 11–12 z opisom avarskega pohoda v Dalmacijo 595); M. WHITBY, *The emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan warfare*, Oxford 1988.

⁸ CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *Excerpta de insidiis*, ed. C. DE BOOR, Berlin 1905. 58–150 (ex Ioanne Antiocheno). Na obravnavano področje se nanašajo naslednja poročila: državljanska vojna 238, posebej »bellum Aquileiense« (frg. 57, str. 105 ss.; Janezov vir je očitno Herodijan, prim. ŠAŠEL KOS, *Zgodovinska podoba*, 293); oklic Kara za cesarja v Reciji in Noriku 282, uzurpacija Sabina Julijana 284 (frg. 70–71; str. 112 sl.); bitka pri Mursi 351 (frg. 74, str. 114); bitka pri Frigidu 394 (frg. 79; 119 sl.; gl. tudi ŠAŠEL, *Claustra* 42, št. 40); Odoakrova zmaga nad Rugijci (frg. 98; str. 138; kratko o tem BRATOŽ, *Severinus*, 45; ISTI, v delu: EVGIPIJ, *Življenje*, 144). O avtorju gl. HUNGER I, 326 ss.

⁹ O delu gl. HUNGER I, 328 ss. *Chronicon Paschale* (ed. L. DINDORF, CB, ponatis te izdaje v PG 92, 69–1028) omenja naslednje dogodke za obravnavani prostor: smrt Lucija Vera 169 v Altinu (PG 92, 632 B); bitka s Kvadi 174 z »deževnim čudežem« v duhu krščanske interpretacije (636 B); smrt Maksimina Tračana v Ogleju 238 (660 C); smrt Klavdija Gotskega 270 v Sirmiju (676 B); oklic Licinija za cesarja v Karnuntu 308 (693); oklic Vetraniona za cesarja 350 v Sirmiju (721) in njegova vloga v državljanski vojni (728 sl.); zmaga Konstanca II. nad Magnencijem v bitki pri Mursi 351 (729 C – 732 A); smrt cesarja Gala 355 »na otoku Istru« (pravilno v Istri; 732 B); smrt Valentinijana 375 v Brigetioni (Birgintinon), oklic Teodozija za cesarja 379 v Sirmiju (761). Angl. prevod s komentarjem: *Chronicon paschale*, 284–628 A. D., with notes and introd. by Michael and Mary WHITBY, Liverpool 1989.

¹⁰ O avtorju gl. KRUMBACHER, 339 ss. in HUNGER I, 331–332; P. SCHREINER, *Lexikon des Mittelalters* 4, 1989, 1288. Edicija vira: GEORGIUS SYNCELLUS, *Chronographia*, ed. L. DINDORF, CB, 1829.

¹¹ V navedeni izdaji na str. 593 (omenjata se dve Tiberijevi zmagi nad Panonijci; zapisa temeljita na Evzebijevi kroniki; gl. EUSEBIUS VII – HIERONYMI *Chronicon*, ed. R. HELM, a. 10 a. Chr. in 6 a. Chr., str. 167 sl.); 665 (razlaga deževnega čudeža je razumljivo krščanska z istimi elementi kot v Velikonočni kroniki: dež izprosijo z molitvijo krščanski vojaki, cesar sam potrdi to s pismom, rimski poveljnik v bitki je bil Pertinax); 667 (smrt cesarja Marka Avrelija v Panoniji, »ali, kor poročajo drugi, v Španiji«); 668 (Komodov triumf nad Germani); 680 (smrt Maksimina Tračana pred Oglejem 238); 723 (smrt cesarja Proba v Sirmiju 282); 724 (Karov zmagovit pohod proti Sarmatom leta 283). Sinkelovo delo je deloma prevedel v latinščino ANASTASIOS BIBLIOTHECARIUS, *Chronographia tripartita*

Theophanes Homologetes je na začetku 9. stoletja napisal kroniko (*Chronographia*), v kateri je zajel dobo 528 let od Dioklecijana (285) do drugega leta cesarja Mihaela I. (813).¹² V sedemdesetih letih 9. stoletja je delo (obenem s kronikama patriarha Nikefora in Georgija Sinkela) prevedel v latinščino Anastasius Bibliothecarius pod skupnim naslovom *Chronographia tripartita*.¹³ Delo, zasnovano kot kombinacija dinastične in cerkvene zgodovine, prinaša nekaj omemb dogodkov v obravnavanem prostoru. Zanimivo pri tem je, da se tudi pri omembi dogodkov, ki se zanesljivo nanašajo na obravnavani prostor, kraj oz. prostor tega dogajanja ne omenjajo ali pa je prostorska oznaka zelo površna. Kot take velja omeniti smrt cesarja Konstantina II. leta 340 na pohodu proti Konstansu (gre za dogodek v zaledju Ogleja), vojno med Konstancijem II. in Magnencijem 350–353, vojno med Teodozijem in Evgenijem z bitko pri Frigidu, državljansko vojno 424–425, ki se je odvijala na severnem Jadranu.¹⁴ Vrsta poročil se nanaša na zgodovino germanskih in drugih ljudstev v 5. in 6. stoletju. Na obravnavano ozemlje se nanašajo naslednji dogodki: gepidska osvojitve Sirmija in Singiduna, premik Vzhodnih Gotov iz Panonije na Balkan ter nato pohod v Italijo, dogodki iz vzhodnogotsko-bizantinske vojne, avarsko zavzetje Sirmija in Singiduna.¹⁵ Od posamičnih dogodkov v tem času omenja Theophanes prenos relikvij sv. Anastazije iz Sirmija v prestolnico, ter kot edini vir sinodo 40 ilirskih škofov leta 518.¹⁶

Carigrajski patriarh Nikephoros (umrl kot menih 829) je napisal kratko svetovno kroniko od Adama do leta 829, ki je po vsebini pravzaprav zaporedje kronoloških tabel od Adama prek judovskih, perzijskih in helenističnih kraljev do rimskih in bizantinskih cesarjev, pa tudi cesaric in patriarhov.¹⁷ Od dogodkov iz obravnavanega prostora se omenjajo samo smrt Maksimina Tračana v Ogleju 238, smrt cesarja Klavdija Gotskega 270 v Sirmiju in smrt cesarja Proba 282 prav tako v Sirmiju.¹⁸

Georgios Monachos (Hamartolos) je sredi 9. stoletja napisal eno najbolj priljubljenih svetovnih kronik, v kateri je zajel čas od Adama do leta 842.¹⁹ Avtorjev interes velja posebej cerkveni zgodovini, v okviru te se posebej poudarja vloga meništv. Georgijeva »meniška« kronika prinaša več poročil, ki se nanašajo na obravnavani prostor v antiki. Med njimi velja posebej omeniti opis bitke z »deževnim čudežem« med markomanskimi vojnami in opis bitke pri Frigidu 394. Ostale omembe dogodkov so kratke in mestoma neprecizne.²⁰

Bizantinski cesar Konstantin VII. Porfirogenet (913–959) je v obsežnih zbirkah izvlečkov iz grško pišočih antičnih in zgodnjebizantinskih zgodovinarjev ohranil vrsto pomembnih frag-

(THEOPHANES, *Chronographia* vol. II, ed. C. DE BOOR, Leipzig 1885, 60–77). Od dogodkov z obravnavanega prostora se omenja v tej latinski predelavi samo deževni čudež 174 (str. 69), vendar pa v primerjavi z grškim izvirnikom v precej skrajšani verziji.

¹² KRUMBACHER, 342 ss. in HUNGER I, 334–339. Edicija vira: THEOPHANES, *Chronographia*, ed. C. DE BOOR, vol. I, Leipzig 1883.

¹³ THEOPHANES, *Chronographia*, ed. C. DE BOOR, vol. II, Leipzig 1885. Gl. tudi H. WOLTER, *Anastasius Bibliothecarius*, *Lexikon des Mittelalters* 1, 1980, 573 sl.

¹⁴ THEOPHANES, I, 35, v. 30 ss. oz. II, 87; I, 44, v. 4 ss.; I, 73, 25 ss. (prim. ŠAŠEL, *Claustra* 43 sl., št. 44); I, 84, 16 ss. oz. II, 98 sl.

¹⁵ THEOPHANES, I, 94, 9 ss. oz. II, 103; I, 94, 17 ss. oz. II, 103; I, 227, 17 oz. II, 147.; I, 253, 8 in 269, 15 oz. II, 155 ss.; II, 165 ss.

¹⁶ THEOPHANES, I, 111, 7 ss. oz. II, 110; I, 162, 21 oz. II, 128.

¹⁷ NICEPHORUS CP. ARCHIEPISCOPUS, *Chronographia brevis*, ed. L. DINDORF (Georgius Syncellus et Nicephorus Cp.), CB, 1829, 737 ss. ali PG 100, 995–1060. Delo je prevedel v latinščino Anastasius Bibliothecarius in predstavlja prvi del njegove kronike z naslovom *Chronographia tripartita* (THEOPHANES, vol. II, 36–59). O avtorju gl. KRUMBACHER, 349 ss.; HUNGER I, 344 ss.

¹⁸ *Chronographia*, str. 748 sl.; ANASTASIUS, *Chron. trip.* 42 sl.

¹⁹ O avtorju gl. KRUMBACHER, 652 ss.; HUNGER I, 347 ss.; D. STEIN, *Lexikon des Mittelalters* 4, 1989, 1286 sl. Glavna edicija vira: GEORGIOS MONACHOS, *Chronicon I–II*, ed. C. DE BOOR, Leipzig 1904; starejša edicija: PG 110, 41–1286.

²⁰ Kronološko zaporedje omemb dogodkov: *Chronicon*, III, 138 (PG 110, 529 D – 532 A; opis bitke z deževnim čudežem v duhu krščanske interpretacije dogodka); III, 176 (PG 110, 573 B; Dioklecijan je po odstopu odšel v Dalmacijo, kjer je zblaznel); IV, 193 (PG 110, 193; izvor Valentinijana in Valensa iz panonijskega mesta Cibale); IV, 195 (PG 110, 685 C; sinoda v Iliriku v Valentinijanovi dobi, zmaga pravovernosti; v nadaljevanju Valentinijanova vojna s Sarmati in cesarjeva smrt »v neki utrdbi v Galiji« (!); IV, 196 (PG 110, 689 C; potres na Jadranskem morju); IV, 197 (PG 110, 692 C; Teodozij je bil v Sirmiju imenovan za cesarja); IV 200 (PG 110, 725 A–B; bitka pri Frigidu z naslednjimi značilnostmi: kot kraj dogodka se omenja le področje Alp, bistveni element je Teodozijeva molitev, ki da njegovi vojski bojnega poleta in ji prinese sijajno zmago, burja se ne omenja. Prim. kratko ŠAŠEL, *Claustra*, 44 št. 45).

mentov iz njihovih del, ki so sicer izgubljena. Omenili smo fragmente iz Priska²¹ in Janeza Antiohijskega,²² ki prinašajo zelo pomembna, v nekaj primerih celo iz drugih virov nepoznana poročila o poznoantični dobi na obravnavanem ozemlju.

Georgios Kedrenos je na prehodu iz 11. v 12. stoletje napisal svetovno kroniko, v kateri je zajel celotno zgodovino od nastanka sveta prek zgodovine starega vzhoda, helenistične in rimske dobe vse do nastopa cesarja Izaka Komnena 1057.²³ Obsežno delo, ki temelji pri opisu starejših obdobij predvsem na Ps. Simeonu, prinaša tudi vrsto podatkov o zgodovini obravnavanega prostora. Na visoko antiko se nanašata (sicer napačno) poročila o Trajanovi zmagi v Panoniji v času cesarja Nerve in poročila o markomanskih vojnah z opisom deževnega čudeža.²⁴ Na pozno antiko se nanašajo: omemba bitke leta 340, v kateri je bil ubit cesar Konstantin II. (vendar se kraj spopada, bližina Ogleja, ne omenja); enkratno poročilo o potresu na Jadranskem morju; poročilo o sinodi v Iliriku, ki jo je na Ambrozijevo pobudo sklical cesar Valentinijan; omemba Valentinijanove zmage nad Sarmati in cesarjeve smrti »v neki utrdbi v Galiji«; prihod poslanstva iz Konstantinopla k cesarju Gracijanu v Panonijo in imenovanje Teodozija za vladarja na Vzhodu 379.²⁵ Vsekakor najbolj zanimiv pa je Kedrenov opis bitke pri Frigidu sept. 394, z dvema značilnima elementoma, ki ju srečamo kasneje pri več zahodnih piscih in zadnje pri beneškem kronistu Dandulu (sanje cesarja Teodozija pred bitko s prikazovanjem apostolov Janeza in Filipa in opis spopada kot verske vojne, v kateri je Evgenijeva vojska nosila Herkulovo podobo, Teodozijeva pa križ).²⁶ Na 6. stoletje se nanašajo poročila o »hunskih« in bolgarskih vpadih proti Bizancu, o Gepidu Mundu s središčem svoje moči v Sirmiju, o bizantinski vojni proti Vzhodnim Gotom v Italiji z Narzesovim zavzetjem Verone in Briksije²⁷ in poročila o Mavrikijevi vojni na Balkanu, ki temeljijo na Teofilaktu Simokatu.²⁸

Johannes Zonaras, najpomembnejši bizantinski kronist iz prve polovice 12. stoletja, je v obsežni svetovni kroniki v 18 knjigah opisal čas od nastanka sveta do nastopa vlade Janeza II. Komnena leta 1118.²⁹ Delo kot edino v bizantinski historiografiji prinaša tudi obsežnejši prikaz rimske republikanske zgodovine in ima za razliko od drugih svetovnih kronik težišče izrazito na »posvetni« in ne na cerkveni zgodovini. Zonaras prinaša celo vrsto poročil o dogodkih v obravnavanem prostoru, od rimskih osvajanj v republikanski dobi prek dovršitve in utrditve le teh v avgustejski dobi do omembe cele vrste dogodkov iz zgodovine cesarske

²¹ O avtorju KRUMBACHER, 252 ss.; HUNGER I, 360 ss.; ISTI, *Lexikon des Mittelalters* 5, 1991, 1377 sl. Glavna edicija: IMP. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *Excerpta de legationibus I–II*, ed. C. DE BOOR, Berlin 1903; *De insidiis*, ed. C. DE BOOR, Berlin 1905; *De virtutibus et vitiis I–II*, edd. Th. BÜTTNER-WOBST – A. G. ROOS, Berlin 1906–1910; *De sententiis*, ed. U. Ph. BOISSEVAIN, Berlin 1906. Fragm. iz Priska so navedeni v op. 5.

²² Gl. navedbe v op. 8.

²³ O avtorju gl. kratko KRUMBACHER, 368.; HUNGER I, 393 s.; R. MAISANO, *Lexikon des Mittelalters* 5, 1991, 1093. Edicije: GEORGIOS KEDRENOS, *Synopsis historion*, ed. I. BEKKER, CB, 1838–1839 (v 2 zvezkih; antična doba je v I. zvezku); PG 121, 24–1165; 122, 9–368.

²⁴ V Bekkerjevi izdaji (CB): I, 433 (Nerva je »iz Panonije« obveščen o Trajanovi zmagi; očitno je avtor zamenjal Panonijo z Germanijo); 439 (bitka z »deževnim čudežem«: krščanski vojaki legije iz Melitene so od Boga izprosili pomoč; cesar je odkloval kristjane in legiji dal pridevek »Keraunobolos« (= Fulminatrix).

²⁵ V Bekkerjevi izdaji I, 520 (smrt Konstatina II.); 543 sl. (potres na Jadranu 366 in pripoved mornarjev o čudežu); I, 546 (sinoda »v Iliriku« 374); I, 547 (Valentinijanova smrt »v neki utrdbi v Galiji« po zmagi nad Sarmati; gre za dogodek v Brigetoni v Panoniji, ki jo avtor tokrat zamenja z Galijo); I, 550 (Gracijan, ki se je zadrževal »v Panoniji«, imenuje na prošnjo poslanstva iz Bizanca Teodozija za cesarja na Vzhodu).

²⁶ V Bekkerjevi izdaji I, 567 sl. (kratko notico, ki ne poseduje celotnega poročila, prinaša ŠAŠEL, *Claustra*, 44 št. 47).

²⁷ V Bekkerjevi izdaji I, 651 ss. (bolgarski vpad v Mezijo; Gepid Mundus, »kralj Sirmija«, premaga Bolgare; v bizantinski vojski proti Perzicem pod Belizarjevim poveljstvom sodelujejo tudi Iliri, Goti in Heruli z Balkana in srednjega Podonavja); I, 677 sl. (»Hunni«, imenovani tudi »Sthlabinoi«, vpadejo v Trakijo); 679 (Narzes zavzame dve mesti, ki sta bili v rokah Gotov, Birias in Brinkas, očitno Verono in Briksijo).

²⁸ V Bekkerjevi izdaji I, 691 sl. (Avari so po zavzetju Sirmija hoteli izsiliti od cesarja večje dajatve; ker je ta zahteve odbil, so zavzeli Singidunum in druga mesta ter vdrli vse do Dolgega zidu); I, 694 (Langobardi začno vojno proti Bizancu); I, 696–703 (vojna z Avari in Slovani, uspešni pohodi vojskovodja Priska in manj uspešni pohodi vojskovodja Petra, avarski vdor v Dalmacijo z zavzetjem mesta »Balbe« in približno 40 drugih krajev, za Bizanc uspešna vojna od padca cesarja Mavrikija 602). Prim. op. 7.

²⁹ O avtorju gl. KRUMBACHER, 370 ss. in HUNGER I, 416 ss. Edicija vira: IOANNES ZONARAS, *Annales*, ed. M. PINDER, CB 1841; Th. BÜTTNER-WOBST, CB, 1897; L. DINDORF, Leipzig 1868–1875; PG 134, 40–1414; 135, 9–326. Odlomke navajamo po zadnji ediciji.

dobe.³⁰ Ker je Zonaras uporabljal več virov kot drugi kronisti (na primer Plutarha in zlasti Kasija Diona), najdemo pri njem mestoma opise dogodkov iz antične dobe, ki so v bizantinski historiografiji enkratni in v posamičnih primerih ne vemo, na katerem antičnem viru temeljijo. Kot najpomembnejše podatke za obravnavano ozemlje naj omenimo poleg opisa bitke z deževnim čudežem (po Kasiju Dionu) in »oglejske vojne« 238 (zelo svobodno po Herodijan), za pozno antiko opis bitke pri Ogleju 340, v kateri je padel cesar Konstantin II. (po neznanem (?) antičnem viru), opis vojne med Magnencijem in Konstancijem II. 350–352 ter opis avarskih in slovanskih osvajanj Balkana v drugi polovici 6. stoletja (po Teofilaktu Simokatu).³¹

Po kronološkem zaporedju nastanka sledi nekaj za naš vidik malo pomembnih tekstov. Konstantinos Manasses je v drugi polovici 12. stoletja napisal verzificirano svetovno kroniko od Adama do leta 1081. V njej je kratko omenil več dogodkov, ki se deloma nanašajo tudi na obravnavani prostor, ki pa se izrecno nikjer ne omenja.³² Michael Glykas Sikidites, avtor svetovne kronike od stvarjenja sveta do smrti cesarja Aleksija I. Komnena (1118), v svojem izrazito na cerkveno zgodovino, prestolnico in dvor omejenem delu ne prinaša niti enega poročila, ki bi se zanesljivo nanašalo na obravnavani prostor.³³

Avtorji iz poznobizantinske dobe prinašajo z izjemo enega izredno malo za naš vidik zanimivih podatkov. Joel, pisec svetovne kronike od stvarjenja sveta do križarskega zavzetja Konstantinopla 1204, poroča na primer le o panonskem izvoru cesarjev Valentinijana in Valensa.³⁴ Theodoros Skutariotes je v drugi polovici 13. stoletja napisal svetovno kroniko od Adama do leta 1261. V njej bi mogli pričakovati tudi poročila za obravnavani prostor, vendar se tega zaradi težko dostopne izdaje teksta zaenkrat ni dalo preveriti.³⁵ Za naš vidik malo pomemben je Ephraim iz prve tretjine 14. stoletja, ki je napisal verzificirano kroniko od Kaligule do leta 1261.³⁶

³⁰ Iz republikanske dobe in zgodnje cesarske dobe se omenjajo naslednji dogodki: prva ilirska vojna (Annales 8, 19; PG 134, 689); rimski poseg proti Delmatom sredi 2. stol. pred Kr. (Ann. 9, 25; PG 134, 785); tako imenovani prvi triumvirat z dodelitvijo Ilirika Cezarju (Ann. 10, 6; PG 134, 817 A); državljanska vojna med Cezarjem in Pompejem z nejasno (verjetno napačno) omembo Norika (Ann. 10, 8; PG 134, 821 C); državljanska vojna med Oktavijanom in Antonijem, območje Dalmacije v Oktavijanovi oblasti (Ann. 10, 22; PG 134, 868); Oktavijanove zmage nad Panonijci, rimska zasedba srednjega Podonavja (Ann. 10, 27 in 32; PG 134, 884 A in 900 B); Tiberijeve zmage nad Panonijci in Delmati (Ann. 10, 37; PG 134, 916 A); ob Avgustovi smrti se je Tiberij nahajal v Dalmaciji (Ann. 10, 38; PG 134, 920 A); kmalu zatem je izbruhnil upor panonskih legij (Ann. 11, 1; PG 134, 921 D; 924 A); Skribonijanov upor v Dalmaciji v Klavdijevi dobi (Ann. 11, 9; PG 134, 949 A); Hadrijan v Panoniji, demonstracija moči in vojaškega pogauma (Ann. 11, 23; PG 134, 993 C; to demonstracijo vojaške moči omenja tudi SUIDAE Lexikon, s. v. Adrianos, ed. A. ADLER, 1928, 55); Markomanske vojne, bitka z »deževnim čudežem« (Ann. 12, 2; PG 134, 1004 C – 1005 A); Septimij Sever začne pohod iz Panonije v Italijo (Ann. 12, 7; PG 134, 1020 C–D); »bellum Aquileiense« (Ann. 12, 16; PG 134, 1049 B–C; prim. A. LIPPOLD, Kommentar zur Vita Maximini duo der Historia Augusta, Bonn 1991, 179); uzurpacija Ingenua proti Galienu v Panoniji (Ann. 12, 24; PG 134, 1068 sl.); smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju (Ann. 12, 26; PG 134, 1076 A).

³¹ Na poznoantično dobo se nanašajo naslednja poročila: umik cesarja Dioklecijana v dalmatinsko Salono ob »upokojitvi« 305 (Ann. 12, 32; PG 134, 1088 B); obširen opis bitke pri Ogleju 340, v kateri je bil ubit cesar Konstantin II., ne da bi se omenjal kraj dogodka (Ann. 13, 5; PG 134, 1117 sl.; zlasti 1120 A–B); obširen opis bitke pri Mursi 351, ne da bi se omenjal kraj spopada (Ann. 13, 8; PG 134, 1128–1130); Valentinijanov panonski izvor, Gracijan je v Panoniji Teodozija oklical za cesarja (Ann. 13, 15 in 17; PG 134, 1160 C; 1169 C); vojne proti Avarom in Slovanom na Balkanu v času cesarja Mavrikija (Ann. 14, 12; PG 134, 1260–1265). Presenetljivo Zonaras ne omenja bitke pri Frigidu, prav tako se ne omenjajo dogodki 5. in prve polovice 6. stol. v obravnavanem prostoru.

³² O avtorju gl. KRUMBACHER, 376 ss. in HUNGER I, 419 ss. Edicija: CONSTANTINUS MANASSES, *Breviarium historiae metricum*, ed. I. BEKKER, CB, 1837, str. 1–308 (ali PG 127, 219–472). Na obravnavano ozemlje se nanaša omemba zmage cesarja Teodozija nad Evgenijem (v. 2461 ss., str. 107), ne da bi se omenjal kraj dogodka. Vsi dogodki, ki se nanašajo na obravnavani prostor (državljanske vojne, Mavrikijeve vojne v Podonavju), so opisani zelo sumarno, historična vrednost teh poročil je zanemarljiva.

³³ Kratko o avtorju KRUMBACHER, 380 ss. in HUNGER I, 422 ss.; Edicija vira: I. Bekker, CB, 1836 (ali PG 158, 9–624). Avtor predstavi cesarje iz zgodnje cesarske dobe zelo sumarno, kršćanske cesarje bolj podrobno, vendar se tudi pri dogodkih z obravnavanega prostora izpuščajo kakršnekoli krajevne oznake.

³⁴ O avtorju gl. KRUMBACHER, 385 ss. in HUNGER I, 476. Edicija vira: IOEL, *Chronographia compendiarum*, ed. I. BEKKER, CB, 1836 (ali PG 139, 223–228). Notica o panonskem izvoru cesarjev je v prvo navedeni izdaji na str. 38.

³⁵ Prim. KRUMBACHER, 388 ss. in HUNGER I, 477 sl.; edicija vira: K. N. SATHAS, *Mesaionike bibliotheke VII, Venezia–Paris 1894*, 1–556. Theodoros Skutariotes je za starejša obdobja zajemal veliko iz svetovne kronike, ki jo je v pozni Justinijanovi dobi napisal JOANNES MALALAS (PG 97, 65–718; prim. HUNGER I, 477). Ta prinaša precej poročil o antični zgodovini obravnavanega prostora (prim. Chron. 11; 13; 18; PG 97, 425 B; 485 A; 509 A; 661 B).

³⁶ KRUMBACHER, 390 ss.; HUNGER I, 478 in P. SCHREINER, *Lexikon des Mittelalters* 3, 1986, 2054; Edicija vira: EPHRAEM, *Caesares*, ed. I. BEKKER, CB, 1840; PG 143, 11–380. V rimani kroniki, ki šteje 10390 verzov, se omenjajo naslednji dogodki iz antične zgodovine obravnavanega prostora: bitka z deževnim čudežem (v. 133–139, PG 143, 18 B); Dioklecijanov dalmatinski izvor (v. 253; PG 143, 24 A); Valentinijanov panonski izvor (v. 502; PG 143, 32 C); Teodozij je bil v Panoniji imenovan za cesarja (v. 585; PG 143, 34 D).

Eno najboljšejših historiografskih del pozne bizantinske dobe je Cerkevna zgodovina, ki jo je v začetku 14. stoletja napisal Nikephoros Kallistos Xanthopoulos.³⁷ Delo, za starejša obdobja kompilacija po Evzebiju, Sokratu in Sozomenu, zajema čas od Kristusovega nastopa do dobe cesarja Vasilija I. (867–886). Od dogodkov z obravnavanega ozemlja velja posebej omeniti v bizantinski književnosti enkratno, po Sozomenu povzeto poročilo o ustanovitvi Emone po Argonavtih, ki se navezuje na opis Konstantinove gradnje cerkve sv. Mihaela ob severnem (črnomorskem) vhodu v bosporsko ožino, skozi katero so v davnih časih Argonavti odpluli v Kolhido po zlato runo.³⁸ Drugo pomembno poročilo se nanaša na opis bitke pri Frididu, ki je prav tako povzeto po Sozomenu.³⁹ Pisec na podlagi obeh cerkvenih zgodovinarjev 5. stoletja posreduje vrsto poročil iz zgodovine krščanstva zahodnega Ilirika v 4. stoletju s pomembno vlogo arijanizma in panonskih škofov v arijanskem sporu.⁴⁰ Delo prinaša še celo vrsto drugih krajših poročil o zgodovini obravnavanega prostora, ki se nanašajo na izvor, nastop ali smrt cesarjev, državljanske vojne in barbarske pohode od 4. do 6. stoletja.⁴¹

Z ozirom na pomen poročil o antični zgodovini obravnavanega prostora in z ozirom na uporabo antičnih virov se na vrsto bizantinskih zgodovinarjev navezujejo bizantinski leksikografi, pri katerih tudi naletimo na posamezne novice zgodovinske vsebine. Sistematičen pregled poročil vseh tovrstnih avtorjev (Hesychios in Stephanus Byzantinus iz 6. stoletja, Photios iz druge polovice 9. stoletja in Suidas s konca 10. stoletja) ostaja desiderat; omenimo naj le v bizantinski književnosti enkratno poročilo o nastanku imena mesta Virunum pri Suidu.⁴²

Pregled poročil petnajstih bizantinskih avtorjev o antični zgodovini obravnavanega prostora omogoča nekaj sklepov k vprašanju »kontinuitete« znanja o antični zgodovini zahodno-balkanskega in srednjedonavskega prostora v Bizancu. Celotno število poročil, ki jih posredujejo ti pisci, je precejšnje, saj znaša več kot 120 zapisov. Med poročevalci prednjačita Nikephoros Kallistos s 27 in Zonaras z 21 poročili, sledijo Georgios Kedrenos s 14 poročili, Chronicon Paschale, Theophanes in Konstantinos Porphyrogenetos s po desetimi, Georgios Synkellos in Georgios Monachos s po osmimi in Johannes Antiochenus s 6 poročili, medtem ko

³⁷ KRUMBACHER, 291 ss. Edicija vira: PG 145, 557–1332; PG 146; PG 147, 9–448.

³⁸ Historia ecclesiastica 7, 50 (PG 145, 1329D); opis se skoraj dobesedno opira na poročilo, ki ga posreduje SOZOMENOS, Hist. eccl. 1, 6, 5 (PG 67, 873 A); poročilo o Argonavtih in ustanovitvi Emone se nahaja pri Sozomenu v drugačnem kontekstu, namreč kot ekskurs ob oznaki pomena Konstantinove zmage nad Maksencijem za utrditev krščanstva na Zahodu). Odlomek iz Sozomena je prevedel J. ŠAŠEL, K zgodovini Emone v rimskih napisih in literaturi, v zborniku: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, 36.

³⁹ Hist. eccl. 12, 39 (PG 146, 880–888). Nikeforov vir je zopet SOZOMENOS, Hist. eccl. 7, 24 (PG 67, 1489–1492). Izbrane odlomke iz obširnega Nikeforovega poročila je objavil v izvorniku in prevodu ŠAŠEL, Claustra, 44 sl. (št. 48).

⁴⁰ Vloga voditeljev arijanske stranke v Iliriku, škofov Ursacija iz Singiduna in Valensa iz Murse, v štiridesetih letih 4. stol. (H. E. 9, 7; 12–13; 27; PG 146, 240 C–D; 261 B; 265 D; 328–329); Martin Tourski, doma iz panonijske Savarije, borec proti arijanizmu in eden začetnikov menišтва na Zahodu (H. E. 9, 16; PG 146, 280 D); Atanazij v Ogleju (H. E. 9, 21; PG 146, 316 A); sirmijski škof Fotin in prva sirmijska sinoda (H. E. 9, 31; PG 146, 341 ss.); prevlada arijanizma v Iliriku v petdesetih letih 4. stol., druga sirmijska sinoda, vloga Ursacija, Valensa in Germinija iz Sirmija pred sinodo v Riminiju, med njo in po njej (H. E. 9, 35–37; 39–41; 45; PG 146, 364 B; 368 A–B; 371; 377 ss.; 380 sl.; 384 ss.; 409); sinoda v Iliriku, sinoda v Rimu z udeležbo Valerijana iz Ogleja (H. E. 11, 30–31; PG 146, 673; 677; 681); pismo škofov carigradske sinode papežu Damasu in škofom na rimski sinodi, med njimi tudi Valerijanu iz Ogleja in Aneimiju iz Sirmija (H. E. 12, 16; PG 146, 792 ss.). O omenjenih dogodkih gl. kratko R. BRATOŽ, Cerkenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, ZČ 37, 1983, 259–272; ISTI, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, Klio 72, 1990, 508–550, obakrat z navedbami antičnih virov in glavne literature.

⁴¹ Omenjajo se naslednji dogodki: smrt cesarja Proba v Sirmiju (H. E. 6, 33; PG 145, 1197); sestanek Dioklecijana in Maksimijana »v Saloni in Dalmaciji« z dogovorom, da se umakneta v pokoj (H. E. 7, 20; PG 145, 1248; poročilo je napačno; dejansko gre za Dioklecijanov umik v bližino dalmatinske Salone po odstopu s prestola); Konstantinove zmage nad Sarmati (H. E. 7, 46; PG 145, 1320); smrt Konstantina II. v bližini Ogleja 340 (H. E. 9, 3; PG 146, 229); oklic Vetraniona za cesarja v Sirmiju 350 (H. E. 9, 28; PG 146, 333); vojna med Magnencijem in Konstancijem II. z omembo pomena prehodov čez Julijske Alpe (na meji med Italijo in Galijo!), podobnih Termopilam, in omembo bitke pri Mursi, mestu »v Galiji« (!) (H. E. 9, 32; PG 146, 353 A–B); smrt cesarja Gala »pri otoku Phalona« (mišljena je istrska Flanona, H. E. 9, 32; PG 146, 356 A); izvor cesarja Valentinijana iz panonskih Cibal (H. E. 11, 1; PG 146, 585) in njegova smrt v Brigetionu. »v utrdbi v Galiji« (!) (H. E. 11, 33; PG 146, 688); Alarihov pohod v Italijo čez nebranjene alpske prehode (H. E. 13, 35; PG 146, 1040 C–D); gepidska oblast nad Sirmijem in Singidunom, Vzhodni Goti v Panoniji (H. E. 14, 56; PG 146, 1268 A–B); cesar Glicerij po odstavitvi s prestola postane salonitanski škof (H. E. 15, 11; PG 147, 37 C); Mavrikijeve vojne proti Avarom in Slovanom (H. E. 18, 28 ss.; PG 147, 381 ss.).

⁴² O bizantinskih leksikografih gl. HUNGER II, 33–50. Prebiranje Suidovega leksikona, verjetno najvažnejšega med vsemi, je dalo naslednje rezultate: poleg povsem kratkih in nepomembnih notic, ki se nanašajo na obravnavano ozemlje, npr. Adrianos (gl. op. 30), Akyleia, Diokletianos; SUIDAE Lexikon, ed. A. ADLER, Leipzig 1928 s.v.), naletijo tudi na legendarno poročilo o izvoru imena Virunum (ADLER I, 470), ki sicer iz antičnih virov ni poznano.

ostali pisci (Teofilakt, Nikefor, Konstantinos Manasses, Michael Glykas, Joel in Ephraim) prinašajo skupaj le deset poročil. Ta poročila se nanašajo na sorazmeroma veliko število dogodkov, ki so skozi antično zgodovino obravnavanega prostora zelo neenakomerno porazdeljeni. Le eno poročilo se nanaša na mitološko davnino (argonavska ustanovitev Emone), le pet na dobo rimske republike (vsa pri Zonaru), sedem na avgustejsko dobo in 1. stoletje (od tega štiri pri Zonaru), enajst poročil na 2. stoletje (od tega kar 6 poročil o bitki z deževnim čudežem), šestnajst na 3. stoletje (od tega se pet notic nanaša na smrt Maksimina Tračana v Ogleju, tri notice na smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju in štiri na smrt cesarja Proba v Sirmiju). Kar 53 poročil se nanaša na dogodke 4. stoletja, med katerimi prednjačijo bitka pri Frigidu (5 daljših poročil in ena kratka omemba), različni dogodki iz državljanske vojne med Konstancijem II. in Magnencijem (6 poročil), omemba panonskega izvora cesarja Valentinjana in njegove smrti v panonski Brigetioni (6 notic), smrt Konstantina II. v bitki pri Ogleju (4 zapisi), imenovanje Teodozija za cesarja 379 v Sirmiju (4 notice), usmrnitev cesarja Gala v istrski Flanoni 355 (2 notici) in potres na Jadranu 366 (2 notici). Na 5. stoletje se nanaša le trinajst poročil, ki se ne zgoščajo ob kakem posebnem dogodku (le gepidsko zavzetje Sirmija se omenja dvakrat). Prav tako se 13 poročil nanaša na dogodke 6. stoletja, med katerimi izstopa Mavrikijeva vojna proti Slovanom in Avarom s štirimi zapisi. Ta »statistični« pregled poročil kaže izrazito koncentracijo na dogodkih 4. stoletja, v dobi, ko je bilo rimsko cesarstvo še enotno in ko je bila vloga obravnavanega ozemlja tudi v zgodovini Cerkve dokaj pomembna. Pregled kaže na majhen interes bizantinskih piscev za republikansko in zgodnjo cesarsko dobo; to velja tudi za 3. stoletje, o katerem je sicer veliko število notic, ki pa so brez izjeme zelo kratke in so odraz burne vojaške zgodovine tega časa. Sorazmerno majhno število poročil za 5. in 6. stoletje nas ne sme presenetiti. To je čas po delitvi na vzhodno in zahodno cesarstvo. Razumljivo je bizantinske avtorje razvoj na Vzhodu dosti bolj zanimal kot dogodki v zahodnem cesarstvu in njegovih nasledstvenih državah, pa tudi v zgodovini Cerkve je v tem obdobju prostor med Sirmijem in Oglejem malo pomemben.

Znanje bizantinskih avtorjev o antični zgodovini ozemlja med Sirmijem in Oglejem je bilo v celoti gledano skromno. Ogromna večina poročil temelji na maloštevilnih grških piscih poznoantične dobe, zlasti na Evzebijevi kroniki iz 4. stoletja, Sokratovi in Sozomenovi cerkveni zgodovini iz 5. stoletja ter na Prokopiju, Malalu in Teofilaktu Simokatu iz 6. oz. začetka 7. stoletja. Uporabo poganskih avtorjev iz visoke in pozne cesarske dobe (Kasij Dio, Herodijan, Zosim) moremo zaslediti le pri maloštevilnih avtorjih (Johannes Antiochenus, Konstantinos Porphyrogenetos, Zonaras, Nikephoros Kallistos). Ker se je izgubila prostorska predstava o deželah izven bizantinskega cesarstva, so pogoste geografske napake (na primer zamenjave med Panonijo, Galijo in Germanijo), spet drugod pa se krajevne oznake povsem izpuščajo in le poznavanje antičnih predlog omogoča pravilno prostorsko umestitev opisanih dogodkov. Posebno veliko pozornost posvečajo avtorji tistim dogodkom, pri katerih se je manifestirala Božja volja in pomenijo zmago pravovernega krščanstva. Taka dogodka sta predvsem dva: bitka z Germani 174 z deževnim čudežem, ki jo opisuje kar šest avtorjev (anonimni pisec Velikonočne kronike, Georgios Synkellos, Georgios Monachos, Georgios Kedrenos, Zonaras in Ephraim), ter bitka pri Frigidu 394 s petimi opisi (Johannes Antiochenus, Theophanes, Georgios Monachos, Georgios Kedrenos, Nikephoros Kallistos). Veliko število poročil je kratkih, šablonskih in zanemarljive vrednosti, saj se nanašajo ponavadi le na izvor cesarjev in na kraj in okoliščine njihove smrti. Od dogodkov iz cerkvene zgodovine se omenjajo prav redki in še ti se skoraj brez izjeme nanašajo na dobo arijanskih sporov 4. stoletja. Posebej velja poudariti dve skorajda neopaženi poročili o nastanku oziroma poimenovanju mest, ki sta izrazito legendarnega značaja in brez historične vrednosti, vendar dokumentirata obstoj antičnega izročila v visoko in pozno bizantinsko dobo. To je poročilo o argonavtski ustanovitvi Emone (Nikephoros Kallistos) in razlaga nastanka imena noriškega mesta Virunum (Suidas). V skoraj vseh primerih je antični vir ugotovljen. Le Zonaras prinaša nekaj poročil, za katere je antični vir izgubljen ali pa ga je avtor interpretiral tako svobodno, da je težko razpoznaven. Kot najpomembnejše med temi poročili moremo označiti opis bitke pri Ogleju 340, v kateri je padel cesar Konstantin II., poročilo, ki po obsegu in z navajanjem podrobnosti presega vsa antična poročila.⁴³

Branje bizantinskih zgodovinarjev daje vtis, da je bilo obravnavano ozemlje na robu zanimanja bizantinskega človeka, tako kot tudi drugi deli rimskega cesarstva na Zahodu (na primer Britanija, Hispanija, Galija, ki se prav tako redko omenjajo). Zaradi jezikovnih ovir in omejenih stikov je bizantinska historiografija malo vplivala na poročila zahodnih piscev. Ta vpliv moremo ugotoviti le v izjemno redkih primerih: na Zahodu so zanesljivo poznali latinski prevod bizantinskih zgodovinarjev, ki ga je v 9. stoletju pripravil Anastasius Bibliothecarius.⁴⁴ Mnoge skupne poteze bizantinskih in zahodnih kronistov pri opisu dobe do leta 324 temeljijo na uporabi skupnega vira (Evzebijeve Kronike v Bizancu oziroma Hieronimovega latinskega prevoda le te na Zahodu), za čas do 439 pa na podlagi uporabe skupnega izbora virov (Sokrat, Sozomen in Teodoret na Vzhodu oziroma prirejen latinski prevod teh avtorjev v Kasiodorovem delu »Historia tripartita«^{44a}). Zdi se, da je bizantinska historiografija le prek teh poznoantičnih in zgodnjerednjeveskih prevodov vplivala na tiste zahodne avtorje, ki so se zanimali za razvoj na Vzhodu. Med takimi avtorji velja posebej omeniti beneškega doža in kronista Andreja Dandula s srede 14. stoletja.

II. Latinski pisci evropskega Zahoda

Latinska historiografija evropskega Zahoda je po številu ohranjenih del dosti obsežnejša od bizantinske. Pri omembah prostora med Sirmijem in Oglejem so opazne nekatere podobnosti s poročili bizantinskih avtorjev (zlasti kjer je antični vir isti), v splošnem pa moremo ugotoviti premik težišča zanimanja na druge dogodke. Pri ogromni večini del, ki so nastala izven obravnavanega prostora, nastopajo dogodki zahodnobalkanskega, vzhodnoalpskega in severnojadranskega področja le redko, saj je težišče zanimanja teh avtorjev premaknjeno na Zahod, na Italijo, Galijo, Britanijo ali Hispanijo. Dosti poročil prinašajo le pisci in dela, ki so izhajali z obravnavanega območja ali njegove bližine, pri čemer po kraju nastanka in interesu izstopajo za italski prostor oglejska, gradeška in stara beneška historiografija, za dalmatinski prostor splitska historiografija in za vzhodnoalpski prostor historiografija bavarskoavstrijskega prostora. Na lokalno ali regionalno zgodovino osredotočena dela imajo praviloma v vseh primerih specifičen izbor dogodkov, v mnogih primerih se težnja po afirmaciji domačega mesta ali matične cerkvene skupnosti ne kaže le v izboru opisanih dogodkov, temveč tudi z vnašanjem legend ali kar odkritih potvorb. Bolj kot gremo v kasnejše obdobje, več je teh srednjeveskih dodatkov, ki v posameznih primerih povsem zasenčijo tisto pripoved, ki temelji na antičnih virih.

A. Poročila od začetka 7. do konca 10. stoletja

Izidor Sevilski je na začetku 7. stoletja napisal svetovno kroniko od nastanka sveta do svoje dobe (1. izd. 615, druga 624), v kateri je kratko omenil dva dogodka iz antične zgodovine obravnavanega prostora.⁴⁵ Generacijo mlajši Fredegar je okrog 658/660 v svetovni kroniki za antično dobo povzegal po Hipolitu (*Liber generationis*), Hieronimu, Izidorju, Hidā-

⁴³ Dogodek omenja devet antičnih virov, ki brez izjeme posredujejo zelo kratka poročila: HIERONYMUS, *Chronica*, A. 340 (ed. R. HELM, str. 235: »Constantinus bellum fratri inferens iuxta Aquileiam Alsaec occidentur«); AURELIUS VICTOR, *Caesares* 41, 22 (ed. F. R. PICHLMAYR, 127, brez kraja in okoliščin odgodka); *Epitome de caes.* 41, 21 (ibidem, 168: kraj dogodka »fluvius, cui nomen Alsa est, non longe ab Aquileia«); EÜTROPIUS, 10, 9, 2 (ed. F. RUEHL, 73, »apud Aquileiam«); ZOSIMUS, 2, 41 (ed. F. PASCHOUD, I, 113; brez vseh detajlov); JULIANUS, *Oratio* 2, 94 B–C (ed. W. C. WRIGHT, 250, brez podrobnosti); SOCRATES, H. E. 2, 5 (PG 67, 192, brez detajlov); SOZOMENOS, 3, 2, 10 (PG 67, 1037; omenja se le kraj dogodka); PHILOSTORGIOS, H. E. 3, 1 (PG 65, 480; brez vseh podrobnosti). ZONARAS, 13, 5 (PG 134, 112 A–B) prinaša naslednje elemente: postavitve zasede, simuliran beg Konstansovih čet ob začetku bitke, ki prevara Konstantina II. Ob napadu glavnine Konstansove vojske iz zasede se Konstantin II. znajde sredi med dvema sovražnima vojskama, je poražen in ubit, potem ko je njegov ranjeni konj podivjal in ga vrgel iz sedla.

⁴⁴ Izrecno ga navaja kot svoj vir HUGO DE S. MARIA (PL 163, 829).

^{44a} PL 69, 879–1214.

⁴⁵ O avtorju gl. MANITIUS I, 52 ss., zlasti 58 sl. Edicija vira: S. ISIDORUS HISPALENSIS EPISCOPUS, *Chronicon*, PL 83, 1017–1058 (ali MGH AA 11, *Chronica minor* II, ed. Th. MOMMSEN, 391 ss.). Od dogodkov v obravnavanem prostoru omenja Izidor Oktavijanov triumf nad Dalmati (MGH AA 11, 453 ali PL 83, 1083 A) in pohod Langobardov iz Panonije v Italijo potem, ko jih je tja povabil Narzes (MGH AA 11, 476 oz. PL 83, 1055 A).

tiju in Gregorju iz Toursa, tako da njegova poročila ne kažejo potez izvirnosti.⁴⁶ Beda Venerabilis (673–735) je do okrog 730 napisal kratko svetovno kroniko (*De temporum ratione*) in nato Cerkveno zgodovino Anglov (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*); v obeh delih je kratko omenil smrt uzurpatorja Magna Maksima v Ogleju 388.⁴⁷

Eden najpomembnejših zgodnjerednjeveških zgodovinarjev, ki prinaša celo vrsto poročil o dogodkih v antiki in obravnavanem prostoru, avtor dveh pomembnih del, Rimske zgodovine in Zgodovine Langobardov, je langobardski zgodovinar Pavel Diakon (ca. 720–799). V Rimski zgodovini (HR, pred 774), ki se navezuje zlasti na Evtropija in Orozija, je zajel čas od ustanovitve Rima do svoje dobe.⁴⁸ Na zgodovino obravnavanega ozemlja v antiki se nanaša več desetih poročil, ki pa so v ogromni večini prav kratka: v štirinajstih primerih gre za omembo izvora, nastopa ali smrti kakega cesarja ali uzurpatorja,⁴⁹ v osemnajstih primerih za kratko omembo kake vojne ali bitke.⁵⁰ Tri vojne oziroma epizode iz vojn so opisane bistveno bolj natančno: markomanska vojna z bitko z deževnim čudežem 174, Teodozijeva vojna proti Magnu Maksimu 388 s prehodom čez alpske zapore in zajetjem uzurpatorja v Ogleju ter bitka pri Frigidu; ta je v celotni Rimski zgodovini najbolj podrobno opisan dogodek, ki mu daje avtor pomen odločilne zmage krščanstva nad poganstvom.⁵¹ Avtor prinaša še dve zanimivi poročili, ki se nanašata na drugo polovico 5. stoletja: Odoakrov obisk pri sv. Severinu okrog 470 in Teoderikova zmaga nad Odoakrom v bitki pri Soči 489.⁵²

Na vrsti mest v Langobardski zgodovini (HL)⁵³ je posegel v dogajanje ali stanje v antični dobi v obravnavanem prostoru. Prvi tak dogodek je vojna med Odoakrom in Rugijci za oblast nad Obrežnim Norikom v letih 487–488. Poročilo temelji na Evgipijevem življenju sv. Severina; ker pa se od njega v posameznostih razlikuje, moremo domnevati, da je avtor poznal

⁴⁶ Edicija vira: FREDEGARIUS SCHOLASTICUS, *Chronicon*, ed. B. Krusch, MGH Script. rer. Merov. 2, 1888, 18–168 ali PL 71, 605–664 (od leta 584 dalje). Od 2, 53 dalje tudi v: *Quellen zur Geschichte des 7. und 8. Jahrhunderts*, Unter Leitung von H. WOLFRAM neu übertr. v. A. KUSTERNIG, Darmstadt 1982. O avtorju gl. nazadnje U. NONN, *Fredegar, Lexikon des Mittelalters* 4, 1989, 884.

⁴⁷ O avtorju gl. MANITIUS I, 70 ss.; H. BACHT – W. BECKER (in drugi), *Lexikon des Mittelalters* I, 1980, 1774–1779; VOM BRUCH-MÜLLER, *Historikerlexikon*, 23 sl. Edicija virov: BEDA VENERABILIS, *Chronica* (Th. MOMMSEN, *Chronica minora* III, MGH AA 13, 247–327, z omembo smrti uzurpatorja Magna Maksima »III ab Aquileia lapide« na str. 299); BEDA, *Historia ecclesiastica*, PL 95, 23–290. Smrt uzurpatorja Maksima v Ogleju: H. E. 1, 9 (PL 95, 36 B).

⁴⁸ O avtorju gl. MANITIUS I, 257 ss. in W. GOFFART, *The narrators of barbarian history A.D. 550–800*, Princeton 1988. Edicija Rimske zgodovine: *Historia Romana*, ed. H. DROYSEN, MGH AA 2, 185–224 (le knjige 11–16) ali (slabša vendar kompletna) PL 95, 759–1144.

⁴⁹ Ti dogodki iz življenja cesarjev in drugih pomembnih osebnosti so naslednji: smrt Lucija Vera med Altinom in Konkordijo (HR 10 – PL 95, 886 D); smrt Maksimina Tračana pri Ogleju (HR 10 – 893 B); izvor Decija iz spodnje-panonske Budalije (HR 10 – 894 C); smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju (HR 10 – 897 C); smrt cesarja Proba v Sirmiju (HR 10 – 889 C–D); umik cesarja Dioklecijana v dalmatinsko Salono (HR 10 – 903 B); smrt cesarja Konstantina II. v bitki pri Ogleju (HR 11 – 911 B); nastop uzurpatorja Vetraniona v panonijski Mursi (!) (HR 11 – 913 B); smrt cesarja Gala pri Flanoni (kot kraj se omenja »insula Falconensis«, HR 11 – 915 A); panonski izvor cesarja Jovijana (HR 11 – 926 B); izvor Valentinijana iz panonskih Cibal (HR 12 – 926 D); njegova smrt v Brigetionu (HR 12 – 930 B–C); prihod cesarja Gratijana v rodni Sirmij in imenovanje Teodozija za cesarja (HR 12 – 937 A); beg Acicija prek Dalmacije in Panonije k Hunom (HR 14 – 958 B).

⁵⁰ Ti dogodki so naslednji: rimska zmaga nad Noriki, Iliri, Panonijci in Dalmati v času Augusta (HR 7 – 859 A); vpad Sarmatov v Panonijo proti koncu Tiberijeve vladavine (HR 7 – 864 B); Skribonijanov upor v Dalmaciji v Klavdijevi dobi l. 42 (HR 8 – 866 D); Valerijan se je pred prihodom na oblast drževal v Reciji in Noriku (HR 10 – 895 C); smrt uzurpatorja Ingenua v bitki pri Mursi (HR 10 – 896 B); vpad Sarmatov in Kvadov v Panonijo pod Galienom (HR 10 – 896 B); uzurpacija Septimija v Dalmaciji v Avrelijanovi dobi l. 271/272 (HR 10 – 898 B); Karova vojna proti Sarmatom (HR 10 – 900 A); uzurpacija Sabina Julijana z bitko pri Veroni (HR 10 – 900B); Dioklecijanova zmaga nad Sarmati (HR 10 – 902 C); Konstantinova vojna proti Liciniju z zmago pri Cibalah (HR 11 – 908 D); Konstancijeva zmaga nad Magnencijem v bitki pri Mursi (HR 11 – 914 A); naselitev Gepidov na območju Singiduna in Sirmija, Gotov v Panoniji (HR 14 – 956 D); nastanek Atilovega kraljestva »intra Pannoniam Daciamque« (HR 15 – 963 A); Atila zavzame in poruši Oglej (HR 15 – 971 A oz. HR 14, 9–11 v ediciji v MGH AA 2, 203 sl.); prihod Langobardov v Panonijo (HR 16 – 987 D-988 A); langobardsko sodelovanje v bizantinski vojni proti Gotom (HR 16 – 988 C–D, 989 A); Avari zavzamejo Sirmij, nato še Singidunum (HR 17 – 1000 B–C).

⁵¹ HR 10 – 887 D-888 A (zglej za opis bitke s Kvadi v Orosiusu, 7, 15, 6–11); HR 13 – 939 A–B (oz. 12, 1–2 v MGH AA 2, 189 sl.; Teodozijev prehod čez nebranjene alpske zapore, zajetje Maksima v Ogleju, prim. OROSIUS, 7, 35, 3–5 oz. ŠAŠEL, *Claustra*, 42, št. 41); HR 13 – 944–945 (ali HR 12, 4 po ediciji v MGH AA 2, 190: bitka pri Frigidu, zglej za zopet OROSIUS, 7, 35, 13–19; ŠAŠEL, *Claustra*, tega opisa ne upošteva).

⁵² HR 15 – 969 A (HR 15, 8 v MGH AA 2, 210; prim. BRATOŽ v delu: EVGIPIJ, *Življenje*, 337 ss.) in HR 15 – 970 C (HR 15, 15 v MGH AA 2, 214; antične vire navaja BRATOŽ, ZČ 42, 1988, 491 op. 29).

⁵³ PAVEL DIAKON (PAULUS DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), prev. F. BRADAC, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, opombe B. GRAFENAUER in K. GANTAR, Maribor 1988.

tudi druge vire.⁵⁴ Pavel Diakon kot najstarejši avtor jasno poudarja razliko med antično Benečijo, ki je po poročilih v starejših delih (to so »*Annales libri*« oz. »*historiae*«), obsegala ozemlja »*a Pannoniae finibus usque Adduam fluvium*«, in novo (oz. drugo) Benečijo, ki jo sestavljajo lagune in otoki na severnem Jadranu v bizantinski posesti (HL 2,14). Pisec se mestoma spušča v iskanje etimologij za posamezna antična imena, v maniri, ki je zelo pogosta v antični historiografiji: Veneti oz. »*Eneti*« so »*laudabiles*«, ime »*Histria*« izhaja »*ab Histro flumine*« (HL 2,14), Karnunt je v zvezi s Karantanijo »*Carnuntum, quod corrupte vocitant Corontanum*«, HL 5,22). Od antičnih geografskih in upravnih pojmov oz. zgodnjerednjeveških pojmov antičnega porekla se omenja še »*Noricorum provincia*« (HL 3,30), »*Scithia*« kot dežela, v kateri prebivajo Avari (HL 5,2) in »*Carniola*«, v kateri so prebivali Slovani (HL 6,52).⁵⁵ Osrednja dogodka izpred leta 600, ki ju opisuje Pavel Diakon v langobardski zgodovini, pa sta prihod Langobardov v Panonijo (HL 1,22) in zlasti pohod iz Panonije v Italijo 568 (HL 2,7–10).⁵⁶ Od ostalih dogodkov izpred leta 600, ki jih omenja Pavel Diakon, se vsi nanašajo na dobo istrske shizme. Avtor izrecno omenja pismo papeža Pelagija II. oglejskemu patriarhu Heliju (HL 3,20) in opisuje dogajanja po nastopu patriarha Severa, namreč nasilni poseg bizantinske posvetne oblasti proti patriarhu in trem istrskim škofom ter maransko sinodo 590 (HL 3,26). Znanje o dogodkih pred in okrog leta 590 je črpal iz izgubljene kronike shizmatičnega škofa Sekunda iz Tridenta, sodobnika teh dogodkov (umrl 612).⁵⁷ Drugi Pavlov vir, ki prinaša dve poročili iz antične zgodovine obravnavanega prostora, namreč zapis o Odoakrovi vojni proti Rugijcem in zapis o prihodu Langobardov v Panonijo, njihovem prebivanju tamkaj in odhodu v Italijo, je anonimni spis z naslovom »*Origo gentis Langobardorum*« (ca. 671).⁵⁸ Izmed vseh poročil Pavla Diakona o dogodkih v obravnavanem prostoru pred letom 600 imajo samo ta poročila z zadnjo omembo emonskega in celejanskega škofa kot udeležencev maranske sinode trajno vrednost, saj ostale dogodke opisujejo tudi drugi avtorji,⁵⁹ sam opis provinc in iskanje etimologij pa sta majhne vrednosti. Od ostalih poročil Pavla Diakona, ki se nanašajo na antično preteklost obravnavanega prostora, velja omeniti še najstarejši zapis o prihodu evangelista Marka v Oglej, ki je vplival na nastanek nekoliko kasnejše oglejske legende.⁶⁰

Zgodovino Langobardov z omembami njihovega panonskega obdobja in selitve v Italijo so opisovali v svojih delih trije italjski pisci 9. stoletja, ki so se navezovali na Pavlovo zgodovino. Medtem ko ostajata Andreas iz Bergama (ca. 877)⁶¹ in Erchempert z Montecassina (ca. 889)⁶² pri zgodovini Langobardov v Italiji, pa prinaša Agnellus iz Ravenne, ki je pred

⁵⁴ HL 1, 19 (str. 20 sl.); prim. BRATOŽ v: EVGIPIJ, Življenje, 145 ss.

⁵⁵ Gl. B. GRAFENAUER v navedeni izdaji, 292 op. 86.

⁵⁶ Prim. KOS, Gradivo I, 70–72. Gl. GRAFENAUER v navedeni izdaji, 87 ss. in nazadnje H. KRAHWINKLER, Friaul im Frühmittelalter, Wien–Köln–Weimar 1992, 29 ss.

⁵⁷ Kratko o viru MANITIUS I, 268.

⁵⁸ Kratko o viru MANITIUS I, 268. Edicija vira: G. Waitz, MGH Script. rer. Langob. et Ital. saec. VI–IX, Hannover 1878, 1–6. Gl. Origo 3 (str. 3; Odoakrova vojna proti Rugijcem); 5 (str. 4; Langobardi v Panoniji). Prim. tudi KOS, Gradivo I, št. 36 in 70. Vsebinsko enaka poročila posreduje med leti 807 in 810 napisana razširjena verzija tega spisa, ohranjena le v enem rokopisu. To je »*Historia Langobardorum codicis Gothani*« (G. WAITZ, prav tam, str. 7–11). Gl. Hist. Lang. cod. Goth. 3 (str. 8); Odoakrova vojna proti Rugijcem); 5 (str. 9; Langobardi v Panoniji, njihov pohod v Italijo).

⁵⁹ Prim. R. BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, Zbirka Zgodovinskega časopisa 8, Ljubljana 1990, 26 ss. (= ZČ, 1990, 354 ss.), z navedbami ostalih virov in literature.

⁶⁰ Liber de episcopis Mettensibus (ed G. H. PERTZ, MGH SS 2, 261, v. 12–14); gl. G. CUSCITO, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977, 21; ISTI, La tradizione marciiana aquileiese come problema storiografico, Università degli studi di Trieste, Facoltà di Magistero III, 21 (Miscellanea 7), Trieste 1988, 9–44, zlasti 20 oz. Martiri cristiani ad Aquileia e in Istria. Documenti archeologici e questioni agiografiche, Udine 1992, 27; R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju (kot v op. 3), 49; ISTI, Oglejska svetnika Mohor in Fortunat. Njun izvor in začetki njunega češčenja, Mohorjevo koledar 1993, Celje 1992, 43–47.

⁶¹ Kratko o avtorju MANITIUS I, 708 sl. Edicija vira: ANDREAE BERGOMATIS Chronicon, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 232 ss. ali MGH Script. rer. Langob., 222 ss. Poročilo o langobardskem prihodu v Italijo prinaša prvo poglavje Kronike. Vsebinsko enako poročilo prinaša nekoliko mlajši Chronicon Brixiense iz l. 883 (MGH SS 3, 239). Prim. tudi KOS, Gradivo I, št. 71.

⁶² O avtorju gl. MANITIUS I, 709 sl. Edicija vira oz. omembe langobardskih selitev v Panonijo in nato v Italijo: ERCHERPerti Historia Langobardorum I, MGH SS 3, 242 ali MGH Script. rer. Langob., 234. Vsebinsko enako poročilo prinašata še dva kasnejša italška zapisa: BENEDICTUS S. ANDR. MON., Chronicon (ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 700 ali PL 139, 9 ss.; o avtorju MANITIUS II, 179 ss.) iz druge polovice 10. stol. in Annales Cavenses iz 11. stol. (MGH SS 3, 186, k letu 569).

sredo 9. stoletja napisal zgodovino ravenske cerkve, na podlagi lokalnega izročila še zapise o več drugih dogodkih iz antičnega obdobja v obravnavanem prostoru.⁶³

Več poročil prinašata tudi dva pisca s francoskega področja iz 9. stoletja. Freculphus iz Lisieuxa v Normandiji je leta 829 napisal svetovno kroniko, v kateri je poleg cele vrste kratkihotic o posameznih osebnostih in dogodkih, med katerimi velja posebej omeniti notico o Viktorinu Ptujskem,⁶⁴ predstavil obširneje štiri vojne, ki so se odvijale na obravnavanem ozemlju: markomansko vojno, v kateri je osrednji dogodek bitka z deževnim čudežem, Teodozijevo vojno proti Magnu Maksimu 388 in vojno proti Evgeniju z bitko pri Frigidu 394 ter državljansko vojno 424–425 proti uzurpatorju Janezu.⁶⁵ Ado iz Vienne je v svetovni kroniki (870) priobčil nekaj poročil, od katerih zaslužita več pozornosti poročilo o prihodu evangelista Marka v Oglej in opis markomanske vojne z deževnim čudežem.⁶⁶ Več omembe vrednih poročil prinaša tudi kronika, ki jo je v začetku 10. stoletja napisal Prümški opat Regino. V njej je zajel čas od cesarja Avgusta oziroma Kristusovega rojstva do svoje dobe (leta 915). Kot prvi neitalski pisec omenja vrsto oglejskih, pa tudi dalmatinskih in panonskih mučencev.⁶⁷

Po kronološkem zaporedju nastanka sledi vrsta lokalnih kronik z oglejskega in gradeškega območja, nastalih od 9. do začetka 11. stoletja, ki prinašajo vrsto poročil iz lokalne zgodovine zlasti poznoantične dobe. Oglejska kratka kronika, ki sega do leta 827, prinaša (tako kot njena poznejša predelava in nadaljevanje iz 13. stoletja)⁶⁸ že spričo svojega skromnega

⁶³ Kratko o avtorju MANITIUS I, 712 ss. Edicija vira: AGNELLUS (qui et Andreas), *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, ed. O. HOLDER-EGGER, MGH Script. rer. Lang. et Ital. s. VI–IX, 1878, 265–391. Poročila o antični dobi v obravnavanem prostoru: legendarno izročilo o misijonskem potovanju sv. Apolinarija prek Salone in Panonije k spodnji Donavi in v Trakijo (Liber I, str. 280; prim. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 67); življenjepis po izročilu šestindvajsetega ravenskega škofa Maksimijana, ki je bil doma iz Pulja (Liber 69–70; str. 326) in je kot ravenski škof pridobil za ravensko cerkev gozd v bližini Rovinja (»silva quae cognominatur Vistrum, sita Istriensis partibus«, c. 74, str. 328) ter zgradil Marijino cerkev v Pulju, kjer je bil nekoč diakon («ecclesia beatae Mariae in Pola quae vocatur Formosa», c. 76, str. 329); prihod Langobardov na Beneško (c. 94, str. 337), Avari v Panoniji (c. 95, str. 338).

⁶⁴ O avtorju gl. MANITIUS I, 663–668 ter F. J. SCHMALE, *Lexikon des Mittelalters* IV, 1989, 882 sl. Edicija vira: FRECULPHUS episc. Lexoviensis, *Chronicorum* tomi duo, PL 106, 917–1258. Kratke, na obravnavani prostor nanašajoče se notice so naslednje: zmagi Tiberija nad Panonijci in Asinija Poliona nad Dalmati (Chronica I, 19 – 1115 A); cesar Avgust priključi provinco Dalmacijo in podredi Panonijce (II, 1, 4 – 1119 D); Skribonijanov upor v Dalmaciji (II, 1, 13 – 1128 D); Pavlov misijon »usque ad Illyricum« (II, 1, 15 – 1130 D); Pavel iz Konkordije, ki je poznal sv. Ciprijana (II, 2, 27 – 1175 B); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (II, 3, 3 – 1177 C); vpadi Alamanov v Italijo, Kvadov in Sarmatov v Panonijo, smrt uzurpatorja Ingenua (»primus Genuus«) v bitki pri Mursi (»Mirsas«) 260 (II, 3, 9 – 1183 C); smrt cesarja Proba v Sirmiju (II, 3, 12 – 1187 B); uzurpacija Sabina Julijana z bitko pri Veroni (II, 3, 13 – 1187 D); poročilo o Viktorinu Ptujskem (zani »Pictaviensis episcopus«), povzeto po Hieronimu (II, 3, 13 – 1188 A; prim. BRATOŽ, Krščanstvo, 276); prva vojna med Konstantinom in Licinijem z bitko pri Cibalah (II, 3, 16 – 1194 D); smrt Konstantina II. pri Ogleju (II, 4, 1 – 1203 C); vojna med Konstancijem II. in Magnencijem z bitko pri Mursi (II, 4, 6 – 1206 D); smrt Valentinijana v Brigetionu (»apud Prigionem oppidum«, II, 4, 13 – 1215 C); Atanazijevi spisi proti arijancema Valenu iz Murse in Ursaciju iz Singiduna (II, 4, 14 – 1216); Teodozij v Sirmiju imenovan za cesarja (»apud Firmium«, II, 4, 22 – 1222 B); Alarikov vpad iz Panonije v Italijo (II, 5, 5 – 1236 D); Atila poruši Oglej (II, 5, 14 – 1246 C); naselitev Vzhodnih Gotov v Panoniji (II, 5, 18 – 1249 D); pohod Vzhodnih Gotov v Italijo prek Sirmija in Panonije z bitko pri Soči (II, 5, 18 – 1250 C–D); v dobi anarhije pred propadom zahodnega cesarstva je usoda dveh cesarjev povezana z Dalmacijo: Glicerij je po ostavitvi postal salonitanski škof, Nepos se je zatekel v Dalmacijo (II, 5, 17 – 1249 A).

⁶⁵ Chron. II, 2, 14 – 1163 A–C (opis bitke z deževnim čudežem spominja na prikaz Pavla Diakona v HR); II 4, 25 – 1225 A–B (Teodozijev pohod proti Maksimu s prehodom čez alpske zapore in zajetjem nasprotnika v Ogleju); II 4, 28 – 1226–1227 (opis bitke pri Frigidu z vsemi tipičnimi elementi kot sta cesarjeva molitev in čudežna burja); II, 5, 8 – 1240 B–C (državljska vojna 424 z neuspešno blokado Ogleja in božjim posegom v dogajanje).

⁶⁶ O avtorju gl. M. WESCHE, *Lexikon des Mittelalters* I, 1980, 157. Edicija vira: S. ADONIS VIENNENSIS Chronicon, PL 123, 23–138. Poročila o obravnavanem prostoru v kronološkem zaporedju: Evangelist Marko je prišel kot prvi širit krščanstvo v Oglej, kjer je postavil za naslednika učenca Mohorja (78 A); upor Skribonijana v Dalmaciji (78 A–B); markomanska vojna z deževnim čudežem (83 D – 84 A); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (86 C); smrt uzurpatorja Ingenua v bitki pri Mursi (88 A); smrt Klavdija Gotskega in Proba v Sirmiju (83 C; 89 B); imenovanje Licinija za cesarja v Karnuntu (»Carnunt«, 91 C); oglejski škof Fortunatijan (»Fornacius«) je papeža Liberija pripravil k podpisu heretične (arijske) veroizpovedi (94 B); Teodozij je »tertio ab Aquileia lapide« pokončal uzurpatorja Magna Maksima (96 D – 97 A); Narzes (»Narcissus«) je povabil Langobarde iz Panonije, da so vdrli v Italijo (109 A – 111 B).

⁶⁷ O avtorju gl. MANITIUS I, 695 ss. posebej o kroniki 699 ss. Edicija vira: REGINO PRUMIENSIS ABBAS, Chronicon, PL 132, 15–150 (ali MGH SS I, 537–612 oz. REGINONIS ABBATIS PRUMIENSIS Chronicon, cum continuatore Treverensi ed. F. KURZE, *Scriptores rerum Germ. in usum schol.*, Hannover 1890). Na obravnavano ozemlje se nanašajo naslednje omembe: v letu 72 so umrli mučeniške smrti »Aquileia (!) Hermagoras episcopus, Fortunatus diaconus, Foelix cum Constantia« (!) (18 B), pod Avrelijanom »in civitate Salona Anastasius« (21 B), v času Dioklecijana »apud Sirmium Sirenus« (22 A), »civitate Siscia Quirinus episcopus, apud Aquileiam Felix et Fortunatus« (22 B). Teodozij je pokončal uzurpatorja Maksima »quarto (!) ab Aquileia lapide« (24 B); Langobardi so na Narzesovo vabilo šli v Italijo (27 C–D) in kasneje zavzeli vrsto mest na Beneškem (29 A); Venancij Fortunat, doma z Beneškega (28 D); poplave na Beneškem in drugod po Italiji (30 D).

⁶⁸ Objavil ju je DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis, Argentinae* 1740, Appendix II–III (6 ss.). Prva kronika sega od prihoda evangelista Marka v Oglej do mantovanske sinode 827, druga (8 ss.) prinaša za čas do man-

obsega malo uporabnih podatkov. Poleg poročila o delovanju sv. Mohorja, povzetega po legendi, in poleg kratke predstavitve življenja in dela oglejskih »patriarhov« (petindvajset do konca 6. stoletja), katerih imena se nahajajo tudi v »katalogu patriarhov«,⁶⁹ prinaša kronika prav malo uporabnih poročil. Ta se nanašajo na rojstni kraj sv. Hieronima, hunsko zavzetje Ogleja po triletnem obleganju (!), vojno med Odoakrom in Teoderikom z bitko pri Soči, prihod Langobardov na Beneško in na opis antične in nove (druge, bizantinske) Benečije.⁷⁰

Bolj izčrpna so poročila najstarejših beneških kronik iz 10. in začetka 11. stoletja. Tako kot v primeru oglejskih kronik so poročila lokalnega in provincialnega značaja, zato se vse-skozi ponavljajo »izbrane« teme. Najstarejša med njimi je v Gradežu nastala »Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie« iz 10. stoletja,⁷¹ ki se pričinja z opisom gradeške sinode 579 in prinaša seznam vseh udeležencev. Spis poudarja nesrečno usodo Ogleja, ki so ga rušili Huni, Goti in Langobardi, očitno z namenom, da bi se s tem opravičil vzpon Gradeža kot njegovega naslednika. »Chronicon Gradense«⁷² posreduje vrsto poročil, ki se nanašajo na začetke Torcella in Gradeža. V nadaljevanju sporoča pri Pavlu Diakonu sicer neomenjeno epizodo ob langobardskem vpadu v Italijo, ko naj bi tržaški prezbiter Geminijan rešil vrsto svetniških relikvij. V drugem delu, ki je kompiliran po prejšnji kroniki, posveti glavno pozornost gradeški sinodi 579, posreduje njene domnevne sklepe in seznam udeležencev. Kot enega glavnih sklepov navaja ustanovitev sedemnajstih novih škofijskih sedežev v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, kar je očitno izraz gradeških aspiracij na tem področju več stoletij kasneje. Dosti obsežnejša »Chronicon Venetum« Janeza Diakona,⁷³ ki sega od prihoda evangelista Marka v Oglej in prek opisa langobardske selitve v Italijo do leta 1008, prinaša vrsto poročil, ki se nanašajo na antično dobo. Avtor uvodoma pojasnjuje obstoj dveh Benečij, antične (»illa que in antiquitatum historiis . . . a Pannonia usque ad Adam fluvium . . . caput Aquileia«) in druge (»secunda . . . illa, quam apud insulas scimus«). Kot vzrok za to stanje navaja prihod Langobardov. Avtor prinaša etimologijo imena Veneti (»laudabiles« kot pri Pavlu Diakonu). Tudi v tej kroniki je pri prikazu antične dobe težišče na opisu dogodkov v času oglejske shizme kot so sinoda v Gradežu 579 (s seznamom udeležencev) in dramatični dogodki pred in okrog 590 (nasilni bizantinski poseg proti shizmatikom, sinoda v Maranu).

Najobsežnejša in po svoji obliki in izročilu najbolj zagonetna med starejšimi beneškimi kronikami je tako imenovana »Origo civitatum Italiae seu Venetiarum« (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense).⁷⁴ Kronika, ki je pravzaprav skupek različnih tekstov, nastalih v 10. in 11. stoletju z nekaterimi kasnejšimi dodatki, prinaša za antično dobo omembe več dogodkov s celo vrsto grobih anahronizmov in prirojevanj. Ta v večini primerov legendarna in malo vredna poročila so naslednja: ustanovitev Ogleja po Antenorju (trojanska legenda; Oglej je po tej predstavi star približno toliko kot Kartagina in starejši od Rima), omemba večkratnega zavzetja mesta (Huni, Goti, Langobardi), legenda o sv. Mohorju, dvig Gradeža v cerkveno središče (»metropolis perpetua«) po papežu Pelagiju II., opis antične in druge Benečije, gradeška sinoda 579 s seznamom udeležencev in sklepom o ustanovitvi šestnajstih novih škofij v Furlaniji, Istri in Dalmaciji.⁷⁵

tovanske sinode vsebinsko in oblikovno malenkostno spremenjeno verzijo prve, nato pa se kronološko nadaljuje do patriarha Volkera (1204–1218).

⁶⁹ DE RUBEIS Monumenta, Appendix I (6). Katalog prinaša imena patriarhov do Dionizija Delfina (1699–1734), predzadnjega patriarha pred ukinitvijo patriarhata 1751.

⁷⁰ Chronicon I, App. II, 7 (»Hieronymus, natus oppido Stridonis in dominio Ecclesie Aquilejensis sito«; v nadaljevanju sorazmeroma obsežen opis Atilovega obleganja in razrušenja Ogleja ter spopad med Odoakrom in Teoderikom »juxta Aquilegiam in campis uberrimis«; opisu gradeške sinode v Helijsvi dobi sledi predstavitev nekdanje Benečije (»Prima Venetia . . . a Pannoniae termino usque ad flumen Danubii, in qua etiam Istria complectitur«) in nove Benečije (»Secunda Venetia . . . apud insulas maris Adriatici . . . infra aquas fundata«).

⁷¹ Edicija vira: G. MONTICOLO, Cronache Veneziane antichissime, Roma 1890, 5–16. Gl. MANITIUS II, 251 sl. in MONTICOLO, VIII–XIII. O starejši beneški historiografiji prim. A. CARILE, Chronica Gradensia nella storiografia veneziana, Antichità Altoadriatiche 17, 1980, 111–138.

⁷² Edicija: G. MONTICOLO, Cronache, 17–51; gl. MANITIUS II, 252 sl. in MONTICOLO, XIII–XXVII.

⁷³ Edicija vira: G. MONTICOLO, Cronache, 57–171. O viru gl. MANITIUS II, 246–249 in MONTICOLO, XXIX ss.

⁷⁴ Edicija vira: Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et chronicon Gradense), a cura di R. CESSI, Roma 1933. O viru gl. MANITIUS II, 249–251 in uvod v Cessijevo izdajo.

⁷⁵ Trojanska legenda z Antenorjevo ustanovitvijo Ogleja (Origo, editio prima, 7 sl.); Pelagij II. potrdi sklep svojega predhodnika Benedikta, po katerem postane Gradež »metropolis perpetua« za Benečijo in Istro, pravna podlaga za to naj bi bil nastanek oglejske krščanske skupnosti v dobi apostola Petra (Origo, ed. prima, 26; 39); pohod Lango-

Okrog leta 1000 je italjski pisec Landolfus Sagax napisal nadaljevanje Rimske zgodovine Pavla Diakona do leta 813. V dokaj solidno napisanem delu, v katerem se je za antično dobo zgledoval predvsem pri Oroziju, je navedel vrsto dogodkov z obravnavanega prostora. Po dolžini in poudarku izstopata poročila o bitki z deževnim čudežem in opis bitke pri Frigidu.⁷⁶

B. Avtorji od začetka 11. do srede 13. stoletja

Vrsto poročil o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem prinašajo zahodni pisci 11. stoletja. Irec Marianus Scottus (umrl 1052) je pred sredo 11. stoletja izdal svetovno kroniko v 3 knjigah. V zadnji knjigi, ki se nanaša na rimsko cesarsko zgodovino in ki je pisana predvsem na podlagi Hieronimove kronike ter za 5. stoletje in začetek 6. stoletja na podlagi Kasiodora, prinaša avtor vrsto poročil (v celoti več kot trideset) za obravnavani prostor. Med temi naj posebej izpostavimo omembe cele vrste mučencev in kratek opis »deževnega čudeža«. ⁷⁷ Sredi 11. stoletja je napisal svetovno kroniko od Kristusovega rojstva do 1054 Herman s pridevkom »Contractus« (r. 1013), opat benediktinskega samostana Reichenau, na podlagi skoraj istih virov kot Marianus.⁷⁸ Nobeno poročilo ne izstopa po obsegu ali posebnem

bardov v Italijo, epizoda z rešitvijo tržaških relikvij (Origo, ed. prima, 38; ed. secunda, 70); graška sinoda z ustanovitvijo šestnajstih novih škofij (Origo, ed. prima, 41; ed. sec., 74 sl.); legenda o sv. Mohorju (Origo, ed. sec., 72; 82); Atila poruši Oglej (Origo, ed. tertia, 154); katalog oglejskih »patriarhov« od Marka in Mohorja dalje (Origo, ed. tertia, 162 sl.). Iz kronike so črpali trije kasnejši avtorji: MARTINO DA CANALE, Cronaca dei Veneziani in MARCUS, Chronicon Venetum v 13. stol. ter DANDULUS v 14. stol. (v nadaljevanju, op. 120 ss.).

⁷⁶ O viru MANITIUS I, 263. Edicija vira: LANDOLFUS SAGAX, *Addimenta ad Pauli Historiam Romanam*, ed. H. DROYSEN, MGH AA 2, 1879, 225–376. Poročila o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem se nanašajo na naslednje dogodke: rimske zmage nad Noriki, Panonci, Dalmati in drugimi ljudstvi v avgustejski dobi (*Addimenta* 7 (119), str. 296); Tiberijeva zmaga nad Panonijci (Add. 7 (118), 296); Skribonijanov upor v Dalmaciji (Add. 7 (122), 300); »deževni čudež« (Add. 9 (144), 314); smrt Marka Avrelija v panonijski Vindoboni (»apud oppidum Bendobonam«; Add. 9 (146), 315); smrt Maksimina Tračana pri Ogleju (Add. 10 (150), 318); izvor Decija iz spodnje-panonijske Budalije (Add. 10 (152), 319); Markomani v Panoniji v Galienovi dobi (Add. 10 (152), 320); smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju (Add. 10 (156), 320); uzurpacija Sabina Julijana in njegova smrt pri Veroni (Add. 10 (162), 321); smrt cesarja Dioklecijana v Saloni (Add. 11 (172), 325); Konstantinova vojna proti Liciniju z bitko pri Cibalah (Add. 11 (172), 325); smrt Konstantina II. v bitki pri Ogleju (Add. 11 (174), 328); uzurpacija Vetraniona »in Pannonia apud Myrsam« (Add. 11 (176), 329); bitka pri Mursi (Add. 11 (178), 329); smrt cesarja Gala pri Flanoni (»insula Falconensis«, Add. 11 (178), 330); Valentinijanov izvor iz panonijskih Cibal (Add. 12 (185), 340); Gratijanov prihod v Panonijo, izvor v Sirmiju (Add. 12 (187/189), 346/348); Teodozijeva zmaga nad Magmom Maksimom 388 z zajetjem uzurpatorja v Ogleju (Add. 13 (190), 348, po Pavlu Diakonu); bitka pri Frigidu (Add. 13 (190), 352 sl.); SAŠEL, Claustura, 44, št. 46 navaja le Landolfovo poročilo o Maksimovem porazu 388, obširno poročilo o bitki pri Frigidu pa izpušča); Alarihovo zdrževanje v Dalmaciji, pohod v Italijo (Add. 13 (192), 355); Gepidi na območju Sirmija in Singiduna (Add. 13 (198), 358); Narzes sklene pogodbo z Langobardi, ki pomagajo Bizantincem v vojni proti Gotom (Add. 18 (224), 374).

⁷⁷ Edicija vira: MARIANUS SCOTTUS, *Chronicon*, PL 147, 623–794 ali G. Waitz, MGH SS 5, 495–568 (v obeh primerih le 3. knjiga). O avtorju gl. kratko MANITIUS II, 388–394. Na obravnavano ozemlje se nanašajo v kronološkem zaporedju naslednja poročila: smrt Asinija Poliona, zmagovalca nad Dalmati (3, 5, 46 – PL 147, 633); Neronovo preganjanje kristjanov z nejasnim zapisom o oglejskih mučencih (»apud Maceriam Aquileiam Hermagoras episcopus, Fortunatus diaconus, cum Constantia«; 3, 72, 14 – 653 B); smrt Lucija Vera med Konkordijo in Altinom (3, 176, 8 – 668 A); bitka s Kvadi z deževnim čudežem (3, 182, 14–15 – 668 C); smrt Marka Avrelija v Panoniji (3, 187, 19 – 669 C); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (3, 250, 4 – 676 A); izvor Decija iz spodnje-panonijske Budalije (3, 264, 1 – 685 C); smrt Kvintila v Ogleju (3, 285, 2 – 689 B); Probus pospešuje vinogradništvo v Panoniji, ubit v Sirmiju (3, 294, 3; 7 – 691 A–C); žrtve Dioklecijanovega preganjanja kristjanov »apud Sirmium Sirenus . . . Siscia Quirinus episcopus, apud Aquileiam Felix et Fortunatus« (3, 321, 1 – 696 D); Licinij v Karnuntu (»Carnuti«) oklican za cesarja (3, 323, 2 – 697 C); ponovno zapis o Kvirinu iz Siscije, ki povzema legendo oz. elogije iz martirologijev (ibid.); »bellum Cibalense« (3, 328, 7 – 698 A); smrt cesarja Dioklecijana v bližini Salone (3, 330, 9 – 698 B); izvor sv. Martina iz panonijske Savarije (3, 337, 16 – 699A); smrt Konstantina II. pri Ogleju (3, 355, 3 – 704A); uzurpacija Vetraniona v Mursi (3, 364, 12 – 705 C); bitka pri Mursi (3, 365, 13 – 705 D); smrt cesarja Gala »v Istri« (3, 369, 17 – 706B); hvalnica oglejske duhovščine (»quasi chorus beatorum«), vpad Sarmatov v Panonijo (3, 394, 11 – 711 D); smrt cesarja Valentinijana v Brigetioni (3, 395, 12 – 712 D); smrt uzurpatorja Magna Maksima »tertio ab Aquileia lapide« (3, 408, 4 – 714 D); Teodozijeva zmaga nad Evgenijem, ne da bi se omenjal kraj dogodka (3, 415, 11 – 715 D); Accejev beg prek Dalmacije in Panonije k Hunom (3, 454, 9 – 722 C); beg cesarja Nepota v Dalmacijo (3, 497, 1 – 750 C); Odoakrova vojna proti Odivu v Dalmaciji 481/82 (3, 503, 7 – 750 D) in proti Rugijcem ob Donavi (3, 509, 13 – 751 B); bitka pri Soči 489 (3, 511, 15 – 751 B); Vzhodni Goti zavzamejo Sirmij (3, 525, 12 – 732 D); pismo papeža Pelagija II. oglejskemu patriahu Heliju (3, 610, 6 – 745 B).

⁷⁸ O avtorju gl. MANITIUS II, 756 ss.; T. STRUVE, *Lexikon des Mittelalters* 4, 1989, 2167–2169. Edicija vira: HERMANNUS CONTRACTUS, *Chronicon*, PL 143, 55 – 270 ali MGH SS 5, 67–133 (ed. G. H. PERTZ). Na obravnavano ozemlje se nanašajo naslednja poročila (po Pertzovi ed.): Tiberijeva zmaga nad »Dalmati in Sarmati« (A. 9 – str. 74); Hadrijanova vojna proti Sarmatom (A. 122 – 76); smrt Marka Avrelija v Panoniji (A. 179 – 77); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (A. 238 – 77); smrt cesarja Klavdija Gotskega v Sirmiju, njegovega brata Kvintila v Ogleju (A. 270 – 78); smrt cesarja Proba v Sirmiju (A. 282 – 78); smrt Konstantina II. pri Ogleju (A. 339 – 79); smrt uzurpatorja Magna Maksima pri Ogleju (A. 388 – 80); Atila zavzame in razruši Oglej (A. 451 – 83); Nepotov beg v Dalmacijo (A. 474 – 84); Odoakrova zmaga nad Odivom v Dalmaciji (A. 480 – 84) in nad rugijskim kraljem Fevo (A. 486 – 84); bitka pri Soči (A. 488 – 84); vzhodnogotsko zavzetje Sirmija (A. 502 – 85); prihod Langobardov v Panonijo (A. 527 – 86); langobardska zmaga nad Gepidi (A. 549 – 87); Narzes povabi Langobarde iz Panonije v Italijo (A. 567 – 88); prihod Langobardov na Beneško (A. 568 – 89); zmaga bavarskega kneza Tasila nad Slovani (A. 595 – 90).

poudarku. Precej poročil prinaša tudi Hugo, opat samostana Flavigny (r. 1065 v Verdunu ali okolici). Ta je ob koncu 11. stoletja napisal kroniko od Kristusa do svoje dobe, z izrazitim poudarkom na zgodovini Galije, v kateri je navedel precej dogodkov iz antične zgodovine zahodnobalkanskega prostora in srednjega Podonavja. V primerjavi s prej navedenima piscema 11. stoletja prinaša več poročil iz zgodovine krščanstva in posebej cerkvene zgodovine: posebej velja omeniti predstavitev »oglejskega« papeža Pija I. in »deževnega čudeža« v bitki s Kvadi 174, omembo arijanskih sporov v Iliriku in (na podlagi Hieronimovega pisma Heliodoru) barbarskih pustošenj na Balkanu. Ostala poročila so kratka in ne kažejo posebnih poudarkov ali izvirnosti.⁷⁹ Sredi 11. stoletja je nastala tudi tako imenovana Würzburška kronika, ki zajema čas od Kristusa do sodobnosti in prinaša nekaj kratkih omemb izbranih dogodkov iz antike.⁸⁰ Bernold iz Konstance (ali B. od Sv. Blasiena) je okrog leta 1091 napisal kratko svetovno kroniko, v kateri je nanizal nekaj dogodkov iz antične zgodovine obravnavanega prostora.⁸¹

Vrh v razvoju je srednjeveška historiografija dosegla v 12. stoletju z vrsto avtorjev, ki so se posvečali zlasti pisanju svetovnih kronik. Sigebert iz Gembloux (r. 1030., u. 1112) je na začetku 12. stoletja napisal svetovno kroniko, ki je precej zgoščena in vsebuje veliko vsebinskih in kronoloških napak. Od dogodkov za obravnavani prostor izstopata poročila o Odoakrovi poti v Italijo s postankom pri sv. Severinu ter poročilo o Odoakrovi zmagi nad Rugijci. Obe poročili sta povzeti po Evgipijevem Življenju sv. Severina.⁸² Ostala poročila so malo pomembna in v posameznih primerih napačna.⁸³

Precej obsežnejša in boljša je svetovna kronika, ki jo je zasnoval Frutolf iz Michelsberga pri Bambergu (u. 1103), nadaljeval in dokončal pa Ekkehard iz Aure (u. 1125).⁸⁴ Delo prinaša kot eno prav redkih med srednjeveškimi kronikami dokaj izčrpen prikaz rimske republikanske zgodovine. Na obravnavano ozemlje se nanaša vrstaotic, povzetih po Hieronimovi kroniki ter za 5. in prvo polovico 6. stoletja po Jordanesu, ki so v večini primerov kratke, nanašajo pa se na rojstvo, nastop ali smrt cesarjev in drugih pomembnih osebnosti. Bolj izčrpna so Frutolfova poročila o bitki pri Frigidu, o uzurpaciji in koncu cesarja Janeza in o Odoakrovem

⁷⁹ O avtorju gl. nazadnje P. BOURGAIN, *Lexikon des Mittelalters* 5, 1991, 171. Edicija vira: HUGO ABBAS FLAVINIACENSIS, *Chronicon*, PL 154, 21–404 (ali MGH SS 8, 288–502, ed. G. H. PERTZ). Avtorjeva poročila za obravnavani čas in prostor (vsa v prvi knjigi), po prvo navedeni izdaji: predstavitev papeža Pija I, doma iz Ogleja (39 C–D); markomanske vojne z »deževnim čudežem«, rimska nekrvava zmaga s Kristivo pomočjo (39 C – 40 A); »dalmatinski« papež Gaj (42 D – 43 A); arijanski spori z vlogo Ursacija in Valensa (52 D); Vetranionova uzurpacija »Misae« (!), bitka pri Mursi (53 D); barbarska divjanja na Balkanu po Hieronimovem poročanju (63 D – 65 A; prim. Hieron. epist. 60, 16); Vandali v Panoniji (77 B–C); Atila se po porazu v Galiji vrne v Panonijo (84 C); Atila zavzame in razruši Oglej ter druga mesta na Beneškem (83 B); Vzhodni Goti v Panoniji (87 A ss.); Nepotov beg in smrt v Dalmaciji (88 C); Narzes privabi Langobarde iz Panonije v Italijo (97 C).

⁸⁰ O viru gl. MANITIUS III, 354 ss. Edicija: *Chronicon Wirzburgense*, PL 154, 459–496 (ali MGH SS 6, 17–32, ed. G. H. WAITZ). V kroniki se omenjajo naslednji dogodki (citirano po prvo omenjeni izdaji): Tiberijska zmaga nad »Dalmati in Sarmati« v avgustejski dobi (459 D); vpad Sarmatov v Panonijo (461 D); smrt Marka Avrelija v Panoniji (467 A); Probova smrt v Sirmiju »apud Firmium«, 470 A; mučeništvo sv. Kvirina (470 D); smrt Konstantina II. pri Ogleju (471 C); Valentinijanova vojna proti Sarmatom in njegova smrt (473 A); Narzes privabi Langobarde v Italijo (477 A).

⁸¹ O avtorju Gl. MANITIUS III, 404–407; W. HARTMANN, *Lexikon des Mittelalters* 1, 1980, 2007 sl. Edicija vira: BERNOLDUS, *Chronica*, PL 148, 1299–1432. Na obravnavano ozemlje se nanašajo omembe naslednjih dogodkov: Hadrijanova vojna proti Sarmatom (1308 C); smrt Marka Avrelija v Panoniji (1310 C); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (1312 C); smrt cesarja Klavdija v Sirmiju in njegovega brata Kvintila v Ogleju (1314 B); smrt cesarja Proba v Sirmiju (1315 A); smrt Konstantina II. pri Ogleju (1317 C); Teodozij pokonča uzurpatorja Magna Maksima v Ogleju (1320 A); Atila zavzame Oglej (1324 A); prihod Langobardov v Panonijo (1328 B); Narzes povabi Langobarde iz Panonije v Italijo, ti vdrejo na Beneško in zavzamejo večino tamkajšnjih mest (1331 A).

⁸² O avtorju gl. MANITIUS III, 332–350, zlasti 344 ss. in VOM BRUCH-MÜLLER, *Historikerlexikon*, 288 sl. Edicija vira: SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, *Chronica*, PL 160, 9–547 (ali MGH SS 6, 300–374, ed. L. BETHMANN). Vir za omenjeni notici o Odoakru (*Chronica*, A. 473 in A. 479; PL 160, 90 A in 91 A) je EUGIPIUS, *Vita s. Severini* 7 in 44 (prim. BRATOŽ, v: EVGIPIJ, *Življenje*, 141 ss.; 337 ss.).

⁸³ V kronološkem zaporedju si sledijo naslednja poročila: dejavnost Hieronima in Rufina iz Ogleja (A. 381 – PL 160, 65 B) ter njun spor (A. 401 – 71 B; prva omemba doslej); napačno poročilo o rimski zmagi nad alanskim kraljem Biorgom na Beneškem (A. 460 – 87 C); cesar Glicerij (pri Sigebertu »Lucerius«) je po padcu s prestola 474 postal saloniški škof (A. 470 – 89 C); povsem napačno datirano poročilo o tem, da so Benečani pripeljali truplo sv. Marka iz Aleksandrije v Benetke (A. 471 – 90 A; to se je zgodilo 828); prihod Langobardov v Panonijo (A. 527 – 99 D); Langobardi v Panoniji, njihova zveza z Narzesom (A. 543.545 – 102 C-D); pohod Langobardov iz Panonije v Italijo (A. 568 – 107 A).

⁸⁴ O obeh avtorjih in njunem delu gl. MANITIUS III, 350 ss. ter VOM BRUCH-MÜLLER, *Historikerlexikon*, 82 sl. in 99 sl.; H. SCHMID, Frutolf, *Lexikon des Mittelalters* 4, 1989, 1002 sl. in F. J. SCHMALE, Ekkehard von Aura, *Lexikon des Mittelalters* 3, 1986, 1765 sl. Edicija vira: EKKEHARDUS, *Chronicon universale*, PL 154, 497–1060 (ali MGH SS 6, 33–267, ed. G. H. WAITZ). Delo navajamo po izdaji v PL, ki je ponatis izdaje iz MGH SS.

obisku pri sv. Severinu; v prvih dveh primerih gre za božji poseg v dogajanje, v zadnjem za svetniško prerokovanje.⁸⁵ Medtem ko zelo zgoščena in na Galijo orientirana Cerkvena zgodovina, ki jo je napisal okrog 1110 Hugo iz Fleuryja (imenovan tudi Hugo de Sancta Maria), ne prinaša za obravnavani prostor nobenega konkretnega podatka,⁸⁶ pa je njegov soimenjak Hugo od sv. Viktorja (1097–1141) v svetovni kroniki priobčil več poročil, med katerimi izstopata po dolžini in poudarku opis »deževnega čudeža« in opis bitke pri Frigidu.⁸⁷

Vrh srednjeveške svetovne kronistike in konceptualnem in filozofskem oziru predstavlja nedvomno »filozofska« kronika Otona iz Freisinga v 8 knjigah od Adama do avtorjevega časa, z zadnjo knjigo eshatološke vsebine, ki se zaključuje s poslednjo sodbo.⁸⁸ To obsežno delo, ki je nastalo sredi 12. stoletja, prinaša kot eno redkih tudi prikaz rimske republikanske in heleniistične zgodovine, zgodovina rimskega cesarstva pa zavzema v njej kar tri knjige (3–5). Otonova kronika prinaša dosti poročil k antični zgodovini obravnavanega prostora, vendar ta v vsebinskem pogledu ne presega Frutolf-Ekkehardovih, ki so jim zaradi skupnih virov zelo podobna. Od teh poročil zaradi dolžine in poudarka izstopajo opis bitke z deževnim čudežem, opis bitke pri Frigidu (zlasti po Oroziju in Avguštinu), Atilovega obleganja in zavzetja Ogleja ter Odoakrovega obiska pri sv. Severinu.⁸⁹ Ostala poročila so kratka in se nanašajo na že večkrat omenjene in v srednjem veku prek Hieronimove kronike očitno dobro poznane dogodke iz antične zgodovine zahodnega Balkana.⁹⁰ Otonov sodobnik, angleški pisec Orde-ricus Vitalis (1075–1142), je kot menih samostana sv. Evroula v Normandiji napisal obsežno

⁸⁵ Taka poročila so naslednja: cesar Avgust priključi državi Dalmacijo in Panonijo (651 B); Tiberijeva zmaga nad upornimi Panonci (651 C); smrt Asinija Poliona, zmagovalca nad Dalmati (657 C); septemji Sever v Savariji (!) oklican za cesarja (686 D); smrt Maksimina Tračana pred Oglejem (691 B); izvor Decija in Sordimijpanonjske Budalje («Bubaliae natus», 692 D); zadrževanje Valerijana v Noriku in Reciji pred nastopom vlade (694 D); smrt Klavdijevega brata Kvintila v Ogleju (696 B); Probova smrt v Sirmiju (697 C); uzurpacija Sabina Julijana in njegova smrt v bitki pri Veroni (698 B); odhod Dioklecijana v Salono (700 B); bitka pri Ogleju, v kateri je bil ubit cesar Konstantin II. (706 B; 707 B); Valentinijanov izvor iz panonskih Cibal (712 D); Zahodni Goti prek Panonije vdoro v Italijo in zavzamejo najprej Beneško, kjer prebivajo »Enethi, id est laudabiles« (741 B); Atila zavzame po triletnem obleganju Oglej in ga razruši, zatem še druga mesta na Beneškem; po srečanju s papežem Leonom zapusti Italijo in se vrne v Panonijo (744 D – 745 A); bitka pri reki Nedao («Neoda», 746 C); Vzhodni Goti v Panoniji (747 B – 749 C); bitka pri Soči («iuxta Sonuum fluvium», 751 A); Narzes naveže stike z Langobardi v Panoniji (755 B-C); avtor nato ponovno preide na rimsko zgodovino in omenja najprej začeni od 378 Gratijanov prihod v Panonijo in imenovanje Teodozija za cesarja v Sirmiju (757 D – 758 B); Teodozij zavzame Magna Maksima v Ogleju (760 A); opis bitke pri Frigidu s Teodozijevim molitvijo, nočnim videjem in vlogi burje v bitki (760 C-D – 761 A); uzurpacija Janeza in državljanska vojna 424 (769 B-C); Odoakrov obisk pri sv. Severinu (777 B); Glicerij po padcu s prestola postane salonitanski škof (775 D); pohod Langobardov iz Panonije v Italijo, beg oglejskega patriarha Pavlina v Gračež (792 C-D).

⁸⁶ O avtorju gl. MANITIUS III, 518 ss.; P. BOURGAIN, *Lexikon des Mittelalters* 5, 1991, 171. Edicija vira: HUGO DE SANCTA MARIA FLORIACENSIS MONACHUS, *Historia ecclesiastica*, PL 163, 805–872. Avtor navaja kot svoj vir latinski prevod izbora bizantinskih zgodovinarjev, ki ga je pripravil Anastasius Bibliothecarius (prim. op. 44).

⁸⁷ O avtorju gl. MANITIUS III, 112–118; R. GOY, *Die Überlieferung der Werke Hugos von St. Victor. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte des Mittelalters, Monographien zur Geschichte des Mittelalters* 14, Stuttgart 1976, zlasti str. 36 ss. Edicija vira: HUGO DE S. VICTORE, *Excerptiones*, PL 177, 191–284. Od dogodkov z obravnavanega ozemlja se omenjajo: rimske zmage v Panoniji ter nad Dalmati in Noriki v avgustejski dobi (239 D); vpad Sarmatov v Panonijo v Klavdijevi dobi (242 D); markomanska vojna z »deževnim čudežem« (249 B); smrt Maksimina Tračana v Ogleju (250); vpadi Kvadov in Sarmatov v Panonijo v času Galiena (251 C); smrt cesarja Proba v Sirmiju (252 C); napačno sporočilo, da je Dioklecijan pokončal Karina »apud Dalmatiam« (dejansko pri Margu v Meziji, 252 D); pohod Teodozija proti Magnu Maksimu, prehod čez Alpe (260 B); bitka pri Frigidu (260–261); Nepotov beg v Dalmacijo (264 B); Langobardi v Panoniji (266 A); Narzes povabi Langobarde v Italijo (267 D – 268 A).

⁸⁸ O avtorju gl. MANITIUS III, 376–388; VOM BRUCH – MÜLLER, *Historikerlexikon*, 228 sl., z novejšo lit. Edicija vira: OTTONIS EPISCOPI FRISINGENSIS *Chronicon*, ed. R. Wilmans, MGH SS 20, 83–301 (ali OTTONIS . . . *Chronicon*, ex recensione R. WILMANS in usum scholarum ex MGH recudi fecit G. H. PERTZ, Hannover 1867); delo citiramo po prvo navedeni izdaji.

⁸⁹ Zmaga rimske vojske s pomočjo deževnega čudeža (*Chronica* 3, 24 – MGH SS 20, 186, v. 1–7); bitka pri Frigidu (4, 18 – 204 sl.), predvsem po Avguštinu (*Civ. Dei* 5, 26), z enim napačnim detajlom, da naj bi namreč Teodozijevo vojski prinesla zmago »imber coelitus missus ventoque in ora hostium impulsus«, kar je morda pod vplivom izročila o »deževnem čudežu«; Atilovo obleganje Ogleja (predvsem po Jordanesu; 4, 27 – 210); Odoakrov obisk pri sv. Severinu z napačno oznako sv. Severina kot ravenskega škofa (4, 30 – 211).

⁹⁰ Ti dogodki so naslednji: Rimljani v avgustejski dobi premagajo Noričane, Ilire, Panonijce, Dalmate in druga ljudstva (3, 3 – str. 173); Hadrijanova vojna proti Sarmatom (3, 21 – 183); smrt Maksimina Tračana v Ogleju (3, 31 – 188); vpad Kvadov in Sarmatov v Panonijo v Galienovi dobi (3, 39 – 189); smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju (3, 40 – 189); Probova smrt v Sirmiju (3, 43 – 190); Konstantin pri Cibalah premaga Licinija (4, 2 – 196); smrt Konstantina II. v bitki pri Ogleju (4, 7 – 199); opis bitke pri Mursi, ne da bi se izrecno omenjal kraj dogodka (4, 9 – 200); panonski izvor cesarjev Jovijana (4, 11 – 201) in Valentinijana (4, 12 – 202); Teodozij premaga in pokonča Magna Maksima »in Aquileiensium finibus« (4, 18 – 204); Alarih z Zahodnimi Goti prek Dalmacije in Benečije vdore v Italijo (4, 21 – 207); Gepidi gospodarji Sirmija in Singiduna, Vzhodni Goti v Panoniji (4, 24 – 208); Glicerij po padcu s prestola postal salonitanski škof (4, 29 – 211); bitka pri Soči («iuxta Somum fluvium», 5, 1 – 214); Langobardi v Panoniji, Narzes jih povabi v Italijo (5, 4–5 – 217).

cerkveno zgodovino s poudarkom na dogodkih na področju Britanije.⁹¹ Avtor prinaša poleg poročil, ki jih srečujemo v večini srednjeveških kronik,⁹² tudi nekaj prav zanimivih poročil o zgodovini oglejske cerkve. Na prvem mestu velja omeniti obsežen izvleček iz legende o sv. Mohorju, dalje zapis o »oglejskem« papežu Piju I. in omembo »sinode v Ogleju« v sedmem (!) letu Tiberija II. (578–582), to je gradeške sinode 579.⁹³ Presenetljiva omemba dveh tipično »oglejskih« dogodkov, legendarnega Markovega in Mohorjevega misijona ter gradeške sinode, dogodkov, ki ju praviloma srečujemo samo v oglejski in gradeški lokalni historiografiji, postavlja vprašanje poznavanja in sprejemanja oglejskih tekstov in cerkvenopolitičnih teorij v zahodnem svetu. Gotfrid iz Viterba je proti koncu 12. stoletja napisal svetovno kroniko do leta 1186, v kateri je nanašal več dogodkov iz antične zgodovine obravnavanega prostora. V večini primerov se je ravnal po kroniki Otona iz Freisinga. Med temi poročili po dolžini izstopajo opisi bitke pri Frigidu, Atilovega zavzetja Ogleja ter Odoakrovega obiska pri sv. Severinu.⁹⁴ Eno generacijo mlajši kremonski škof Sicardus je v kroniki, ki zajema čas od pozne rimske republikanske dobe do leta 1221, omenil več dogodkov iz antične zgodovine obravnavanega prostora. Po dolžini izstopajo poročila o legendarnem oglejskem škofu Mohorju, o bitki z »deževnim čudežem« 174 in o bitki pri Frigidu 394.^{94a}

Vrsto poročil prinašajo tudi anali različnih samostanov od konca 10. stoletja dalje. V številnih primerih se izročilo svetovnih kronik meša z lokalnim, dostikrat legendarno obarvanim izročilom. »Annales Quedlinburgenses« s severnonemškega področja izpred leta 1000 prinašajo le podatek o oklicu Licinija za cesarja v Karnuntu,⁹⁵ trije italski viri, »Chronicon Cassinense« iz 10. stoletja, »Regum Italiae et imperatorum catalogi« z začetka 11. stoletja in »Annales Cavenses« iz zadnje četrtine 11. stoletja pa poročajo o pohodu Langobardov iz Panonije v Italijo.⁹⁶ Več podatkov prinašajo tudi anali treh samostanov z avstrijskega področja. Analii benediktinskega samostana v Melku, ki segajo do leta 1123, prinašajo vrsto kratkih notic v duhu svetovnih kronik.⁹⁷ Vsebinsko skoraj identična so poročila salzburških

⁹¹ O avtorju gl. MANITINUS III, 522–528 in VOM BRUCH-MÜLLER, *Historikerlexikon*, 227. Edicija vira: ORDERICUS VITALIS, *Historia ecclesiastica*, PL 188, 15–984.

⁹² Licinij oklican za cesarja v Karnuntu (H. E. 1, 20 – 73 B); Teodozij pri Ogleju pokonča uzurpatorja Maksima (H. E. 1, 20 – 75 C); Narzes privabi Langobarde v Italijo (H. E. 1, 22 – 80 B).

⁹³ H. E. 2, 20 (181); povzete legende jasno kaže, da je imel avtor v rokah njeno besedilo; 2, 24 (200 B); poročilo o Piju I. se ravna po besedilu, ki ga posreduje Liber pontificalis, isto velja za poročilo o »dalmatinskem« papežu Gaju, 2, 24 – 203 C); 1, 24 (85 D), z edino omembo dogodka v zahodni kronistiki, ki je napačno datiran in zelo površno predstavljen: »Synodus Aquileiae facta ob imperitiam fidei, quintum universale concilium suscipere diffidit, donec salutaribus beati papae monitis instructa; et ipsa huic cum caeteris Christi Ecclesiis annuere consentit«.

⁹⁴ O avtorju gl. MANITIUS III, 392 ss.; VOM BRUCH-MÜLLER, *Historikerlexikon*, 112 sl. Edicija vira; GODEFRIDUS VITERBIENSIS, *Pantheon sive memoriae saeculorum*, PL 198, 871–1044. Avtor navaja v kronološkem zaporedju naslednje dogodke: vojno med Konstantinom in Licinijem z bitko »in Pannonia« (mišljen je spopad pri Cibalah; 882 D); smrt Konstantina II. pri Ogleju (885 C); panonski izvor Jovijana (890 A) in Valentinijana (891 B); smrt slednjega v Brigetionii (»apud Brictionem oppidum«, 891 D); Teodozij pokonča tirana Magna Maksima »in partibus Aquilegiensium« (893 D); bitka pri Frigidu (»in Alpibus« s Teodozijevo nočno molitvijo; 893 D – 894 A); Alarikov pohod prek Dalmacije in Benečije v Italijo (895 D); Vzhodni Goti v Panoniji (897 C); Atila zavzame in uniči Oglej, selitev cerkvene skupnosti v Gradež (899 C – 900); Odoaker je obiskal »virum Dei Severinum, Ravennatensem episcopum«; 902 A–B); Langobardi v Panoniji (906 C), od koder jih Narzes povabi v Italijo (908 C).

^{94a} SICARDUS CREMONENSIS EPISCOPUS, *Chronicon* (ed. O. HOLDER EGGER, MGH SS 31, 22–181 ali PL 213, 437–540. V kronološkem zaporedju si sledijo naslednja poročila (po ediciji v PL): prvi oglejski škof sv. Mohor (451 C); Hadrijanova vojna proti Sarmatom (459 D); bitka z »deževnim čudežem« (460 C); smrt Konstantina II. v bitki pri Ogleju 340 (469 A); panonski izvor Valentinijana in Valensa (471 D); Teodozij v Ogleju pokonča uzurpatorja Magna Maksima (473 C–D); bitka pri Frigidu (473 D – 474 A).

⁹⁵ O viru gl. MANITIUS II, 276–278. Edicija vira: *Annales Quedlinburgenses*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 22–90. V analih, ki gredo od začetka sveta dalje, se omenja poleg oklica Licinija za cesarja »Carnuti« (str. 29) tudi legenda o trojanskem izvoru Frankov; Trojanci (= Franki) naj bi na meji Panonije zgradili mesto Sicambria. Podatki teh analov so za antično dobo minimalne vrednosti.

⁹⁶ Edicije virov z navedbami poročila: *Chronicon Cassinense* c. 2, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 222 sl.; *Regum Italiae et imperatorum catalogi*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 217; *Annales Cavenses*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 3, 185–197. Odselitev Langobardov iz Panonije v Italijo se omenja k letu 569 (str. 186).

⁹⁷ O analih iz Melka in drugih analih z avstrijskega področja gl. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 173–203 ter WATTENBACH-SCHMALE (kot v op. 3), 209 ss. Edicija vira: *Annales Mellicenses*, ed. D. W. WATTENBACH, MGH SS 9, 480–501. Na antično zgodovino prostora med Sirmijem in Oglejem se nanašajo naslednja poročila: Tiberijevega zmaga nad Dalmati in »Sarmati« v avgustejski dobi (A. 9 – 484); Hadrijanova vojna proti Sarmatom (A. 125 – 486); smrt Marka Avrelia v Panoniji (A. 182 – 486); smrt Maksimina Tračana v Ogleju (A. 241 – 487); smrt Klavdija Gotškega v Sirmiju (»Smirmio«; 273 – 488); smrt cesarja Proba »apud Smirnum« (A. 282 – 488); mučeništvo sv. Kvirina (A. 308 – 488); smrt Konstantina II. (»Constantius«!) pri Ogleju (A. 339 – 489); Atila zavzame Oglej (A. 451 – 491); Odoaker premaga Odiva (»Odicium«) v Dalmaciji (A. 480 – 491) in nato rujijskega kralja Feva (A. 486 – 491); Vzhodni Goti osvoje Sirmij (A. 502 – 491); Narzes povabi Langobarde v Italijo (A. 568 – 492). »Auctarium Mellicense« iz 14. stol. posreduje legendarno izročilo o izvoru Norikov (ime ljudstva po Herkulovem sinu Noriksu; priselitev

analov s konca 12. stoletja.⁹⁸ Bistveno manj poročil posredujejo anali samostana v Admontu iz prve polovice 13. stoletja.⁹⁹ Na vrsto poročil naletimo tudi v analih z nemškega področja. Precej podrobni in natančni Magdeburški anali iz 12. stoletja prinašajo celo vrsto poročil, med katerimi izstopajo po dolžini in poudarku opis bitke z »deževnim čudežem« in bitke pri Frigidu.¹⁰⁰ *Annales Stadenses* (iz bližine Bremna) iz leta 1240 prinašajo le dve poročili,¹⁰¹ nekaj let starejši, do 1237 segajoči Kölnski anali pa le štiri prav kratka poročila.¹⁰² Nekaj poročil prinašajo italske kronike 13. stoletja. »*Cronica pontificum et imperatorum S. Bartholomaei in Insula Romani*« (do 1256), »*Cronica pontificum et imperatorum Tiburtina*« (do 1227), »*Chronica pontificum et imperatorum Basilensia*« (do 1215) in kronika, ki jo je 1227 ali malo kasneje napisal Johannes de Deo, poročajo po zbirki papeških življenjepisov (*Liber pontificalis*) le o »oglejskem« papežu Piju I. in »dalmatinskem« papežu Gaju.¹⁰³

C. Poročila od srede 13. do srede 15. stoletja

Sredi 13. stoletja sta nastali dve lokalni zgodovini, ki vsaka za svoje okolje pomenita začetek bogatega historiografskega izročila ter utemeljevanje lokalnih cerkvenopolitičnih prizadevanj.

Arhidiakon splitske cerkve Tomaž (u. 1268) je napisal zgodovino Salone, v kateri je na podlagi lokalnega izročila in dostikrat nejasnih virov navedel celo vrsto podatkov iz zgodovine mesta samega, pa tudi iz zgodovine Dalmacije v antiki in zgodnjem srednjem veku.¹⁰⁴ Z redkimi omembami je posegel avtor celo na sever do Istre in Benečije, Panonije in vzhodnoalpskega prostora. Arhidiakon Tomaž je bil dokaj načitan, poznal je vrsto antičnih avtorjev, ki so v svojih delih omenjali Salono in Dalmacijo (Cezar, Vergilij, Ovidij, Lukan), poznal je mitološko izročilo (na primer legendo o Antenorju in legendo o Kadmu), bil je precej razgledan v zgodovini krščanstva in je rad koval etimologije.¹⁰⁵ Težišče pripovedi je za antično dobo na prikazu sv. Domniona kot začetnika salonitanskega krščanstva, opisu Dioklecijanove

ljudstva iz Armenije in naselitev na Bavarskem in v Avstriji v času kneza Theodona I.; pod poveljstvom vojvode Theodona II. zmaga nad Rimljani v bitki pri Ottingu; A. 508 in 520, str. 535 ss.).

⁹⁸ *Annales sancti Rudberti Salisburgenses* (ed. D. W. WATTENBACH, MGH SS 9, 758–810). Na zgodovino prostora med Sirmijem in Oglejem se nanašajo naslednja poročila: zmaga Tiberija nad Dalmati in »Sarmati« v avguštejski dobi (A. 9 – 760); Hadrijanova vojna proti Sarmatom (A. 125 – 762); smrt Marka Avreljia v Panoniji (A. 182 – 762); smrt Maksimina Tračana v Ogleju (A. 241 – 763); mučeništvo sv. Kvirina (A. 308 – 764); smrt Kontantina II. pri Ogleju (A. 339 – 764); Atila zavzame Oglej (A. 451 – 766); prihod sv. Severina v Norik (A. 453 – 766); Odoakrov obisk pri sv. Severinu (A. 477 – 766); smrt sv. Severina v Noriku (A. 491 – 766); legendarno izročilo o Norikih, ki naj bi se pod Theodonom vrnilo v Norik (A. 508 – 766) in premagali Rimljane pri Ottingu (A. 520 – 766).

⁹⁹ *Annales Admontenses* (ed. D. W. WATTENBACH, MGH SS 9, 569–579) posredujejo naslednja poročila: Tiberijeva zmaga nad Dalmati in »Sarmati« (A. 9 – 570); prihod sv. Severina v Zgornjo Panonijo (!) (A. 453 – 570); vzhodnogotsko zavzetje Sirmija (A. 502 – 570); langobardski pohod v Italijo (A. 568–571).

¹⁰⁰ *Annales Magdeburgenses*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 16, 105–196. Na obravnavani čas in prostor se nanašajo naslednja poročila: smrt Asinija Poliona, zmagovalca nad Dalmati (A. 5 – 108); Tiberijeva zmaga nad Dalmati in »Sarmati« (A. 8 – 108); smrt Lucija Vera na Beneškem (A. 172 – 113); »Deževni čudež« (A. 175 – 113); Sept. Sever v Savariji (!) oklican za cesarja (A. 194 – 114); smrt Maksimina Tračana pri Ogleju (A. 240 – 115); izvor Decija iz spodnjepanonijske Budalije (»Bubaliae« A. 254 – 115); nastop Valerijana, ki se je zadrževal v Noriku in Reciji (A. 259 – 116); Alamani vpadejo v Panonijo (A. 268 – 116); Kvintil ubit v Ogleju (A. 275 – 116); Probova smrt v Sirmiju (A. 287 – 117); uzurpacija Sabina Julijana in njegova smrt »in campis Veronensibus« (A. 289 – 117); Dioklecijanov izvor iz Dalmacije (A. 290 – 117); njegov umik v Salono (A. 309 – 118); mučeništvo sv. Kvirina v Sisciji, po elegijah v historičnih martirologijah (A. 313 – 118); smrt Konstantina II. pri Ogleju (A. 343 – 122); Jovijanov panonski izvor (A. 366 – 124); Valentinijanov izvor iz panonskega mesta »Cybala« (A. 367 – 124); Teodozijev prihod v Panonijo, oklic za cesarja v Sirmiju (A. 382 – 125); bitka pri Frigidu s Teodozijevo nočno molitvijo in burjo (A. 397 – 126).

¹⁰¹ *Annales Stadenses auctore Alberto*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 16, 271–379; gl. zlasti A. 343 (302 – smrt Konstantina II. pri Ogleju) in A. 568 (langobardski pohod v Italijo).

¹⁰² *Annales Colonienses maximi*, ed. G. H. PERTZ, MGH SS 17, 723–748. Gl. zlasti A. 254 (731 – Decijev izvor iz Spodnje Panonije); A. 313 (732 – mučeništvo sv. Kvirina v Sisciji); A. 343 (732 – smrt Konstantina II. pri Ogleju); A. 568 (734 – pohod Langobardov iz Panonije v Italijo).

¹⁰³ *Cronica pontificum et imperatorum S. Bartholomaei in Insula Romani*, ed. O. HOLDER-EGGER, MGH SS 31, 189–222 (papeža se omenjata na str. 196 in 198); *Cronica pontificum et imperatorum Tiburtina* (ibid., 226–265; papeža se omenjata na str. 233 in 235 sl.); *Chronica pontificum et imperatorum Basilensia* (ibid., 266–300; papeža se omenjata na str. 271 in 273); IOHANNES DE DEO, *Chronica*, ibid., 301–324 (o omenjenih papežih na str. 306 in 308).

¹⁰⁴ THOMAS ARCHIDIACONUS, *Historia Salonitana*, ed. F. RAČKI, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 26, Scriptoros 3, Zagreb 1894.

¹⁰⁵ *Hist. Salon. I–II* (str. 3–6, s citati antičnih virov). O vlogi Dalmacije in posebej Salone v Cezarjevi dobi gl. J. J. WILKES, *Dalmatia*, London 1969, 37 ss., o antičnem izročilu o Kadmu, ki se navezuje tudi na dalmatinski prostor, prim. nazadnje M. ŠAŠEL KOS, *Draco and the survival of the serpent cult in the Central Balkans*, *Tyche* 6, 1991, 183–192, zlasti 190.

dobe z več mučenci ter prikazu konca 6. in začetka 7. stoletja, ko sta bila v Saloni škofa Natalis in Maksim.¹⁰⁶ Antično razdobje zaključuje opis zavzetja mesta, pri katerem avtor, opirajoč se na nenavadno izročilo, ki ga posreduje tako imenovani »Libellus Gothorum«, zamenjuje Gote in Slovane.¹⁰⁷ Ob omembi vloge Histrov v državljanski vojni med Cezarjem in Pompejem in ob omembi mesta Stridon v zaledju Kvarnerskega zaliva je segel Tomaž v razmere na severnojadranskem območju.¹⁰⁸ Poskus dopolnitve Tomaževe zgodovine, znan pod naslovom »Historia Salonitana maior« iz 15. ali celo 16. stoletja, za antično dobo ne prinaša nobenega poročila, ki ga ne bi našli že v Tomaževi zgodovini, zato se v podrobnejšo vsebinsko predstavitev dela ne bomo spuščali.¹⁰⁹ Zelo izkrivljeno podobo poznoantične dobe v južni Dalmaciji (provinca Praevalitana) prinaša od virov z vzhodnojadranskega področja tudi tako imenovani Letopis popa Dukljanina (»Libellus Gothorum«) z nastankom po večinskem mnenju verjetno že proti koncu 12. stoletja (po mnenju nekaterih pa celo v 14. ali 15. stoletju), ki za antični čas ne prinaša niti enega uporabnega podatka.¹¹⁰

Passavska historiografija, katere začetki padejo v sredo 13. stoletja, tudi prinaša vrsto poročil, ki se nanašajo na antično dobo. Ker gre za tekste, ki imajo izrazito cerkvenopolitično noto, nas ne smejo presenetiti groba falzificiranja zgodovinskih dejstev in navajanje fiktivnih dokumentov. Vrsta zgodovinskih del, ki so bila navedena doslej, vsebuje dosti napak, katerih podlaga je predvsem neznanje in šele drugotno lokalni patriotizem. V primeru passavske historiografije pa ne bi mogli govoriti le o patriotizmu, temveč kar o zavestnem prikrojevanju zgodovine za potrebe določene politike. V času škofa Berchtolda (1251–1255) je nastala Zgodovina passavskih škofov in bavarskih knezov, katere avtor ali vsaj idejni oče je bil Albert Böheim.¹¹¹ »Zgodovina« poroča o nastanku škofije v Lavriaku v času apostola Petra, posebej pa poudarja, da naj bi drugi sin krščanskega vladarja Filipa Kvirin podaril tej cerkvi obsežen »patrimonium Philipporum augustorum«, ki naj bi se raztezal od reke Lech na Bavarskem daleč v Panonsko nižino, z 22 škofijskimi mesti, med katerimi se omenjata tudi »Bethovia« in »Celeia«. Najbolj znan nadškof lavriške cerkve v antiki naj bi bil sv. Maksimilijan, ki naj bi v času cesarja Numerijana »apud Celeiam« umrl mučeniške smrti. Pol stoletja kasneje naj bi živel nadškof Eleverij, ki naj bi se udeležil sinode v Serdiki 343. Vsi ti podatki so zavestno prikrojeni, pri čemer je vzeta iz antičnega in starejšega srednjeveškega izročila samo imena.¹¹² Vse trditve iz tega dela je prevzel v svojo zgodovino kremsmünsterski menih Bernardus Noricus (u. 1327).¹¹³ Njegov mlajši sodobnik Janez Vetrinjski, v letih 1310–1345 opat cistercijan-

¹⁰⁶ Historia Salonitana III (str. 7 ss.: Pavlov misijon »usque ad Illyricum«, Titus v Dalmaciji, prihod Domniona iz sirijske Antiohije v Salono po nalogu apostola Petra, istočasno s prihodom Apolinarisa v Raveno in Marka v Oglej; po dvestoletni vrzeli opis Dioklecijanovega preganjanja kristjanov, ko sta umrla v Saloni drugi Domnio (»cubicularius Maximiani tiranni«) in Anastazij iz Ogleja); IV (str. 10 ss.: Dioklecijanove gradnje v Splitu, v Panoniji oz. »Ruteniji«, izgradnja mesta Dioclea, navajanje »passio IV coronatorum«, poročilo o papežu Gaju); V (str. 12 ss.: škofa Glicerij (474–480) in Natalis (ca. 580–593); salonitanski sinodi 530 in 533); VI (str. 21 ss.: shizmatik Maksim ca. 594–620).

¹⁰⁷ Historia Salonitana VII (str. 23–28). O nastanku in izvirov omenjenega izročila gl. op. 110.

¹⁰⁸ Historia Salonitana II (str. 6: vloga Histrov v vojni med Cezarjem in Pompejem); I (str. 3: lega Stridona; prim. BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve, 20 ss. (= ZČ 44, 1990, 348 ss.); ISTI, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, Klio 72, 1990, 533 ss.).

¹⁰⁹ N. KLAJČ, Historia Salonitana maior, Beograd 1967; gl. zlasti str. 71 (vojna med Cezarjem in Pompejem v Dalmaciji); 72 sl. (začetki krščanstva v Dalmaciji); 107 (meje antične Dalmacije z omembo Stridona v zaledju Kvarnerja).

¹¹⁰ Letopis popa Dukljanina, izd. F. ŠIŠIČ, Beograd–Zagreb 1928, z obširno uvodno študijo, v kateri avtor analizira nastanek tega izročila in ga datira v čas najkasneje do 1200 (str. 105) ter z edicijo različnih verzij spisa (str. 292 ss.). K vprašanju datacije gl. St. HAFNER, Chronik, Lexikon des Mittelalters 2, 1983, 2019; 2021 (lit.), k vprašanju avtorstva prim. P. ŠTIH, ZČ 46, 1992, 554–557.

¹¹¹ Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae, ed. G. WAITZ, MGH SS 25, 617–622. O Albertu Böheimu gl. LHOTSKY, Quellenkunde, 240 ss.; WATTENBACH-SCHMALE, 173 ss.; P. HERDE, Lexikon des Mittelalters 1, 1980, 288.

¹¹² Vir za trditve o nastanku lavriške škofije v dobi apostola Petra naj bi bila »historia beati Armachore et sancti Fortunati, discipulorum beati Marci euangeliste« (str. 617), ki tega ne omenja (prim. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 65); »Zgodovina« omenja selitev prebivalstva iz Norika v Italijo, kot naj bi poročal »beatus Severinus monachus Nuri-cusensis (!) in sua vita«. Za lavriškim škofom Eleverijem kot udeležencem serdiške sinode (str. 619) se skriva kot dejanski udeleženec sirmijski škof Euterius. »Historia« prinaša tudi legendo o prihodu Norikov in Bavarcev v svojo domovino po zmagi nad »Latini«. O legendi o sv. Maksimilijanu prim. BRATOŽ, Krščanstvo, 177–189.

¹¹³ BERNARDUS CREMIFANENSIS, Historiae, ed. G. WAITZ, MGH SS 25, 651–654 (za antično dobo; o avtorju gl. K. SCHNITH, Lexikon des Mittelalters 1, 1980, 2000). Pisec pripoveduje o nastanku lavriške nadškofije, ki jo navezuje na oglejsko legendo (652), o »patrimoniju«, ki naj bi ga krščanski cesar Filip poklonil lavriški cerkvi in ki je natančno opisan »in quibusdam scripturis authenticis« ter se razteza nad ozemljem 22 mest (med njimi tudi »Beton-ia« in »Celeia«, str. 652), poroča o mučeništvu sv. Maksimilijana »apud Celeiam«, mučeništvu sv. Florijana v Lavriaku

skega samostana v Vetrinju, je v kratki, le fragmentarno ohranjeni rimski zgodovini (»Chronica Romanorum«) zajel čas od nastanka Rima prek dobe kraljev, republike in prvih cesarjev do Nerona. Delo, napisano deloma po zgledu svetovnih kronik, vendar obogateno s številnimi vložki iz zgodovine antične filozofije, prinaša le eno poročilo o antični zgodovini obravnavanega ozemlja, namreč zapis o Tiberijevi zmagi v Panoniji v avgustejski dobi.¹¹⁴ Stoletje mlajša »Chronica Austriae« Tomaža Ebendorferja sicer ne prenaša dalje passavskih falzifikatov, vendar prinaša celo vrsto drugih povsem legendarnih poročil, ki so povsem neuporabna.¹¹⁵

Po načinu predstavitve lokalne zgodovine antične dobe se na omenjena dela z bavarskega in avstrijskega področja navezuje kot najmlajša Celjska kronika okvirno s srede 15. stoletja (od okrog 1435 do končne redakcije v šestdesetih letih 15. stoletja), delo, ki je nastalo v dobi najvišjega vzpona in propada Celjskih grofov in v katerem se še ne odražajo vplivi humanizma.¹¹⁶ Kronika uvodoma (pogl. 1) posreduje nekoliko predelano nemško verzijo legende o sv. Maksimilijanu. V nadaljevanju (pogl. 4) na podlagi legende poroča o patrimoniju cesarja Filipa, s katerim naj bi cesarjev drugi sin Kvirin, lavriaški nadškof, obdaroval lavriaško cerkev. Ta naj bi dobila veliko ozemlje od vzhodne Bavarske do vključno Panonije, od Drave do čeških dežel, z 22 mesti, med katerimi se na prvem mestu naštevata »Cilli« in »Candida . . . bey Pethau«. Prikaz antične dobe se zaključuje s kratko predstavitvijo preganjanja kristjanov v Dioklecijanovi dobi in omembo mučeništva sv. Kvirina v Ogleju (!) in sv. Florijana v Lavriaku ter končno omembo legende o prihodu Bavarcev z zmago nad Rimljani pri Öttingu (pogl. 5).¹¹⁷ Poročila Celjske kronike o lokalni in regionalni antični zgodovini ne temeljijo na antičnih virih, temveč na srednjeveških falzifikatih, zato so povsem brez vrednosti.

V težko pregledni historiografiji poznega srednjega veka naletimo na prikaze antične dobe obravnavanega ozemlja predvsem v regionalnih in lokalnih kronikah. Univerzalne zgodovine te dobe v splošnem ne dosegajo nivoja svetovnih kronik visokega srednjega veka. Edicije teh del so težko dostopne. Ker ta dela, ki prinašajo opise antične dobe na osnovi predstavitev v svetovnih kronikah visokega srednjega veka, v vsebinskem oziru za naš vidik raziskave ne prinašajo nič novega, jih v našem pregledu izpuščamo.¹¹⁸ Regionalno in lokalno zgodovinopisje je v še večji meri kot v prejšnjih obdobjih obremenjeno z legendarnim izročilom, ki ga meša z antičnimi viri, v mnogih primerih tudi z močnimi političnimi tendencami, kot kažeta že predstavljena primera passavske in splitske historiografije s srede 13. stoletja, ki sta, vsak v svojem okolju, bistveno vplivala na dela 14. in 15. stoletja. Kot primer slabo posrečenega poskusa univerzalne zgodovine, ki prinaša nekaj poročil za obravnavani prostor, naj navedemo dve slabi kompilaciji, »Liber de temporibus et aetatibus« in »Cronica imperatorum«, ki ju je proti koncu 13. stoletja napisal Italijan Albertus Miliolus. Po dolžini in s tem

(653), omenja škofo Konstancija in Valentina, ki ju omenja Evgipijev življenjepis sv. Severina (prim. BRATOŽ v EVGIPIJ, Življenje, 74 ss. in 399 sl.), in končno za leta 508 in 520 sporoča legendo o prihodu Norikov in Bavarcev z zmago pri Öttingu (str. 654).

¹¹⁴ JOHANN VON VIKTRING, *Chronica Romanorum*, herausgegeben von A. LHOTSKY, Klagenfurt 1960. Za omenjeni zapis gl. str. 73, v. 4–6. Na to delo nas je opozoril prof. dr. Bogo Grafenauer, za kar se mu zahvaljujemo.

¹¹⁵ THOMAS EBENDORFER, *Chronica Austriae*, ed. A. LHOTSKY, MGH Script. rerum Germanicarum, Nova series, t. XIII, Berlin–Zürich 1967. Avtor v prvi knjigi povezuje izvor Germanov in posebej Avstrijcev s Trojo (str. 3 ss.), prinaša etimologijo imena Noricus (str. 8–11: »a Norico filio Herculis . . .«; izvor Norikov izvaja iz Armenije ali Indije, etimološke razlage so absurde, kot na primer: »Noricus post diluvium vocata est Zlavenia, deinde Gothia, post Liburnia, tandem Bayoaria a Baisi urbe potentissima antiqua Neapolis dicta«). V nadaljevanju poroča o sv. Severinu, ki ga (tako kot pred njim že Oton iz Freisinga in Gotfrid iz Vitreba) zamenjuje s škofom Severom iz Ravne iz druge četrtine 4. stol.; 28). O Thomasu Ebendorferju (1388–1464) kratko LHOTSKY, *Quellenkunde*, 375 ss., obširno isti avtor v predgovoru k ediciji kronike.

¹¹⁶ O kroniki gl. kratko LHOTSKY, *Quellenkunde*, 350 sl. in P. SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979, 39. Edicija vira: F. KRONES, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, 2. Teil: *Die Cillier Chronik*, Graz 1883; slov. prevod: *Kronika grofov Celjskih*, prev. L. M. GOLIA, Maribor 1972.

¹¹⁷ KRONES, 49–69 oz. GOLIA, 7–11 ter op. na str. 111–113. Anonimni avtor datira bitko pri Öttingu v leto 608 (pri starejših avtorjih 508; gl. op. 97, 98, 112, 113).

¹¹⁸ Pregled historiografije poznega srednjega veka prinaša kolektivno geslo *Chronik*, *Lexikon des Mittelalters* 2, 1983, 1962 ss. (nemški prostor); 1969 ss. (Italija); 1977 ss. (Francija); 1985 ss. (Anglija); 1997 ss. (Španija in Portugalska); 2005 ss. (Vzhodna Evropa).

po poudarku med omenjenimi poročili izstopajo opis »deževnega čudeža«, poročilo o bitki pri Frigidu ter poročilo o Odoakrovem obisku pri sv. Severinu.¹¹⁹

Po dveh delih 13. stoletja (Martino da Canale, *Cronache dei Veneziani*, Marcus, *Chronicon Venetum*), doseže beneška historiografija svoj vrh z Dandulovo kroniko srede 14. stoletja.¹²⁰ Ta je sestavljena kot sinhronizirana kombinacija »posvetne« zgodovine (po rimskih cesarjih), »univerzalne« cerkvene zgodovine (po papežih) in »domače« cerkvene zgodovine po oglejskih patriarhih. Slednja je osnova Dandulove periodizacije. Avtor je dogajanje ponekod bolj, drugod manj posrečeno osredotočil na Oglej, kasneje tudi Gradež in razumljivo Benetke. V delu najdemo množico poročil, ki se nanašajo na antično dobo na beneškem in istrskem področju. Na legendarnem izročilu temelji poročilo o Mohorju in njegovih učencih ter učenkah, Siriju in Evenciju ter oglejskih devicah, napisano s tendenco, da se postavijo ne le začetki krščanstva v Ogleju, temveč tudi misijon iz Ogleja proti vzhodu in zahodu v kar najstarejše obdobje. Začetki krščanstva v Ogleju so kronološko postavljeni pred začetke v Padovi (Prosdocius v Neronovi dobi), Raveni (Apolinarij v Neronovi dobi) ali Brescii (Faustinus in Jovita v Hadrijanovi dobi). Iz Ogleja je izhajal papež Pij I., v mestu se je pred smrtjo zadrževal cesar Lucij Ver.¹²¹ Dandulus v nadaljevanju kratko omenja Maksiminov pohod iz Panonije v Italijo leta 238. Ob tem omenja, da je zavzel »Emonam urbem Ystrie« in oblegal Oglej, pri čemer je evidentna zamenjava Emona iz antičnega vira z Novigradom v Istri, ki se v srednjeveških virih pojavlja pod istim imenom.¹²² Za zadnjo četrtino 3. stoletja sledi opis žrtev preganjanj kristjanov v skladu z legendarnim izročilom (Servul iz Trsta, Maurus iz Poreča in Hilarij iz Ogleja v »Numerijanovi« dobi, Felix in Fortunat, Kanciji, Hrisogon I., Anastazija in solunske device v Dioklecijanovi dobi).¹²³ Avtor omenja na podlagi legende sv. Anastazije prihod cesarja Dioklecijana v Oglej, ki je za čas prvih mesecev leta 304 zelo verjeten, vendar ga izrecno ne dokazuje noben antični vir. Pisec ima zelo medle prostorske predstave in zagreši vrsto anahronizmov (»intra Pannoniam et Rutheniam« naj bi se nahajala Dioklecijanova »edificium« (?), cesar naj bi ustanovil mesto »Dioclia« v Rdeči Hrvaški (»Chroacia rubea«), antično Dokleo).¹²⁴

Na 4. stoletje se nanaša omemba vrste dogodkov, ki so poznani iz antičnih virov: delovanje oglejskega škofa Teodora, imenovanje Licinija za cesarja v Karnuntu (»Carnietti«) leta 308, prva vojna med Konstantinom in Licinijem leta 316 z bitko pri Cibalah, smrt cesarja Konstantina II. v bitki v bližini Ogleja 340, usmrnitev cesarja Gala na ukaz Konstancija II. »in Ystria«, vloga arijanskih škofov Julijana in Valensa (»ex Pannonia Cibalensis«) v verskih bojih v Iliriku in severni Italiji v zadnji tretjini 4. stoletja.¹²⁵ Avtor pozna pismo papeža Damasa ter škofov Ambrozija in Valerijana ilirskim škofom, pozna Hieronimova dela (z omembo Stri-

¹¹⁹ ALBERTUS MILIOLUS, *Liber de temporibus et aetatibus; Chronica imperatorum*, ed. O. HOLDER-EGGER, MG SS 31, 352–572 (Liber) oz. 580–667 (Chronica). »Liber« prinaša naslednja poročila: izvor papeža Pija I. iz Ogleja (382); panonski izvor cesarja Decija (384); dalmatinski izvor papeža Gaja (389); hunsko pustošenje po Beneškem (397); pohod Langobardov iz Panonije v Italijo (402 ss.); »Chronica« poročila o Tiberijeji zmagi nad Panonci (c. 5; 588); o učencih evangelista Marka v Ogleju pravi avtor: »cuius discipulus fuit Hermogenes (!) Aquileiensis; Hermagorae vero Syrus et Yvencius Papienses« (C. 5; 590); »deževni čudež« (c. 20; 598); vpad Germanov v Panonijo v Galienovi dobi (c. 35; 602); Kvintilova smrt v Ogleju (c. 37; 602); smrt cesarja Valentinijana v Brigetioni (»apud Burgionem«, c. 48; 607); bitka pri Frigidu z odločilno burjo (c. 50; 609); Atila zavzame Oglej (c. 55; 611 sl.); Odoakrov obisk pri sv. Severinu (c. 57; 612).

¹²⁰ Edicija vira: ANDREA DANDULI *UCIS VENETIARUM Chronica per extensum descripta* aa. 46 – 1280 d. C., a cura di E. PASTORELLO, *Rerum Ital. scriptores XII/1*, Bologna 1938 ss. O avtorju gl. A. MENNITI IPPOLITO, *Lexikon des Mittelalters* 3, 1986, 490 sl.

¹²¹ Za čas visoke antike se omenjajo naslednji dogodki: prihod evangelista Marka, prvi oglejski škof sv. Mohor, po oglejski legendi (Chronica IV, 1, A. 42 ss., str. 9–10); Mohor vzgoji učence Fortunata ter Sirija in Evencija in učenke Evfemijo, Dorotejo, Teklo in Erazmo, po oglejskih legendah in legendi o Siriju in Evenciju, njihova mučenja (Chronica IV, 2; A. 50 ss., str. 10 ss.); »oglejski« papež Pij I. (Chronica IV, 4, A. 140 ss., str. 17 sl.).

¹²² Chronica IV, 5 (A. 238, str. 21). O problemu dveh Emon gl. kratko BRATOŽ, *Krščanska Emona in njen zaton*, v: *Zgodovina Ljubljane*, Ljubljana 1984, 64 ss.

¹²³ Chronica IV, 6–8 (A. 275 ss., str. 25 ss.). Prim. BRATOŽ, *Krščanstvo*, 151 ss.

¹²⁴ Te podatke je Dandulus povzel po splitskem arhidiaconu Tomažu (Historia Salonitana IV, ed. F. RAČKI, 10 sl., z navedbo virov v opombah).

¹²⁵ Chronica IV, 9 (A. 308, str. 30 sl.: doba oglejskega škofa Teodora, v katero pade tudi Licinijevo imenovanje za cesarja v Karnuntu); Chronica IV, 10 (A. 319, str. 33: v dobo škofa Agapita pade vojna med Konstantinom in Licinijem z bitko pri Cibalah); IV, 11 (A. 340 ss., str. 34 sl.: smrt Konstantina II. pri Ogleju in cesarja Gala »in Ystria«); IV, 12 (A. 353 ss., str. 35 ss.: doba Fortunatijana, vloga arijanskih škofov Ursacija in Valensa, panonski izvor cesarjev Jovijana in Valentinijana).

dona in pisma oglejskim klerikom), vendar se samo rahlo dotakne oglejske sinode 381.¹²⁶ Sledijo omembe pomembnih vojaških dogodkov iz dobe cesarja Teodozija kot sta prva državljanska vojna s pohodom čez Alpe in zavzetjem Ogleja 388 in druga državljanska vojna z bitko pri Frigidu sept. 394.¹²⁷ Dandulus omenja Radagaisov pohod v Italijo 405 in kratko poročila o uzurpaciji cesarja Janeza in državljanski vojni 424–425. V čas okrog leta 420 datira začetke Gradeža (čigar ime po legendi o sv. Anastaziji napačno izvaja od Aquae Gradatae, ki je antično ime za Škocjan ob Soči). Za dva oglejska škofa, Januarija iz prve polovice 5. stoletja in Lavrencija iz prve polovice 6. stoletja, poudarja njun istrski izvor (v obeh primerih rojstvo »in Pola civitate Ystria«).¹²⁸ Posebej zanimiv je Dandulov opis Atilovega pohoda v Italijo 452. Atila naj bi pred vojno poslal oglednike po vsem svetu, tudi »in Iadro civitate Dalmacie«; pohod sam naj ne bi potekal iz Panonije prek dan. slovenskega ozemlja proti Ogleju, temveč vzdolž vzhodne jadranske obale. Huni naj bi zavzeli Trogir, Zadar, Pulj, Emono (Novigrad), Trst, nato Oglej (prebivalstvo se je zateklo v Gradež), Altino in Padovo. Na pismu papeža Leona Velikega temelji Dandulov zapis o usodi vojnih ujetnikov, ki so jih Huni odvedli v Panonijo in problemih, ki jih je sprožila njihova odsotnost; razsodbo pripisuje Dandulus oglejskemu škofu Niketu.¹²⁹ Od dogodkov poznega 5. stoletja omenja Dandulus Teoderikov pohod v Italijo 488 s spopadom pri Soči (»secus Lixoncii (!) amnem«). V čas cesarja Justina postavlja legendarni nastanek Kopra, ko naj bi se prebivalci Istre, izmučeni od barbarskih vpadov, umaknili na Kozji otok (»insula Capritana«) in ustanovili mesto Justinopolis.¹³⁰

Dogodki druge polovice 6. stoletja se pri Dandulu nanašajo v prvi vrsti na prihod Langobardov v Italijo in na oglejsko shizmo. Langobardi naj bi zapustili revno Panonijo (»pauperima Pannonia«) in se na Narzesovo vabilo odpravili v Italijo. Po Pavlu Diakonu je posnet opis vzpona na Kraljevo goro (»Mons regis«), v veliki meri (ob souporabi starih beneških kronik) tudi opis dogodkov ob longobardskem prihodu (beg patriarha iz Ogleja v Gradež, beg v lagune in na otoke, epizoda Geminijana iz Trsta, ki jo srečamo samo v beneških kronikah).¹³¹ Še dosti bolj izčrpen je opis oglejske shizme: Dandulus predstavi njen začetek (ob sklicevanju na pismo papeža Pelagija, ki ga je očitno poznal), njen vrh z gradeško sinodo 579; kot edini avtor nam sporoča falzificirana »gesta« s formulo veroizpovedi, s privilegijem papeža Pelagija gradeški cerkvi, z anatemami in podpisi udeležencev. Pri Dandulu kot celejanski škof na gradeški sinodi ne nastopa Janez (kot v vseh starejših seznamih), temveč pomotoma Clarissimus, škof iz Konkordije.¹³² Sledi opis dogodkov izpred in okrog 590 (poseg eksarha Smaragda, sinoda v Maranu). Avtor nato opisuje zapletene meddržavne odnose med Bizancem, Avari in Langobardi; ob omembi avarskega prodora do Dolgega zidu pred bizantinsko prestolnico postavlja avtor to obrambno črto na teritorij od Tarsatike v Kvarnerju do Konstantinopla. Po Pavlu Diakonu omenja vpad Slovanov in Langobardov v Istro 599, langobardsko zavzetje Kremone in Mantove s slovanskimi oddelki leta 602, v letu smrti cesarja Mavrikija.¹³³

Dandulus je bil vsekakor zelo načitan pisec, ki je uporabljal celo vrsto antičnih virov poleg piscev iz zgodnejših obdobij srednjega veka. Za lokalno zgodovino zlasti 6. stoletja je uporabljal v prvi vrsti Pavla Diakona in starejše beneške kronike, za starejša obdobja antične vire in veliko število srednjeveških mučeniških legend. Uporaba teh virov je bila zelo samovoljna. Na nekaterih mestih se predloge ne da ugotoviti. Ker je avtor pri uporabi virov zelo

¹²⁶ Chronica IV, 13 (A. 368 ss., str. 38 ss.; omenjena poročila se nanašajo na čas škofa Valerijana; Dandulus omenja tudi Valentinijanovo smrt v Brigetioni (»apud Brigionem«) in Teodozijevo imenovanje za cesarja v Sirmiju).

¹²⁷ Chronica IV, 14 (A. 388 ss., str. 42 ss.). Pri opisu vojne 388 se omenja prehod čez nebranjene alpske zapore, opis bitke pri Frigidu pa vsebuje kot glavne elemente Teodozijevo molitev, nočni privid in usodno burjo. V kontekstu pripovedi omenja avtor za čas med prvo in drugo Teodozijevo vojno sv. Martina iz Savarije (str. 43).

¹²⁸ Chronica IV, 14 (A. 405, str. 46); V, 1 (A. 421 ss., str. 54: začetki Gradeža, državljanska vojna 424/5); V, 3 (A. 443, str. 56: škof Januarij, po rodu iz istrske Pule, enako kasneje Laurentius, V, 9, A. 533 ss., str. 67).

¹²⁹ Chronica V, 4–5 (A. 451 ss., str. 58 ss.). Gl. CUSCITO, Cristianesimo, 198 ss.; Y. M. DUVAL, Nicéa d'Aquilée. Histoire, légende et conjectures anciennes, Antichità Altoadriatiche 17, 1980, 161–206.

¹³⁰ Chronica V, 5 (A. 473 ss., str. 62: Nepotov beg v Dalmacijo, Teoderik z Vzhodnimi Goti na pohodu v Italijo); V, 8 (A. 521, str. 65: ustanovitev mesta Justinopolis, prim. ŠAŠEL, Opera selecta, 681 ss.).

¹³¹ Chronica V, 11 (A. 568, str. 74 ss.). O poročilih beneških kronik gl. op. 71 ss.

¹³² Chronica V, 10 (A. 556, str. 71 sl.: začetek shizme); VI, 1 (A. 579, str. 80–84).

¹³³ Chronica VI, 2 (A. 589 ss., str. 85 ss.).

samovoljen, je historičnost dogodkov, za katere nimamo ohranjenih poleg Dandula nikakršnih starejših virov, precej dvomljiva.¹³⁴

Med poznosrednjeveškimi zgodovinopisnimi deli, ki poročajo o antični zgodovini obravnavanega prostora, velja omeniti končno še dve kratki oglejski kroniki, ki za antično dobo komajda presegata izpovedno vrednost stare oglejske kronike iz 9. stoletja. Sredi 14. stoletja je nastalo delo z naslovom »Vitae patriarcharum Aquileiensium« s prikazom pretežno lokalne cerkvene zgodovine, od prihoda evangelista Marka v Oglej in Mohorja do građeške in maranske sinode.¹³⁵ Sredi 15. stoletja je Antonius Bellonus iz Vidma napisal delo s podobnim naslovom in podobnega obsega, ki se ponekod celo dobesedno ujema z anonimno zgodovino iz 14. stoletja. Ob izrazitem prevladovanju cerkvene zgodovine, ki je urejena po sosedlju oglejskih »patriarhov«, naletimo na nekaj kratkih omemb drugih dogodkov, ki so pri prikazu antične preteklosti Ogleja tako rekoč »standardne«: Atilovo zavzetje in razrušenje mesta, bitka med Odoakrom in Teoderikom »non procul Aquileia ad amnem Soncii« in prihod Langobardov s patriarhovim begom v Gračež.¹³⁶

Č. Kratka ocena poročil zahodnih latinskih piscev

V primerjavi s poročili bizantinskih piscev kaže zahodna latinska historiografija dosti bolj pisano podobo. Število avtorjev in del, v katerih se nahajajo zapisi o dogodkih iz antične dobe, je vsaj štirikrat večje (več kot šestdeset), pri čemer se zavedamo, da zlasti za pozni srednji vek spričo velikega števila avtorjev in manj sistematičnega izdajanja ter težje dostopnosti njihovih del pregled gotovo ne zajema vseh piscev. Z ozirom na način prikazovanja antične zgodovine prostora med Oglejem in Sirmijem in z ozirom na vsebino poročil moremo latinska historiografska dela krščanskega Zahoda razvrstiti v tri glavne skupine: (I) svetovne kronike, univerzalne cerkvene zgodovine in druga dela, ki presegajo lokalno ali regionalno tematiko, (II) lokalne kronike z nastankom na obravnavanem ozemlju ali v njegovi neposredni bližini ter (III) lokalne kronike z nastankom izven obravnavanega ozemlja.

I. Poročila v svetovnih kronikah oziroma delih z univerzalnozgodovinskim in nadregionalnim izhodiščem kažejo zelo raznoliko podobo. Število vseh zapisov, ki se nanašajo na antično zgodovino prostora med Sirmijem in Oglejem, je veliko (več kot 280 oz. če prištejemo v to skupino še Dandula okrog 320), pri čemer med avtorji izstopajo po številu poročil Pavel Diakon (okrog 45), Dandulus (najmanj 40), Marianus Scottus (okrog 30), Freculphus (najmanj 26), Frutolf-Ekkehard (vsaj 26), Landolfus Sagax (vsaj 22), Oton iz Freisinga (vsaj 22), Herman iz Reichenaua (vsaj 16), nato Regino iz Prüma, Hugo iz Flavignyja, anonimna Würzburška kronika, Bernold, Sigebert, Hugo od Sv. Viktorja, Ordericus Vitalis in Gotfrid iz Viterba (vsak s po okrog 10 zapisi), ostali avtorji (Izidor, Fredegar, Beda itd.) pa prinašajo le po kakšen zapis. Časovna razporeditev poročil je precej podobna oni pri bizantinskih avtorjih. Nobenega poročila o dogodkih na obravnavanem ozemlju ne zasledimo za obdobje rimske republike, katere zgodovina je srednjeveške avtorje očitno malo zanimala, saj o njej poročajo le prav redki pisci (na primer Pavel Diakon, Frutolf-Ekkehard, Oton iz Freisinga, Janez Vetrinjski). Sorazmeroma majhno je število poročil za dobo 1., 2. in 3. stoletja, pa še ta so praviloma kratka in se nanašajo na »izbrane« dogodke, ki so jih avtorji povzemali predvsem po Hieronimovi kroniki (do 378) ali po njenih mlajših nadaljevanjih kot sta Prosperova »Epitoma chronicon« do 454 ali Kasiodorova »Chronica« do 519, deloma tudi iz Orozija ter iz dveh poganskih oz. versko nevtralnih kratkih zgodovin 4. stoletja (Eutropius, Breviarium

¹³⁴ O Dandulu kot zgodovinarju gl. lit. v op. 120.

¹³⁵ Vitae patriarcharum Aquileiensium (auctore anon. ca. 1358), *Rerum Italicarum Scriptores XVI*, ed. L. A. MURATORIUS, Mediolani 1730, 5–9 (za antični čas). Od dogodkov, ki se ne tičejo lokalne cerkvene zgodovine, se omenjajo hunsko zavzetje Ogleja (7 D), bitka med Odoakrom in Teoderikom »juxta Aquileiam, in Campis Uberinis« (7 E) in langobardski prihod na Beneško, z navajanjem Pavla Diakona (8 C).

¹³⁶ ANTONIUS BELLONUS UTINENSIS, *De vitis et gestis patriarcharum Aquileiensium*, *Rerum Italicarum Scriptores XVI*, ed. L. A. MURATORIUS, Mediolani 1730, 25–30 (za antično dobo). Hunsko zavzetje mesta je prikazano dosti bolj obširno kot v prejšnji kroniki (27 sl.), bitka pri Soči se le omenja, langobardski prihod na beneško se po Pavlu Diakonu zopet nekoliko bolj izčrpno predstavljen (29). Od dogodkov iz starejših obdobij se omenjata še smrt Maksimina Tračana in Klavdijevega brata Kvintila v Ogleju (26).

ab urbe condita in anonimni Epitome de Caesaribus).¹³⁷ Navajamo seznam teh »izbranih« dogodkov z antičnimi viri ter od njih odvisnimi srednjeveškimi avtorji in deli (tudi lokalne kronike iz II. in III. skupine, če zapis temelji na navedenih antičnih virih):

1. Zmage cesarja Tiberija nad Panonijci v letih 10 in 6 pr. Kr. (Hier. Chron. a. 10 a. Chr.; 6. a. Chr., Helm 167/8; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 407; poročila povzemajo dobesedno ali v nekoliko spremenjeni obliki Freculphus, Frutolf, Landolfus, Albertus Miliolus (Cronica)).

2. Smrt Asinija Poliona, zmagovalca nad Dalmati (Hier. Chron. 3 p. Chr., Helm 170; poročilu sledijo Frutolf, Marianus Scottus in Magdeburški anali).

3. Tiberijeva zmaga nad Dalmati in Sarmati ter druge zmage Rimljanov v pozni avgustejski dobi (Hieron. Chron. 7 p. Chr., Helm 170 oz. Prosp. Epit., Chron. min. 1, 408; prim. tudi Orosius, Hist. 6, 21, 14; poročilom sledijo Izidor, Pavel Diakon (zelo svobodno), Freculphus, Landolfus Sagax, Herman iz Reichenaua, Würzburška kronika, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga (zelo svobodno), Janez Vetrinjski, anali iz Melka, Admonta, Salzburga in Magdeburga).

4. Skribonijanov upor v Dalmaciji (vir: Orosius, Hist. 7, 6, 6–7; poročilu sledijo Freculphus, Ado in Landolfus Sagax).

5. Hadrijanova vojna proti Sarmatom v srednjem Podonavju (Hieron. Chron. a. 120, Helm 198; tudi Prosp. Epit., Chron. min. 1, 422; poročilo povzemajo Herman, Bernold, Oton Freisinški, Sicardus iz Kremone, anali iz Melka in Salzburga).

6. Smrt Lucija Vera na Beneškem (Hier. Chron. a. 169, Helm 205, Prosp. Epit., Chron. min. 1, 429; Cassiodorus, Chron., Chron. min. 2, 143; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Marianus Scottus, Magdeburški anali, Dandulus).

7. Smrt Marka Avrelija v Panoniji (Hier. Chron. a. 179, Helm 208; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 431, Cassiodorus, Chron., Chron. min. 2, 144; poročilo povzemajo Freculphus, Landolfus Sagax, Marianus Scottus, Herman, Würzburška kronika, Bernold, anali iz Melka, Salzburga in Magdeburga).

8. Oklic Septimija Severa za cesarja v Savariji (!) (pravilneje v Karnuntu; vir: Epitome de Caesaribus 19, 2; poročilo povzemajo Frutolf in Magdeburški anali).

9. Smrt Maksimina Tračana v Ogleju (Hier. Chron. a. 238, Helm 216; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 438; Cassiod. Chron., Chron. min. 2, 146; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Freculphus, Ado, Landolfus, Marianus Scottus, Herman, Frutolf, Bernold, Hugo od sv. Viktorja, Oton Freisinški, anali iz Melka, Salzburga in Magdeburga, Dandulus).

10. Izvor cesarja Decija iz spodnjepanonijske Budalije (Hier. Chron. a. 251, Helm 218; Eutropius 9, 4; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Landolfus, Marianus Scottus, Frutolf, Magdeburški in Kölnski anali, Albertus Miliolus (Liber)).

11. Oklic Valerijana za cesarja v Reciji in Noriku (vir: Orosius 7, 22, 1; Epit. de Caes. 32, 1; Eutropius 9, 7, ki edini omenja poleg Recije tudi Norik; poročilo povzemajo Frutolf in Magdeburški anali).

12. Uzurpacija Ingenua v Panoniji, njegova smrt v bitki pri Mursi 260 (vir: Orosius, 7, 22, 10; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Ado, Freculphus in Honorius Augustodunensis, De imagine mundi, PL 172, 181 D).

13. Vpad Kvadov in Sarmatov v Panonijo ter Alamanov v Italijo v Galienovi dobi (Hier. Chron. a. 263, Helm 220/1; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 441; poročilo povzemajo Freculphus, Pavel Diakon (HR), Landolfus, Hugo od sv. Viktorja, Oton Freisinški, Albertus Miliolus in Magdeburški anali).

14. Smrt Klavdija Gotskega v Sirmiju (Hier. Chron. a. 271, Helm 222; oz. Prosp. Epit., Chron. min. 1, 442; Cassiod. Chron., Chron. min. 2, 148; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Ado, Landolfus, Herman, Bernold, Oton Freisinški in anali iz Melka).

15. Smrt cesarja Kvintila v Ogleju (Hier. Chron. a. 271, Helm 222; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 442; Cassiod. Chron., Chron. min. 2, 148; poročilo povzemajo Marianus Scottus, Herman, Bernold, Frutolf, Magdeburški anali, Albertus Miliolus).

16. Smrt cesarja Proba v Sirmiju (Hier. Chron. a. 283, Helm 224; Prosp. Epit., Chron. min. 1, 444; Cassiod. Chron., Chron. min. 2, 149; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), Ado, Marianus Scottus, Herman, Würzburška kronika, Bernold, Frutolf, Hugo od sv. Viktorja, Oton Freisinški, anali iz Melka in Magdeburga).

¹³⁷ Edicije virov: HIERONYMI Chronicon. Eusebius Werke VII, Hg. v. R. HELM, GCS 47, Berlin 1984; Cronica minora saec. IV-V-VI-VII., vol. I–III, ed. Th. MOMMSEN, MGH AA 9, 11, 13, Berlin 1961 (zbirka vsebuje edicijo najpomembnejših poznoantičnih kronik; za obravnavani prostor so še posebej važne skupina »Consularia Italica« s sedmimi, za zgodovino Italije in Balkana važnimi teksti, edicija Marcellinove, Prosperove in Kasiodorove kronike); OROSIUS, Historiarum adversum paganos libri VII, ed. C. ZANGEMEISTER, CSEL 5, Wien 1882 (nem. prevod s komentarjem je pripravil A. LIPPOLD, Zürich–München 1986); EUTROPIUS, Breviarium ab urbe condita, ed. F. RUEHL, Stuttgart 1975; SEXTUS AURELIUS VICTOR, Liber de Caesaribus – Epitome de Caesaribus, edd. Fr. PICHLMAYR – R. GRUENDEL, Leipzig 1970; IORDANES, Romana et Getica, ed. Th. MOMMSEN, MGH AA 5, 1, Berlin 1882. O poznoantičnih kronikah gl. kratko G. WIRTH, Chronik (Spätantike), Lexikon des Mittelalters 2, 1983, 1955 sl.

17. Uzurpacija Sabina Julijana in njegova smrt v bitki pri Veroni (vir: *Epitome de Caes.* 38, 6; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Landolfus, Frutolf, Magdeburški anali*).

Večje je število poročil o dogodkih pozne antike, ki pa se zožijo na nekaj osrednjih »tem« iz burne zgodovine državljskih vojn 4. stoletja ter barbarskih invazij v Italijo za 5. in 6. stoletje. Večina teh dogodkov je predstavljena zelo na kratko. Dogodki, ki se pojavljajo le v kratkih noticah, so naslednji:

1. Odstop cesarja Dioklecijana in njegova smrt v dalmatinski Saloni (Hier. Chron. a. 316, Helm 230; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 448; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Landolfus, Marianus, Frutolf, Magdeburški anali*).

2. Licinijevo imenovanje za cesarja v Karnuntu (Hier. Chr. a. 308, Helm 229; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 448; poročilo povzemajo Ado, *Marianus, Ordericus Vitalis, Annales Quedlinburgenses, Dandulus*).

3. Državljska vojna med Konstantinom in Licinijem 316 z bitko pri Cibalah (Hier. Chron. a. 313, Helm 230, obširneje *Orosius* 7, 28, 19; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Landolfus, Marianus, Oton iz Freisinga, Gotfrid iz Viterba, Dandulus*).

4. Smrt Konstantina II. v bitki pri Ogleju (Hier. Chron. a. 340, Helm 235; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 452; *Cassiod. Chron.*, Chron. min. 2, 151; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Marianus, Landolfus, Herman, Würzburška kronika, Bernold, Frutolf, Oton iz Freisinga, Gotfrid iz Viterba, anali iz Melka, Salzburga, Magdeburga, Stadeja, Kölna, Dandulus*).

5. Vojna med Konstancijem II. in Magnencijem z bitko pri Mursi (Hier. Chron. a. 351, Helm 238; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 454; prim. *Orosius*, 7, 29, 12; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Landolfus, Marianus, Hugo iz Flavignyja, Oton iz Freisinga*).

6. Usmrtitev cesarja Gala v Flanoni v Istri (Hier. Chron. a. 354, Helm 239; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 455; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Landolfus, Marianus, Dandulus*).

7. Panonski izvor cesarja Jovijana (vir: *Epitome de Caesaribus* 44, 1; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Oton iz Freisinga, Gotfrid, Magdeburški anali, Dandulus*).

8. Izvor cesarja Valentinijana iz panonskih Cibal (Hier. Chron. a. 364, Helm 244; prim. *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 459; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Frutolf, Landolfus, Oton iz Freisinga, Gotfrid, Magdeburški anali, Dandulus*).

9. Slava oglejske cerkve (»*Aquileienses clerici quasi chorus beatorum habentur*«) (Hier. Chron. 374, Helm 247; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 459; poročilo povzemata *Marianus Scottus in Dandulus*).

10. Smrt cesarja Valentinijana v Brigetioni (Hier. Chron. a. 375, Helm 247; *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 459; *Cassiodorus, Chron.*, Chron. min. 2, 153; prim. *Orosius*, 7, 32, 14; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Marianus, Würzburška kronika, Gotfrid, Albertus Miliolus*).

11. Teodozij v bil Sirmiju imenovan za cesarja (*Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 460, *Consularia Italica* a. 379, Chron. min. 1, 297; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Landolfus, Magdeburški anali*).

12. Pohod Gotov v Italijo (*Cons. Ital.* a. 401, Chron. min. 1, 299; *Cassiod. Chron.*, Chron. min. 2, 154; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Freculphus, Frutolf, Oton, Gotfrid in Dandulus*).

13. Aecijev beg prek Dalmacije in Panonije k Hunom 432 (vir: *Prosp. Epit.*, Chron. min. 1, 473; poročilo povzemajo Pavel Diakon (HR), *Herman, Marianus*).

14. Bitka pri reki Nedao in prihod Vzhodnih Gotov v Panonijo (vir: *Jordanes, Getica* 259 ss.; poročilo povzemajo *Hugo iz Flavignyja, Frutolf, Oton in Gotfrid*).

15. Padec cesarja Glicerija 474, ki je postal škof v Saloni (vir: *Jordanes, Romana* 338; *Getica* 239–241; *Consularia Italica, Chron.* min. 1, 306; poročilo povzemajo *Freculphus, Frutolf, Sigebert, Oton*).

16. Padec cesarja Nepota 475, njegov beg v Dalmacijo (vir: *Consularia Italica, Chron.* min. 1, 307 ss.; *Cassiod.*, *Chron.*, Chron. min. 2, 158; *Jordanes, Getica* 241; poročila povzemajo *Freculphus, Marianus, Herman, Hugo iz Flavignyja, Hugo od sv. Viktorja*).

17. Gepidska osvojitve predelov okrog Sirmija in Singiduna (vir: *Anastasius Bibliothecarius, Chronographia tripertita, De Boor*, 103; poročilo povzemata *Landolfus in Oton iz Freisinga*).

18. Odoakrova vojna proti Odivu (Ovidu) v Dalmaciji 481/2 (vir: *Consularia Italica* a. 482, Chron. min. 1, 312 sl.; *Cassiod. Chron.*, Chron. min. 2, 159; poročilo povzemajo *Marianus, Herman in anali iz Melka*).

19. Odoakrova vojna proti Rugijcem 487/8 (vir: *Cons. Ital.* a. 487/8, Chron. min. 1, 312; *Cassiod. Chron.*, Chron. min. 2, 159; prim. *Eugippius, Vita s. Severini* 44, 4; poročila povzemajo Pavel Diakon (HL), *Origo gentis Langob.*, *Hist. Lang. Cod. Goth.*, *Marianus, Herman, Sigebert, anali iz Melka*).

20. Pohod Vzhodnih Gotov v Italijo z bitko pri Soči (*Cons. Ital.* a. 489, Chron. min. 1, 316/7; *Cassiod. Chron.*, Chron. min. 2, 159; *Jordanes, Getica*, 292 sl.; poročilo povzemajo Pavel Diakon

(HR), Chron. Aquil., Marianus, Frutolf, Herman, Oton iz Freisinga, Dandulus, Vitae patriarch. Aquil., Bellonus Utinensis).

21. Gotska osvojitve Sirmija 504 (vir: Jordanes, Getica 300; Cassiod. Chron., Chron. min. 2, 160; poročilo povzemajo Marianus, Herman, anali iz Melka in Admonta).

22. Prihod Langobardov v Panonijo (vir: Origo gentis Lang. 5, vir iz 7. stoletja; kasnejše opise posredujejo: Pavel Diakon (HR in HL), Hist. Lang. Cod. Goth., Landolfus, Herman, Bernold, Sigebert, Frutolf, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga, Gotfrid iz Viterba).

23. Langobardski pohod v Italijo 568 (pred 600 le Marius episc. Aventicensis, Chron. min. 2, 238; po letu 600 si sledijo: Izidor, Origo gentis Langob., Pavel Diakon (HR in HL), Hist. Lang. Cod. Goth., Andreas iz Bergama, Chron. Brixiense, Erchempert, Benedictus s. Andreae monachus, Chronicon universale cum continuatione,¹³⁸ Chron. Aquil., Origo civitatum Italiae, Herman, Hugo iz Flavignyja, Würzburška kronika, Bernold, Sigebert, Frutolf, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga, Ordericus Vitalis, Gotfrid iz Viterba, Sicardus iz Kremone, Albertus Miliolus (Liber), Chron. Cassinense, Regum Italiae et imperatorum catalogi, Ann. Cavenses, anali iz Melka, Admonta, Stadeja, Kölna, Annales Marchianenses, Ann. Floreffenses, Ann. s. Jacobi minores,^{138a} Dandulus, Vitae patriarch. Aquil., Bellonus Utinensis).

24. Poročila o dogodkih med leti 568–600 so v splošnem nesistematična in neprecizna ter skorajda brez vrednosti.¹³⁹

Iz množice kratko in šablonsko opisanih zgodovinskih dogodkov izstopajo tisti, ki so prikazani posebej izčrpno in najbolj zvesto antičnim predlogam. Prvi tak dogodek je bitka z deževnim čudežem 174, opisan predvsem po Oroziju (Hist. 7, 15, 7–11) in po Hieronimovi kroniki (a. 174 p. Chr., Helm 206 sl.).¹⁴⁰ Opis te bitke posreduje kar 11 avtorjev: Pavel Diakon, Freculphus, Ado, Landolfus Sagax, Marianus Scottus, Hugo iz Flavignyja, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga, Sicardus, Albertus Miliolus ter med pisci lokalnih kronik anonimni avtor Magdeburških analov). Teodozijevo vojna proti Magnu Maksimu z zajetjem in usmrtnitvijo uzurpatorja v Ogleju je drugi posebej opaženi dogodek, ki ga obširneje opisuje (po Oroziju, Hist. 7, 35, 2–5) ali kratko omenja (po nadaljevalcih Hieronimove kronike, Prosp. Epit., Marcellinus, Chron., Chron. min. 1, 462; 2, 62) kar 15 avtorjev (Pavel Diakon (HR), Freculphus, Ado, Regino iz Prüma, Landolfus Sagax, Marianus Scottus, Herman iz Reichenaua, Bernold iz Konstance, Frutolf-Ekkehard, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga, Ordericus Vitalis, Sicardus, Gotfrid iz Viterba, Dandulus). Po kronološkem zaporedju tretji tak dogodek, ki je bil izmed vseh najbolj opažen, saj ga sorazmeroma podrobno opisuje kar dvanajst avtorjev, je bitka pri Frigidu. O tem dogodku, ki je v predstavah srednjeveških kronistov pomenil odločilno zmago krščanstva nad poganstvom, so (predvsem na podlagi Orozija, Hist. 7, 35, 13–19 in Avguščina, Civitas Dei 5, 26, manj pa Rufina, Hist. eccl. 11, 33)¹⁴¹ pisali Pavel Diakon, Freculphus, Landolfus Sagax, Marianus Scottus, Frutolf-Ekkehard, Hugo od sv. Viktorja, Oton iz Freisinga, Sicardus, Gotfrid iz Viterba, Albertus Miliolus in Dandulus ter med pisci lokalnih kronik anonimni avtor Magdeburških analov. Med nadpovprečno opaženimi »temami« naj omenimo še državljansko vojno na severnem Jadranu 424/5¹⁴² (daljše opise prinašajo Pavel Diakon (HR), Freculphus, Landolfus, Frutolf-Ekkehard in Dandulus), hunsko zavzetje in razrušenje Ogleja (deset opisov ali krajših omemb, predvsem po Jordanesu, Getica 219–222, posredujejo Pavel Diakon, Freculphus, Herman iz Reichenaua, Hugo iz Flavignyja, Bernold iz Konstance, Frutolf-Ekkehard, Oton iz Freisinga, Gotfrid iz Viterba, Albertus Miliolus, Dandulus) ter končno Odoakrov obisk pri sv. Severinu (po Evgipiju, Vita s. Severini 7), o katerem obstaja kar šest daljših zapisov (Pavel Diakon (HR), Sigebert, Frutolf-Ekkehard, Oton iz Freisinga, Gotfrid iz Viterba, Albertus Miliolus).

¹³⁸ Ed. G. WAITZ, MGH SS 13, Leipzig 1925, 1–19, s poročilom o langobardski selitvi v Italijo na str. 12.

^{138a} MGH SS 16, 610: 619: 635.

¹³⁹ Taka poročila se nanašajo na naslednje dogodke: avarsko zavzetje Sirmija in Singiduna (Pavel Diakon, HR); zmaga bavarskega kneza Tasila nad Slovani 595 (Herman, po Pavlu Diakonu, HL 4, 7); predstavitev pesnika Venantija Fortunata, doma z Beneškega, ki je iz ljubezni do sv. Martina iz Toursa odšel v Galijo in tam postal škof (Regino iz Prüma, po Pavlu Diakonu, HL 2, 13), poplave na Beneškem in kuga ob koncu 6. stol. (Regino iz Prüma, po Pavlu Diakonu, HL 3, 23–24).

¹⁴⁰ Poglobljeno analizo dogodka s pritegnitvijo vseh ostalih antičnih in zgodnesrednjeveških virov je nazadnje pripravil H. WOLFF, Welchen Zeitraum stellt der Bilderfries der Marcus-Säule dar?, Ostbairische Grenzmarken 32, 1990, 9–29.

¹⁴¹ Od nam poznanih modernih prikazov tega dogodka je najbolj poglobljen tisti, ki ga v komentarju k Zosimu posreduje F. PASCHOUZ (ZOSIME, Histoire nouvelle, Tome II, 2e partie (Livre IV), Paris 1979, 474–500).

¹⁴² Vse viře o uzurpatorju Janezu in vojni proti njemu navaja J. R. MARTINDALE, The Prosopography of the Later Roman Empire II, Cambridge 1980, 594 sl. (Ioannes 6).

Ob vrsti doslej predstavljenih dogodkov, katerih opisi temeljijo na poznoantičnih virih ali pa so jih kasnejši avtorji povzemali po svojih srednjeveških predhodnikih, zbuja posebno pozornost tisti zapisi, ki izhajajo iz lokalnega izročila in jih v splošnem v svetovnih kronikah ne najdemo. Vsi tovrstni zapisi se nanašajo na zgodovino krščanstva, v veliki večini primerov prav na izročilo o lokalnih mučencih, ki se je ohranjalo prek zapisov v martirologijih in v legendah. Med avtorji tovrstnih zapisov moramo posebej obravnavati Dandula iz 14. stoletja, čigar delo je kombinacija lokalne in svetovne kronike, v kateri nas veliko število teh zapisov za beneško in istrsko področje ne preseneča. Izpovedno pomembnejši so ti zapisi pri avtorjih, ki so živeli in delali v povsem drugih okoljih; omembe dogodkov iz lokalne cerkvene zgodovine pri teh piscih so odraz uveljavljanja določenih lokalnih cerkvenozgodovinskih »teorij« in teženj v celotnem katoliškem svetu zahodne Evrope. Najbolj uspešno se je uveljavilo oglejsko izročilo z legendo o evangelistu Marku ter o delovanju sv. Mohorja ter izročilom o kasnejših mučencih. Nanj naletimo najprej pri Pavlu Diakonu in Agnellu iz Ravenne (kar nas ne preseneča spričo povezanosti obeh avtorjev z oglejskim področjem), zatem pa pri Adonu, Reginu iz Prüma (z omembo oglejskih, pa tudi sirmijskih, salonitanskih mučencev in sv. Kvirina iz Siscije) in Marianu Scottu (z omembo oglejskih in sirmijskih mučencev ter Kvirina iz Siscije). Največje zanimanje za začetke krščanstva v Ogleju je pokazal Ordericus Vitalis iz Normandije, ki je povzel legendo o sv. Mohorju in Fortunatu in kot edini univerzalni pisec poročal o gradeški sinodi 579. Stoletje in pol kasneje je oglejsko legendo upošteval italški pisec Albertus Miliolus. Poročila, ki se nanašajo na cerkveno zgodovino kasnejših obdobij v antiki, so maloštevilna in neprecizna. V večini primerov se nanašajo na arijanski spor s pomembno vlogo škofov iz zahodnega Ilirika in iz Ogleja (Ado, Marianus Scottus, Hugo iz Flavignyja, Dandulus), le prav redka se nanašajo na oglejsko krščansko skupnost v zadnji četrtini 4. stoletja (Sigebert) ali na dobo oglejske shizme (Ordericus Vitalis).

II. Lokalne kronike z nastankom na obravnavanem ozemlju ali v njegovi neposredni bližini prinašajo dosti poročil o antični zgodovini, vendar so ta v posameznih primerih zelo sporne narave, saj se z antično tradicijo mešajo srednjeveške legende na tak način, da je vire za posamezna poročila dostikrat težko ugotoviti. Z ozirom na kraj nastanka in glavno tematiko pripovedi moremo lokalne kronike deliti v štiri večje skupine. Prvo skupino predstavljajo štiri kratke in vsebinsko revne kronike oglejskih patriarhov (iz 9., 13., 14. in 15. stoletja), ki v celoti sprejemajo lokalno cerkvenozgodovinsko izročilo, poleg tega pa prinašajo še nekaj zapisov na podlagi poznoantičnih virov. Dosti bolj bogata in pisana je gradeško-beneška historiografija z vrsto krajših in daljših tekstov iz 10. in 11. stoletja; največje delo beneške historiografije, Dandulova kronika s srede 14. stoletja, se po svojem konceptu, vsebini in obsegu približuje svetovnim kronikam. Poleg lokalnega izročila in srednjeveških legend naletimo v teh delih tudi na prave potvorbe s cerkvenopolitičnim ozadjem (na primer akti gradeške sinode). Tretjo skupino sestavljajo dela z dalmatinskega področja, posebej iz Splita. Dve salonitanski zgodovini po svoji tematiki preraščata iz lokalne salonitanske v regionalno dalmatinsko zgodovino. Avtentičnost nekaterih poročil (na primer aktov salonitanskih sinod 530 in 533) ostaja slejkoprej sporna. Zadnjo skupino predstavljajo dela z avstrijskega in vzhodnobavarskega področja, pri katerih ob nekaj malo pomembnih lokalnozgodovinskih poročilih v samostanskih analih (anali iz Melka, Salzburga in Admonta) pri štirih pomembnejših avtorjih (Albert Böheim, Bernardus Noricus, Thomas Ebendorfer, anonimni avtor Celjske kronike) prevladujejo tri teme: legenda o sv. Maksimilijanu z izhodiščem v potvorbah passavskega klerika Alberta Böheima s srede 13. stoletja, delovanje sv. Severina v drugi polovici 5. stoletja (po Evgipiju) ter legenda o izvoru in prihodu Bavarcev (ki je kronološko umeščena na začetek 6. stoletja). Med temi »temami« ima vsekakor največjo težo prva, ki utemeljuje pravice passavske cerkve v srednjem veku kot naslednice lavriške cerkve. V to skupino spada z osrednjim delom pripovedi, ki se nanaša na antično dobo, z nemško verzijo legende o sv. Maksimilijanu, tudi eno redkih historiografskih del s slovenskega ozemlja, Celjska kronika s srede 15. stoletja. To je tudi v našem pregledu edino srednjeveško historiografsko delo s poročili o antični zgodovini našega ozemlja, ki je bilo napisano v nemščini.

Medtem ko pri svetovnih kronikah ogromna večina poročil temelji na resda »izbranih«, pa vendar antičnih virih, ob katerih predstavlja legendarno srednjeveško izročilo neznatn,

dostikrat komajda opažen del, pa je v lokalnih kronikah razmerje med antičnimi viri in srednjeveškim legendarnim izročilom obratno. Legendarno izročilo, ki je podlaga lokalne cerkvene zgodovine, je praviloma bistveni sestavni del prikaza antične zgodovine, uporaba antičnih virov je (z delno izjemo splitskega arhidiakona Tomaža in Benečana Dandula) neznatna. Srednjeveško legendarno izročilo je tudi edina vsebinska vez med vsemi naštetimi skupinami lokalnih ali regionalnih kronik. Oglejske legende namreč ne upoštevajo le dela oglejskega ali gradeško-beneškega izvora, temveč tudi splitska historiografija (sv. Mohor kot sodobnik sv. Dujma) in historiografija bavarsko-avstrijskega področja (Albert Böhme, Bernardus Noricus, Celjska kronika), ki se v cerkvenozgodovinskih potvorbah naslanja na oglejsko legendo.

III. Lokalne kronike z nastankom izven obravnavanega ozemlja prinašajo prav malo (v celoti 46) poročil o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem. Z ozirom na strukturo poročil in uporabljene antične vire bi jih mogli deliti v nekaj skupin. Prvo skupino sestavlja osem del o langobardski in italjski zgodovini, v katerih se omenja prihod Langobardov iz Panonije v Italijo (*Origo gentis Langobardorum*, Andreas iz Bergama, Erchempert z Montecassina, *Chronicon Brixiense*, *Benedictus* od sv. Andreja, *Chronicon Cassinense*, *Regum Italiae et imperatorum catalogi*, *Annales Cavenses*). Drugo skupino sestavljajo dela, ki so nastala v srednji in južni Italiji, in v katerih izrazito prevladuje cerkvena zgodovina (*Cronica pontificum et imperatorum S. Bartholomaei*, *Cronica pontificum et imperatorum Tiburtina*, *Chronica pontificum et imperatorum Basileensia*, Johannes de Deo). Na podlagi uporabe zbirke papeških življenjepisov (*»Liber pontificalis«*) se omenjata tudi »oglejski« papež Pij I. in »dalmatinski« papež Gaj. Tretjo skupino sestavljajo anali z nemškega področja (*Annales Quedlinburgenses*, Magdeburški anali, *Annales Stadenses*, Kölnski anali). Pri teh temeljijo poročila na antičnih virih, zlasti na Hieronimovi kroniki, tako da je njihova izpovedna vrednost (zlasti v primeru Magdeburških analov) enakovredna oni v svetovnih kronikah. Lokalno legendarno izročilo z obravnavanega ozemlja v ta dela ni prodrlo, dvakratni omembi mučeništva sv. Kvirina iz Siscije (v Magdeburških in Kölnskih analih) temeljita na zapisu v Hieronimovi kroniki (a. 308, Helm 229) in ne na legendi.

III. Sklep

Raziskava vprašanja kontinuitete znanja o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem pri srednjeveških zgodovinskih piscih in delih od 7. do 15. stoletja (najmanj 75 tekstov z več kot 500 poročili) omogoča nekaj sklepov.

V srednjem veku se je skoraj v celoti izgubilo znanje o najstarejših obdobjih antike (2.–1. stoletje pr. Kr.). Poznavanje zgodovine rimskega cesarstva od Avgusta do Konstantina je temeljilo predvsem na delih krščanskih zgodovinarjev 4. stoletja (Evzebija na Vzhodu, na Zahodu pa Hieronimovega prevoda Evzebijeve Kronike in dosti manj uporabljanega Rufinovega prevoda Evzebijeve Cerkevne zgodovine). Mnoge skupne poteze bizantinskih in zahodnih piscev temeljijo na uporabi tega skupnega vira. Bizantinski pisci so poleg tega v majhni meri uporabljali dela poganskega zgodovinopisca (Kasij Dio, Herodijan, Zosim), medtem ko je bil na Zahodu izbor nekrščanskih avtorjev dosti ožji (Evtropij, anonimno delo *Epitome de Caesaribus*). Važen vir zahodnih avtorjev je bil pri opisu tega časa tudi Orozij.

Za čas od Konstantina do okrog leta 600 je temeljilo znanje srednjeveških piscev na sorazmeroma skromnem izboru poznoantičnih krščanskih avtorjev. V Bizancu so bili to predvsem cerkveni zgodovinarji Sokrat, Sozomen in Teodoret (za čas do srede 5. stoletja) ter Malalas s svetovno kroniko iz druge polovice 6. stoletja, na Zahodu zlasti Hieronim (s Kroniko do vključno 378), njegovi nadaljevalci (Prosper, Marcellin, Kasiodor), Rufin (z nadaljevanjem Evzebijeve Cerkevne zgodovine do 395), Orozij, Jordanes, Evgipij, Kasiodor (*»Historia tripartita«*) in zbirka papeških življenjepisov *»Liber pontificalis«*. Ta izbor virov se je odrazil v skopih opisih »posvetne« zgodovine in bolj izčrpnih opisih zgodovine krščanstva oziroma tistih dogodkov iz »posvetne« zgodovine, ki so bili po sodbi avtorjev pomembni kot manifestacija pravovernega krščanstva. Taki dogodki so naslednji: bitka z »deževnim čudežem« v visoki cesarski dobi, v pozni antiki pa bitka pri Frigidu s čudežno burjo 394, »angelska rešitev«

v državljanski vojni 425 ter Odoakrov obisk pri sv. Severinu s svetnikovim prerokovanjem. Poganske in versko nevtralne avtorje so tako na Vzhodu kot na Zahodu uporabljali v prav majhni meri (le Zosim oziroma Evtropij in anonimni spis *Epitome de Caesaribus*). Zaradi slabega jezikovnega znanja so bizantinski pisci zajemali izključno iz poznoantičnih grških piscev, zahodni iz zahodnih latinskih. Povezovalni elementi med Bizancem in Zahodom so pri opisu tega obdobja dosti manj izraziti kot za čas do Konstantina. Ugotoviti smo mogli le dva. To je Kasiodorova »*Historia tripartita*« z izborom iz grških cerkvenih zgodovinarjev Sokrata, Sozomena in Teodoreta in »*Chronographia tripartita*« Anastazija Bibliotekarija z izborom iz Nikefora, Sinkela in Teofana.

Podoba antične zgodovine, kot jo posredujejo srednjeveški pisci, je bila zelo enostranska, determinirana z uporabo ozkega izbora antičnih virov z nastankom v pozni antiki (4.–6. stoletje), bistveno ožjega od tistega, s katerim razpolagamo danes. Razen prav redkih izjem (kot je na primer opis bitke pri Ogleju 340 pri Zonarju) so vsi viri, ki so jih uporabljali srednjeveški pisci, danes poznani, zato študij srednjeveških poročil o antični zgodovini ne pomeni večanja fonda poznanih literarnih virov in objektivno skorajda nič ne prispeva k boljšemu poznavanju zgodovine antične dobe. Pregled srednjeveških del, ki se nanašajo na antično zgodovino prostora med Sirmijem in Oglejem, nebstveno dopolnjuje zbirke virov in nekoliko korrigira trditve tistih slovenskih zgodovinarjev, ki so pisali o antični in zgodnje-srednjeveški dobi v obravnavanem prostoru.¹⁴³

¹⁴³ Nekaj dopolnitev del slov. zgodovinarstva (prim. op. 2), ki jih prinaša branje srednjeveških avtorjev: o vlogi Julijskih Alp v pozni antiki in posebej o bitki pri Frigidu poroča okroglo deset avtorjev več kot jih navaja ŠASEL, Claustra (ki registrira vsa poročila bizantinskih avtorjev, izpušča pa z delno izjemo Pavla Diakona in Landolfa vsa poročila zahodnih avtorjev). O selitvi Langobardov iz Panonije v Italijo 568 poroča v skopih obrisih precej več avtorjev, kot jih navaja KOS, Gradivo I, 70–71. Ne v prvem ne v drugem primeru nobeno od »prezrtih« poročil ne povečuje že doseženega znanja, saj gre za povzemanje že poznanih virov. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 64 ss., navaja le avtorje in dela z jadranskega in vzhodnoalpskega področja, ki upoštevajo oglejsko legendo. Dejansko naletimo na omembo le te sporadično tudi pri več avtorjih iz srednje in zahodne Evrope.

Zusammenfassung

BERICHTE MITTELALTERLICHER GESCHICHTSSCHREIBER ÜBER DIE ANTIKE GESCHICHTE DES RAUMES ZWISCHEN SIRMIIUM UND AQUILEIA

Rajko Bratož

Über die Geschichte des mittleren Donaugebiets, des Westbalkans und der nordadriatischen Länder vom ersten Auftreten Roms im 2. Jh. v. Chr. bis zum Untergang der antiken Welt anlässlich der slawischen Landnahme um die Wende vom 6. zum 7. Jh. berichten mindestens 15 byzantinische Geschichtsschreiber und Lexikographen und mindestens 60 westliche Verfasser aus der Zeit vom 7. bis zum 15. Jahrhundert.

Die byzantinischen Geschichtsschreiber bringen etwas mehr als 120 Berichte. Nach Zahl und Umfang der Berichte stehen Nikephoros Kallistos und Zonaras (jeder mit mehr als zwanzig Berichten) an erster Stelle, es folgen Georgios Kedrenos, Chronicon Paschale, Theophanes, Konstantinos Porphyrogenetos, Georgios Synkellos und Georgios Monachos mit etwa zehn Berichten sowie Johannes Antiochenus mit sechs Aufzeichnungen. Zwei davon beziehen sich auf die mythologische Urzeit bzw. auf eine zeitlich unbestimmte Gründung von Städten (Gründung Emonas durch Argonauten bei Nikephoros Kallistos, Entstehung und Benennung der Stadt Virunum beim Lexikographen Suidas). Recht seltene und in den meisten Fällen wenig bedeutende Berichte beziehen sich auf die Zeit der römischen Republik und die frühe Kaiserzeit. Die knappe Hälfte aller Nieder-

schriften nimmt Bezug auf die Ereignisse des 4. Jhs., in der Zeit von Konstantin bis Theodosius. Von verhältnismäßig geringer Bedeutung und nicht besonders zahlreich (insgesamt 26) sind die Berichte für das 5. und 6. Jh. Was die Ereignisse aus der antiken Geschichte des behandelten Raumes betrifft, so waren es zwei, von denen sich die byzantinischen Autoren vornehmlich angezogen fühlten: vom Sieg der römischen Armee über die Quaden 174 mit der entscheidenden Rolle der christlichen Soldaten (6 Beschreibungen) und vom Sieg des Kaisers Theodosius über den Usurpator Eugenius in der Schlacht bei Frigidus 394 (5 Beschreibungen). In beiden Fällen geht es um einen »wundersamen« Eingriff in das Geschehen, um einen Eingriff Gottes, der in der entscheidenden Auseinandersetzung den Sieg der christlichen Partei einbrachte. Die wichtigsten Quellen, auf die sich die byzantinischen Verfasser stützten, waren für die vorkonstantinische Zeit Eusebius (Chronik und Kirchengeschichte), für die Ereignisse des 4. und 5. Jhs. vor allem Sokrates und Sozomenos (Kirchengeschichte), für das 6. Jh. Prokopios, Malalas und Theophylaktos Simokates. Beinahe alle antiken Quellen, auf die die byzantinischen Verfasser zurückgriffen, sind bekannt, nur Zonaras bringt einige Beschreibungen, deren antike Quelle verlorengegangen ist oder aber sie vom Autor so frei verwendet wurde, daß sie schwer auszumachen ist. Von diesen Beschreibungen hebt sich besonders die der Schlacht bei Aquileia 340 ab, in der Kaiser Konstantin II. fiel und die sich auf eine offensichtlich verlorengegangene und unbekannt antike Quelle stützt.

Die lateinische Historiographie des europäischen Westens ist der Zahl der Werke nach, die Niederschriften über die antike Geschichte des behandelten Raumes bringen, mindestens um ein Vierfaches größer (mindestens 60 Verfasser, während die Zahl der Niederschriften allein bei den Autoren von Weltchroniken 300 Erwähnungen übersteigt, in der gesamten westlichen Historiographie aber mindestens 400 Niederschriften beträgt). Unter den Verfassern treten Paulus Diaconus, Freculphus, Marianus Scottus, Frutolf-Ekkehard, Dandulus hervor (alle mit mehr als dreißig Niederschriften), Landolfus Sagax, Hermann von Reichenau, Otto von Freising und der anonyme Verfasser der Magdeburger Annalen (jeder etwa je 20 Berichte), mindestens je zehn Berichte aber liegen noch vor von Regino von Prüm, Hugo von Flavigny, dem anonymen Autor der Würzburger Chronik, Bernold von Konstanz, Hugo von St. Viktor, Ordericus Vitalis und Gottfried von Viterbo.

Die zeitliche Einordnung der Berichte ähnelt derjenigen von den byzantinischen Schreibern: wir erfahren sehr wenig über das republikanische Zeitalter und das frühe Kaiserreich, das Interesse konzentriert sich ausgesprochen auf die Ereignisse des 4. Jhs., bei den Ereignissen des 5. und 6. Jhs. nimmt es ab, doch ist dieser Rückgang weniger deutlich als bei den byzantinischen Verfassern. Unter den Ereignissen treten in chronologischer Folge hervor: die Schlacht zwischen dem römischen Heer und den Quaden mit dem »Regenwunder« 174 (elf Beschreibungen), der Krieg des Theodosius gegen Magnus Maximus 388 (fünfzehn Beschreibungen oder kürzere Erwähnungen), die Schlacht bei Frigidus 394 (mit gleich zwölf Beschreibungen), die Einnahme und Zerstörung Aquileias durch die Hunnen 452 (sieben Beschreibungen) sowie der Besuch Odoakers beim hl. Severinus um 470 (sechs Beschreibungen). Bei den drei am häufigsten behandelten Ereignissen (174, 394, ca. 470) handelt es sich nach Vorstellung der mittelalterlichen Schreiber des Abendlandes um einen Eingriff Gottes in das geschichtliche Geschehen bzw. um eine Prophezeiung des Heiligen, was in allen Fällen einen Sieg des rechtgläubigen Christentums bedeute.

Zum Teil schon in den Werken mit universalgeschichtlichem Ausgangspunkt, insbesondere aber in Lokalchroniken mit Entstehung auf dem behandelten Gebiet oder in dessen Nähe, spielt außerdem noch die legendäre Überlieferung eine Rolle, die sich auf die Gründung lokaler Kirchengemeinschaften bezieht. Diese wird in die Apostelzeit datiert, so für Aquileia in der aus Aquileia und Grado oder Venedig stammenden Historiographie (vom 9. Jh. an), für Salona in der Historiographie aus Split (von der Mitte des 13. Jhs. an) und für Lauriacum als den Vorgänger des Passauer Erzbistums bei den Autoren aus dem ostbayrischen und österreichischen Gebiet (von der Mitte des 13. Jhs. an). Lokale Chroniken mit Entstehung außerhalb des behandelten Gebiets bringen nur vereinzelte Berichte, die sowohl dem Inhalt als auch dem Umfang nach jenen in den Weltchroniken gleichkommen.

Das Wissen mittelalterlicher Geschichtsschreiber des Abendlandes gründete auf spätantiken Quellen (Hieronymus' Übertragung und Fortsetzung der Eusebius-Chronik, verschiedene Fortsetzungen der Chronik von Hieronymus, Rufinus' Übersetzung der Kirchengeschichte von Eusebius, Orosius, Eugippius, Kassiodor, Jordanes, die Sammlung päpstlicher Viten »Liber pontificalis«). Bei all diesen Niederschriften ist die antike Quelle feststellbar; sie wurde von mittelalterlichem Verfasser mehrmals oberflächlich und sehr eigenwillig verwendet, deshalb trifft man auf Fehler bei geographischen Namen und sogar auf Verwechslung historischer Persönlichkeiten. Durch die Berichte der westlichen Geschichtsschreiber wird unser Wissen von der antiken Geschichte keinesfalls bereichert, darin wird dagegen nur verhältnismäßig gut geschildert, wie das Wissen über die antike Geschichte in das Mittelalter übernommen und verändert wurde unter dem Einfluß mittelalterlicher Ergänzungen, wie es in den meisten Fällen die legendäre Überlieferung über die Anfänge der christlichen Gemeinschaften war oder vereinzelte Fälschungen kirchenpolitischen Charakters.

Peter Štih

K DIPLOMATIČNI ANALIZI 12. POGlavJA KONVERZIJE

Prva polovica 12. poglavja *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (= Konverzija) nam poroča, da je 847 vzhodnofrankovski kralj Ludvik Nemški podelil Pribini v last vse, kar je prej imel v fevdu, z izjemo salzburške posesti. Pri tej prevedbi je v glavnem šlo za obsežno ozemlje v Spodnji Panoniji okrog reke Zale, ki se z zahoda zliva v Blatno jezero in kjer si je Pribirna postavil tudi svojo prestolnico – Blatenski kostel. To ozemlje je prejel od krone v fevd okrog 840 in tudi o tem nam poroča Konverzija.¹ Ali je od kralja prejel v fevd še kakšno drugo posest, ki bi bila nato 847 tudi del te prevedbe, ne vemo. Šele v 18. stoletju izpisani regist v Eichstättskem arhivskem repertoriju pa nam poroča, da je Ludvik Nemški podelil 846 Pribini v last, torej alod, tudi 100 kmetij ob reki *Valchau*, ki pa jo zgodovinarji lokalizirajo zelo različno od reke Vuke, ki se pri Vukovarju zliva v Donavo, na jugu do Vulke na severu, ki teče v Nežidersko jezero.²

Ljudmil Hauptmann je bil prvi, ki je v svoji znameniti razpravi – za zgodovino karolinške Panonije eni najpomembnejših – o mejni grofiji Spodnjepanonski³ z njemu lastno bistrino in ostrino opazil, da stavek Konverzije, da je kralj podelil Pribini v last vse, kar je prej imel v fevd, razen salzburških posesti, v vsebinskem oziru nima nobenega smisla. Eno je vendar Pribinova posest, drugo salzburška. Z darovanjem prve se ne daruje s tem tudi druga in zato ni nobenega razloga, da bi se morala posebej izvzeti. Razen – in to je bistvo Hauptmannove interpretacije – če je bil Pribina hkrati s prevedbo fevdov postavljen tudi za grofa in mu je s tem pripadla tudi javna oblast v pokrajini. V tem primeru pa je bila salzburška posest z imunitetnim privilegijem lahko izvzeta iz javne oblasti Pribine. S takšno interpretacijo je Hauptmann prepričljivo pokazal, da je pisec Konverzije zamolčal bistvo Ludvikove odločitve iz leta 847 in da bi se dotični stavek pravilno moral glasiti, da je Ludvik Nemški podelil Pribini dotedanje fevde v last in ga hkrati postavil za grofa v Spodnji Panoniji, iz njegove javne oblasti pa je bila izvzeta tamkajšnja salzburška posest. To, da je pisec Konverzije manipuliral z informacijo, ki jo je imel na razpolago, pa se tako lepo sklada s splošno intencijo Konverzije, ki z rafinirano enostranskostjo, ob uporabi skrbno izbranega starejšega gradiva in z zavestnim izpuščanjem vseh za Salzburg neugodnih dejstev, brani interese svoje nadškofije v Panoniji⁴, da le še podkrepljuje Hauptmannovo interpretacijo, da se za poročilom o prevedbi Pribinovih fevdov v alode prikriva nekaj pomembnejšega. Da smo tukaj priče manipulaciji, dokazuje tudi to, da sta Pribina in Kocelj – poleg 854 odstavljenega vzhodnega prefekta Ratbota in seveda Metoda – edina, katerima Konverzija odreka naslov, ki jima gre.

¹ Milko KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3 (Ljubljana 1936) 136 in komentar 77 sl.; Herwig WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien* (Wien, Köln, Graz 1979) 52 in komentar 129–130.

² *Diplomata regum Germaniae ex stirpe karolinorum 1. Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngern* (= D. LD.) (ed. Paul KEHR, Berlin 1956) št. 45; Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II* (Ljubljana 1906) št. 133. Glede lokalizacije reke *Valchau* gl. pregled te problematike pri Agnes SÓS, *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*, *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 22 (München 1973) 35 sl.

³ Ljudmil HAUPTMANN, *Mejna grofija Spodnjepanonska*, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani 1 (1923) 311 sl.

⁴ Prim. Alphons LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (= MIOG), *Ergänzungsband* 19 (1963) 156; H. WOLFRAM, *Conversio*, 147; Hans-Dieter KAHL, *geslo Conversio Bagoariorum et Carantanorum v Lexikon des Mittelalters*, Bd. 2, Lf. 1, 208; ISTI, *Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen-Noricum*, v *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh.* (Hg. Herwig WOLFRAM, Falko DAIM), *Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Denkschriften* 145 (Wien 1980) 33 sl.; ISTI, *Die Anfänge der Slawenmission im Ostalpenraum unter besonderer Berücksichtigung Oberkärntens*, *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten* (Millstatt 1986) 27 sl.; M. KOS, *Conversio*, 103 sl.; Peter ŠTIH, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum po Kosovi* izdaji iz leta 1936 (poročilo o stanju raziskav), izide v letošnjem Zgodovinskem časopisu (= ZC).

Hauptmannova ugotovitev pa hkrati pomeni, da je bila tudi Spodnja Panonija frankovska grofija, ki je spadala v okvir neposredne državne uprave in je s tem torej bila pravo državno ozemlje in ne le tributarna kneževina. Kajti, kot je znano, je bila frankovska upravna organizacija na državni meji strukturirana tako, da je bilo pravo državno ozemlje obdano s celo vrsto v glavnem slovanskih tributarnih kneževin, ki so pod frankovskim pokroviteljstvom obdržale relativno notranjo samostojnost, hkrati pa tvorile prvo obrambno linijo karolinške države.⁵ Za jugovzhodni prostor karolinške države se ta struktura dveh različnih stopenj frankovske oblasti zelo jasno zrcali v formulaciji *Ordinatio imperii* iz 817, po katerem je pripadla Ludviku Nemškemu Bavarska kot teritorialno zaokrožena celota in vrsta ljudstev oziroma plemen na njenem vzhodnem robu.⁶ Hauptmannova interpretacija na začetku navedenega stavka Konverzije torej ni pomembna samo za biografijo Pribine, ampak morda še bolj za razvoj in obliko upravne ureditve na jugovzhodu karolinške države. Slovensko zgodovinopisje je Hauptmannove ugotovitve posvsem sprejelo,⁷ ni pa na žalost našla ta v slovenščini pisana in težko dostopna razprava pravega odmeva v tujini, kjer (tudi zato), z nekaj izjemami,⁸ v novejši literaturi še vedno prevladuje mnenje, da je bil Pribina knez pretežno slovanske tributarne oziroma klientelne kneževine s centrom ob Blatnem jezeru.⁹

V vsebinskem oziru je Hauptmann svojo analizo opravil tako dobro, da ji ni nič dodati. Zato pa mislim, da z diplomatično analizo omenjenega dela Konverzije, torej z našim vedenjem o obliki in strukturi listin in njim podobnega gradiva ter ob upoštevanju časovnih in historičnih dimenzij, v katerih se pojavljajo posamezne oblike ali elementi listin, lahko pogledamo v delavnico po imenu neznanega pisca Konverzije in pobrskamo po njegovi mizi za predlogami, ki so mu služile pri pisanju prve polovice 12. poglavja Konverzije.

Na splošno mu je pri pisanju Konverzije delo v veliki meri olajšala bogata knjižica v škofijiški opatiji sv. Petra v Salzburgu, ki jo je osnoval prvi salzburški nadškof in bavarski metropolit Arn¹⁰ in nič manj ugleden arhiv s številnimi dokumenti še iz agilulfinškega obdobja.¹¹

⁵ Hermann AUBIN, Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches, *Historische Vierteljahresschrift* 28 (1934) 225 sl.; Ernst KLEBEL, Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches, *Wege der Forschung* 1 (1971) 1 sl., zlasti 40 sl.; Manfred HELLMANN, Karl und die slawische Welt zwischen Ostsee und Böhmerwald, *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben I* (Hg. Wolfgang BRAUNFELS, Düsseldorf ²1966) 708 sl.; Milko KOS, Država karantanskih Slovencev, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave* (Ljubljana 1985) 182 sl.

⁶ MGH *Capitularia regum Francorum I* (ed. Alfred BORETIUS 1883, 271); F. KOS, *Gradivo II*, št. 51: *Item Hludowicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos et Beheimos et Avaros atque Slavos qui ab orientali parte Baioariae sunt*. Glej še Herwig WOLFRAM, *Ethnogenesis im frühmittelalterlichen Donau- und Ostalpenraum* (6. bis 10. Jahrhundert), *Nationes 5* (Hg. Helmut BEUMANN und Werner SCHRÖDER, Sigmaringen 1985) 134 sl. Za celo vzhodno mejo se ta struktura lepo kaže v poročilu Državnih analov za leto 822, ko so na državni zbor v Frankfurt, kjer se je razpravljalo glede varnosti vzhodnih delov države, poleg frankovskih velikašev prišla odposlanstva *omnium orientalium Sclavorum, id iest Abodritorum, Soraborum, Wilitzoum, Beheimorum, Maravanorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentium Avarum* (MGH *Scriptores* (= SS) 1 (ed. Heinrich PERTZ, Hannover 1826), 209; F. KOS, *Gradivo II*, št. 72).

⁷ Npr. M. KOS, *Conversio*, 90; ISTI, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja* (Ljubljana 1955) 113; Bogo GRAFENAUER, *Vprašanje konca Koeljeve vlade v Spodnji Panoniji*, *ZČ 6/7* (1952–1953) 175; ISTI, *Zgodovina Slovenskega naroda II* (Ljubljana ²1965) 77; Sergij VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije* (Ljubljana 1961) 103.

⁸ Agnes SÓS, *Mosaburg – Zalavár im 9. Jahrhundert*, *Arheološki vestnik* 21/22 (1970–1971) 85 sl.; ISTA, *Die slawische Bevölkerung*, 38 sl.; M. HELLMANN, *Grundfragen*, 391; Josef DÉER, *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches*, *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben I* (Hg. Wolfgang BRAUNFELS, Düsseldorf ²1966) 782 in op. 440.

⁹ Tako že Hans PIRCHEGGER, *Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit*, *MIÖG* 33 (1912) 284 sl.; Ernst KLEBEL, *Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich*, *Carinthia I* 150 (1960) 675 sl.; Michael MITTERAUER, *Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsarisokratie und bayerisches Stammesadel im österreichischen Raum*, *Archiv für österreichische Geschichte* 123 (1963) 87 sl., 90, 168; Kurt REINDL, *Bayern im Karolingerreich*, *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben I* (Hg. Wolfgang BRAUNFELS, Düsseldorf ²1966) 237; ISTI, *Bayern vom Zeitalter der Karolinger bis zum Ende der Welfenherrschaft* (788–1180). *Handbuch der Bayerischen Geschichte* 1 (Hg. Max SPINDLER, München 1967) 192 sl.; ISTI v oceni *Sosove knjige Die slawische Bevölkerung v Deutsches Archiv* 32 (1976) 631; Heinz DOPSCH, *Die Zeit der Karolinger und Ottonen. Geschichte Salzburg 1.1* (Hg. Heinz DOPSCH, Salzburg 1983) 175, 176 in op. 153; ISTI, *Salzburg und der Südosten, Südostdeutsches Archiv* 21 (1978) 19 in op. 66; H. WOLFRAM, *Conversio*, 128 in op. 55; ISTI, *Ethnogenesis*, 147 sl.; ISTI, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung* (Wien 1987) 276, 355 sl.; Erich ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Wien ⁸1990) 55.

¹⁰ Bernhard BISCHOFF, *Die Süddeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit I* (Wiesbaden ²1960) 1; Karl FORSTNER, *Die Schreibschule von St. Peter in der Karolingerzeit v katalogu razstave Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum. St. Peter in Salzburg* (Hg. Heinz DOPSCH, Roswitha JUFFINGER, Salzburg 1982), 182 sl.

¹¹ Gl. npr. *Notitia Arnonis in Breves Notitiae* (Salzburger Urkundenbuch I (Bearbeitet v. Willibald HAUTHALER, 1911) 3–52. Šele po tej izdaji je 1915 Franz Martin na gradu Mlada Vožice na Češkem našel kodeks iz konca 12.

Tako je pri koncipiranju in pisanju svojega spisa iz knjižnice uporabljal tekste kot so *Gesta Hrodberti episcopi Salisburgensis* (pogl. 1), *Gesta Dagoberti I. regis Francorum* (pogl. 4), Orosijevo *Historia adversus paganos* oziroma Kroniko Marcellinusa Comesa (pogl. 6), razne salzbürške in druge anale (pogl. 6, 8, 9), *Liber confraternitatum s. Petri vetustor* (pogl. 2, 3), *Necrologium s. Rudberti Salisburgensis* (pogl. 9) in morda tudi Evgipijevo *Vita Severini* (pogl. 1).¹² Mnoga mesta Konverzije pa razkrivajo, da je povzel tudi številne listine, ki jih je našel v arhivu. Tako je v 6. poglavju za vest, da je cesar Karel Veliki oktobra 803 v Salzburgu »ponovil in potrdil v prisotnosti mnogih svojih zvestih omenjeno podaritev svojega sina (= Pipinova cerkvena dodelitev Panonije Salzburgu 796) in z močjo svoje oblasti ukazal, da mora za vse večne čase neomajna ostati«, kot predlogo uporabil danes izgubljen listino Karla Velikega, od katere se je v Konverziji ohranil del publikacije in koroboracije.¹³ Tudi vest iz 11. poglavja, da je kralj Ludvik Nemški podelil »na prošnjo svojih prej omenjenih zvestih« Pribini v fevd »del Spodnje Panonije okrog reke, ki se imenuje Zala«, ja posneta po danes izgubljeni kraljevi diplomu. V regestu Konverzije pa brez težav prepoznamo dele intervencijske formule in dispozicije.¹⁴

Isto poglavje pa nam razkriva, da je pisec Konverzije poleg vladarskih za svoje predloge uporabljal tudi privatne listine salzbürškega arhiva. V tem oziru nam je najpopolneje ohranjena listina, ki je nastala ob priliki obiska salzbürškega nadškofa Liuprama v Blatskem kostelu leta 850, kjer je nadškof takrat posvetil cerkev matere božje Marije. Ob tej priliki je dal Liurpam izstaviti listino o sporazumu med njim in Pribino, po katerem je slednji zaupal svojega duhovnika Dominika v roke in oblast nadškofu Liupramu, ta pa je temu duhovniku dal dovoljenje, da lahko mašuje v njegovi škofiji in mu predal omenjeno cerkev in ljudstvo v skrb. Že beseda *complacitatio* (sporazum), s katero je označen ta pravni akt in ki ga poznajo tudi številne ohranjene salzbürške tradicijske notice iz 10. in 11. stoletja,¹⁵ kaže na listinsko predlogo. Poleg tega pa je v Konverziji prepisan še kompleten seznam prič in datumska formula listine, določbe glede duhovnika Dominika pa so seveda prevzete iz dokaj obširne dispozicije. V diplomatičnem oziru pa je ta listina *Notitia*, torej preprosta dokazilna listina, neke vrste protokol o sklenjenem pravnem poslu, ki ga torej le izpričuje, ne pa – tako kot *Carta* – tudi vzpostavlja.¹⁶ Liupram je ob isti priliki posvetil tudi cerkev duhovnika Sandrata, ki ji je Kocelj »v navzočnosti prej omenjenih mož« podelil »zemljo in gozd in travnike« ter sam obhodil (*circumduxit*) meje podeljene posesti. Tudi ta zapis v Konverziji se očitno naslanja na listino, v kateri so kot priče nastopili isti ljudje kot ob priliki sklenitve sporazuma med Liupramom in Pribino. Formulacija Konverzije, da je Pribina ob tej priliki podelil *territorium et silvam ac prata*, pa bi lahko izvirala iz pertinenčne formule dispozicijskega dela te danes izgubljene listine. In tudi gornja določba, da je tradent *circumduxit hoc ipsum terminum* oziroma, da je *circumduxit praeatos viros in ipsum terminum*, ki se pojavlja nekoliko niže v 11. poglavju Konverzije v zvezi s posvetitvijo cerkve duhovnika Ermperhta in podelitvijo tamkajšnje posesti, ima številne paralele v bavarskih listinah tistega časa.¹⁷ Čez nekaj let, okrog

stol., ki je izviral iz Admonta in ki je poleg teksta Konverzije do 9. poglavja vseboval tudi *Breves Notitae*. Odkritje tega najstarejšega ohranjenega teksta tega vira je bilo tudi razlog za ponovno izdajo *Breves Notitae* v Salzburger Urkundenbuch II (Hg. Willibald HAUTHALER in Franz MARTIN, Salzburg 1916) A1 sl.), ki sta nastale proti koncu 8. stoletja na podlagi listin, ki jih je salzbürška cerkev pridobila od Rupertovih časov pa vse do Tasilovega padca (788). Gl. tudi A. LHOTSKY, Quellenkunde 151 sl.; Heinrich FICHTEAU, Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert, MIOG Ergänzungsband 23 (1971) 12, 36, 82 sl., 89. Glej tudi spodaj op. 38.

¹² Podrobneje o tem glej P. ŠTIH, *Conversio*.

¹³ Johann Friedrich BÖHMER, *Regesta Imperii* 1. Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (Neu bearb. von Engelbert MÜHLBACHER, Innsbruck 1904 (= BM²) 404a; M. KOS, *Conversio*, 54 sl.; H. WOLFRAM, *Conversio*, 107.

¹⁴ M. KOS, *Conversio*, 78; H. WOLFRAM, *Conversio*, 129.

¹⁵ Primerjaj Salzburger Urkundenbuch I (Traditionscodices), 63 sl.; H. FICHTEAU, *Urkundenwesen*, 94, 100, 104; A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 159.

¹⁶ Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien* I (Berlin 1958) 49 sl.; Oswald REDLICH, *Die Privaturkunden des Mittelalters. Urkundenlehre* III (München, Berlin 1911) 4 sl.; H. FICHTEAU, *Urkundenwesen*, 56 sl.; 73 sl.

¹⁷ Die Traditionen des Hochstifts Freising I. Bd. 744–926 (Hg. Theodor BITTERAU, München 1905), št. 323 (... et *circumduxit eos Eio et Alphart frater eius et ostenderunt eis omnia loca ad hanc ecclesiam pertinentia* . . .); št. 331 (... *tradidit* . . . et . . . *filius eius Chraft circumduxit et consignavit praedictam terram advocatos Hittonis episcopi Sindoneonem et Einhardum* . . .); št. 570 (... *tradidit* . . . et ipse Salomon circumduxit missum Hittoni venerabilis episcopi, hoc est Pettonem et alios multos . . .); št. 588b (*Isti sunt qui hoc viderunt, quod Memmo et Isanhart*

852–853, je salzburški nadškof Liupram po pripovedovanju istega 11. poglavja Konverzije posvetil tudi cerkev sv. Ruperta v Salapiuginu (verjetno Zalabér). To je morala biti Pribinova lastniška cerkev, saj jo je *cum omni supraposito tradidit deo et sancto Petro atque sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris dei Salzburgensium habendi*. Da je tudi to vest pisec Konverzije posnel iz listine, kaže za Salzburg tipična formula *sancto Petro atque sancto Hrodbert*, ki jo v takšni ali podobni obliki najdemo takorekoč v vsaki salzburški listini oz. tradicijski notici,¹⁸ pa tudi *usus fructuarius* je zelo pogosto dikcija listin tistega časa in prostora.¹⁹

Diplomatična analiza 11. poglavja tako ni samo pokazala, da je pisec Konverzija večino tega poglavja napisal na podlagi listinskega gradiva, ampak hkrati tudi to, da je salzburški arhiv tistega časa hranil številne dokumente, ki so se v kasnejšem času izgubili ali pa so propadli oziroma danes niso več poznani. Ko smo tako na prepričljiv način pokazali, da je pisec Konverzije pri svojem delu uporabljal različne listine iz nadškofijskega arhiva, se lahko podrobneje posvetimo diplomatični analizi prve polovice 12. poglavja Konverzije, katerega povzetek smo predstavili na začetku. Dotični pasus se glasi:

*Pervenit ergo ad notitiam Hludowici piisimi regis, quod Priwina benivolus fuit erga dei servitium et suum. Quibusdam suis fidelibus saepius ammonentibus concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, quae ad episcopatum Iuvavensis ecclesiae pertinere videntur, scilicet ad sanctum Petrum principem apostolorum et beatissimum Hrodbertum, ubi ipse corpore requiescit, ubi tunc ad praesens rector venerabilis Liuphrammus archiepiscopus praeesse dinoscitur. Ea ratione diffinivit domnus senior noster rex easdem res, quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conquaesitae sunt et quae inantea deo propito augeri possunt, ut sine ullius homini contradictione et iudicaria consignatione illibatae ad ipsa loca supra dictorum sanctorum perpetualiter perseverare valeant. Isti fiebant praesentes: nomine Liuphrammus archiepiscopus, Erchanbertus episcopus, Erchanfridus episcopus, Hartwigus episcopus, Karolomannus, Hludowicus, Ernest, Ratpot, Werinheri, Pabo Fritilo, Tacholf, Deotrih, Waninc, Gerolt, Liutold, Deotheri, Wolfregi, Iezi, Egilolf, Puopo, Adalperht, Megingoz, item Adalperht, Odalrih, Pernger, Managolt. Actum loco publico in Reganapurc anno domini DCCCXLVIII, indictione XI, sub die IIII Idus Octobris.*²⁰

Način datacije in obsežen seznam prisotnih – mimogrede, mnogi med njimi so poznani in spadajo v sam vrh politične elite na jugovzhodu karolinške države²¹ – kaže, da je piscu Konverzije kot predloga služila listina, kar so vedeli že starejši raziskovalci od Wattenbacha in Dümmlerja naprej.²² Hauptmann je nato s primerjalno analizo lepo pokazal, da tekst od *ea ratione* do *valeant* izraža, sicer v skrajšani obliki, vendar pa v vsebinskem oziru natančno isto kot imunitetni privilegij, ki ga je salzburški cerkvi leta 816 podelil Ludvik Pobožni. Zato je sklepal, da se je listina za Pribino, ki se je v obliki regesta ohranila v Konverziji, naslanjala na ta salzburški imunitetni privilegij.²³ To Hauptmannovo interpretacijo je nato prevzel tudi

filius eius circumdlexerunt missos domni Hittonis episcopi omnem rem quam antea traddiderunt . . .; št. 1037 (. . . tradidit . . . quasdam res proprietatis suae in eodem loco quas ipse Joseph dominum episcopum hominesque illorum cavalcando circumduxit . . .).

¹⁸ Primerjaj npr. najstarejši salzburški tradicijski kodeks – Codex Odalberti (923–935): Salzburger Urkundenbuch I, 55–165, ki je nastal še na podlagi prepisov posameznih listin v kodeks in ne še na podlagi direktnih vpisov posameznih pravnih poslovanj (gl. H. FICHTENAU, Urkundenwesen, 100 sl.).

¹⁹ Glej Salzburger Urkundenbuch I, register sub voce; Die Traditionen des Hochstifts Freising I, register v II. zv. sub voce. Glej tudi H. WOLFRAM, Conversio, 134.

²⁰ M. KOS, Conversio, 137, 138. Slovenski prevod Kajetana Gantarja je v Sveta brata Ciril in Metod v Zgodovinskih virih. Ob 1100 letnici Metodove smrti, Acta Ecclesiastica Sloveniae 7 (1985) 25; nemškega pa ima H. WOLFRAM, Conversio, 55.

²¹ Liupram je salzburški nadškof, Erchanbert freisingški, Erchanfrid regensburški, Hartwik pa pasavski škof. Karlman in Ludvik sta kraljeva sinova, Ernst je bil kraljevi namestnik na Bavarskem in *inter amicos regis primus* (Annales Fuldenses ad a. 849; MGH SS I, 366), Ratbot prefekt Vzhodne marke, Werinher grofiji med Anižo in Dunajskim lesom, Pabo grof v Karantaniji, Fritilo bavarski palatinski grof in Tacholf comes et dux sorabske marke. Tudi med ostalimi petnajstimi bavarsko – frankovskimi velikaši ima večina poznana in s tem posameznim rodovom pripadajoča oziroma pripisujoča imena. Glej L. HAUPTMANN, Mejna grofija, 313; M. MITTERAUER, Karolingische Markgrafen, register sub vocibus; H. WOLFRAM, Conversio, 137 in op. 4 z našeto literaturo.

²² Wilhelm WATTENBACH v MGH SS, 13; Ernst DÜMMLER, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795–907), Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen 10 (1853) 33; Franc KOS, Odlomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja. Izbrano delo (Ljubljana 1982) 177 (ponatis iz Letopisa Matice Slovenske 1882/83); ISTI, Gradivo II, št. 142 op. 2.

²³ L. HAUPTMANN, Mejna grofija, 318–319.

Milko Kos.²⁴ Vendar pa Hauptmann v tem delu svojih izvajanj ni bil najbolj natančen. Z listino iz 816 Ludvik Pobožni salzburški cerkvi imunitete namreč ni na novo podelil, ampak le potrdil imunitetni privilegij, ki ga je salzburški cerkvi podelil že njegov oče Karel Veliki in ki je na žalost danes izgubljen. Ta Karlov privilegij pa se je v 9. stoletju še nahajal v salzburškem arhivu, saj v naraciji listine iz 816 beremo, da je Ludvik Pobožni potrdil imuniteto šele potem, ko mu je salzburški nadškof Arn *detulit nobis auctoritates immunitatum domni et genitoris nostri Karoli, bonae memoriae piissimi augusti*.²⁵ Poleg tega pa je tudi Ludvik Nemški leta 837 še enkrat potrdil salzburški nadškofiji na prošnjo nadškofa Liuprama in na podlagi predloženih diplom Karla Velikega in Ludvika Pobožnega (*quia vir venerabilis Liuprammus sanctae Iuuauensis ecclesiae archiepiscopus obtulit nobis auctoritates immunitatum avi videlicet nostri pie recordationis Karoli imperatoris necnon domni et genitoris nostri Hludouuici, serenissimi augusti*) imuniteto.²⁶ Tako torej vidimo, da ni nujen Hauptmannov zaključek, da se je listina za Pribino naslanjala na imunitetni privilegij iz 816, ki je sicer še danes ohranjen v originalu in je najstarejša pergamentna listina avstrijskega državnega arhiva,²⁷ ampak se je prav tako lahko naslanjala na danes izgubljeno²⁸ Karlovo diplomu ali pa na ono Ludvika Nemškega iz 837, ki je tudi še ohranjena v originalu in se je torej tudi nahajala v salzburškem arhivu 9. stoletja. Katera od treh je služila kot predloga, je težko reči. V vsebinskem oziru se listina iz 837 skorajda ne razlikuje od one iz 816. Zelo verjetno pa je tudi ta v svojih določbah glede imunitete zvesto sledila dispoziciji danes izgubljene Karlove listine, kar je bil splošen usus pri potrditvenih listinah.²⁹ Poleg tega pa na začetku dispozicije listine iz 816 stoji, da Ludvik Pobožni potrjuje salzburški cerkvi imuniteto *sicut genitoris nostri praeceptum continebat*. Glede na to pa, da je bil ob prevedbi Pribinovih fevdov v alod leta 847 nadškof v Salzburgu Liupram (836–859), da je bil – kot nam dokazuje seznam prič iz Konverzije – prisoten ob tej za Pribino tako pomembni odločitvi in da – kar je najpomembnejše – govori o njem pisec Konverzije v zgoraj citiranem pasusu v sedanjem času (*ubi tunc ad praesens*), čeprav je bil takrat salzburški nadškof že Adalvin (859–873), je zelo verjetno, da je kot predloga služila listina iz 837, v kateri Liupram nastopa kot petent (*Ob firmitatis namque studio petiit excellentiae nostrae praedictus praesul* (= Liupram)).

Toda kot predloga za kaj? Kos pravi, da je Hauptmann dokazal, »da se listina za Pribino naslanja na imunitetni privilegij za salzburško posest v Spodnji Panoniji iz leta 816«. ³⁰ Temu bi težko pritrdili. Listinska formula s katero se nekaj podeljuje v fevd ali alod, se povsem razlikuje od tiste, s katero se podeljuje imuniteta. Poleg tega, kaj bi imela v kraljevi listini za Pribino iskati zveza *ad sanctum Petrum principem apostolorum et beatissimum Hrodbertum, ubi ipse corpore requiescit*, tipična salzburška formula, ki jo najdemo v številnih karolinških Salzburgu podeljenih diplomah 9. stoletja.³¹ In nazadnje, zakaj in kako bi pisarna Ludvika Nemškega – ki se je praviloma zmeraj nahajala na istem mestu kot vladar; v našem primeru torej v Regensburgu – za listino za Pribino kot predlogo uporabila listino iz salzburškega arhiva? Tako kot je enkrat že Hauptmann pravilno ugotovil, da imamo v zgoraj navedenem odstavku Konverzije v vsebinskem oziru opraviti z dvema različnima stvarima – eno je namreč Pribinova posest in drugo je salzburška – tako imamo tudi v **diplomatičnem** oziru opravka z dvema različnima predlogoma, ki ju je pri pisanju obravnavanega pasusa Konverzije uporabil njen pisec. To kar beremo v Konverziji, sta dva regesta dveh različnih vladarskih

²⁴ M. KOS, *Conversio*, 90; ISTI, K historii kniežat'a Pribinu a jeho doby. Riša Vel'komoravska. Sbornik vedeckych prac (Izd. Jan STANISLAV, Praha 1935) 55, 56.

²⁵ Salzburger Urkundenbuch II, št. 5 in str. 733; BM², št. 606. Ta imunitetni privilegij se nanaša na celotno salzburško posest in ne le na posest te nadškofije v Spodnji Panoniji, kot je menil M. KOS, *Conversio*, 90.

²⁶ Salzburger Urkundenbuch II, št. 11.

²⁷ Leo SANTIFALLER, Die älteste Originalurkunde des Österreichischen Staatsarchivs, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 4 (1951) 9 sl.

²⁸ Imunitetni privilegij Karla Velikega za Salzburg je moral biti izgubljen najkasneje že do 13. stoletja, saj bi se drugače njegov prepis skoraj zagotovo nahajal v salzburški komorni knjigi, ki je nastala proti koncu 13. stoletja, pod nadškofom Friderikom II. (1270–1284) ali Rudolfom (1284–1290). V tej »kopijski knjigi največjega stila« so vpisane vse listine, ki so imele za prejemnika salzburškega nadškofa, salzburške kanonike in privatne osebe, katerih posesti so nato prešle v salzburško last: gl. Salzburger Urkundenbuch II, str. XIII sl.

²⁹ H. BRESSLAU, Handbuch der Urkundenlehre II, 73 sl., 286, sl., 297 sl.

³⁰ M. KOS, *Conversio*, 90.

³¹ Salzburger Urkundenbuch II, št. 5, 9, 11, 12, 14, 17, 21; H. WOLFRAM, *Conversio*, 137.

listin, ki ju je pisec združil, kar je opazil že Paul Kehr, izdajatelj listin Ludvika Nemškega za Monumenta Germaniae Historica.³² Eno je, kot smo pokazali, regest imunitetnega privilegija za Salzburg, ki torej ni služil kot predloga listine za Pribino leta 847, ampak samo kot predloga piscu Konverzije leta 870,³³ drugo (od *Pervenit do in beneficium*) pa regest vladarske diplome za Pribino, v katerem lahko prepoznamo dele naracije z intervencijsko formulo (. . . *benivulus fuit erga dei servitium et suum. Quibusdam suis fidelibus saepius ammonentibus . . .*) in dispozicije (*concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium*) te izgubljenе listine.³⁴

Ostane še vprašanje, h kateremu regestu – salzbürškemu ali Pribinovemu – spada seznam prič in datumska vrstica, ki ju prinaša Konverzija. Kehr in za njim tudi Wolfram³⁵ sta namreč mislila, da je Ludvik Nemški izstavil 12. oktobra 847 v Regensburgu poleg listine za Pribino istočasno še eno, danes neohranjeno, imunitetno listino za Salzburg. Toda proti takšnemu mnenju se postavljajo resni pomisleki. Že zgoraj smo na primeru omenjanja salzbürškega nadškofa Liuprama v sedanjem času in kot živega s strani pisca Konverzije pokazali, da mu je kot predloga zelo verjetno služila potrdilna listina Ludvika Nemškega iz 837. Poleg tega ne vidim prav nobenega razloga, da bi isti izdajatelj izdal istemu prejemniku še en takšen imunitetni privilegij. Novo izgotovitev takšne listine bi npr. lahko pričakovali v primeru, če bi v Salzburgu iz kakršnegakoli že vzroka in na kakršenkoli že način prišli ob listino iz 837, kar pa se – kot nam še danes dokazuje njen obstoj v originalu – ni zgodilo. Drug razlog bi npr. lahko bila sprememba naslova izdajatelja (npr. da izstavi vladar neko listino kot kralj in da nato po pridobitvi cesarskega naslova izgotoviti novo),³⁶ kar pri Ludviku Nemškem, pri katerem se odločilna sprememba v tem smislu zgodi že 833, ko se začne njegova epoha (to je datacija njegovih listin s številom let njegovega vladanja *in orientali Francia*), zopet ni primer.³⁷ Tako pridemo do zaključka, da je bila oktobra 847 v Regensburgu verjetno izstavljena samo listina za Pribino in da se seznam prič in datumska vrstica v Konverziji nanašata na »Pribinov regest«.

Vendar kar nekaj razlogov govori za to, da piscu Konverzije kot predloga za »Pribinov regest« ni služila vladarjeva diploma, ki jo je 847 prejel Pribina, ampak na osnovi te listine naknadno izgotovljena *Notitia* o tej podelitvi.³⁸ Na to morda namiguje že objektivna oblika, v kateri je napisan ta regest. Poleg tega pa za vladarjevo listino, katere prejemnik je bil Pribina in za katero bi zato pričakovali, da je bila shranjena v njegovem »arhivu« v Blatenskem kostelu v Panoniji, ni videti neke naravne poti, po kateri bi prišla do 870 v salzbürški arhiv. Možno bi sicer bilo, da bi jo v Blatenskem kostelu v času, ko so vladali med Salzburgom in Pribino (in nato sprva tudi Kocljem) še odlični odnosi, prepisal kakšen salzbürški duhovnik, saj so se ti, ko je znano, nahajali na Pribinovem in Kocljevem dvoru, in bi tako z njim v Salzburg prišel tudi prepis. Da so se takšne stvari resnično dogajale, nam dokazuje primer passauskega škofa Pilgrima ki je hotel v zadnji četrtini 10. stoletja s serijo falsificiranih papeških in vladarskih listin doseči dvig svoje škofije v nadškofijo, zaradi česar je razumljivo prišel v konflikt s Salzburgom. Tam je stoloval njegov sorodnik Friderik, s katerim pa je bil pred razvnetjem spora v zelo dobrih, lahko bi rekli familijarnih odnosih. To mu je omogočilo, da je prepisal ali pa dal prepisati celo vsrto salzbürških privilegijev, ki so mu nato bili na razpo-

³² D. LD. št. 46.

³³ Do pred kratkim je bilo splošno sprejeto mnenje, da je Konverzija nastala 871; po besedah Konverzije same, 75 let odkar je Salzburgu pripadel misijon v Panoniji (796). V zadnjem času pa se na podlagi opozorila H. Dopscha, da se po antičnem in srednjeveškem računanju šteje v število, ki ga pristejemo, tudi izhodiščno leto, za čas nastanka Konverzije bolj misli na leto 870 (H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 89 in 487 op. 20). V podporo tega mnenja navedimo, da tako npr. štejejo tudi salzbürški *Annales Iuvavenses minores* (MGH SS 1, 88). Nekaj primerov: 743. *Carolomannus et Pippinus pugnabat contra Baioarios. Anno 816 sunt anni 74.*; 748. *Pippinus Grifonem depulit de Baioaria, et Tassiloni dedit illum ducatum. Inde sunt anni 64. anno 816.; 793. Synodus magna af Franconofort. Fastrada obiit. Sunt anni 24. in anno [8]16. itd.*

³⁴ Glej H. WOLFRAM, *Conversio*, 136.

³⁵ Glej op. 32 in 34.

³⁶ H. BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre* I, 60 sl.; II, 308 sl.

³⁷ Herwig WOLFRAM, *Lateinische Herrschertitel im neunten und zehnten Jahrhundert, Intitulatio II, MIÖG Ergänzungsband 24* (1973) 105 sl.

³⁸ Kot primer na podlagi starejših listin naknadno izgotovljene *Notitia* bi želel spomniti le na *Notitia Arnonis*; H. FICHTEAU, *Urkundenwesen* 75 in op. 9, 82; Herwig WOLFRAM, *Die Notitia Arnonis und ähnliche Formen der Rechtssicherung im nachgailöfingischen Bayern, Vorträge und Forschungen* 23 (1977) 115 sl. Glej tudi zgoraj op. 11.

lago pri njegovem falsifikatorskem početju.³⁹ Vendar se mi ta možnost ne zdi verjetno. Da je piscu Konverzije kot predloga verjetno služila Notitia o Ludvikovi podelitvi Pribini in ne vladarska listina sama, kaže predvsem obsežen seznam prič (oziroma natančneje prisotnih, ki so sodelovali pri tem pravnem poslu), ki ga prinaša Konverzija. Za vladarske diplome karolinške, pa tudi kasnejše dobe, s tem pa tudi za listino Ludvika Nemškega, bi bilo namreč povsem nenavadno – in za njeno verodostojnost celo sumljivo – da bi vsebovala seznam prič, medtem ko je za Notitio to povsem normalno oziroma celo nujno.⁴⁰ Kajti dokazilno moč in pravno veljavo je vladarski listini dajal sprva vladarjev podpis in nato njegov pečat in je v morebitnem procesu pred sodiščem že sama vladarska listina veljala kot dokaz ter so bile priče povsem nepotrebne. Notitia pa nasprotno ni imela te moči, ampak so lahko le priče, ki so bila prisotne pri sklenitvi pravnega posla in so zato tudi navedene, da se ne pozabi njihovo ime, s svojo izpovedjo dokazovale pravilnost stvari. Notitia nam torej samo sporoča, s čim (oziroma s kom) se neka stvar dokazuje in zato mora vsebovati seznam prič.⁴¹

Zato pisec Konverzije seznama prič, ki ga prinaša, skoraj gotovo ni mogel posneti po listini Ludvika Nemškega. In tudi datumski vrstica, kot nam je sporočena v Konverziji, ne kaže na listino Ludvika Nemškega kot neposredno predlogo piscu. Karolinške vladarske diplome do leta 876 sploh ne poznajo inkarnacijskega leta v dataciji. Zato tudi letnica 848, ki se nahaja v datumski vrstici Konverzije, kot je opozoril že Kos,⁴² ni mogla biti v Ludvikovi listini in jo je pisec Konverzije sam preračunal (čeprav napačno) na podlagi indikacije ali pa je ta letnica stala že v Notitii o tej podelitvi in jo je od tam le prevzel. Kot nam namreč dokazuje sočasno freisinško gradivo (za Salzburg ni ohranjeno), je bila datacija po inkarnacijskem letu v tradicijskih noticah tistega časa nekaj povsem običajnega in tudi do napak oziroma neskladja med inkarnacijskim letom in indikcijo je prihajalo dokaj pogosto.⁴³ Možno pa bi bilo še nekaj. Leta 1921 je Ernst Klebel v nekem admontskem kodeksu iz srede 12. stoletja odkril izvlečke iz do tedaj neznanih Velikih salzburških analov, ki k letu 848 poročajo: *II. idus Octobris placito habito in Radesbona de parschalis, qui tale servitium reddere debent, sicut et ceteri servi, sive vir aut femina.*⁴⁴ Že Klebel in Bresslau⁴⁵ sta povezala ta podatek z našo vestjo Konverzije, katere datumski vrstica vsekakor zelo spominja na poročilo analov, saj oba vira govorita o 1.) (sodnem) zboru, ki se je 2.) v oktobru 3.) 848 dogajal v 4.) Regensburgu. Pisec Konverzije, ki je, kot nam to dokazujejo druga mesta njegovega spisa, poznal in tudi kot predlogo uporabljal Velike salzburške anale,⁴⁶ bi torej lahko tudi iz poročila teh analov posnel letnico regensburškega placituma.⁴⁷ Ne glede, ali to drži ali ne, pa nam to poročilo Velikih salzburških analov dodatno osvetljuje razmere, v katerih je bil Pribina postavljen za grofa. Politična elita, kot nam jo našteva Konverzija, s kraljem Ludvikom Nemškim na čelu, se je zbrala na posebnem zboru, ki je bil tudi sodni (*placitum*), v Regensburgu, ker je morala odločiti o pravnem in s tem tudi družbenem položaju bavarskih baršalkov. Na dnevnem redu pa je bilo tudi pomembno in občutljivo vprašanje Ludvikov vzhodne politike o postavitvi tujca za spodnjepanonskega grofa. Zakaj moramo tako poročilo Konverzije kot tudi analov datirati v leto 847 in ne 848, pa sta pokazala že Bresslau in Kos.⁴⁸

³⁹ H. FICHTENAU, *Urkundenwesen*, 124, 129; ISTI, *Zu den Urkundenfälschungen Pilgrims von Passau, Beiträge zur Mediävistik Bd. II.* (Stuttgart 1977) 157 sl.

⁴⁰ H. BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre II*, 201 sl.

⁴¹ O. REDLICH, *Die Privaturkunden*, 37 sl.; H. FICHTENAU, *Urkundenwesen*, 73 sl.

⁴² M. KOS, *Conversio*, 92.

⁴³ Glej T. BITTERAU, *in* *Die Traditionen des Hochstifts Freising I. Bd.*, LVI sl. in nato npr. posamezne zapise okrog leta 847 (št. 689–700). Glej še Heinrich FICHTENAU, »Politische« *Datierungen des frühen Mittelalter*, *Intitulatio II*, *MIOG Ergänzungsband 24* (1973) 478, 536 sl.

⁴⁴ *Annales Iuvavenses maximi* (ed. Harry BRESSLAU, *MGH SS 30, 2*, 1943) 741. Glede genealogije teh analov gl. LHOTSKY, *Quellenkunde* 145 sl.

⁴⁵ Ernst KLEBEL, *Eine neuaufgefundene Salzburger Geschichtsquelle*, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 61* (1921) 37 in op. 98 na str. 48; Harry BRESSLAU, *Die ältere Salzburger Annalistik, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 2* (1923) 44, 45.

⁴⁶ Glej M. KOS, *Conversio*, 51 sl., 58 sl. H. WOLFRAM, *Conversio*, 105, 113 op. 2.

⁴⁷ H. BRESSLAU, *Ältere Salzburger Annalistik*, 45.

⁴⁸ H. BRESSLAU, *Ältere Salzburger Annalistik*, 45; M. KOS, *Conversio*, 91, 92. Z edinim ugovorom proti letu 847, ki ga je v svoji izdaji Konverzije v *MGH SS 11* navedel že Wattenbach, da je bil regensburški škof Erchanfrid, ki se omenja v seznamu prič Konverzije, po *Annales sancti Emmerami Ratisponensis minores* ordiniran za škofa šele 848 (*MGH SS 1, 93*), česar tudi Kos ni upošteval.

No, če se sedaj še nekoliko vrnemo k vprašanju predloge za »Pribinov regest« v Konverziji, potem moramo opozoriti še na to, da so vse listine Ludvika Nemškega po 833 datirane tudi z letom njegovega vladanja *in orientali Francia*, kar v Konverziji manjka in kar bi zopet govorilo v prid mnenju, da pisec Konverzije za predlogo ni direktno uporabljal Ludvikove listine, ampak da je to – kot kaže predvsem seznam prič – morala biti Notitia. Kdaj naj bi nastala ta na osnovi vladarske listine izgotovljena in s seznamom prič dopolnjena Notitia o podelitvi Pribini, pa ostaja povsem odprto.

Kot je pokazala Hauptmannova analiza, je pisec Konverzije zamolčal bistvo Ludvikove odločitve v Regensburgu 12. oktobra 847, ki vsekakor ni bila prevedba Pribinovih fevdov v alode, ampak njegova postavitev za grofa v Spodnji Panoniji. Vendar pisec v tem primeru zelo verjetno ni manipuliral na tak način, da bi iz svoje predloge (Notitiae, napisane na osnovi vladarske listine z dne 12. 10. 847) preprosto izpustili pasus o podelitvi grofovskega mandata. *Argumentum ex silentio* – njegova moč je seveda premosorazmerna velikosti in popolnosti gradiva, na podlagi katerega ga izvajamo – ki ga lahko potegnemo iz dejstva, da vsaj za jugovzhodni prostor karolinške države v 9. stoletju ni niti ene listine, s katero bi vladar podeljeval nek mandat, bi namreč govoril za to, da ga je podeljeval le ustno. To je tudi razumljivo. Grof je bil le kraljev »uradnik«, ki ga je vladar lahko postavil in kar je še važnejše – tudi odstavil. Izstavitve kraljeve diplome pa bi pomenila podelitev določene službe in ne imenovanja vanjo. Da sta Pribina in za njim Kocelj bila grofa, je torej v Salzburgu, kjer je Konverzija nastala, in na dvoru Ludvika Nemškega, kamor je bila po vsej verjetnosti namenjena,⁴⁹ pač moralo biti splošno znano in pisec je v Konverziji zamolčal nekaj, kar je vedel iz splošnega znanja in ne kar bi se nahajalo v njegovi predlogi.

S tem bi bila diplomatična analiza zgoraj navedene prve polovice 12. poglavja Konverzije zaključena. Rezultate, ki smo jih dobili, lahko sumiramo v naslednjih nekaj ugotovitev:

- Ludvik Nemški je 12. oktobra 847 v Regensburgu izdal samo listino za Pribino, ki ni temeljila na imunitetnem privilegiju za Salzburg;
- kot predlogo pri pisanju dotičnega pasusa Konverzije je pisec po vsej verjetnosti rabil:
 - na osnovi listine Ludvika Nemškega Pribini z dne 12. oktobra 847 naknadno izgotovljeno in s seznamom prič dopolnjeno Notitio;
 - listino Ludvika Nemškega iz 837, s katero je salzburški cerkvi potrdil imunitetni privilegij;
- podatek, ki ga je zamolčal, da je bil Pribina hkrati postavljen tudi za grofa v Spodnji Panoniji, pa po vsej verjetnosti ni izviral iz listinske predloge, ampak je bil del splošnega vedenja in znanja.

⁴⁹ V kolikor je Konverzija nastala že leta 870 in ne 871 (gl. zgoraj op. 33), je najverjetneje bila namenjena Ludviku Nemškemu in regensburški sinodi, kjer se je sodilo Metodu in ne morebiti salzburškemu nadškofu Adalvinu ali pa rimskemu papežu. Gl. M. KOS, *Conversio*, 104 sl.; H. WOLFRAM, *Conversio*, 15.

Zusammenfassung

ZUR DIPLOMATISCHEN ANALYSE DES 12. KAPITELS DER CONVERSIO BAGOARIORUM ET CARANTANORUM

Peter Štih

In der ersten Hälfte des 12. Kapitels der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (= *Conversio*) wird berichtet, König Ludwig der Deutsche habe dem Priwina sein ganzes Lehen mit Ausnahme der Salzburger Besitztümer 1) 20) (Die Zahlen beziehen sich auf die Fußnoten der *Abhandlung*) in Eigengut umgewandelt. Ljudmil Hauptmann war der erste, der darauf hinwies, daß dieser Bericht *Conversio*, so wie er aufgezeichnet ist, keinen rechten Sinn ergebe. Das eine sei doch Priwinas Besitz, das andere salzburgischer. Mit der Schenkung des ersteren werde nicht auch das zweite geschenkt, und darum gebe es keinen Grund, die Tatsache, daß es ausgenommen sei, besonders hervorzuheben. Es sei denn, wenn der Salzburger Besitz durch Immunität ausgenommen wurde von der öffentlichen Machtbefugnis in dem Gebiet. Das heißt, daß Priwina 847

nicht nur sein Lehen in Eigengut umgewandelt bekam, sondern daß er gleichzeitig auch zum Grafen von Unterpannonien eingesetzt wurde. Diese Feststellung Hauptmanns ist nicht nur bemerkenswert für die Biographie Priwinas, sondern noch mehr für die Rechtsordnung im Südosten des Karolingerreiches, besagt es doch, daß Unterpannonien richtig zum Reichsgebiet gehörte und nicht nur ein Tributarfürstentum war, wie noch heute – auch infolge der Unkenntnis dieser schwer zugänglichen und auf Slowenisch abgefaßten Abhandlung Hauptmanns – mit wenigen Ausnahmen 8) die vorherrschende Meinung 9) ist.

Die diplomatische Analyse gewährt uns einen Blick in die Werkstatt des namentlich unbekanntem Schreibers der *Conversio* und in die Vorlage, die ihm beim Abfassen des bewußten Abschnitts der *Conversio* zur Verfügung gestanden haben. Im allgemeinen bediente er sich bei seiner Arbeit der reichen Bibliothek und des Archivs der Diözesanabtei St. Peter in Salzburg, aus der er sehr unterschiedliche Texte wie Hagiographien, Chroniken, Annalen und Memorien und viele Herrscher- und Privaturkunden. – 19) benutzte.

Im behandelten Passus 20) weisen bereits die Datierungsweise und das Anwesenheitsverzeichnis (die höchsten Würdenträger dieses Raums waren zugegen) darauf hin, daß dem Schreiber die Urkunde vorgelegen haben muß. Von *ea ratione* bis *valeant* besagt der Text, allerdings in gekürzter Form doch inhaltlich gesehen, genau dasselbe wie das Immunitätsprivilegium für Salzburg. Dieses wurde Salzburg bereits von Karl dem Großen erteilt, 816 dann von Ludwig dem Frommen und 837 von Ludwig dem Deutschen bestätigt. 25–28) Höchstwahrscheinlich benutzte der Schreiber der *Conversio* die Urkunde von Ludwig dem Deutschen von 837, in der der Salzburger Erzbischof Liupram (836–859) als Petent auftritt; spricht doch die *Conversio* in dem analysierten Passus von ihm im Präsens (*ubi tunc ad praesens*), obwohl zur Zeit des Entstehens der *Conversio* bereits Adalvin Erzbischof von Salzburg war (859–873). Doch wie man es inhaltlich mit zwei verschiedenen Dingen zu tun hat (das eine ist Priwinas Besitz, das andere salzburgischer), so handelt es sich auch in diplomatischer Hinsicht um zwei verschiedene Vorlagen, die der Schreiber der *Conversio* benutzt hat. Eines ist das Regest des Immunitätsprivilegiums für Salzburg 32), 35), das andere (von *Pervenit* bis *in beneficium*) ein Regest der Herrscherurkunde für Priwina, in dem wir Teile der *narratio* mit der Interventionsformel in der *dispositio* dieser verlorengegangenen Urkunde wiedererkennen. Die umfangreiche Zeugenreihe, die zu diesem »Priwina-Regest« gehört, ist für eine Herrscherurkunde jener Zeit etwas völlig Ungewöhnliches, wenn nicht Verdächtiges, während das für eine *notitia* völlig normal beziehungsweise sogar erforderlich ist. 40), 41). Darum scheint die Meinung, dem Schreiber der *Conversio* habe als Vorlage zum »Priwina-Regest« nicht direkt die Urkunde Ludwigs des Deutschen vom 12. Oktober 847 gedient, sondern diese nachträglich bestätigte und durch ein Verzeichnis der Zeugen erweiterte *notitia*.

Wie die Analyse von Hauptmann zeigt, hat der Schreiber der *Conversio* das Wesentliche der Entscheidung Ludwigs des Deutschen 847 in Regensburg verschwiegen, nämlich die Einsetzung Priwinas als Graf in Unterpannonien. Der Schreiber der *Conversio* hat in diesem Falle jedoch nicht auf die Art manipuliert, daß er einfach den Passus der Vorlage über die Verleihung des gräflichen Mandats ausgelassen hätte. Das *argumentum ex silentio* – seine Stichhaltigkeit ist freilich proportional zur Größe und Vollständigkeit des Materials, auf Grundlage dessen es vorgebracht wurde – das aus der Tatsache geschlossen werden kann, daß mindestens für den südöstlichen Raum des karolingischen Staates im 9. Jahrhundert nicht eine einzige Urkunde besteht, durch die ein Herrscher solch ein Mandat erteilt, würde nämlich dafür sprechen, daß ein solches nur mündlich erteilt wurde. Daß Priwina (und nach ihm Chozil) Graf war, mußte in Salzburg, wo die *Conversio* entstand und am Hofe Ludwigs des Deutschen, für den sie höchstwahrscheinlich bestimmt war, 49) allgemein bekannt sein, und der Schreiber der *Conversio* hat nicht etwas verschwiegen, was in seiner Vorlage erschien, sondern was ihm aufgrund seines allgemeinen Wissens bekannt war.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1993 izhaja že njen 64. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/150-001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. – **156 SIT**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. – **100 SIT**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učejaku in rektorju šopronskega liceja.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **336 SIT**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. – **232 SIT**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. – **268 SIT**

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. – **148 SIT**

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **132 SIT**

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **240 SIT**

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Ljubljana 1991, 56 strani. – **220 SIT**

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnil na domove spomladi 1919.

Vida Stare

STANOVANJSKA JAMA Z OTOKA PRI DOBRAVI

Ko smo leta 1975 zaključevali z delom na zahodni polovici izkopnega polja 2, ker smo prišli do debelejšje plasti naplavine, smo nepričakovano naleteli na zdrobljeno kamenje, ki nas je opozorilo, da moramo tu izkop še nadaljevati. Plast naplavine je namreč v nekem času po 11. stoletju prekrila neko starejše zgodnj srednjeveško-slovansko naselje, katerega ostanke smo v tem trenutku pričeli na tem mestu šele odkrivati.

* * *

Že od leta 1967 smo raziskovali prostor v zanki reke Krke severno od vasi Drama pri Šentjerneju, kjer je bilo pričakovati ostaline srednjeveškega naselja Otok-Gutenwerth.¹ S sondami smo ugotovili velikost naseljene površine. Nato smo naredili večje izkopno polje 1 na južnem delu otoške površine, kjer smo odkrili ostanke romanskega kulturnega objekta, železarsko in usnjarsko dejavnost in v smeri sever-jug 6 m široko cestišče. Večje izkopno polje 2 smo naredili na osrednjem delu naseljenega jedra. Tu smo odkrili osrednje 6 m široko cestišče in ob njem na obeh straneh sledove stanovanjskih in trgovskih stavb.² Ostanke stavb smo ugotovili v različnih globinah s tem, da so mlajše faze prekrivale starejše. Posamezni stavbni horizonti so tudi dobro časovno opredeljeni glede na tržno cestišče, opredeljeno v 13. stol. in na prenehanje naselbine koncem 15. stol. (naselje so porušili in požgali Turki leta 1437). Najnižje naseljeni horizont je bil nad plastjo naplavine neke velike poplave, ki je prekrila velik del otoškega naselja, vsekakor v času pred 12. stol. Nad naplavino so bili tako ugotovljeni štirje stavbni horizonti : 4. in 3. horizont so kamnite stavbe (13.–15. stol.), 2. horizont predstavljajo vkopi za nedoločljive stavbe (12.–13. stol.) 1. horizont pa so ostaline bivališč tik nad naplavinso plastjo (12. stol.?) v globini 1,20 m pod današnjo hodno površino. (sl. 1)

Za lažjo dokumentacijo izkopnega polja 2 je bilo le-to razdeljeno na 48 kvadrantov velikosti 4 × 4 m. Kvadranti so bili oštevilčeni od 491–496 in tako po desetih do 551–556. Cestišče je delilo izkopno polje v dva neenako velika dela, manjšega vzhodno in večjega zahodno od cestišča.

V letu 1975 smo izkopno polje razširili proti zahodu v seriji kvadrantov 561–566 in ga zaradi verjetnih najdb nadaljevali v globino pod naplavinso plast (nad naplaviniskim nanosom smo odkopali 4 planume, debele 30 cm). Izkopavanja na tem delu izkopnega polja so trajala med leti 1975 in 1980. (sl. 2)

Situacija pri odstranjevanju in čiščenju planuma pod naplavinso plastjo (planum 5) se je neprenehoma spreminjala. Spoznali smo, da imamo v kv. 552, 553, 562 in 563 opraviti z nekim objektom romboidne oblike, usmerjenim v smeri SZ–JV, velikosti okoli 3,0 × 4,0 m, vkopanim do 1,80 m globoko, se pravi do 1,50–1,60 m pod tedanjo hodno površino. Dno je bilo skoraj ravno, stranice stopničaste, posebno na severo-vzhodu, sverozahodu in jugovzhodu. Ob objektu smo na vogalu kv. 553 našli sledove sežganega trama in ostanke sežganega hišnega lepa. K jami sta verjetno sodila tudi 2 uglobljena izkopa. V kv. 561 in 562 in delno v 551 in 552 je bila jama nepravilne oblike velikosti 1,20 × 1,20 m, globoka 1,30 m od zgornjega roba naplavinse plasti. Tudi ta vkop je imel stopničaste stene. V kv. 551 in 552 in v jugo-vzhodnem vogalu kv. 562 je bil do 1,90 m globok vkop s pravokotnimi stenami. Vkop je bil nepravilno mnogokoten, ob severni strani je bil dostop s tremi, 20 cm visokimi stopnicami.

¹ *Ferdo Gestrin*, Otok (Gutenwerth), *Zgodovinski časopis* 26 (1972) 33 ss; *Vinko Šribar*, Poročilo o arheološkem odkrivanju Otoka pri Dobravi 1967–1968, *Zgodovinski časopis* 26 (1972) 37 ss; *Vinko Šribar*, Freisünški trg Otok – poročilo o izkopavanju, *Zgodovinski časopis* 26 (1972) 255 ss.

² *Vinko Šribar*, K problemu urbanistične zasnove Otoka pri Dobravi–freisünškega trga Gutenwerth, Loški razgledi 22 (1975) 24 ss.

Slika 1: pogled z jugovzhoda na izkopno polje 2 z zemljanko

Po prvem letu izkopavanja smo vkopane objekte opredelili v tri skupine, tj. v skupino jam, ki so nastale pri izkopu za horizont lesenih stavb, v hodne površine za horizont lesenih stavb-brunaric in v oba vkopa v kv. 562 ter rombični vkop v kv. 562/561 in 553/552. Vkopani objekti so imeli leseno nadgradnjo zidne in strešne konstrukcije.

Z odkrivanjem rombičnega vkopa smo nadaljevali v letu 1976 (planum 6), saj je bilo očitno, da nismo prišli do prvotne oblike objekta, ki se je nadaljeval še v globino. (sl. 3)

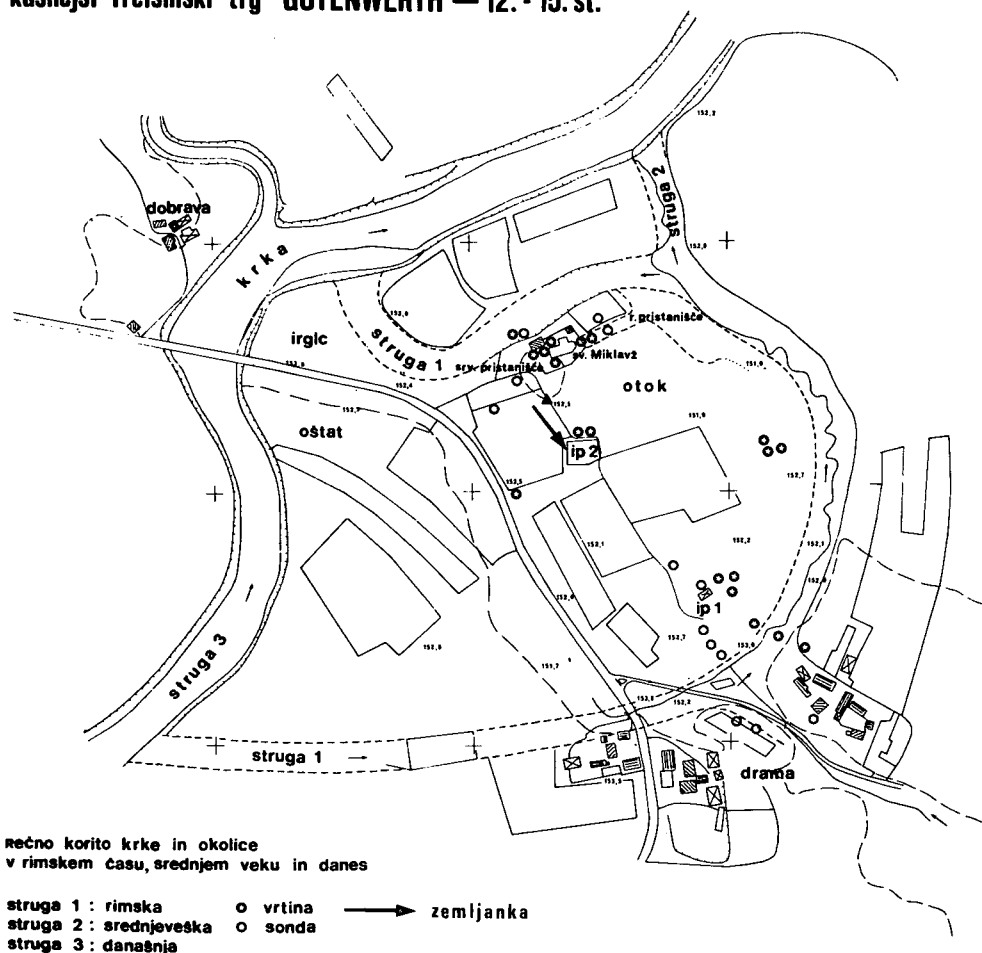
Rombični vkop je nekoliko spremenil obliko, postal je bolj eliptičen, kar je bilo posebno vidno po čiščenju stopničastih sten in po poglobljanju dna. Ob vzhodnem robu vkopa smo ugotovili hodno površino s prežgano zemljo, ožganimi kamni, ogljem, pepelom in fragmenti keramike.

Na strmi severni steni vkopa v smeri sverozahod-jugovzhod smo v dolžini 1 m našli ostankе dvojno prepletene protja, debelega 40 cm. Ohranjen les je bil del notranje in zunanje obloge stene. Vmesni prostor med prepletoma je bil izpolnjen z lesom, kamni in ilovico. Ohranjeni sta bili tudi dve leseni ovalni vertikali ob vzhodnem delu severne stene.

Zahodna stena vkopa za zemljanko je iz lapornate svetlo sive gline. Znotraj severozahodnega dela je 120 × 50 cm velika površina svetlo rumene gline.

Najnižji del zemljanke je vseboval subhumus in kamne, vmes pa je tudi ilovica, pomešana s pepelom i manjšimi lomljenci. Vzhodni rob zemljanke je bil stopničast in zožen, na tem delu je bilo manj kulturnih ostalin. Pred tem delom, kjer je bil verjetno vhod v notranjščino, na njegovi severovzhodni strani smo odkrili kurišče iz kamnov (vel. do 20 × 30 cm) s pravo-

STAROSLOVANSKO NASELJE OTOK PRI DOBRAVI — 10. IN 11. ST. kasnejši freisinski trg GUTENWERTH — 12. - 15. st.

Slika 2: staroslovansko naselje Otok pri Dobravi (10. – 11. stol.) kasnejši freisinski trg Gutenwerth (12. – 15. stol.) s situacijo zemljanke

kotno osnovo. Znotraj je bila na površini 0,5 m² plast temno žgane ilovice. Kamni so bili zloženi v urejen suh zid z odprtino na južni strani.

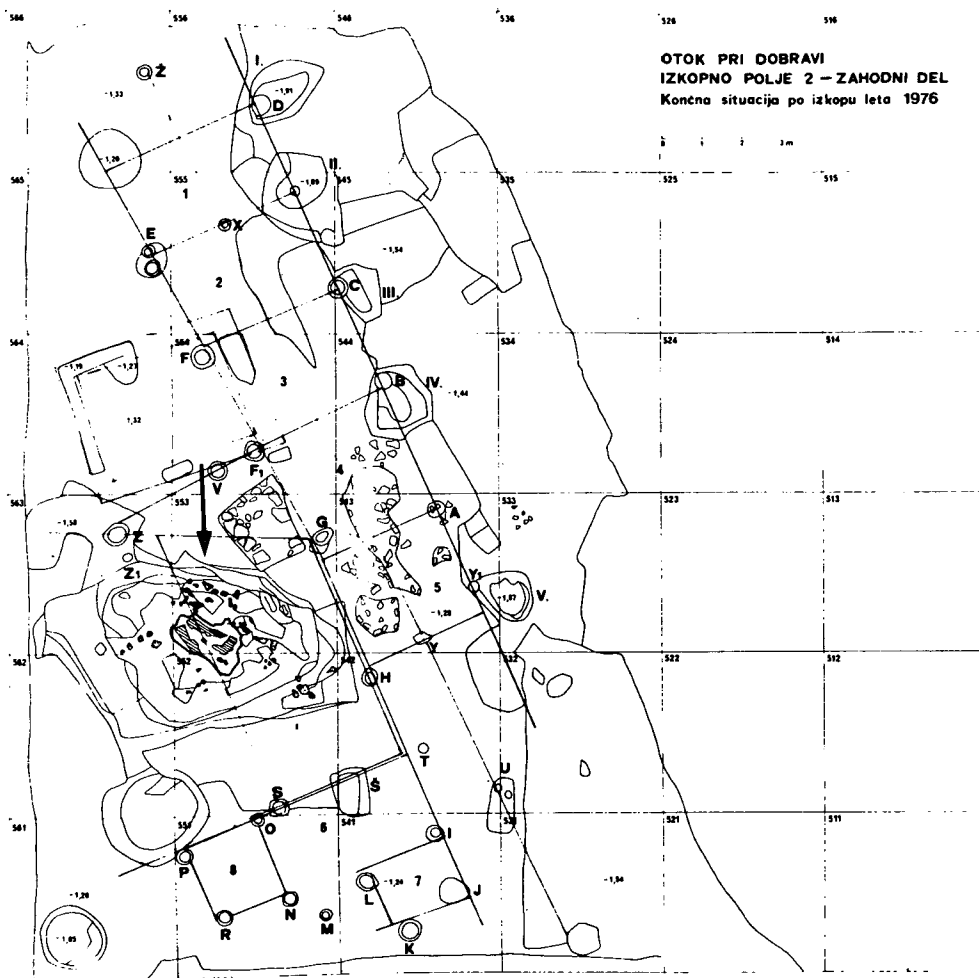
Okoli vkopanega objekta-zemljanke, posebno še na severni in vzhodni strani je bila hodna površina iz časa lesenih stavb (12. – 13. stol.). V kv. 551, 541, 553, 554 in 563 so bile jame za stebre lesene nadgradnje, ki jih lahko prisodimo zemljanki.

Tudi v tej fazi izkopavanja smo sledili nepravilno okroglegemu večjemu vkopu na jugozahodni strani zemljanke. V tej fazi je bil velik 90 × 60 cm. Vkop smo že lahko postavili v zvezo s samo zemljanko.

Ugotovili smo, da je vse vkope in jame za stebre prekrivala plast naplavine. Na njej pa je bila osnova za stavbe z leseno nadgradnjo.

Po drugem letu raziskovanja se je romboidna oblika zemljanke spremenila v bolj eliptično, velikosti 8,0 × 4,0 m z globino do 1,2 m pod tedanjo hodno površino. (sl. 4)

Po letu 1976 smo raziskovanje na izkopnem polju 2 za nekaj časa prekinili, ker smo odkrivali srednjeveško-otoško grobišče v cerkvi sv. Miklavža. Zavedali pa smo se, da odkrivanje zemljanke še ni zaključeno, da bomo morali vkop izkopati do sterilne plasti, ki je bil

Slika 3: ortografski posnetek najmlajše stopnje zemljanke (foto: V. Šribar)

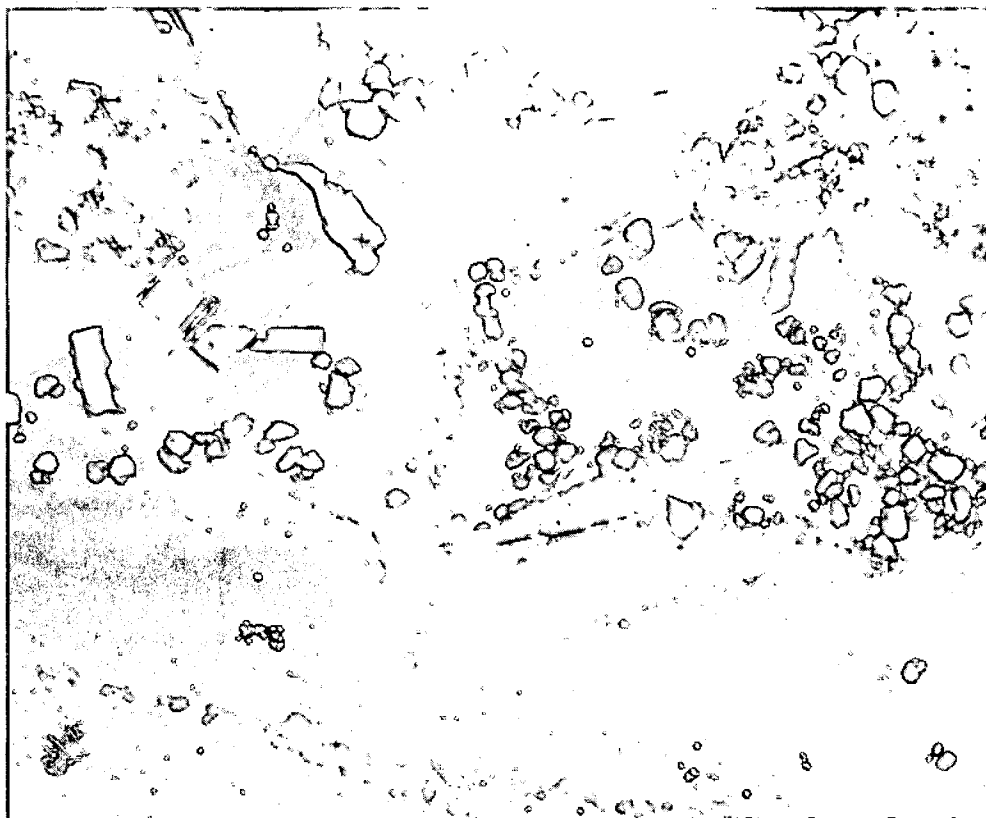
v tej fazi izkopavanja še vsaj 20–30 cm pod trenutnim dnom vkopa. Prav tako smo želeli narediti mikrotopografijo dna in sten celega objekta, da bi tako dobili njegovo prvotno obliko.

Z izkopavanjem vkopa-zemljanke v kv. 553 in 563 smo nadaljevali v letu 1979. Najprej je bilo treba odstraniti zgornjo plast, ki je nastala zaradi recentnih poplav in drugih vremenskih neprilik v času, ko nismo odkrivali tega objekta.

V času med izkopavanjem v letu 1976 do leta 1979 so nastale v vkopu zemljanke nekatere spremembe, ki jih je bilo treba pred mikroopazovanjem in mikrodokumentacijo ponovno dokumentirati. V tem času so postali vidni nekateri detajli, posebnost na zahodni steni in v samem dnu vkopa. (sl. 5)

Zato smo vkop natančno očistili in smo ugotovili 8 različnih površin:

1. sivo-črna skorjasta plast rastlinskih ostalin, s katero je bilo pokrito dno vkopa,
2. temno rjava plast rastlinskih ostalin, ki sega pod površino 1,
3. temno rjav subhumus, ki je vezan na površino 1 in jo delno tudi prekriva,
4. temno rjava črna žgana ilovica z ostanki oglja, fragmentov keramike in živalskih kosti,
5. srednje rjava čista ilovica s kamni,
6. rjavo-siv subhumus s kamni do velikosti 20 × 30 cm, sledovi oglja in z ožgano zemljo,

Slika 4: situacija zemljanke na izkopnem polju 2 po izkopu leta 1976

7. rjava ilovica s sledovi žgane ilovice, pepelom, živalskimi kostmi in kamni do velikosti 10×15 cm,
8. rjav subhumus.

Skozi vkop zemljanke smo naredili prečno sondo v smeri S – J v dolžini 4,20 m in širini 0,5 m. Ob robu je bil izkop globok od 70 cm, na osrednjem delu do 35 cm. Sonda je bila na prostoru osrednjega dela zemljanke med vencem kamnov, ki so bili vidni že v višji plasti. S to sondo smo tudi prerezali površino lesene listnate mase. Masa se je luščila v večjih kosih in je bila v spodnjem delu iz naloženega listja, debelejših vej in nekakšne temno sive snovi. Debelina te plasti je bila okoli 20 cm.

Drugo vzdolžno sondo smo naredili v smeri V – Z v dolžini 5,0 m in širini 0,5 m. Ob robovih je bila globoka do 0,8 m, na sredini do 0,4 m. Sonda je ob vzhodnem robu sekala kulturno plast, iz česar se je dalo sklepati, da je bil prvotni izkop za zemljanko še za 1,0–2,0 m bolj proti vzhodu.

Po tretjem letu izkopavanja smo prišli do ene starejših faz zemljanke, ki se je spremenila v globino in širino, vendar pri istem zgornjem robu. Prvotni vkop za zemljanko je imel drugačno obliko kot v svoji najmlajši fazi. Na dno smo prišli samo na zahodnem robu. Na vzhodnem robu in na osrednjem delu pa bi bilo treba vkop še poglobiti.

V globini 0,6 m pod zgornjim robom vkopa smo na osrednjem delu naleteli na temno sivo maso rastlinskega izvora, sestavljeno iz listja, večjih in manjših vej in vejic, ostankov lesa in raznega drobirja. Analizo kepe komprimiranega in zlepljenega (mineralno) listja z deli komprimiranih, verjetno še zelenih vejic (za ksilomatsko analizo so neuporabne) sta opravila Meta Culiberk in dr. Alojz Šerčerlj iz Biološkega inštituta SAZU v Ljubljani. Kepo sta namakala v solni kislini, kalijevem lugu, natrijevem hipokloritu in glicerinu, vendar se po vseh teh procedurah ni popolnoma razpustila. Ugotoviti se je dalo, da je večina listja v fragmentih, le

Slika 5: pogled na zemljanko z zahoda (foto: V. Šri-bar)

malo je celih. Zanesljivo je tu nekaj fragmentov hrasta (*Quercus*), precej ive (*Salix caprea*), en cel list gabra (*Caprinus betulus*), nekaj fragmentov topola (*Populus* sp.), precej listja nekaterih drugih vrb (*Salix* sp.), morda nekaj lističev krhlike (*Rhamnus*).

Ko smo odstranili zgornjo površino, smo v njej našli posamezne večje kamne. Eni so površino obrobljali, drugi so jo prekrivali. Skozi to maso smo naredili prerež in pod njo naleteli na večje in manjše kamne (velikosti 5×5 do 10×20 cm) kot nekakšno podlogo. Razen v zgornji plasti, kjer so bili poleg kamnov tudi keramični kosi, okrašeni z valovnico, v ostali masi ni bilo teh ostalin.

Pomembna ugotovitev tega leta je, da je zgornji rob zemljanke v istem horizontu kot so temelji brunarice, kar predstavlja tedanjo hodno površino. Dno zemljanke je bilo 0,9–1,00 m pod brunarico, kar sta pokazali obe sondi skozi zemljanko.

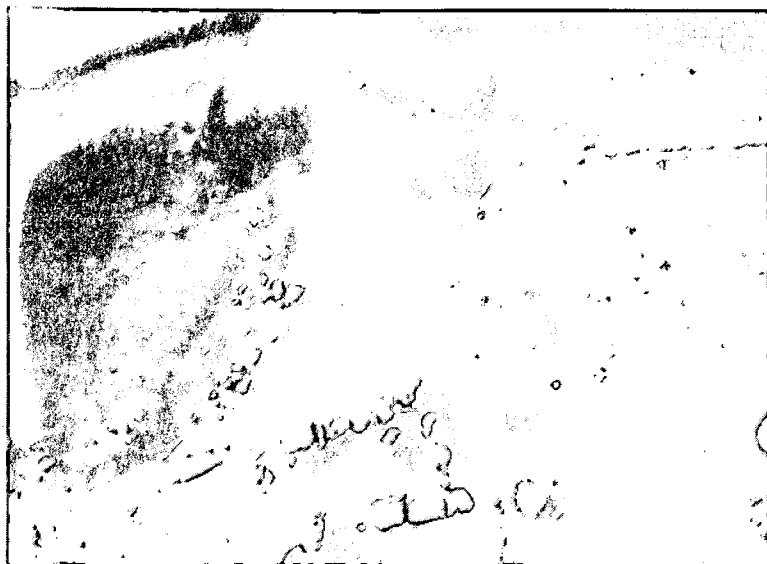
Izkopavanje smo nadaljevali v letu 1980. Na vzhodnem delu smo odkrili kamne, ki smo jih opazili že v višjem planumu. Razen teh kamnov (velikosti 20×30 do 30×40 cm) smo nekoliko nižje ob severnem robu našli še kamen velikosti 20×30 cm. Vsi ti kamni so v strnjeni liniji v smeri SZ–JV. Ležali so na plasti manjših lomljencev in sivega subhumusa, pomešanega s pepelom in kosi srednjeveške keramike.

V osi koordinatnega sistema ob vzhodnem robu vkopa smo ugotovili kurišče s premerom 40×50 cm, prekrito s plastjo pepela, oglja in manjših lomljencev. Dno kurišča je v višini prej opisanih kamnov. (sl. 6)

Pri čiščenju južnega in zahodnega profila smo ugotovili, da sta oba pod pravim kotom in sta do višine 50 cm nad dnom izkopa vertikalna. Starejši izkop je imel torej vertikalne stene.

Tudi v najnižjem delu zemljanke je bila črna rastlinska plast velikosti $2,0 \times 2,0$ m. Struktura se ni menjala, le v tem spodnjem sloju je bilo več srednjeveške keramike.

V globini preko enega metra (natančne globine nismo mogli ugotoviti zaradi visoke talne vode) se je pod črno rastlinsko maso širila srednjerjava paščena glinasta plast, ki je prekrivala proti vzhodu izkopa večjo površino.

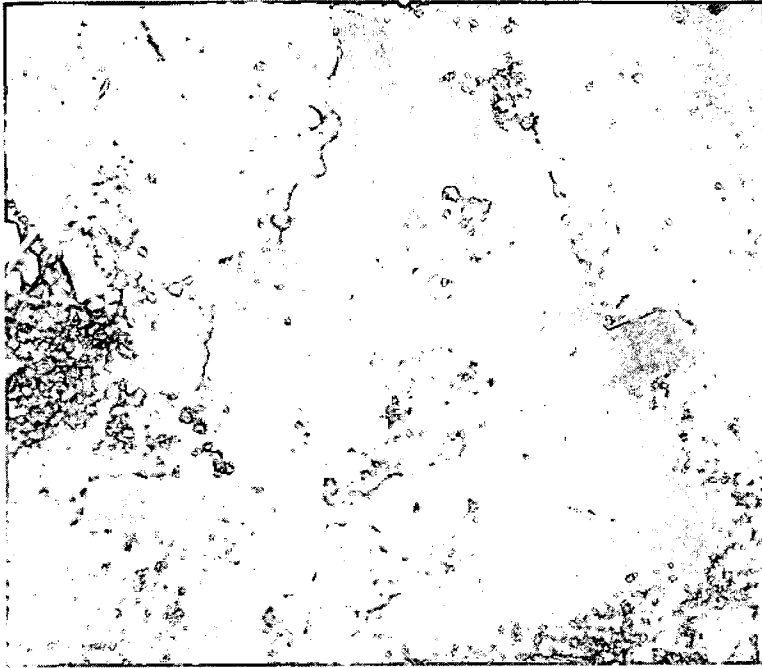
Slika 6: pogled z
vzhoda na zem-
ljanko z zunanjim
ognjiščem (orto-
posnetek: V. Šri-
bar)

Vse te podatke smo ugotovili z vrtnami, narejenimi v dno zemljanke. Do prvotnega dna pa verjetno le nismo prišli. (sl. 7)

Na podlagi teh podatkov smo prišli do sklepa, da je bil izkop za prvotno zemljanko bolj ovalne oblike. Izkop zanjo pa verjetno sega še skoraj 1 m pod današnjo dno.

Po vseh letih izkopavanja in mikrodokumentacije v sami zemljanki smo ugotovili:

1. zemljanka je bila v uporabi dalj časa. Imela je 2 ali 3 faze,
2. njena oblika se je spreminjala od najstarejše nepravilno ovalne preko rombične do najmlajše trikotne,
3. stene najstarejšega vkopa so bile vertikalne, pozneje zgoraj rahlo upognjene,
4. stene starejše zemljanke so bile obložene z dvojnimi lesenimi prepletom (sledove smo našli na severovzhodnem delu severne stene),
5. v dnu zemljanke je bila rastlinska masa, ki je bila v najstarejšem ukopu velika $2,0 \times 2,0$ m in debela 10–15 cm. Ta masa je bila v celoti debela do 25 cm in je služila svojemu namenu verjetno dalj časa,
6. ob vzhodni steni zemljanke je bilo manjše ognjišče, napolnjeno s pepelom in ogljem,
7. ognjišče iz zloženih kamnov ob severovzhodnem vogalu pred vhodom v vhodni del zemljanke je verjetno v neki poznejši fazi pripadalo zemljanki,
8. na jugovzhodni strani zemljanke je bil nepravilno okrogel vkop velikosti $2,5 \times 2,5$ m, globok do 1,0 m, ki je bil njen sestavni del,
9. okoli vkopa za zemljanko so luknje za večje in manjše kole, kar priča, da je imela lesno nadgradnjo in verjetno dvokapno streho,
10. na prostoru za izkop zemljanke in v sami zemljanki smo našli sledeče predmete:
 - a) nad prostorom za izkop zemljanke (pl. 3 in 4):
 - kv. 553
spodnji del železne podkve (inv. št. G-2525), železni žebli (inv. št. G-2526, 2527, 2528, 2529), ključ z okroglo zanko in razčlenjeno brado (14. stol. inv. št. G-2530), keramična posoda-lonec (inv. št. G-6377),
 - kv. 563/3
brusni kamen (inv. št. G-2637), fragment steklene posode (inv. št. G-2636), železna žeblija (inv. št. G-2639, 2640),
 - kv. 563/4
fragment spodnjega dela podkve (inv. št. G-2641), podolgovat brusni kamen (inv. št. G-2644), železen žebelj (inv. št. G-2642), okov z upognjenim spodnjim delom (inv. št. G-2643),
 - b) v zemljanki (pl. 5) – srednji del vkopa:
 - kv. 553/5
podolgovat okov s trnastima zakovicama (inv. št. G-2531), železna žeblija (inv. št. G-2532,

Slika 7: talna voda v dnu zemljanke, pogled z eno zahoda (foto: V. Šribar)

G-2533), zanka za okov (inv. št. G-2534), kv. 563/5

železni žebliji (inv. št. G-2645, G-2646, G-2647, G-2648, G-2649),

c) v zemljanki (pl. 6) – spodnji del vkopa:

kv. 553/6

brusni kamen (inv. št. G-2535), 2 podolgovata predmeta – dela obroča (inv. št. G-2536, G-2539), 2 podkovska žeblija (inv. št. G-2537, G-2540), kleščice z ovalno čeljustjo z eno polkrožno razširjeno in drugo votlo ročico (inv. št. G-2538), žica pravokotnega prereza (inv. št. G-2541),

kv. 563/6

ključ z okroglo zanko in spodaj nazobčano brado (inv. št. G-2650), podkev in fragment druge (inv. št. G-2657, G-2651), nož (inv. št. G-2652), okov z zapognjenim delom (inv. št. G-2656), podkovski žebelj (inv. št. G-2654), 2 žeblija (inv. št. G-2649 in G-2659), fragment posode iz belkastega stekla (inv. št. G-2655), fragment posode iz prozornega stekla s temno modrim bradavičastim izrastkom (inv. št. G-2653), brusni kamen (inv. št. G-2658),

11. v izkopu zemljanke je bilo okoli 500 fragmentov keramike, od katerih smo jih inventarizirali 139 kosov (inv. št. G-6377-6383, G-8583-8659 in G-10218-10272). Inventarizirani kosi so deli večjih in manjših loncev z različno oblikovanimi profiliranimi ustji (T. 3, 1, 3, 4, 8, 11, 16; T. 4, 3, 10–14, 17), loncev z ročajem (T. 4, 5), skled z ravnim dnom (T. 4, 4, 16), skled-krožnikov s širokim robom ustja (T. 4, 7), stekleničastih posod (T. 3, 5, 7; T. 4, 18), lampic-lojenk (T. 3, 13, 17; T. 4, 19) in nekaj fragmentov okrašenih ostenij različnih posod (T. 3, 20, T. 4, 21).

Neinventarizirani kosi pa so predvsem deli ostenij različnih posod, za katere je težje določiti obliko. Shranili smo jih predvsem kot dokaz, da je bila jama v nekem trenutku verjetno zasuta z odpadnim keramičnim gradivom.

12. v nepravilno okroglem vkopu na jugovzhodni strani zemljanke ni bilo predmetov ali drugih najdb. Na prostoru nad tem vkopom v planumu 4 je ležal železen ključ z gotsko zanko, fragment steklene posode. Oba predmeta sta iz mlajšega časa in ne sodita v horizont zemljanke.

* * *

Pomemben je odnos stanovanjske jame do drugih stavb na tem delu izkopnega polja 2. Med odkrivanjem smo ugotovili, da je bila jama napolnjena z glinastim subhumusom in prekrita s plastjo naplavine. Ta naplavina je prekrila in zasipala vse jame in vkope, ki bi jih lahko

presojali v zvezi z zemljanko. Naplavina je prekrila tudi okolico jame, sledili smo ji na vsem prostoru zahodnega, kakor tudi ostalega dela izkopnega polja.

Zgornji rob zemljanke je bil v višini hodne površine horizonta lesenih stavb (12. stol.), ki so bile druga ob drugi severozahodno in vzhodno od zemljanke in delno tudi ob njeni južni strani.

Obstaja verjetnost, da so prav v tem času zemljanko zasipali posebno, če ni bila več v uporabi. To domnevo potrjujeta tudi železen ključ z okroglo zanko in razčlenjeno brado in lonec s profiliranim ustjem iz 14. stol., ki sta ležala na vrhu zasutega ukopa za zemljanko.

* * *

Predvsem bi morali razmišljati o prvotni fazi zemljanke, vkopani že pred poplavo v 11. stol., saj je bila vsa prekrita z naplavinским nanosom. Kdaj pred tem časom so njeni začetki, je težje odgovoriti. Izkopavanje je namreč pokazalo, da je morala jama imeti vsaj 2 ali 3 razvojne stopnje pred poplavo in še kakšno po tem času.

Domnevamo, da so razvojne stopnje pred poplavo služile bivalnim potrebam, o čimer pričajo ostanki ognjišča ob vzhodnem delu in listnati nanos v sredini zemljanke.

Jama te starejše razvojne stopnje je bila vkopana od 60–100 cm pod naplavinsko plastjo. Če pa od te meje odzamemo še 20–25 cm samega nanosa, verjetno dobimo zgornji rob vkopanega objekta, zemljanke. Tako bi bila jama v času svoje starejše faze globoka okoli 40–80 cm, s pripombo, da njenega dna na osrednjem delu nismo odkrili zaradi visoke talne vode. (sl. 8) Za bivanje v jami govorijo tudi ostanki številnih keramičnih posod (T. 3, 15–22 in T. 4, 1–18) in cel ohranjen lonec, ki je ležal prevrnjen ob severni strani listnatega nanosa (T. 4, 23). Tu so bili tudi drugi praktično uporabni predmeti kot brusni kamni (T. 2, 17), želji (T. 2, 7, 8), okov (T. 1, 18), podkev (T. 2, 15) in klešče (T. 2, 1).

Zemljanka je imela verjetno neko leseno nadgradnjo, katero dokazujejo jame za podporne kole ob zunanjih robovih objekta.

Poplava v 11. stol. je zasula zemljanko, ki je bila verjetno del naselja. Ugotoviti, kako veliko je bilo to naselje, pa je seveda stvar nadaljnega izkopavanja na tem delu otoške površine. S podrobnim raziskovanjem bi morali tudi ugotoviti, kaj je ostalo od zemljanke po poplavi, ko so tu gradili stavbe novega naselja.

Najdbe in predvsem mikrotopografija samega vkopa zemljanke so pokazale, da bi morale obstajati tudi po času poplave neke razvojne stopnje mlajšega objekta, za katere pa ne moremo trditi, da so služile vedno le za bivanje. Ognjišče ob severovzhodnem delu vhoda v zemljanko je prvina, ki opozarja na možnost, da so zemljanko uporabljali začasno ali stalno bivanje tudi v mlajšem času njenega obstoja. (sl. 8–10)

* * *

Za časovno opredelitev izkopa za zemljanko imamo na razpolago dve prvini. Predvsem geološko dokazano poplavo v 11. stol., ki je bila tako silna, da je zasipavala in spreminjala tok reke Krke in poplavljalja široko okolico pod Vinjim vrhom in s tem tudi naselje na otoški površini. Potem je tu še podatek o zasipanju zgornjega dela vkopa, kjer smo med ostalimi ugotovili fragmente keramike iz 13. in 14. stol. (T. 3, 1) in celo ključ iz istega časa (T. 1, 16).

Zemljanko z dvema ali tremi razvojnimi stopnjami pred poplavo v 11. stol. bi morali verjetno prisoditi slovanskemu prebivalstvu, ki je imelo tu na otoški površini svoje naselje, namenjeno predvsem predelavi usnja in konoplje ter izdelavi železarskih izdelkov. Sledove vseh teh dejavnosti smo odkrili na izkopnem polju 1 na južnem delu otoške površine.³

Zemljanko z vsaj dvema razvojnima stopnjama po veliki poplavi 11. stol. pa bi morali postaviti v 13. stol., ko so bile na tem delu lesene stavbe, in v 14. stol., ko se je naselje nadaljevalo s kamnitimi hišami. Verjetno je to prav tisti čas, ko je vkop za zemljanko izgubil svojo namembnost in so jo dokončno zasuli.

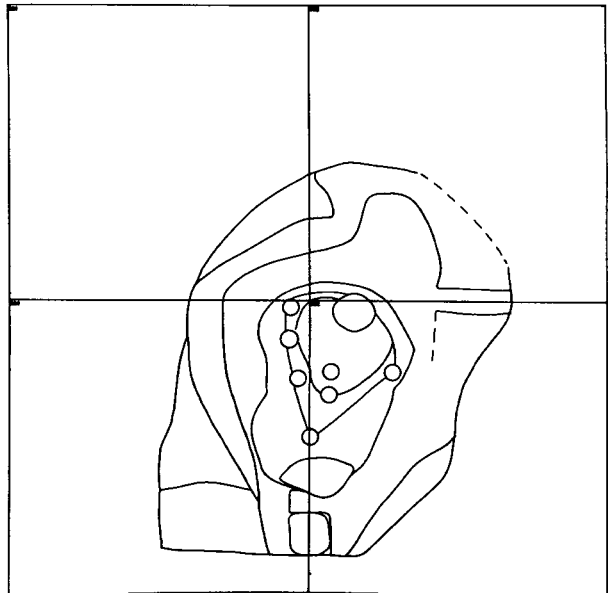
³ Vinko Šribar, Obrtna dejavnost na Otoku pri Dobravi – freisinškem trgu Gutenwerth, Loški razgledi 19 (1973) 58 ss; Vida Stare, Werkzeuge zum Gerben und Bearbeiten von Häuten aus Otok bei Dobrava – Gutenwerth in Süd-slowenien vom 10. bis zum 11. Jahrhundert, Balcano Slavica 10 (1983) 93 ss.

OTOK PRI DOBRAVI
 izkopno polje 2
 zemljanke - situacija 1976

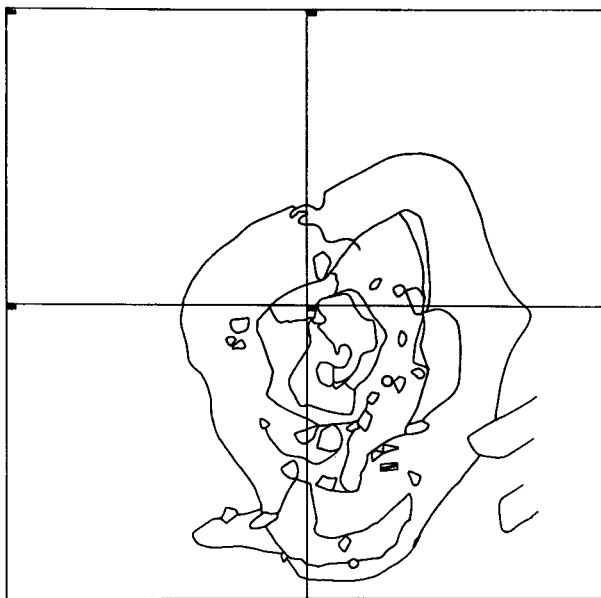
Slika 8: risba najmlajše faze zemljanke (situacija 1976)

OTOK PRI DOBRAVI
 izkopno polje 2
 zemljanke - končna situacija 1980

Slika 9: risba srednjega vkopa zemljanke (situacija 1979)

OTOK PRI DOBRAVI
Izkopno polje 2
zemljanke - situacija 1979

Slika 10: risba najstarejše faze zemljanke (situacija 1980)

* * *

Najstarejše stopnje stanovanjske jame-zemljanke iz časa pred poplavo v 11. stol. smo opredelili kot slovanske. To pomeni, da smo na prostoru Slovenije odkrili prvo doslej znano slovansko zemljanke.

Za njene analogije moramo poseči v širši vzhodnoevropski prostor.

Iz objav, ki so posvečene tej problematiki, smo spoznali, da so Slovani uporabljali pol-zemljanke in zemljanke na vsem vzhodnoevropskem prostoru od Rusije, Romunije, Češke, Slovaške, Bolgarije do Bosne, kjer so odkrili takšna bivališča. Z najdbo zemljanke na Otoku se prej omenjenim območjem pridružuje tudi Slovenija.⁴

Po osnovni obliki se jame niso veliko razlikovale. Najstarejše, tiste iz prvega obdobja slovanske naselitve v 6. in 7. stol., so bile okrogle ali nepravilno okrogle, pozneje v 9. in 10. stol., včasih nepravilno trikotne in pozneje v 11. stol. tudi ledvičaste, predvsem tiste, uporabljane za predelavo rude. V vseh obdobjih so bile vkopane v zemljo v različnih globinah.

⁴ Irma Čremošnik, Die ältesten Slawischen Siedlungen und Nekropolen in Bosnien und d. Herzegowina, Simpozijum predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slavena, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XII, Center za Balkanološka izpitivanja, knjiga 4 (1969) 229–232; Irma Čremošnik, Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slovanskih nasela kod nas, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, sv. 25 (1970) 45–111 s tabelami; Irma Čremošnik, Die Chronologien der ältesten slawischen Funde in Bosnien und der Herzegovina, Archeologia Jugoslavica 11 (1970) 99 ss; Irma Čremošnik, Prvi nalazi najstarijih slovanskih nastambi u BiH, Arheološki vestnik 31–32 (1970–71) 221 ss; Irma Čremošnik, Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegovina im Lichte der Untersuchungen in Mušići und Batkoviči, Balcano Slavica 1 (1971) 59 ss; Irma Čremošnik, Ranoslovensko naselje Jazbine u Batkoviču kot Bjeljine, Godišnjak 15, Centar za balkanološka izpitivanja 13 (1977) 277 ss; Irma Čremošnik, Tipovi slovanskih nastambi nadjenih u severoistočnoj Bosni, Arheološki vestnik 31 (1980) 132 ss; Irma Čremošnik, Nalazi prvih ranoslovenskih naselja u BiH, Zgodovinski časopis 35 (1981) 1–2, 93 ss; Mircea D. Matei, Die Slawischen Siedlungen von Suceava, Slavenska Archeologija 10, 1 (1962) 166 ss; A. Hejna, Krašovice – prispevek k vyzkumu stífedověkové vesnice v Čechách, Památky archeologicke, LV (1964) 178 ss; E. K. Černýš, Mnogoslojnojze poselenije u sela Nervisko na Dnestre, KSIIMK 63 (1956) 48 ss; Darina Bialekova, Zachranny vyzkum slovanskykh sidlisk v Nitranskem Hradku a Bešenove, okr. Šurony, Slovenska archeologia VI–2 (1958); Darina Bialekova, Nove včasnoslovanske nalazy z juhozapadneto Slavenska, Slovenska archeologia X–1 (1962) 97 ss.

* * *

Na prostoru nekdanje Jugoslavije so najstarejše vkopane stanovanjske jame v Bosni v Mušičih pri Višegradu. Opredeljene so v 6. in 7. stol.⁵ in so po oblikah sorodne tistim iz Suceave – Šipot v Romuniji in nekaterim iz Nitranskeho Hrádka (Nové Zámky – Vysoky breh) na Slovaškem⁶. Iz 7. stol. so ostanki uničenih objektov-zemljank iz Žabljaka pri Doboju. V ta čas bi lahko opredelili ostanke le delno raziskanega naselja iz Suceave – Curtea Domneasca, za katerega je značilno, da je tu najdena keramika žgana v jamah.⁷

Časovno nekoliko mlajše (7.–8. stol.) so stanovanjske jame – polzemljanke iz Balotičev pri Bijeljini iz najdišča »Jazbine«. Te so po času nastanka sorodne vkopanim hišam iz Šipota-Drumul National, posebno iz prve globine do 130 cm pod hodno površino izkopa.

Iz 9. in 10. stol. so različno oblikovane stanovanjske jame iz jugozahodne Slovaške, npr. iz Nitranskeho Hrádka (Nové Zámky), iz najdišča Vysoky Breh, kjer so ugotovili tudi starejša bivališča.

Starejše zemljanke s prostora Slovaške, Poljske, Češke, Rusije, Bolgarije, Romunije in Bosne so podobnega tipa, značilnega za vso vzhodno Evropo.

V času 11. do 13. stol. so zemljanke pri Slovanih še vedno v uporabi. Njihova oblika je zdaj bolj nepravilno pravokotne trikotne oblike. Tudi vkopane so v različnih globinah, z različno gradnjo, ki je bila odvisna od oblike jame. L. Krasovska celo meni, da so kvadratne in pravokotne hiše značilna oblika bivališč v slovaškem Podonavju, kar bi mogoče lahko presojali tudi na širšem prostoru slovanske naselitve tistega časa.

Takšnih zemljank so posebno veliko odkrili v zadnjem času na Češkem in Slovaškem (Sekanka, Bohota, Mala Strana na Krakově, Sladice pri Trnavi itd.).⁸

V čas 11. stol. bi morali opredeliti spodnje plasti otoške zemljanke, katere oblika je bila v tem času nepravilno pravokotna. Za to časovno opredelitev govori temno sivo žgana keramika z valovnico, ki smo jo odkrili v zahodni steni prvotnega vkopa (T. 4, 20–22).

V 13. in 14. stol. je bila njena oblika skoraj nespremenjena. Zanesljivo tudi ne moremo trditi, da je v tem času še vedno služila za bivanje človeka. Mogoče je bila njena namembnost takrat že drugačna.

* * *

Kovinski in drugi predmeti ter številni keramični fragmenti, najdeni v zemljanki in na prostoru nad njo, bi morali biti dobra osnova za natančnejšo opredelitev časa, ko je bil vkop v uporabi. Res pa je tudi, da smo te predmete v vseh dosedanjih razpravah o otoškem naselju opredeljevali na podlagi stavbnih horizontov, ki so opredeljeni po časovnem zaporedju, vpetem med pomembne stratigrafske mejnike (prenehanje naselja koncem 15. stol., tržne pravice naselja v 13. stol., poplava v 11. stol.).⁹

Tako je prostor nad zemljanko (pl. 3 in pl. 4) opredeljen v 12.–15. stol., srednji del vkopa (pl. 5) v čas pred 12. stol. in dno zemljanke (pl. 6) v čas pred 11. stol. Iz tega sledi, da bi morali biti tudi predmeti, najdeni v posameznih planumih iz časa, v katerega je ta opredeljen. Da so bili takrat uporabljani, je gotovo, sporno pa bi bilo lahko vprašanje o času njihovega nastanka.

Za praktično uporabne in okrasne predmete iz časa 13.–15. stol. nimamo veliko podatkov. V veliki meri je temu krivo razmeroma malo najdenih predmetov iz tega časa, kar izvira iz doslej le nekaj odkritih in raziskanih naselij visokega srednjega veka tako pri nas kot na širšem srednjeevropskem prostoru.¹⁰

⁵ Irma Čremošnik, Istraživanja u Mušičima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slovanskih naselja kod nas, Glasnik zemaljskog muzeja BiH sv. XXV, (1970) 45 ss.

⁶ Mircea D. Matei, Die Slawischen Siedlungen von Suceava (Nordmoldau, Rumänien) Slovenska archeologia X-1 (1962) 149 ss; Darina Bialekova, Nove včasnoslovanske nalazy z jiohzapadneho Slovenska, Slovenska Archeologia X-1 (1962) 97 ss.

⁷ Mircea D. Matei l.c., s.

⁸ Darina Bialekova l.c., s.

⁹ Vinko Šribar, K problemu urbanistične zasnove Otoka pri Dobravi–freisinškega trga Gutenwerth, Loški razgledi 22 (1975) 24 ss.

¹⁰ Miroslav Richter, Hradištiko u Davle, československa akademie ved, Monumenta Archeologica 20 (1982); Mircea D. Matei, l.c.

Zato smo se za časovno opredeljevanje kovinskega, keramičnega in drugega gradiva iz otoške zemljanke posluževali posameznih horizontov po kronološkem zaporedju¹¹ (prvi horizont: po propadu Gutenwartha – pozno 15. stol. do danes, drugi horizont: zadnje faze zidanih hiš 15. in 14. stol., tretji horizont: prvih zidanih hiš 13. in deloma 12. stol., četrti horizont: brunarice 12. in začetek 13. stol., peti horizont: s fazo lesenih hiš z dvokapno streho v 12. in delno v 11. stol. in šesti horizont: z zemljankami v 10. in 11. stol.

To zaporedje posameznih horizontov le pomaga pri poskusu absolutnega časovnega opredeljevanja materialne kulture visokega in poznega srednjega veka.

Za zanesljivo absolutno datacijo posameznih najdb v celoti manjkajo absolutno datirani naselbinski kompleksi tega časa na ožjem srednjeevropskem prostoru.

Časovno opredeljevanje gradiva iz zemljanke na podlagi nekaterih posameznih analogij ne bi pripeljalo do zelenega rezultata. Z njim bo treba počakati, dokler izkopavanje na Otoku pri Dobravi ne bi dalo še nova izhodišča za absolutno datacijo posameznih horizontov in s tem tudi v njih najdenih predmetov.¹²

* * *

Preostane nam le še razmišljanje o rekonstrukciji nadstavbe zemljanke v njeni starejši in mlajši fazi.

Ostanki stene ob vzhodni strani severne stene starejšega vkopa kažejo, da je bila le-ta izdelana iz dvojnega prepleta iz protja, napolnjenega z glinastim polnilom. Stene tega starejšega vkopa so morale nositi strešno konstrukcijo, verjetno dvokapno, čeprav nimamo za to zanesljivih podatkov. O njeni obliki sklepamo na podlagi primerjav z zemljankami iz drugih najdišč, za katere so podatki o nadgradnji in strešni konstrukciji bolj zanesljivi. To so npr. jame iz Orašiča (10.–12. stol.)¹³, za katere meni Irma Čremošnik, da so imele dvokapno streho, poveznjeno čez rob zemljanke. Strehe zemljank so bile verjetno prekrite s slamo, vejami, mahom ali drugo primerno naravno tvarino, kot je bilo v navadi v tistem času.

Drugačno in bolj zapleteno je vprašanje o nadgradnji in obliki strešne konstrukcije pri mlajši fazi zemljanke. Za to stavbo nimamo nobenih podatkov o stenah. Okoli zgornjega roba vkopa so sicer posebno na vzhodni in severni strani do 60 cm globoke jame za kole ali podporne stebre verjetne zemljankine nadgradnje.

Preden pa bi razmišljali o sami nadgradnji zemljanke v tej fazi njenega obstoja, bi morali določiti, čemu je služila v tem času. Je bila še vedno namenjena bivanju človeka, ali je bila uporabljana v neke druge, mogoče obrtniške namene? K temu razmišljanju nas sili zidano ognjišče ob vhodu na vzhodni strani zemljanke. Če je bila tu neka obrtna dejavnost, morda kovačija, obstaja verjetnost, da je bil prostor okoli jame odprt, mogoče podprt s stebri.

Prave primerjave za takšno obliko zemljanke za sedaj ne poznam. Razen mogoče tistih ledvičastih iz najdišča »Jazbine« v Balkovičih pri Bjeljini, za katere meni Irma Čremošnik, da so služile v času med 11. in 16. stol. za predelavo rude in so imele odprt zunanji prostor.¹⁴

Glede na železarsko tradicijo, ki jo sledimo na Otoku že v času pred 13. stol.,¹⁵ bi lahko predvideli takšno dejavnost tudi na prostoru zemljanke. Odgovor pa bomo dobili verjetno šele potem, ko bo ta del otoške površine dokončno raziskan. Do takrat pa naj ostane misel o naknadni uporabi zemljanke kot obrtnem objektu le ena možnost.

* * *

Sklepno razmišljanje o zemljanki na Otoku pri Dobravi lahko strnemo v nekaj pomembnih ugotovitev:

¹¹ Vinko Šribar, Loški razgledi 22, l.c.

¹² Vinko Šribar – Vida Stare, Arheološko odkrivanje Otoka pri Dobravi – freisinškega trga Gutenwerth, Katalog kovinskega gradiva z izkopnega polja 2 iz leta 1974–1976, Projekt Mihovo, zv. 3 (1981) 2 ss; Vinko Šribar, Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi, Slovenski etnograf, 25/26 (1972–73) 9 ss.

¹³ Irma Čremošnik, Tipovi slovenskih nastambi nadjenih u svvernoistočnoj Bosni, Arheološki vestnik 31 (1980), s., sl.

¹⁴ Irma Čremošnik, l.c., s.

¹⁵ Vinko Šribar, K poznavanju železarske dejavnosti na freisinški posesti v Sloveniji, Loški razgledi 23 (1976) 47 ss.

1. Najpomembnejše je dejstvo, da zemljanka obstaja na tem delu Slovenije in se tako vključuje med slovanske vkopane stanovanjske objekte 10.–15. stol. v širšem vzhodnoevropskem prostoru.
2. Zemljanka je bila vkopana v času pred geološko dokazano poplavo v 11. stol. in je imela do takrat vsaj 2 ali 3 razvojne stopnje. Služila je za bivanje človeka.
3. V času po poplavi v 11. stol. do 14. stol., ko je njena funkcija prenehala, je imela vsaj še dve razvojni stopnji. Verjetno je v nekem času služila obrtni dejavnosti (mogoče kovaški ali železarski), vsaj takrat, ko je bilo ob zunanji strani vhoda na vzhodni strani ognjišče zloženo iz kamnov.
4. Zemljanko so dokončno zasipali v 14. stol., za kar govori keramika in ključ z razčlenjeno brado, ki so ležali nad robom nekdanjega vkopa.
5. Zemljanka je bila napolnjena z nasuto keramiko iz 13.–14. stol.
6. Zemljanka je verjetno del v poplavi porušenega slovanskega naselja, ki je bilo na tem delu otoške površine. Ljudje tega naselja so se bavili z usnjarsko in železarsko dejavnostjo, katerih sledovi so bili odkriti na južnem delu otoške površine.

To je nekaj najpomembnejših ugotovitev ob raziskovanju za našo zgodovino tako pomembnega stanovanjskega vkopanega objekta. Ob njem bi morali zastaviti še druga vprašanja, pomembna za obstoj otoškega zgodnjeslovanskega naselja. Nanje pa nam bo možno odgovoriti šele takrat, ko bomo nadaljevali z raziskovanjem na tem delu otoške površine.¹⁶

¹⁶ Članek končan 26. 10. 1989.

DODATEK

Opis keramičnih posod

nad jamo:

1. Lonec iz rjavkasto žgane gline z nizkim prstanastim dnom, pokončnim ustjem s kaneluro na zunanji strani in z rebrom na prehodu ramena posode v vrat. V. 12,0 cm; pr. u. 10,5 cm; pr. d. 5,8 cm; n. pr. 14,2 cm; Inv. št. 6377 (T. 3, 1)
2. Fragment ostenja srednje velike skleds s širokim navzven zavihanim ustjem in ostrim prehodom v naj-večji obod posode. Iz rjave žgane gline. Vel. fragm. 5,8 × 6,3 cm; Inv. št. 8584 (T. 3, 14)
3. Fragment kaneliranega ostenja srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,5 × 3,8 cm; Inv. št. 8585
4. Fragment ostenja večje posode iz rjavo žgane gline. Na fragmentu so plitve vzporedne kanelure. Vel. fragm. 7,6 × 7,6 cm; Inv. št. 8586
5. 4 fragmenti zgornjega dela zelo velikega vrča z visokim cilindričnim vratom, iz svetlo žgane gline. Na vratu je visoko trikotno rebro. Vel. fragm. zlepljenega: pr. zgoraj 10,8 cm; pr. spodaj 13,4 cm; v. fragm. 6,5 cm; Inv. št. 10218 (T. 3, 9)
6. Fragment navzven zavihanega ustja velike posode iz sivkasto žgane gline. Ustje je na zunanji strani sploščeno in široko. Vel. fragm. 7,0 × 5,2 cm; pr. u. 24,0 cm; Inv. št. 10219 (T. 3, 8)
7. Fragment zgornjega dela večjega lonca z močno navzven zavihanim ustjem iz rjavo žgane gline. Na fragmentu so kanelure. Vel. fragm. 15,3 × 6,0 cm; pr. u. 17,2 cm; Inv. št. 10220 (T. 3, 4)
8. Fragment zgornjega dela majhnega lonca z navzven zavihanim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 7,0 × 4,2 cm; Inv. št. 10221 (T. 3, 6)
9. Fragment zgornjega dela večjega lonca z navzven zavihanim odebeljenim ustjem, iz rjavo-sivo žgane gline. Na fragmentu so kanelure. Vel. fragm. 5,1 × 5,0 cm; Inv. št. 10222 (T. 3, 11)
10. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom in kroglastim spodnjim delom, iz sivo žgane gline. Na fragmentu so vzporedne kanelure. Vel. fragm. 7,0 × 8,0 cm; pr. d. 8,2 cm; Inv. št. 10223 (T. 3, 12)
11. Fragment vglobljenega dna majhne posode iz sivo žgane gline. Vel. fragm. 6,0 × 6,2 cm; Inv. št. 10224
12. Fragment zgornjega dela velikega trebušastega lonca z navzven zavihanim ustjem iz sivo-rjavo žgane gline. Vel. fragm. 13,5 × 10,5 cm; pr. 13,5 × 10,5 cm; Inv. št. 10225 (T. 3, 2)
13. Fragment zgornjega dela srednje velikega lonca z navzven zavihanim ustjem, iz sivo-rjavo žgane gline. Na zunanji strani ustja je kanelura. Kanelure so tudi na največjem obodu posode. Vel. fragm. 5,5 × 7,7 cm; Inv. št. 10226 (T. 3, 3)
14. Fragment zgornjega dela stekleničaste posode z rahlo navzven zavihanim ustjem iz svetlo žgane gline. Na vratu je visoko trikotno rebro. Vel. fragm. 5,0 × 5,3 cm; Inv. št. 10227 (T. 3, 7)
15. Fragment zgornjega dela stekleničaste posode z rahlo navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Na fragmentu je pod ustjem visoko trikotno rebro. Vel. fragm. 5,8 × 5,5 cm; Inv. št. 10228 (T. 3, 5)

16. Fragment majhne sklede z ravnim dnom in pokončnim odebeljenim ustjem, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $6,0 \times 3,2$ cm; Inv. št. 10229 (T. 3, 10)
17. Fragment lampice-lojenke iz sivkasto žgane gline. Vel. fragm. $6,5 \times 3,7$ cm; Inv. št. 10230
18. Fragment lampice-lojenke iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $11,7 \times 2,8$ cm; Inv. št. 10231 (T. 3, 17)
19. Dva fragmenta lampice-lojenke iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. zlepljenega $12,5 \times 2,5$ cm; Inv. št. 10232 (T. 3, 13)
20. Fragment lampice-lojenke iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. $7,8 \times 3,4$ cm; Inv. št. 10233
21. Fragment manjše sklede z ravnim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $6,5 \times 3,2$ cm; Inv. št. 10234
22. Fragment ostenja večje posode iz svetlo sivo žgane gline. Ostenje je kanelirano. Vel. fragm. $5,7 \times 7,3$ cm; Inv. št. 10235
23. Fragment ostenja večje posode iz svetlo rjavo žgane gline. Na fragmentu je s prsti odtisnjeno rebro. Vel. fragm. $7,3 \times 6,0$ cm; Inv. št. 10236 (T. 3, 20)
24. Fragment zgornjega dela manjše posode iz rdečkasto žgane gline. Na fragmentu so široke kanelure. Vel. fragm. $5,8 \times 4,3$ cm; Inv. št. 10237
25. Fragment zgornjega dela stekleničaste posode iz rdečkasto žgane gline. Ustje je pokončno in ob zunanjem spodnjem robu poudarjeno z rebrom. Vel. fragm. $3,7 \times 2,8$ cm; Inv. št. 10238
26. Fragment zgornjega dela večjega lonca z navzven zavahanim ustjem, iz rjavkaste žgane gline. Vel. fragm. $13,0 \times 6,0$ cm; Inv. št. 10239
27. Fragment zgornjega dela majhne posode z navzven zavahanim ustjem, iz sivkasto-rjavo žgane gline. Vel. fragm. $9,0 \times 5,3$ cm; Inv. št. 10240
28. Fragment zgornjega dela srednje velike posode z močno navzven zavahanim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $9,5 \times 4,3$ cm; Inv. št. 10241
29. Fragment zgornjega dela večje posode z močno navzven zavahanim ustjem, iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. $7,8 \times 4,4$ cm; Inv. št. 10242
30. Fragment zgornjega dela srednje velike posode z navzven zavahanim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Ob notranjem zgornjem robu ustja je kanelura. Vel. fragm. $7,0 \times 3,6$ cm; Inv. št. 10243
31. Fragment zgornjega dela srednje velike posode z navzven zavahanim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Na zunanji strani ustja sta 2 kaneluri. Vel. fragm. $7,2 \times 3,3$ cm; Inv. št. 10244
32. Fragment zgornjega dela velikega lonca z navzven zavahanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Ustje ima na zunanji strani trikotno rebro. Vel. fragm. $8,0 \times 3,8$ cm; Inv. št. 10245
33. Fragment zgornjega dela posode z močno navzven zavahanim ustjem, iz rjavo-sivo žgane gline. Ob notranjem zgornjem robu je kanelura. Vel. fragm. $6,0 \times 2,8$ cm; Inv. št. 10246
34. Fragment ravnega dna velike posode iz sivo-rjave žgane gline. Vel. fragm. $10,3 \times 7,0$ cm; Inv. št. 10247
35. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz svetlo rjave žgane gline. Vel. fragm. $9,8 \times 7,5$ cm; Inv. št. 10248
36. Fragment spodnjega dela srednje velike posode iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $6,4 \times 6,3$ cm; Inv. št. 10249
37. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz svetlo rjave žgane gline. Vel. fragm. $13,0 \times 10,5$ cm; Inv. št. 10250
38. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz sivkasto-rjave žgane gline. Vel. fragm. $10,2 \times 7,5$ cm; Inv. št. 10251
39. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $8,0 \times 8,7$ cm; Inv. št. 10252
40. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $6,5 \times 7,0$ cm; Inv. št. 10253
41. Fragment spodnjega dela večje posode z rahlo uglobljenim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $8,5 \times 7,8$ cm; Inv. št. 10254
42. Fragment ravnega dna večje posode iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $8,5 \times 8,0$ cm; Inv. št. 10255
43. Fragment spodnjega dela velike posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $7,2 \times 4,7$ cm; Inv. št. 10256
44. Fragment ravnega dna srednje velike posode iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. $6,8 \times 6,3$ cm; Inv. št. 10257
45. Fragment spodnjega dela večje posode z rahlo vglobljenim dnom iz svetlo rumene žgane gline. Vel. fragm. $8,2 \times 7,3$ cm; Inv. št. 10258
46. Fragment spodnjega dela velike posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. $5,4 \times 4,7$ cm; Inv. št. 10259
47. Fragment ravnega dna večje posode iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. $9,0 \times 4,0$ cm; Inv. št. 10260
48. Fragment zgornjega dela večjega lonca z navzven zavahanim ustjem, iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. $7,2 \times 4,8$ cm; Inv. št. 10261
49. Fragment navzven zavihanega ustja srednje velike posode iz rdečkaste žgane gline. Pod ustjem so poševni vrezi. Vel. fragm. $7,5 \times 3,6$ cm; Inv. št. 10262
50. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z navzven zavahanim ustjem, iz sivo-rjavo žgane gline. Na zunanji strani ustja sta 2 kaneluri. Vel. fragm. $6,0 \times 3,5$ cm; Inv. št. 10263
51. Fragment zgornjega dela večjega lonca z močno navzven zavahanim ustjem, iz sivkasto-rjavo žgane gline. Ob notranjem zgornjem robu ustja je kanelura. Vel. fragm. $7,3 \times 4,2$ cm; Inv. št. 10264

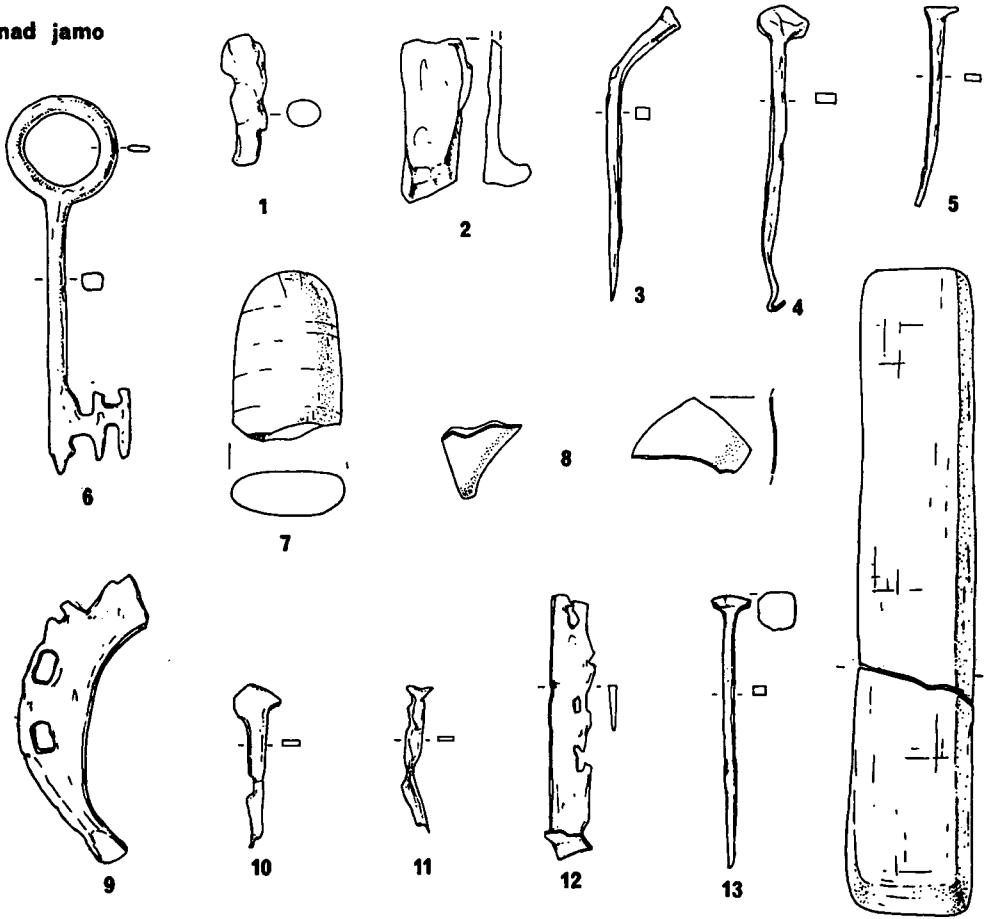
52. Fragment zgornjega dela večjega lonca z navzven zavihanim ustjem, iz sivo-rjavo žgane gline. Ustje je odebeljeno. Vel. fragm. 7,5 × 3,7 cm; Inv. št. 10265
53. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z močno navzven zavihanim ustjem, iz sivo-rjavo žgane gline. Na obodu so ozke kanelure. Vel. fragm. 4,8 × 6,1 cm; Inv. št. 10266
54. Fragment zgornjega dela srednje velike posode z navzven zavihanim ustjem, iz sivo-rjavo žgane gline. Vel. fragm. 7,5 × 5,2 cm; Inv. št. 10267
55. Dva fragmenta ostenja večje posode iz svetlo rjavo žgane gline. Ostenje je kanelirano. Vel. fragm. 10,2 × 10,8 cm; in 7,0 × 9,6 cm; Inv. št. 10268
56. Fragment ostenja večje posode iz rdečkasto žgane gline. Na fragmentu so vzporedne kanelure. Vel. fragm. 8,0 × 7,6 cm; Inv. št. 10269
57. Fragment ostenja srednje velike posode iz rjavo-sivo žgane gline. Na fragmentu so različne široke kanelure. Vel. fragm. 7,0 × 5,3 cm; Inv. št. 10270
58. Fragment ostenja srednje velike posode iz sivo-rjavo žgane gline. Na fragmentu so vzporedne kanelure. Vel. fragm. 7,2 × 6,5 cm; Inv. št. 10271
59. Fragment ostenja manjše posode iz svetlo sivo žgane gline. Na fragmentu so vzporedne kanelure. Vel. fragm. 5,2 × 4,8 cm; Inv. št. 10272

v jami:

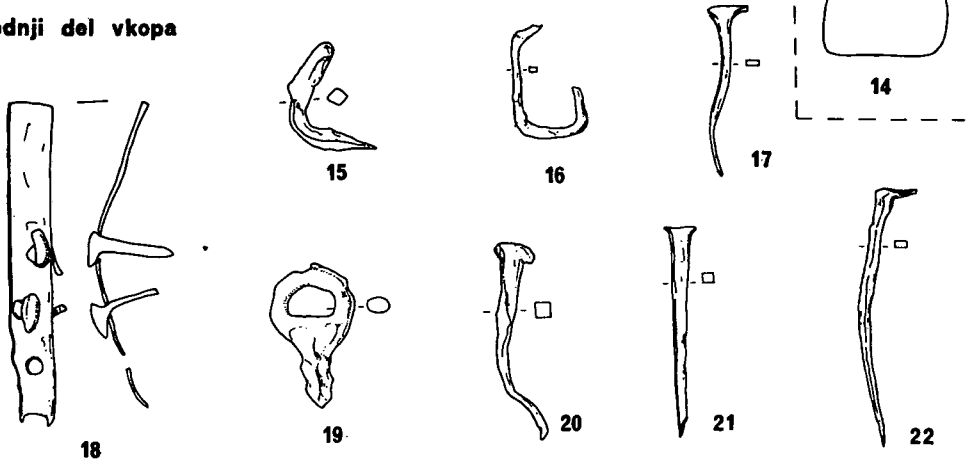
60. Vrat stekleničaste posode iz rumenkasto žgane gline, z rahlo odebeljenim pokončnim ustjem. Ohr. v. fragm. 2,8 × 4,5 cm; Inv. št. 6383 (T. 4, 18)
61. Fragment ravnega dna manjše posode iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 6,1 × 4,8 cm; Inv. št. 8583 (T. 3, 18)
62. Dva fragmenta skoraj pokončnega ustja srednje velikega lonca iz svetlo rjavo žgane gline. Ustje je na zunanji strani rahlo profilirano. Vel. fragm. 7,5 × 3,5 cm in 7,8 × 4,5 cm; Inv. št. 8587 (T. 3, 16)
63. Fragment zgornjega dela večjega lonca s skoraj pokončnim ustjem iz rjavkasto žgane gline. Ustje je na zunanji strani rahlo sedlasto uboklo. Vel. fragm. 8,5 × 3,6 cm; Inv. št. 8588 (T. 3, 19)
64. Fragment pokončnega odebeljenega ustja večjega lonca iz rdeče-sivo žgane gline. Na fragmentu je s prsti odtisnjeno rebro. Vel. fragm. 4,5 × 4,8 cm; Inv. št. 8589 (T. 3, 21)
65. Fragment rahlo navzven zavihanega ustja manjšega lonca iz rjavo žgane gline. Ustje ima na zunanji strani ob spodnjem robu kaneluro. Vel. fragm. 4,6 × 3,5 cm; Inv. št. 8590 (T. 3, 22)
66. Fragment dela ostenja z ostankom trakastega ročaja večjega lonca ali vrča iz rjavkasto žgane gline. Na ročaju sta dva vzdolžna vreza. Vel. fragm. 6,0 × 3,8 cm; Inv. št. 8591
67. Dva fragmenta spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. 9,8 × 5,1 cm; Inv. št. 8592
68. Fragment spodnjega dela manjše posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 6,8 × 3,8 cm; Inv. št. 8593 (T. 3, 15)
69. Dva fragmenta ostenja velike posode iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. (zlepljenega) 11,2 × 10,7 cm; Inv. št. 8594
70. Fragmentirano ravno dno velike posode iz sivo-rjavo žgane gline. Vel. fragm. 11,0 × 8,0 cm; Inv. št. 8595
71. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 7,2 × 7,2 cm; Inv. št. 8596
72. Fragment spodnjega dela manjše posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 8,2 × 5,6 cm; Inv. št. 8597 (T. 4, 9)
73. Fragment spodnjega dela manjše posode z ravnim dnom iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 5,2 × 4,2 cm; Inv. št. 8598
74. Fragment spodnjega dela ostenja večje posode iz sivo-rjavo žgane gline. Vel. fragm. 7,7 × 5,8 cm; Inv. št. 8599
75. Fragment ostenja srednje velike kroglaste posode iz sivo-rjave žgane gline. Vel. fragm. 11,8 × 8,0 cm; Inv. št. 8600 (T. 4, 6)
76. Fragment spodnjega dela majhne posode z rahlo vglobljenim dnom iz temno sivo žgane gline. Vel. fragm. 5,3 × 4,2 cm; Inv. št. 8601
77. Fragment ostenja srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Površina je drobno kanelirana, na rahlo dvignjenem rebro je vrezana valovnica. Vel. fragm. 6,8 × 7,2 cm; Inv. št. 8602
78. Fragment zgornjega dela ostenja večje posode iz svetlo rjavo žgane gline. Na fragmentu je kanelura med višjim in nižjim polkrožnim rebrom. Vel. fragm. 7,3 × 5,8 cm; Inv. št. 8603
79. Fragment zgornjega dela ostenja manjše posode iz rjavkasto žgane gline. Na fragmentu je ozko trikotno rebro. Vel. fragm. 5,7 × 3,3 cm; Inv. št. 8604
80. Dva fragmenta različnih ostenij večjih posod iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. 10,8 × 9,2 cm in 9,0 × 7,3 cm; Inv. št. 8605
81. Fragment zgornjega dela majhnega lonca z rahlo navzven zavihanim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Ostenje je kanelirano. Vel. fragm. 8,2 × 6,7 cm; Inv. št. 8606 (T. 4, 3)
82. Dva fragmenta dna in spodnjega dela posode z debelim ostenjem, iz rjavo žgane gline. Na dno in spodnji del ostenja je prilepljena verjetno organska snov. Vel. fragm. 8,8 × 5,2 cm in 7,1 × 5,1 cm; Inv. št. 8607
83. Fragment zgornjega dela rdeče žgane posode. Vel. fragm. 5,1 × 2,1 cm; Inv. št. 8608

84. Dva fragmenta srednje velike posode iz sivo-rdeče žgane gline. Vel. fragm. 4,2 × 5,5 cm in 2,4 × 5,7 cm; Inv. št. 8609
85. Fragment zgornjega dela ostenja srednje velike posode s kanelirano površino, iz sivkasto žgane gline. Vel. fragm. 6,5 × 6,7 cm; Inv. št. 8610
86. Fragment ostenja srednje velike posode iz sivo-rjavo žgane gline. Na fragmentu je ozko trikotno rebro. Vel. fragm. 4,6 × 3,3 cm; Inv. št. 8611
87. Fragment zgornjega dela ostenja srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Površina je rahlo kanelirana. Vel. fragm. 5,5 × 5,8 cm; Inv. št. 8612
88. Fragment navzven zavihanega ustja srednje velike posode iz svetlo rjavo žgane gline. Ustje je na zunanji strani polkrožno poudarjeno. Vel. fragm. 4,6 × 3,2 cm; Inv. št. 8613
89. Fragment skleda z ravnim dnom iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. 6,6 × 4,4 cm; Inv. št. 8614 (T. 4, 4)
90. Fragment navzven zavihanega ustja velike posode iz rjavo-sivo žgane gline. Pod ustjem je ostro trikotno rebro. Vel. fragm. 4,5 × 4,3 cm; Inv. št. 8615 (T. 4, 1)
91. Fragment zgornjega dela korznika s širokim, rahlo sedlastim robom ustja iz temno rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,7 × 3,7 cm; Inv. št. 8616 (T. 4, 7)
92. Fragment zgornjega dela velikega lonca z rahlo navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Ob notranjem zgornjem robu ustja je kanelura. Vel. fragm. 5,7 × 4,3 cm; Inv. št. 8617
93. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,6 × 3,8 cm; Inv. št. 8618 (T. 4, 8)
94. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Na vratu posode je ozko rebro. Vel. fragm. 5,1 × 4,5 cm; Inv. št. 8619 (T. 4, 2)
95. Fragment zgornjega dela večje posode z močno navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,6 × 8,0 cm; Inv. št. 8620
96. Fragment zgornjega dela srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Ustje je zavihano navzven in na zunanji strani rahlo sedlasto vboklo. Vel. fragm. 7,7 × 3,8 cm; Inv. št. 6821
97. Fragment posode z ročajem iz svetlo rjavo žgane gline. Na fragmentu je ob ročaju niz prekrizanih poševnih vrezov. Vel. fragm. 7,7 × 7,0 cm; Inv. št. 8622 (T. 4, 5)
98. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz sivo-rjavo žgane gline. Vel. fragm. 9,5 × 6,5 cm; Inv. št. 8623
99. Fragment spodnjega dela srednje velike posode z rahlo vglobljenim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,2 × 3,8 cm; Inv. št. 8624
100. Fragment spodnjega dela majhne posode z rahlo vglobljenim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 5,5 × 4,3 cm; Inv. št. 8625
101. Fragment ostenja velike posode iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 9,2 × 6,7 cm; Inv. št. 8626
102. Trije fragmenti zgornjega dela večjega lonca z močno navzven zavihanim profiliranim ustjem, iz svetlo rjavo žgane gline. Na ramenu posode je trikotno rebro, spodnji del ostenja je kaneliran in okrašen z vrezano valovnico. Vel. fragm. 10,8 × 6,0; 8,2 × 7,3 in 8,5 × 4,8 cm; Inv. št. 8627 (T. 4, 15)
103. Fragment zgornjega dela velikega lonca z navzven zavihanim ustjem, ki poudarjeno prehaja v vrat posode, iz rjavo žgane gline. Na vratu posode je ozko rebro. Vel. fragm. 17,4 × 8,2 cm; Inv. št. 8628 (T. 3, 12)
104. Fragment zgornjega dela manjše posode z močno navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Ustje je na zunanji strani sedlasto vboklo. Vel. fragm. 6,8 × 5,2 cm; Inv. št. 8629 (T. 4, 13)
105. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z navzven zavihanim, na zunanji strani sploščenim ustjem, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 5,6 × 3,8 cm; Inv. št. 8630
106. Fragment majhne skleda z rahlo vglobljenim dnom in navzven zavihanim ustjem, iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. 6,1 × 4,7 cm; Inv. št. 8631 (T. 4, 16)
107. Fragment zgornjega dela srednje velikega lonca z močno navzven zavihanim ustje, iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. 9,1 × 3,8 cm; Inv. št. 8632
108. Fragmenti manjšega lonca z nizkim nekoliko navzven zavihanim ustjem iz temno sivo žgane gline. Ustje ima ob notranjem robu kaneluro. Vel. fragm. od 8,7 × 3,6 cm do 6,0 × 3,3 cm; Inv. št. 8633 (T. 4, 17)
109. Fragmenti večje posode s kanelirano površino, iz rjavo žgane gline. Ustje je zavihano navzven. Vel. fragm. od 8,8 × 6,3 cm do 3,4 × 4,8 cm; Inv. št. 8634
110. Fragment zgornjega dela večjega lonca z močno navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Površina je rahlo kanelirana. Vel. fragm. 7,3 × 6,3 cm; Inv. št. 8635
111. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z močno navzven zavihanim ustjem, iz rjavo žgane gline. Ustje ima na zunanji strani ob spodnjem robu kaneluro. Vel. fragm. 4,0 × 4,1 cm; Inv. št. 8636
112. Fragment zgornjega dela velike posode iz svetlo rjavo žgane gline. Ustje je na zunanji strani sedlasto vboklo in poudarjeno prehaja v vrat posode. Vel. fragm. 7,0 × 5,4 cm; Inv. št. 8637
113. Fragment zgornjega dela velikega lonca s skoraj pokončnim profiliranim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 6,2 × 3,6 cm; Inv. št. 8638
114. Fragment odebeljenega navzven zavihanega ustja srednje velikega lonca iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. 8,3 × 2,8 cm; Inv. št. 8639
115. Fragment ostenja velike posode iz rjavo žgane gline. Ostenje je plitvo kanelirano. Vel. fragm. 9,0 × 6,8 cm; Inv. št. 8640

nad jamo

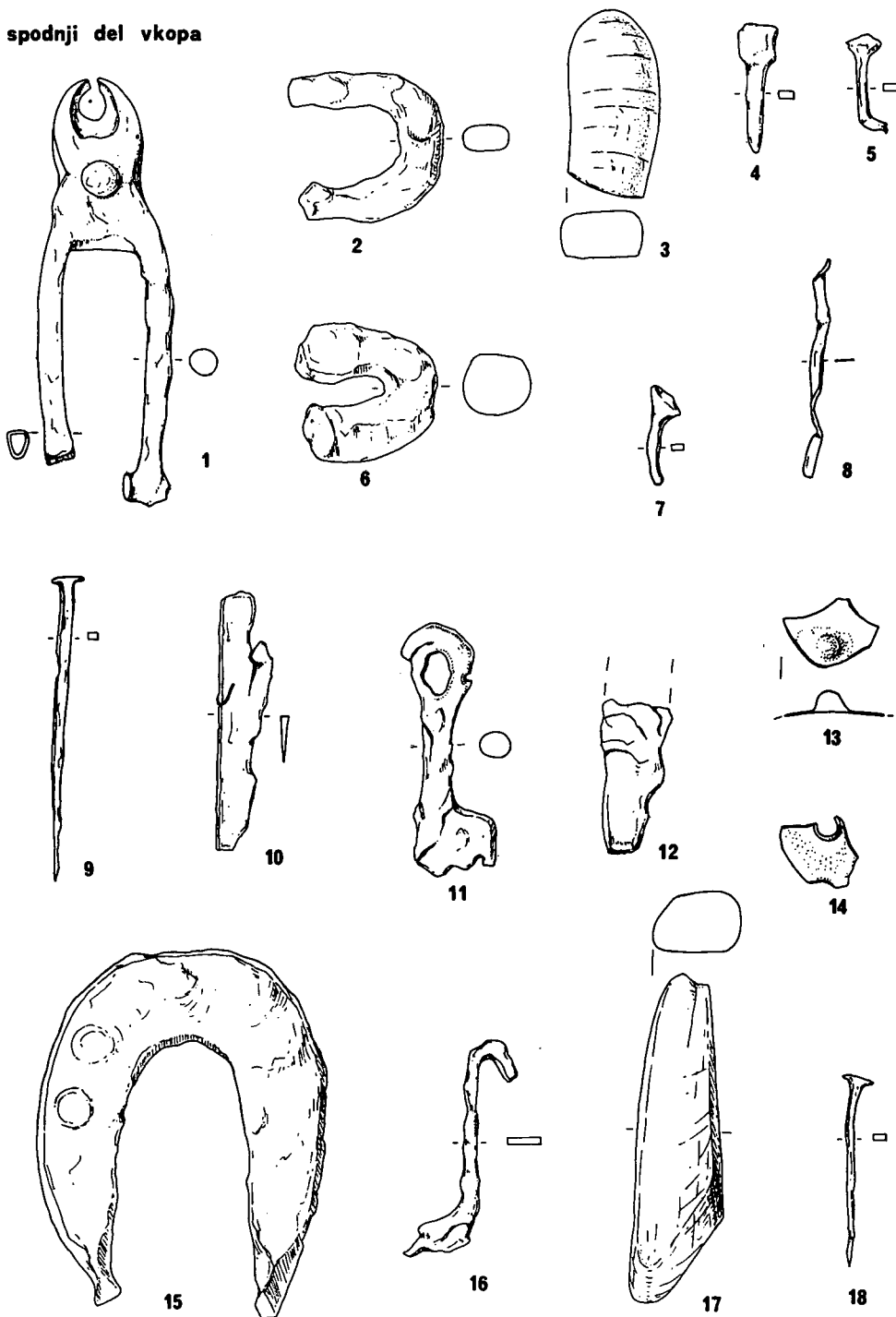

srednji del vkopa

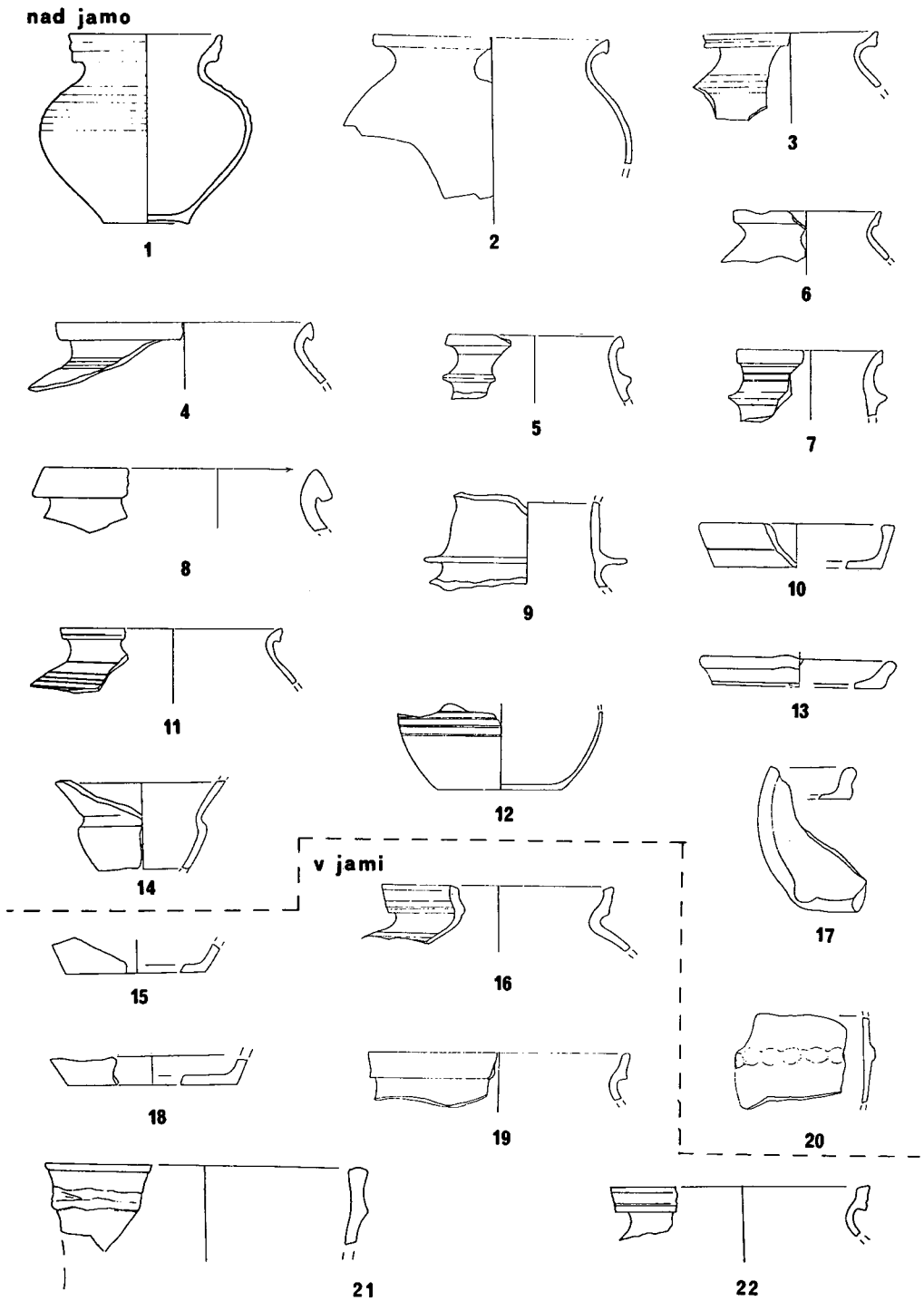

T. 1: železni in drugi predmeti, najdeni nad jamo in v srednjem delu vkopa (vse približno 1:2)
 – risba V. Stare

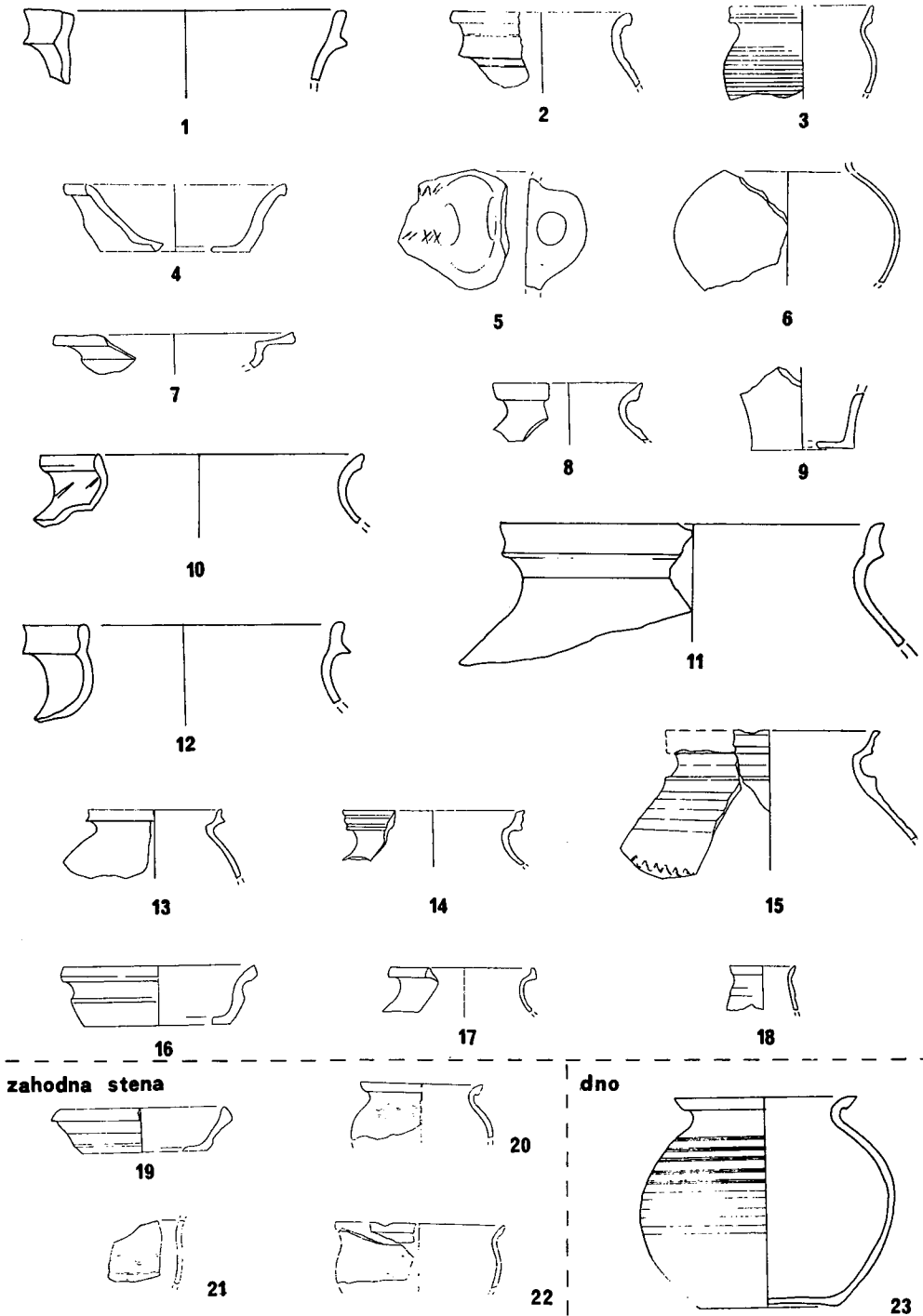
spodnji del vkopa

T. 2: predmeti iz spodnjega dela vkopa (vse približno 1:2) – risba V. Stare

T. 3: keramične posode najdene nad vkopom in v njem (vse približno 1:4) – risba V. Stare

T. 4: keramične posode iz vkopa, zahodne stene in dna zemljanke (vse približno 1:4)
 – risba V. Stare

116. Fragment ostenja večje posode iz svetlo rjavo žgane gline. Na fragmentu so plitve kanelure. Vel. fragm. 7,8 × 5,2 cm; Inv. št. 8641
117. Fragment ostenja srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Površina je kanelirana. Vel. fragm. 5,6 × 3,5 cm; Inv. št. 8642
118. Fragment spodnjega dela srednje velike posode z ravnim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 6,8 × 6,2 cm; Inv. št. 8643
119. Fragment spodnjega dela jajčasto ovalnega lonca iz temno sivo žgane gline. Dno je ravno. Vel. fragm. 6,0 × 5,8 cm; Inv. št. 8644
120. Fragment spodnjega dela velike posode z ravnim dnom, iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 6,3 × 6,0 cm; Inv. št. 8645
121. Fragment zgornjega dela srednje velikega lonca z navzven zvihanim ustjem, iz rjavo-sivo žgane gline. Ustje ima na zunanji strani ob spodnjem in zgornjem robu kaneluro. Vel. fragm. 6,1 × 3,8 cm; Inv. št. 8646
122. Dva fragmenta zgornjega dela majhne posode z visokim profiliranim ustjem, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 5,2 × 3,5 cm in 4,8 × 3,4 cm; Inv. št. 8647 (T. 4, 14)
123. Fragment spodnjega dela manjše posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 5,2 × 3,7 cm; Inv. št. 8648
124. Fragment zgornjega dela srednje velike posode z navzven zavihanim ustjem, iz svetlo rjavo žgane gline. Vel. fragm. 7,0 × 5,8 cm; Inv. št. 8649
125. Fragment ostenja velike posode iz rjavkasto žgane gline. Na fragmentu so plitve kanelure. Vel. fragm. 9,3 × 9,3 cm; Inv. št. 8650
126. Dva fragmenta ostenja večje posode iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. 8,0 × 4,3 cm in 5,0 × 5,5 cm; Inv. št. 8651
127. Fragment zgornjega dela ostenja večje posode iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. 6,1 × 5,3 cm; Inv. št. 8652
128. Fragment spodnjega dela večje posode z ravnim dnom, iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 10,0 × 5,7 cm; Inv. št. 8653
129. Fragment rahlo vglobljenega dna srednje velike posode iz rjavo žgane gline. Vel. fragm. 4,9 × 6,1 cm; Inv. št. 8654
130. Fragment zgornjega dela velikega lonca z navzven zavihanim polkrožnim ustjem iz svetlo rjavo žgane gline. Na vratu so kratki poševni vrezi. Vel. fragm. 6,2 × 3,6 cm; Inv. št. 8655 (T. 4, 10)
131. Fragment navzven zavihanega ustja srednje velikega lonca iz rjavkasto žgane gline. Vel. fragm. 5,2 × 3,1 cm; Inv. št. 8656
132. Fragment ostenja večje posode iz rjavo-sivo žgane gline. Ostenje je kanelirano in je na njem vrezana valovnica. Vel. fragm. 4,7 × 4,6 cm; Inv. št. 8657
133. Štirje fragmenti ostenja večje posode iz rjavkasto žgane gline. Površina je kanelirana. Vel. fragm. od 4,6 × 4,1 cm do 4,4 × 4,6 cm; Inv. št. 8658
134. Pet fragmentov ostenja večje posode iz rjavo-sivo žgane gline. Vel. fragm. od 6,5 × 6,5 cm do 4,4 × 5,3 cm; Inv. št. 8659

ob zahodni steni vkopa:

135. Fragment temno sivo žgane bikonične posode. Na obodu sta vrezani valovnici. Vel. fragm. od 6,0 × 8,2 cm do 3,2 × 2,5 cm; Inv. št. 6379 (T. 4, 22)
136. Dva fragmenta temno sivo žgane posode. Na fragmentih je vrezana valovnica. Vel. fragm. 5,4 × 5,8 cm in 5,6 × 5,6 cm; Inv. št. 6380 (T. 4, 21)
137. Fragment zgornjega dela manjšega lonca z navzven zavihanim ustjem. Na ramenu posode sta vrezani valovnici. Vel. fragm. 3,5 × 5,0 cm; Inv. št. 6381 (T. 4, 20)
138. Fragment lampica-lojenke iz rjavkasto-sivo žgane gline. Vel. fragm. 8,5 × 3,6 cm; Inv. št. 6382 (T. 4, 19)

na dnu vkopa:

139. Lonec iz rjavkasto-rdeče žgane gline z ravnim dnom, rahlo odebeljenim navzven zavihanim ustjem in močno zaobljenim največjim obodom. V. 13,5 cm; pr. u. 12,5 cm; pr. d. 9,2 cm; n. pr. 15,6 cm; Inv. št. 6378 (T. 4, 23)

Opis kovinskih predmetov

nad jamo:

1. Fragment spodnjega dela železne podkve. Vel. fragm. 5,1 cm; Inv. št. 2525 (T. 1, 2)
2. Fragmentiran železen žebelj s pahljačasto glavico. D. 6,4 cm; Inv. št. 2526 (T. 1, 1)
3. Železen ukrivljen žebelj brez glavice, kvadratnega preseka. D. 9,3 cm; Inv. št. 2527 (T. 1, 3)
4. Železen žebelj s pahljačo glavico, pravokotnega preseka. D. 9,7 cm; Inv. št. 2528 (T. 1, 4)
5. Železen žebelj z enostransko glavico, pravokotnega preseka. D. 6,1 cm; Inv. št. 2529 (T. 1, 5)
6. Železen ključ z okroglo zanko in brado z dvema zareza na spodnjem in eno na zgornjem robu. D. 11,7 cm; Inv. št. 2530 (T. 1, 6)
7. Železen žebelj s pahljačo glavico, pravokotnega preseka. D. 4,8 cm; Inv. št. 2639 (T. 1, 10)
8. Železen žebelj pravokotnega preseka, z mnogokotno glavico. D. 5,0 cm; Inv. št. 2640 (T. 1, 11)

9. Fragment majhne železne podkve. D. 9,2 cm; Inv. št. 2641 (T. 1, 9)
10. Železen žebelj kvadratatega preseka, s kvadratasto glavico. D. 8,5 cm; Inv. št. 2642 (T. 1, 13)
11. Fragmentiran železen okov, na eni strani upognjen. D. 8,4 cm; Inv. št. 2643 (T. 1, 12)

srednji del vkopa:

12. Železen podolgovat okov z dvema trnastima zakovicama. D. 11,0 cm; Inv. št. 2531 (T. 1, 18)
13. Železen ukrivljen žebelj s pravokotno glavico, pravokotnega preseka. D. 6,0 cm; Inv. št. 2532 (T. 1, 20)
14. Železen ukrivljen žebelj brez glavice. D. 3,7 cm; Inv. št. 2533 (T. 1, 15)
15. Zanka zelenega okova. D. 3,6 cm; Inv. št. 2534 (T. 1, 19)
16. Železen žebelj, pravokotnega preseka, z deltoidasto glavico. D. 5,0 cm; Inv. št. 2645 (T. 1, 17)
17. Močno ukrivljen železen žebelj z odlomljeno glavico. D. 3,6 cm; Inv. št. 2646 (T. 1, 16)
18. Železen žebelj, kvadratatega preseka, s poškodovano glavico. D. 8,2 cm; Inv. št. 2647 (T. 1, 22)
19. Železen žebelj pravokotnega preseka, s trikotno glavico. Vel. fragm. 7,0 cm; Inv. št. 2648 (T. 1, 21)

spodnji del vkopa:

20. Polkrožna zanka z ovalnim presekom. Pr. 5,0 cm; Inv. št. 2536 (T. 2, 2)
21. Železen podkovski žebelj. D. 4,5 cm; Inv. št. 2537 (T. 2, 4)
22. Železne klešče z ovalno čeljustjo. Ena ročica je votla, druga spodaj polkrožno razširjena. D. 13,0 cm; pr. čeljusti 3,0 cm; Inv. št. 2538 (T. 2, 1)
23. Železna polkrožna zanka, okroglega preseka. Pr. 4,5 cm; Inv. št. 2539 (T. 2, 6)
24. Fragment podkovskega železnega žeblja s trombasto glavico. D. 3,4 cm; Inv. št. 2540 (T. 2, 7)
25. Železna žica pravokotnega preseka. D. 7,0 cm; Inv. št. 2541 (T. 2, 8)
26. Železen žebelj kvadratnega preseka, s pravokotno glavico. Vel. fragm. 10,2 cm; Inv. št. 2649 (T. 2, 9)
27. Železen žebelj z okroglo zanko in pravokotno brado. D. 8,7 cm; Inv. št. 2650 (T. 2, 11)
28. Fragment spodnjega dela železne podkve. D. fragm. 5,4 cm; Inv. št. 2651 (T. 2, 12)
29. Fragmentiran železen nož. D. 8,7 cm; Inv. št. 2652 (T. 2, 10)
30. Železen podkovski žebelj s kroglasto glavico. D. 3,3 cm; Inv. št. 2654 (T. 2, 5)
31. Fragment železnega okova, z eno upognjeno konico. D. 7,2 cm; Inv. št. 2656 (T. 2, 16)
32. Železna podkev. D. 12,4 cm; Inv. št. 2657 (T. 2, 15)
33. Železen žebelj, kvadratnega preseka, z majhno pravokotno glavico. D. 6,5 cm; Inv. št. 2659 (T. 2, 18)

Opis drugih predmetov

nad jamo:

1. Fragment posodice iz rumenkastega stekla. Vel. fragm. 3,5 × 2,0 cm; Inv. št. 2636 (T. 1, 8)
2. Fragmentiran stožčast izrastek iz rumenkastega stekla. Vel. fragm. 2,8 cm; Inv. št. 2638 (T. 1, 8)
3. Fragment brusnega kamna ovalnega preseka. Vel. fragm. 4,7 × 3,2 cm; Inv. št. 2637 (T. 1, 7)
4. Prelomljen brusni kamen pravokotnega preseka. V. 20,0 cm; Inv. št. 2644 (T. 2, 14)

spodnji del vkopa:

5. Fragment posode iz prozornega stekla s temno modrim polkrožnim izrastkom. Vel. fragm. 3,3 × 2,5 cm; Inv. št. 2653 (T. 2, 13)
6. Fragment posode iz belkastega stekla. Vel. fragm. 1,9 × 2,7 cm; Inv. št. 2655 (T. 2, 14)
7. Fragment brusnega kamna pravokotnega preseka. D. fragm. 6,1 cm; Inv. št. 2535 (T. 2, 3)
8. Brusni kamen, nepravilno pravokotnega preseka. D. 11,0 cm; Inv. št. 2658 (T. 2, 17)
9. Fragment brusnega kamna, ovalnega preseka. D. 11,7 cm; Inv. št. 2539 a

Zusammenfassung

ERDWOHNGRUBE AUS OTOK (GUTENWERTH) BEI DOBRAVA

Vida Stare

1975 begann man in Otok (Gutenwerth) bei Dobrava den westlichen Teil der Ausgrabungsfläche 2 im zentralen Teil der Gesamtfläche von Otok aufzudecken. Hier sind wir in der Tiefe des Planums 4 (bis zu 1,20 m unterhalb der Gehfläche) auf eine 20–30 cm dicke Schicht des Schwemmguts gestoßen. Nach dem Abtragen dieses geologisch dokumentierten Schwemmguts aus dem 11. Jh. wurde deutlich, daß wir es mit einem eingegrabenen Objekt zu tun hatten, dessen Form sich in die Tiefe mehrfach veränderte. Die Eintiefung selbst sowie die Funde darin ließen auf eine eingegrabene Wohnstätte, auf eine Erdwohngrube schließen.

Die Ausgrabungen wurden in den Jahren 1975 bis 1980 durchgeführt. Die langjährigen Ausgrabungsarbeiten sowie die Mikrodokumentation in der Wohngrube selbst ergaben, daß die Grube eine längere Zeit hindurch benutzt wurde. Vor der Überschwemmung im 11. Jh. hatte sie 2 oder

3 Entwicklungsstufen. Ihre Form wechselte von der ältesten, unregelmäßigen Ovalform bis zu der jüngsten dreieckigen. Die Wände der ältesten Eintiefung waren vertikal, später leicht nach innen gebogen. Die Wände der älteren Erdwohngrube waren mit doppeltem Holzflechtwerk belegt, was im nordöstlichen Teil der Nordwand erhalten ist. Auf dem Boden der Grube war eine bis zu 25 cm hohe Laubschicht aufgetragen. An der Ostwand der Wohngrube befand sich eine Feuerstelle. Ebenso eine an der Nordostecke vor dem Eingang in die Wohngrube wird in einer späteren Phase zur Wohngrube gehört haben. An der südöstlichen Seite befand sich eine ungleichmäßig runde Eintiefung, 2,20 × 2,50 m groß, die ein Bestandteil der Grube war. Rund um die Vertiefung für die Wohngrube sind größere und kleinere Löcher für Holzpfähle zu finden, was von einem hölzernen Überbau mit eventuellem Satteldach zeugt. In der ältesten Phase hatte die Erdwohngrube etwa folgende Maße: 4,00 × 3,00 m. Im Raum der Vertiefung sowie in der Erdwohngrube selbst fanden wir Eisen- und andere Gegenstände (Inv. Nr. G-2525-2541 und 2636-2659 : T.1, 1-22 und T.2, 1-18) sowie 500 Keramikfragmente. Davon wurden 139 inventarisiert (Inv. Nr. G-6377-6383, G-8583-8659 und 10218-10272 : T.3, 1-22 und T.4, 1-23). Nichtinventarisierte Stücke wurden vor allem als Beweis dafür aufgehoben, daß die Grube zu einem gewissen Zeitpunkt mit Abfallmaterial zugeschüttet war.

Wichtig ist das Verhältnis der Erdwohngrube zu anderen Bauten in diesem Teil der Ausgrabungsfläche 2. Der obere Rand der Wohngrube befand sich in der Höhe der Gehfläche des Horizontes der Holzbauten (12. Jh.), die nordöstlich und östlich, zum Teil aber auch an der Südseite der Grube nebeneinander aufgereiht waren. In der Zeit wird man die Wohngrube wohl zugeschüttet haben, sind doch oberhalb der zugeschütteten Eintiefung Keramik und ein Schlüssel mit gegliedertem Bart aus dem 14. Jh. zu finden.

Vor allem müßte man Überlegungen über ursprüngliche Phase der Wohngrube vor der Überschwemmung im 11. Jh. anstellen. Ihre Entstehungszeit ist schwer zu bestimmen, und dann müßte sie mindestens 2 oder 3 Entwicklungsstufen haben. Sie diene als menschliche Behausung, eingegraben war sie 60-100 cm unter der angeschwemmten Schicht, die ihrerseits 20-25 cm dick war. Die Grube war 40-80 cm tief, wobei vermerkt werden muß, daß man ihren Boden im mittleren Teil wegen des zu hohen Grundwasserstands nicht aufdecken konnte. In der Grube wurden verschiedene kleinere Gegenstände (T.2, 1-18), Keramikfragmente (T.4: 19-22) und ein unbeschädigter Topf (T.4: 23) gefunden.

Das Fundgut und die Mikrodokumentation der Eintiefung selbst haben gezeigt, daß sie auch in der Zeit nach der Überschwemmung existiert haben. Sie hatte wahrscheinlich 2-3 Entwicklungsstufen. Es kann jedoch nicht behauptet werden, daß sie immer als menschliche Behausung gedient hat.

Für die zeitliche Einordnung der Vertiefung für die Erdwohngrube stehen uns zwei Elemente zur Verfügung. Vornehmlich die geologisch bezeugte Überschwemmung im 11. Jh. und die Angabe über die Zuschüttung der Vertiefung, wo Keramik aus dem 13. und 14. Jh. gefunden wurde.

Die älteste Wohngrube aus der Zeit vor der überschwemmung im 11. Jh. haben wir als slawisch eingestuft, was heißt, daß wir damit auf dem Gebiet des heutigen Slowenien die erste bisher bekannte Erdwohngrube aus bereits slawischer Zeit entdeckt haben. Entsprechende Analogien sind in osteuropäischen Raum zu finden, der von Rußland über Rumänien, Tschechei, Slowakei, Bulgarien und das ehemalige Jugoslawien reicht, wo solche Wohnstätten in Bosnien gefunden worden sind. Durch die Entdeckung der Erdgrube in Otok gehört nun auch Slowenien diesem Raum an.⁴

Zur zeitlichen Bestimmung des Metall-, Keramik- und anderen Fundguts aus der Erdwohngrube in Otok bedienen wir uns der chronologischen Horizonte¹¹ (erster Horizont – spätes 15. Jahrhundert, zweiter Horizont – die letzten Phasen der gemauerten Häuser – 15. und 14. Jahrhundert, dritter Horizont – die ersten gemauerten Häuser des 13. und teilweise des 12. Jhs., vierter Horizont – Blockhäuser des 12. und des beginnenden 13. Jhs., fünfter Horizont – mit der Phase der Holzbauten mit Satteldach im 12. Jh. und sechster Horizont mit Erdwohngruben im 10. und 11. Jh.). Diese Abfolge der einzelnen Horizonte hilft nur bei dem Versuch einer absoluten zeitlichen Bestimmung der materiellen Kultur des hohen und späten Mittelalters. Zu einer zuverlässigen absoluten Datierung der einzelnen Funde als Ganzes aber fehlen absolut datierte Siedlungskomplexe jener Zeit im engeren mitteleuropäischen Raum. Eine zeitliche Bestimmung des Materials aufgrund einiger einzelner Analogien würde nicht zum gewünschten Ergebnis führen. Damit wird man noch warten müssen, bis uns weitere Ausgrabungsarbeiten in Otok vielleicht neue Anhaltspunkte für eine absolute Datierung der einzelnen Horizonte und der darin gefundenen Gegenstände liefern könnten.¹²

Erwähnt seien noch unsere Überlegungen über eine Rekonstruktion des Überbaus der Wohngrube in der älteren und der jüngeren Phase. Die Reste einer Wand aus doppeltem Flechtwerk an der westlichen Seite der Nordwand der älteren Eintiefung mußten wohl ein Satteldach tragen. Vermutungen über dessen Form konnten aufgrund der Vergleiche mit anderen Fundorten, z.B. aus Orašič (10.-12. Jh.) angestellt werden.¹³

Verwickelter ist die Frage des Überbaus und der Form der Dachkonstruktion bei der jüngeren Phase der Wohngrube, für den keinerlei Angaben über dessen Wände vorliegen. Am oberen Rand der Eintiefung gibt es zwar an der Ost- und Nordseite bis zu 60 cm tiefe Eingrabungen für Pfähle und Stützpfeiler des eventuellen Überbaus. Beim Überbau mußte vor allem berücksichtigt werden, wozu die Eintiefung gedient haben kann, zum Wohnen oder vielleicht zu handwerklichen Zwecken. Zu den Annahme verleitet eine äußere gemauerte Feuerstelle am Eingang zur Wohngrube. Falls hier Schmiedetätigkeit ausgeübt wurde, dann war der Raum um die Grube herum vielleicht offen und mit Pfeilern gestützt.

Für eine solche Wohngrubenform kenne ich bis jetzt noch keine Analogie. Außer vielleicht die nierenförmigen Gruben an der Fundstelle »Jazbine« in Balkovci bei Bjeljina, von denen I. Čremošnik meint, sie hätten in der Zeit zwischen dem 11. und 16. Jh. zur Verarbeitung von Metall gedient und einen offenen Außenraum gehabt.¹⁴ In Anbetracht der Eisenverarbeitung, die wir in Otok bereits in der Zeit vor dem 13. Jh. antreffen¹⁵, könnte eine solche Tätigkeit auch für den Raum der Wohngrube angenommen werden.

Unsere Schlußgedanken über die Erdwohngrube in Otok bei Dobrava können wir in einigen wichtigen Feststellungen zusammenfassen:

1. Von größtem Gewicht ist die Tatsache, daß sich die Wohngrube in diesem Teil Sloweniens befindet und sich so den slawischen eingegrabenen Wohnobjekten des 10. bis 15. Jhs. im weiteren osteuropäischen Raum anschließt.
2. Eingegraben wurde sie in der Zeit vor dem 11. Jh. und hatte 2 oder 3 Entwicklungsstufen. Sie diente als Behausung für Menschen.
3. In der Zeit nach dem 11. Jh. bis zum 14. Jh. hatte sie mindestens noch zwei Entwicklungsstufen und diente vielleicht für handwerkliche Tätigkeit.
4. Endgültig zugeschüttet wurde sie im 14. Jh., wofür die Keramik und der Schlüssel mit gegliedertem Bart sprechen, die oberhalb der ehemaligen Eintiefung lagen.
5. Gefüllt wurde sie mit Keramikschutt aus dem 13.–14. Jh.
6. Wahrscheinlich ist sie Teil einer durch die Überschwemmung zerstörten slawischen Siedlung. Die Bewohner dieser Siedlung befaßten sich mit der Bearbeitung von Leder und Eisen, Spuren dieser Tätigkeit sind im südlichen Teil der Ausgrabungsstätte in Otok zu finden.

Das sind einige der wichtigsten Feststellungen, die die Forschungsarbeiten an dem für unsere Geschichte so bedeutenden eingegrabenen Objekt erbracht haben. Dabei stellen sich noch andere für das Bestehen der slawischen Siedlung in Otok bedeutende Fragen. Eine Antwort darauf wird jedoch erst möglich sein, wenn die Forschungsarbeiten in Otok fortgeführt werden.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ sta letos spet izšla dva zvezka in sicer št. 1–4 letnika 14/1960 in št. 3–4 letnika 28/1974. To sta že 28. in 29. ponatisnjeni zvezek, tako da bodo v kratkem na voljo vse številke ZČ.

Tematika zvezka iz 1960 sega od neolitika do časa med obema vojnoma. Josip Korošec piše o neolitu na Krasu in v Slovenskem primorju, Bogo Grafenauer o zgodnjefevdalni družbeni strukturi jugoslovanskih narodov, Nada Klaič o Neretljanski krajini v srednjem veku ter Jože Šorn o kartelizaciji industrije kleja v prvi Jugoslaviji. Milko Kos je avtor dveh krajših prispevkov o slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in zgornjem Koroškem ter v Halozah v 15. stoletju. Cena zvezka je 840 SIT.

Zvezek iz 1974 vsebuje razprave Ignacija Vojeta o dubrovniških trgovcih na Balkanu v drugi polovici XV. stoletja, Antona Svetine o zgodovini Pliberka in okolice, Vasilija Melika o slovenski politiki v drugi polovici sedemdesetih let XIX. stoletja, Avgušтина Malleja o politiki na Koroškem v tem času. Vlado Valenčič piše o etnični strukturi Ljubljane po štetju iz 1880, Vera Kržišnik-Bukič o Mihajlu Rostoharju in »Napredni misli« in Tone Zorn o kulturni avtonomiji za Koroške Slovence in nemški manjšini med obema vojnoma. Cena zvezka je 720 SIT.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/150-001 int. 210. Seznam je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo 25%, študenti pa 50% popusta. Ponatise lahko naročite po dodatno znižani prednaročniški ceni.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

»Oglejmo si zdaj, za razsvetlitev vprašanja bitke pri Ljubljani, pregledno vsebino pripovedovanja dogodkov do bitke pri Augsburgu 955 pri Anonymu, Kézi in Kroniki iz XIV. stoletja, pa zraven še naznačimo vesti, ki jih podaja o Madžarih Regino, glavni vir Gesta Ungarorum za dobo navalov.«

(Vasilij Melik, Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov, ZČ 6–7/1952–1953, str. 209)

. . . pred tremi desetletji?

»V desetih dneh med beograjskim pučem 27. marca in napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 se Kočevjarji niso odzivali vpoklicem pod orožje, temveč so izvedli pripravno stanje svojih šturmov. Ti udarni oddelki nacistične stranke na Kočevskem so v Kočevju in ostalih kočevskih naseljih postavili lastne straže, njihove diverzantske skupine pa so začele s sabotažnimi akcijami. Po 6. aprilu 1941 so se že pomnožile.«

(Janko Jarc, Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni, ZČ 17/1963, str. 53)

. . . pred dvema desetletjema?

»Gotovo sto godina historiografija je bila upućena na svojevrstnu izvornu gradnjo o hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni 1573. koja je dosta jednostrano osvetljavala taj veliki zajednički pokret hrvatskih i slovenskih seljaka. Naime, historičari nisu raspolagali ni jednim izvornim tekstom samih pobunjenika, a o namjerama se saznavalo tek iz istražnih spisa – i to u njemačkom prijevodu!«

(Nada Klaić, Neki novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572–1573 god., ZČ 27/1973, št. 3–4, str. 219)

. . . pred desetletjem?

»Med 29. julijem in 20. decembrom 1878 so avstroogrške čete po sklepu berlinskega kongresa (od 13. junija do 13. julija 1878) zasedle Bosno in Hercegovino in tako končale skoraj 400-letno turško vladavino v teh dveh pokrajinah. Avstroogrška okupacija pomeni začetek nove etape v bosensko-hercegovski zgodovini, ki jo je konec leta 1918 končala ustanovitev nove jugoslovanske države.«

(Martin Grum, Društvo sarajevskih Slovencev (1897–1918), ZČ 37/1983, št. 1–2, str. 79)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Olga Janša Zorn

HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO (6. nadaljevanje*)

VIII. MESEČNI SESTANKI

9. 1. 1862¹⁴⁴ je tajnik Dimitz predaval o Dizmovi kroniki in o članih Dizmove bratovščine. Bratovščino so ustanovili 1688 na predlog upravnika idrijskega rudnika Künpacha, ki je v njej vpisan kot prvi. Zadnji vpisani akademik je bil grof Blagay. Dimitz navaja 26 članov bratovščine z glavnimi življenjepisnimi podatki. Leta 1862 je delo bilo še v posesti družine Erberg v Dolu.¹⁴⁵ O njem je pisal dr. V. F. Klun,¹⁴⁶ kasneje pa Radič v *Blätter aus Krain* (1864). Zaradi upodobitve grbov je kronika do danes zanimala zlasti umetnostne zgodovinarje in je v novejši literaturi obdelana predvsem s tega vidika.¹⁴⁷ Radič je predaval o rokopisu Avguštineve *De civitate Dei* iz nekdanjega samostana v Bistri (prepis iz leta 1347). Poudaril je, da so bili samostani središče kulturnega življenja, in obžaloval, da jih je Jožef II. razpustil. Kranjska je bila v preteklih stoletjih vedno povezana s splošnim kulturnim razvojem civilizirane Evrope.

6. 2. 1862¹⁴⁸ je govoril ravnatelj Nečasek o leta 1792 na ljubljanskem liceju organiziranem študijskem konsesu. V gimnazijskih aktih je našel zanimivo predavanje profesorja in bibliotekarja Wildeja, datirano s 5. avgustom 1792 (o glavnih smereh javnega pouka, o normalkah, o gimnaziji, o filozofskem študiju ipd.). Po predavanju je tajnik Dimitz zelo obžaloval Nečaskov odhod v Prago. Peter Radič je navzočim sporočil, da je dobil zagotovilo od univerze v Freiburgu, da se tam nahajajo pisma Tomaža Dolinarja profesorju Engelbrechtu Klüpflu. Potem je prebral iz svojega pravkar na Dunaju objavljenega dela Herbart VIII von Auersperg nekaj o kmečkem uporu 1573. Naslonil se je na dokumente v deželnem arhivu. Končno je še H. Costa predstavil dvoje zanimivosti: najprej na podlagi arhivskega gradiva spopad med ljubljanskimi meščani in vojsko v 17. stoletju, nato pa o zgodovini dvobojev v 17. stoletju s posebnimi ozirom na Kranjsko.

7. 8. 1862¹⁴⁹ se je mesečni sestanek pričel s spominskim govorom H. Coste ob smrti deželnega predsednika Karla Ulepiča, častnega člana društva. Nato je spregovoril še o Radičevem prvem (in edinem) snopiču priročniku *Geschichte Krains* (1862) in ponovno omenil dolgoletno željo po zgodovini Kranjske, češ da od Vodnik-Richterjevega priročnika dalje ni nič primernega zlasti za šolsko mladino, čeprav sta Klun in Hicinger svoj čas (1856) sprejela obvezo napisati tak priročnik. E. H. Costa je ocenil delo L. Bechstein, *Deutsches Museum für Geschichte, Literatur, Kunst un Alterthumsforschung* (Leipzig 1862, 352 str.), kjer peto poglavje obravnava zgodovino reformacije na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem v letih 1582–1583. S tem je ponovno opozoril na zgodovino reformacije v notranjeavstrijskih deželah. Spregovoril je še o razširjenosti slovanskih bivališč v najstarejših časih v srednji Evropi, po razpravi, ki jo je napisal nemški zgodovinar dr. G. Landau o raziskavah v Turingiji in vzhodni Frankovski.

11. 9. 1862¹⁵⁰ je H. Costa prebral razpravo K zgodovini trgovanja s soljo na Kranjskem,¹⁵¹ s podatki po starejši literaturi in arhivskem gradivu od 13. do konca 18. stoletja.

* Prvih pet nadaljevanj razprave je bilo objavljenih v ZČ 45/1991, št. 2, str. 217–238; ZČ 45/1991, št. 3, str. 393–410; ZČ 45/1991, št. 4, str. 581–593; ZČ 46/1992, št. 1, str. 41–64 in ZČ 46/1992, št. 4, str. 457–468.

¹⁴⁴ MHK 1862, str. 4–8.

¹⁴⁵ Danes v Arhivu Slovenije.

¹⁴⁶ V. F. Klun v MHK 1852, str. 27–28.

¹⁴⁷ Polonca Vrhunc: Simon Tadej Volbenk Grahovar. Zbornik za umetnostno zgodovino 1970, str. 107–132; tam so tudi drugi bibliografski podatki.

¹⁴⁸ MHK 1862, str. 12–15.

¹⁴⁹ MHK 1862, str. 55–60.

¹⁵⁰ MHK 1862, str. 71–76.

¹⁵¹ Celotna razprava je ponatisnjena v rubriki Mesečni sestanki, MHK 1862, str. 71–73.

Dimitz je govoril o kulturnozgodovinskih drobcih iz deželnosodnih in kriminalnih protokolov gospostva Loka v letih 1625–1689. Franc Ksaver Ignac Jakob Jodok Taufferer, rojen 1736 v Višnji Gori, umrl kot prošt samostana Vorau na Štajerskem,¹⁵² brat zadnjega stiškega opata, je bil opisan v Radičevem sestavku. Ob koncu je dr. E. H. Costa spregovoril še o tretjem delu razprave štajerskega zgodovinarja Franca Ilwofa o turških vpadih na Štajersko, objavljeni v glasilu Historičnega društva za Štajersko.¹⁵³

3. 10. 1862¹⁵⁴ je H. Costa obujal spomine na prizadevanja za slovensko leksikografijo. Spominjal se je svojih študijskih let v Gradcu in tega, kako je na pobudo profesorja Kolomana Kvasa pričel sestavljati slovar z naslonitvijo na Megiserja, Pohlina, Jarnika idr., od slovnice pa sta mu dobro služili zlasti Pohlina in Kopitarjeva. Zapreke so se pojavile zaradi različnih slovanskih črkopisov, zato je sestavil primerjalne tabele s tedaj obstoječimi slovanskimi znaki za črke. Sredi tega študija pa je sprejel službo na Dolenjskem. Za njim se je dela lotil Anton Murko in ga tudi dokončal. Costa omenja, da ga je Murko prav v zvezi s tem delom obiskal v spremstvu Miklošiča v Novem mestu in da mu je ob slovesu napisal v album (v bohoričici): »Slava bode spet slovela,

ki Slovencom da ime.
Po deželah se raznesla,
perdobila češčenje.«

Miklošič pa je napisal geslo: »*Nil non pro patria lingua!*«

Sledilo je predavanje mladega Jurija Kozine o zgodovini pleterskega samostana (nekaj gradiva zanjo je našel v dunajskem dvornem arhivu). P. Radič je govoril o svojih arheoloških odkritjih na ruševinah gradu Friedrichstein.¹⁵⁵

6. 11. 1862¹⁵⁶ E. H. Costa je predstavil takrat izšlo delo August Potthast, *Bibliotheca historica mediaevi, Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters von 375–1500* (I. del, Berlin 1862). Hvalil je tudi Sybelov¹⁵⁷ *Historische Zeitschrift* in v Göttingenu izhajajočo *Bibliotheca historico-geografica*. Prvikrat se je na mesečnem sestanku s predavanjem predstavil suplent Alfons Müllner, govoril je o rimskih napisih in o srednjeveškem nagrobniku na pokopališču v Stari Loki. P. Radič je govoril o biblioteki knezov Auerpergov v Ljubljani. Opisal je njeno notranjo ureditev in naštel nekaj pomembnejših rokopisov, tiskov in inkunabul.¹⁵⁸ To predavanje je vzbudilo napeto diskusijo o arhivih in H. Costa je opozoril na nedavno prodajo arhivalij kot makulature. Društvenemu tajniku so naročili, naj se obrne na deželno vlado in skuša doseči, da se taki dogodki preprečijo in da bi bilo pridobivanje arhivalij pridržano Historičnemu društvu. Ing. Leinmüller je govoril o rimskem votivnem kamnu, najdenem v kostanjeviškem okraju in o neki numizmatični najdbi iz Trsta.

4. 12. 1862¹⁵⁹ je E. H. Costa spregovoril o rokopisu Matije Čopa o slovenski literarni zgodovini. Costa je bil namreč lastnik tega rokopisa, ki je bil kupljen iz Čopove zapuščine.¹⁶⁰ Žal je bilo mnogo tega, kar sta zbrala Henrik in Etbin Costa prodano v tujino.¹⁶¹ Tako sta Klun in Costa, ki sta imela velike zasluge za zbiranje arhivskega in knjižnega gradiva, prvi zaradi nenadnega odhoda iz Ljubljane, drugi zaradi hitre smrti, prepustila svojo bogato zapuščino usodi. Za Costovo zapuščino vsaj vemo, kam je šla (razen dnevnikov), medtem ko za Klunovo ne vemo ničesar.

P. Radič je govoril o kranjskem stanovskem arhivu in registraturi. Posebej je poudaril potrebo izdelave arhivskega repertorija in opozoril na svojo brošuro o sedanjem deželnem

¹⁵² Glej SBL, 12. zv., str. 17.

¹⁵³ MHVSt 1862 (11. letnik).

¹⁵⁴ MHK 1862, str. 81–84.

¹⁵⁵ MHK 1862, str. 84.

¹⁵⁶ MHK 1862, str. 93–98.

¹⁵⁷ H. Sybel (1817–1895) je bil Rankejev učenec, profesor v raznih nemških mestih, od 1875 dalje direktor pruskega državnega arhiva, ustanovitelj *Historische Zeitschrift* (1859), ki je izhajal v Münchnu.

¹⁵⁸ MHK 1862, str. 95–97.

¹⁵⁹ MHK 1862, str. 112.

¹⁶⁰ V zvezi s tem rokopisom piše Janko Kos v knjigi o Matiji Čopu (*Znamenini Slovenci*) na strani 138: »Precej let po smrti bodo rokopis prodali na dražbi; kupila ga je ruska vlada, zdaj je menda v Leningradu.« Nikičev ne omenja, da je rokopis najprej kupil Costa in da je s prodajo Costove zapuščine prišel v Leningrad.

¹⁶¹ Glej S. Granda: Usoda zapuščine Henrika in Etbina Henrika Coste. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, str. 95–102.

arhivu, ki je pravkar izšla.¹⁶² Nameraval je ponuditi deželnemu zboru praktičen predlog o reorganizaciji arhiva. Na seji ravnateljstva društva 29. novembra 1862 so namreč že razpravljali o predlogu H. Coste glede ustanovitve deželnega arhiva. Ob koncu sestanka je tajnik podal poročilo H. Freyerja iz Trsta o usodi stanovskega arhiva med francosko okupacijo. Tedaj je bil arhiv shranjen v vlažnih kletnih prostorih šolske zgradbe. Po odhodu Francozov so arhiv dvignili, vendar je bil zelo poškodovan.

Skupaj se je v letu 1862 zvrstilo sedem mesečnih sestankov (poleg občnega zbora), na vsakem so bila povprečno tri predavanja. Nastopilo je devet predavateljev, največkrat H. Costa in P. Radič, in sicer kar po petkrat. Po številu predavanj sledi nato E. H. Costa (4), tajnik Dimitz (2), nato pa še Nečasek, Kozina, Müllner, Leinmüller in Freyer (1). Značilna je izrazita usmerjenost predavanj v problematiko arhivskih virov in arhivov nasploh. Na drugem mestu so ocene in poročila o novejši historični literaturi, nekaj malega je še s področja arheologije in zgodovine šolstva.

15. 1. 1863¹⁶³ je govoril H. Costa o slovanskih apostolih Cirilu in Metodu ter njihovih zvezah s Kranjsko. Citiral je delo J. A. Ginzla iz leta 1857, naslonil pa se je tudi na starejše pisce: Schönlebna, Valvasorja, Vodnika, Janischa in Hicingerja. Predvsem zadnji je trdil, da se je vpliv slovanskih apostolov čutil tudi na Kranjskem in da so v hrvaških deželah bili poskusi uvajanja slovanske maše, da je v Primorju in Dalmaciji še danes nekaj rimokatolikov, ki imajo slovansko mašo. Dimitz je navzoče seznanil z rokopisom (last Historičnega društva), ki je v njem Leopold Lieber opisal meje Kranjske v začetku osemdesetih let 18. stoletja.

5. 2. 1863¹⁶⁴ je govoril Dimitz o zgodovinskih noticah iz arhiva deželnega sodišča v Ljubljani in pokazal, da se na podlagi arhivskih virov lahko osvetlijo personalne zadeve, pa tudi posestne razmere plemstva, privilegiji mest, samostanov itd. Že takoj naslednji mesec so Mittheilungen pričele objavljati izvlečke iz tega arhiva. Ing. Leinmüller je prebral svojo razpravo o novcih in oznakah prometnih poti ter trgovini v starem veku. Daljši povzetek predavanja je v poročilu o mesečnem sestanku.

5. 3. 1863¹⁶⁵ je Leinmüller predaval o nekem antičnem votivnem kamnu. E. H. Costa je prikazal delo društvenega člana, profesorja državnih znanosti v Innsbrucku dr. H. J. Bidermanna o starih Rusinih (Ukrajincih), njihovih bivališčih ter zgodovini, ki je tedaj izšlo (1862) in ga je Costa ocenjeval kot velik prispevek k etnografiji Avstrije.

9. 4. 1863¹⁶⁶ je novi ravnatelj društva H. Costa v svojem govoru obžaloval, da na Kranjskem, če izvzamemo Radičevo delo o Herbartu Auerspergu in Vodnikov album, nimamo nobenega večjega zgodovinskega dela, ampak le redke brošure. Pred kratkim je v »zunanjih časopisih« pisalo o našem društvu z očitki ravnateljstvu, da je premalo storilo.¹⁶⁷ Costa je menil, da morajo sicer res predvsem odborniki skrbeti za razcvet društva in dosego ciljev, da pa se vse krivde ne sme prevaliti le nanje, ker so bile tudi druge ovire, npr. denarne, saj društvo nima na razpolago nobenih drugih finančnih sredstev razen članarine. Kritiziral je položaj zgodovine na sploh (zlasti domovinske v šolah) in rekel: »Skušnje nas učijo, da zgodovinsko izobraženim moške zastopajo javne interese v parlamentu in drugod popolnoma drugače in bolj utemeljeno.« Potem je pozdravil zgodovinska spisa, ki sta ju v zadnjem času objavila Elze (o superintendentih na Kranjskem v 16. stoletju)¹⁶⁸ in dr. Keesbacher,¹⁶⁹ čeprav nista Kranjca, in spregovoril še o obsežnem anonimnem delu v oktavnem formatu z litografijami, o dohodkih cerkvenih nadarbin.¹⁷⁰ Costa je društvu podaril nekaj rokopisov iz 17. in 18. stoletja, ki jih je na sestanku tudi predstavil. Društveni tajnik Dimitz se je spomnil pravkar umrlega Petra Chlumezkyja, dopisnega člana društva, svetnika moravskega deželnega namestništva, ki je imel v preteklosti velike zasluge za varstvo arhivskega gradiva in za zgodovino

¹⁶² Ni jasno, na katero brošuro misli.

¹⁶³ MHK 1863, str. 13.

¹⁶⁴ MHK 1863, str. 13–15.

¹⁶⁵ MHK 1863, str. 21.

¹⁶⁶ MHK 1863, str. 21–24.

¹⁶⁷ Ni jasno, v katerih časopisih so bili ti očitki.

¹⁶⁸ Oceno dela je objavil Radič v Blätter aus Krain 25. 2. 1862.

¹⁶⁹ O filharmonični družbi.

¹⁷⁰ Sammlung des Local-Einkommens von sämtlichen geistlichen Pfründen Krains. 1861, 160 str.

Moravske ter so ga *Mittheilungen* že prej večkrat zelo hvalile. Dimitz je še povedal, da je društvo dobilo od dopisnega člana Kandlerja, zaslužnega tržaškega zgodovinarja več zgodovinskih del in predstavil vsebino *Storia del Consilio dei Patrizi di Trieste 1382–1809 con documenti* (Trst 1858). Očrtal je pomen tega dela tako za zgodovino Trsta kot za njegovo kranjsko zaledje.

13. 8. 1863¹⁷¹ je podal Dimitz na podlagi linstinskega gradiva zgodovino strelstva na Kranjskem. Že pred njim se je Radič ukvarjal z zgodovino strelskega društva.¹⁷² Dimitz je svoje izsledke objavil kar v obliki daljšega poročila o mesečnem sestanku. Razprav na to temo je bilo še več in prav nenavadno se mi zdi to zanimanje za zgodovino strelstva. Ravnatelj Costa je govoril o albumu portretov iz 18. stoletja, lasti nekega Pollinija iz Ljubljane, znanega pod nazivom Dandy von Laibach v evropskih umetniških krogih, sina zdravnika in fizika J. K. Pollinija, ki je imel hišo na Starem trgu 34 in je izviral iz beneškega plemstva, družian pa je pridobila tudi avstrijsko dedno plemstvo.¹⁷³ Sin je bil vsestransko nadarjen risar in glasbenik, kasneje pa operni pevec. Živel je v Parizu, kjer se je zapletel z nečakinjo nekega kardinala, kasneje pa je bil poročen z neko italijansko pevko. Živel je zelo razsipno, tako da je tudi ljubljansko hišo zelo zadolžil; prišel pa je v stik z raznimi imenitniki Evrope in jih upodobil v svojem albumu.

10. 9. 1863¹⁷⁴ je ravnatelj H. Costa podal poročilo o novejših izkopavanjih v Ljubljani, o čemer so *Mittheilungen* prinesle obširnejše poročilo.¹⁷⁵ Ob tem je Costa podaril društvu iz svoje zbirke bakrorez – votivno podobo v čast deželnega glavarja Kranjske W. E. Auerperga (1646–1673), po Costovem mnenju mojstrsko delo risanja in vrezovanja avtorjev J. B. Bottana in D. Manasserja. Prikazuje pogled na tedanjo Ljubljano s prispodobami poljedelstva, rudarstva, trgovine in prometa, gradbene umetnosti, kiparstva, živinoreje in lova. Tajnik Dimitz je govoril o zanimivostih iz arhivskih virov, in sicer: 1. o dogovarjanju ob imenovanju cesarskega teologa za Kranjsko (leta 1729), 2. o nemških komedijantih na Kranjskem (1730) in o sporu med vicedomom in tedanjim ljubljanskim škofom, ker so komedijanti ob pustu 1729 v Ljubljani povzročali nered, 3. o gostilničarstvu v Ljubljani v 17. in 18. stoletju. Ker gostilne niso bile oproščene vojaških nastanitvev in teh je bilo veliko, so nastale nepravilne, ko so posebno popotniki višjih slojev ostajali brez prenočišč in so morali prenočiti na poštah ali v samostanih. Prihajalo je do pritožb celo na cesarja (ohranjene so pritožbe iz srede 17. stoletja za gostilno Pri divjem možu).

O novejši literaturi je poročal E. H. Costa. Ravnateljstvo je namreč sklenilo, da bi na mesečnih sestankih poslušali poročila o važnejših bibliotečnih pridobitvah in o vsebini pomembnejših del oziroma revij. Costa je opozoril na *Mittheilungen des Frankfurter Alterthumsverein*, kjer je Euler pisal o položaju nemških naseljencev v slovanskih deželah v srednjem veku.

8. 10. 1863.¹⁷⁶ Tajnik je prebral poročilo mandatarja dr. F. Schreya iz Stične o izkopavanjih na Ilovi gori, kjer so našli rimske najdbe¹⁷⁷ ter predaval o doslej manj znani verski sekti na Kranjskem v 16. stoletju (štiftarji, skakači, martretrji). Predavanje je kar cela razprava, čeprav objavljena le v rubirki o mesečnih sestankih. E. H. Costa je v nekrologu septembra 1863 umrlemu Jakobu Grimmu najprej naštel številne smrti znanstvenikov v zadnjih treh letih, zgodovinarje (Schlosser, Dahlmann, Gfrörer), pa Angleže (Macaulay, Hollam), Američane (W. Irving, Prescott), Italijane (Rumanin), od Slovanov pa ruskega pisatelja Aksakova in Bulgarina, od Čehov Hanko, potem pa govoril o Grimmu, ki je bil od 1858 dalje član Historičnega društva, navedel Grimmovo pismo iz leta 1858, kjer je ta omenil Trstenjaka in hvalil Costovo Bibliografijo pravne zgodovine, opisal glavna Grimmova dela in omenil, da je veliko študija posvetil slovanskim jezikom in zgodovini. Potem je E. H. Costa prebral poročilo, ki ga je poslal dopisni član društva P. Radič o rokopisu iz dvorne biblioteke na Dunaju,

¹⁷¹ MHK 1863, str. 51–52.

¹⁷² Blätter aus Krain 1862, več nadaljevanj.

¹⁷³ R. Hrovatin, SBL, 2. knj., str. 439–441 (F. Pollini).

¹⁷⁴ MHK 1863, str. 59–61.

¹⁷⁵ MHK 1863, str. 55–56.

¹⁷⁶ MHK 1863, str. 67–72.

¹⁷⁷ Blätter aus Krain 1861, str. 115.

pod štev. 11.993 rokopisne zbirke, z naslovom *Liber Archivii Collegii Labacensis S.J. (Sociates Jesu)* . . . (602 strani na folio papirju).¹⁷⁸

12. 11. 1863¹⁷⁹ je tajnik prebral prispevek k zgodovini reformacije na Kranjskem, ki ga je poslal društveni mandatar P. Hicinger iz Postojne. Po podatkih iz škofijskega in semeniškega arhiva. Navaja: 1. število krščenih, poročenih, umrlih po podatkih iz protestantskih matrik, kjer je vpisana tudi narodna pripadnost (npr. windisch, deutsch); 2. za leto 1583 in dalje protestantske pevce (cantoren) in učitelje na Kranjskem po podatkih iz starih matrik (omenja Bohoriča, Frischlina itd); 3. razne izdatke dežele za predikante (omenjeni so Krelj, Trubar idr.). Nato je sledilo poročilo o najdbah rimskih novcev v Šilentaboru in Trnju pri Šempetru ter pri Premu in prispevek A. Dimitza o zgodovini jezuitov na Kranjskem iz še nenatisnjenih virov (o gradnji jezuitskega kolegija v Ljubljani, o finančni podpori kranjskih stanov po letih vse do 1740, o številu študentov in učiteljev).

Med novimi publikacijami je bila tokrat predstavljena najprej E. H. Coste Postojnska jama (1863) in separaten odtis iz avstrijskega časopisa za katoliško teologijo (1863) o Rusinih (Ukrajincih). Potem so prebrali še spis dopisnega člana Petruzzija, upokojenega gimnazijskega profesorja na Dunaju, sicer pa kranjskega rojaka, ki je analiziral nekatere antične napise in dopolnjeval starejše pisce (Schönleba, Dolničarja, Linharta). Gratzy spisa v svojem Repertoriumu žal ne navaja. Ob koncu sestanka je tajnik sporočil, da je društveni član in prizadevni arheolog Alfonz Müllner razrešil ob vznožju Ljubelja pri kraju Šent Lenart na koroški strani najdeni rimski napis in da pravkar raziskuje dva zvana iz srednjega veka v Brodu v Bohinju.

17. 12. 1863¹⁸⁰ je imel tajnik Dimitz sam kar tri predavanja na podlagi arhivskega gradiva. Najprej je govoril o zgodovini ljubljanskega strelišča v 17. stoletju in navezal na to, kar so *Mittheilungen* že prej objavile, nato o sprejemu freisinškega škofa v Loki na podlagi poročila cesarju Leopoldu I. iz leta 1698, nazadnje pa o mestnih čuvajih na stolpu ljubljanskega gradu; pri tem je navedel nekaj virov, kjer so zapisane njihove pravice.

Leto 1863 pokaže, da je vsa teža mesečnih sestankov, skupno jih je bilo devet, padla na tajnika Dimitza, ki je to leto obdelal in predstavil skupno šestnajst tem. Zgodilo se je, da je nastopil z dvema ali tremi temami in da je bil celo edini predavatelj, kot je bil tudi v *Mittheilungen* skoraj edini pisec. To brez dvoma kaže na krizo kranjskega zgodovinopisja. Dimitzu stoji ob strani le H. Costa, ki je tega leta prevzel ravnateljstvo in je sam pripravil štiri predavanja. E. H. Costa pa se sedaj kot predavatelj redkeje pojavlja (le trikrat), in še to v glavnem z ocenami novejše literature, med katero izbira v glavnem tako s slovansko problematiko. E. H. Costa ima namreč v tem času že polno raznih drugih zadolžitev.¹⁸¹ Leinmüller je prispeval dve predavanji, po eno pa so poslali P. Radič, P. Hicinger in Petruzzi. Obravnavana tematika temelji pretežno na raziskavah arhivskih virov (nekako dve tretjini), ostalo pa so ocene in prispevki s področja arheologije.

Prvi sestanek v novem letu je bil **18. 2. 1864**.¹⁸² Na njem je Dimitz prebral svoje predavanje o kosezih v Zagorju na področju gospostva Gamberk in ga podnaslovil kot prispevek k pravni zgodovini Kranjske v srednjem veku. Dimitz je govoril o pravicah in svoboščinah kosezov od 15. do 18. stoletja, opozoril, da se v neki uredbi nadvojvode Karla iz leta 1581 omenjajo kot *Burger zu Sagor*, sami pa so se v neki prošnj iz leta 1580 imenovali *Burgermänner*.¹⁸³ S tem prispevkom je opozoril na vprašanje, ki je kasneje v našem zgodovinopisju izzvalo vrsto polemičnih člankov in razprav in še danes ni popolnoma razjasnjeno, oziroma imamo o njem razne teorije. H. Costa je prispeval oceno obsežnega dela graškega zgodovi-

¹⁷⁸ France Martin Dolinar, *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje, 1597–1704* (doktorska disertacija na fakulteti za cerkveno zgodovino gregorianske univerze v Rimu; Ljubljana 1976) omenja to Radičevo najdbo in upošteva tudi druge članke in navedbe o jezuitih v MHK.

¹⁷⁹ MHK 1863, str. 84–88.

¹⁸⁰ MHK 1863, str. 99–102.

¹⁸¹ E. H. Costa je bil med ustanovitelji ljubljanske čitalnice, 1861 je bilo na njegov predlog v Ljubljani ustanovljeno pravoznansko društvo, 1863 je postal načelnik Južnega Sokola itd.

¹⁸² MHK 1864, str. 15–18.

¹⁸³ S. Vilfan v *Pravni zgodovini Slovencev* (str. 56) omenja podobo koseškega Zagorja, kjer so hiše razporejene v krogu okrog manjšega trga, na čigar sredini je manjši kulturni objekt. Oblika Zagorja pa spominja tudi na obliko poznejših tržnih centrov.

narja F. X. Kronesa *Umriss des Geschichtslebens der deutsch-österreichischen Ländergruppe in seinen staatlichen Grundlagen vom X. bis XVI. Jahrhunderte*.¹⁸⁴

Naslednji mesečni sestanek je bil šele **11. 8. 1864**.¹⁸⁵ Ravnatelj Costa je prebral vrsto pisem, ki jih je prejelo društvo, med drugim zahvalno pismo deželenga predsednika barona Schloissniga ob izvolitvi za častnega člana ter pisma (in knjižna darila) prof. Kronesa iz Gradca, Haselbacha iz Kremsa in Petruzzija z Dunaja ob imenovanju za dopisne člane. Nato je prebral razpravo o cerkvi v Stari Loki, ki so jo zaradi starosti nedavno podrli.¹⁸⁶

15. 9. 1864¹⁸⁷ je ravnatelj H. Costa govoril o dveh upodobitvah Ljubljane, o bakrorezu, ki kaže mesto sredi 18. stoletja iz ptičje perspektive z dodanima grboma Kranjske in Ljubljane, in s kranjskim orlom, in o risbi, ki kaže nekatere predele Ljubljane (Kozlerjevo, Zoisovo hišo itd.). Dimitz je predstavil pesem v latinskem jeziku iz 16. stoletja, ki jo je v celoti tudi objavil.¹⁸⁸ Nekoč je bila napis v kapeli sv. Trojice na Placu v Škofji Loki in opisuje potres 1511 in razne druge nadloge (kugo, hudo zimo, miši, lakoto, vojno in kmečki upor).¹⁸⁹ J. Kozina je govoril o zgodovini sirotišnic na Kranjskem, ki so nastale že v začetku 18. stoletja; zanje ima velike zasluge J. Hofmann. Statut iz leta 1761 je narejen po zgledu graškega. Sirotišnice so sprejemale otroke od šestega do šestnajstega leta. Podatke je črpal Kozina iz rokopisnega gradiva v društvenem arhivu.

13. 10. 1864¹⁹⁰ je ravnatelj Costa pričel mesečni sestanek s pozivom, naj bi se v društvo včlanili novi ljudje. Raznim izobražencem so poslali avgustovsko številko *Mittheilungen*. Costa je dejal, da je bilo nekaj uspeha. Jelovšek je predaval o nekdanji cerkveni razdelitvi Kranjske, ki pa ni bilo objavljeno niti v povzetku. Pač pa je bila v celoti ponatisnjena Elzejeva razprava, ki jo je poslal društvu in so jo na sestanku tudi prebrali (*Historische Miscellen über Stadt und Land*).¹⁹¹ V 1. poglavju je prikazal za zgodovino prometa pomembno pot ob Kokri v 16. stoletju, v 2. poglavju je razpravjal o Salendrovi ulici v Ljubljani, v 3. poglavju o t.i. turški jami pri sv. Krištofu v Ljubljani,¹⁹² v 4. pa o opoldanskem zvonjenju, ki naj bi po njegovih raziskavah nastalo v času turških vpadov na pobudo kranjske dežele. Prvič je tokrat v okviru društva predaval K. Dežman, in sicer o domnevnih koliščarskih stavbah na Kranjskem. Povedal je, da je znanin geolog prof. Hochstetter raziskoval po naročilu dunajske akademije kranjska jezera in ugotovil, da je bilo za taka naselja ob Bohinjskem jezeru prehladno, na Blejskem jezeru je bil že otok, ob Cerkniskem jezeru tudi ni našel sledov.¹⁹³ Najdbe mostiščarskih naselij so doslej dokazana le za ljubljansko barje.

10. 11. 1864¹⁹⁴ je H. Costa govoril o treh zanimivih spisih grofa Sigmunda Antona Hohenwarta-Gerlachsteina. Ta je bil rojen na gradu Kolovec (Gerlachstein) pri Domžalah leta 1730, se šolal pri jezuitih na Dunaju in se potem ukvarjal predvsem z botaniko in zgodovino, bil v stikih z znanimi evropskimi znanstveniki, bil v Firencah učitelj zgodovine sinov kasnejšega cesarja Leopolda II., postal 1792 škof v Trstu, 1794 v St. Pöltnu, 1804 nadškof na Dunaju. Umril je leta 1820 v 91. letu starosti. 1861 so na dražbi v Ljubljani prodali zbirko knjig, časopisov, koledarjev, deželnih kart in rokopisov, ki jih je kupil starinar J. Kozjek kot maklaturu. Med temi papirji je bila tudi mapa z lastnoročnimi spisi grofa Hohenwarta, ki jo je kupil H. Costa. V mapi so bili program pouka zgodovine za toskanske prince, spis o kaznilnici in prisilni delavnici na Dunaju (34. str.) in spomini na jezuite (v francosčini, 149 str.). Na sestanku so prebrali še pisanje dekana P. Hicingerja o pouku na Kranjskem v srednjem veku z vrsto uporabnih podatkov na podlagi srednjeveških dokumentov.¹⁹⁵

¹⁸⁴ Delo je izšlo v Innsbrucku 1863 in ima 519 strani.

¹⁸⁵ MHK 1864, str. 87.

¹⁸⁶ MHK 1864, str. 9–12.

¹⁸⁷ MHK 1864, str. 87–88.

¹⁸⁸ MHK 1864, str. 87.

¹⁸⁹ V literaturi je to obdela P. Simoniti: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana 1979, str. 46–47. J. Dolar pa v zborniku *Kmečki upori v slovenski umetnosti*. Ljubljana 1974, str. 6.

¹⁹⁰ MHK 1864, str. 88–91.

¹⁹¹ MHK 1864, str. 89–90.

¹⁹² Tudi »turške šance«.

¹⁹³ Opozarja pa tudi, da je o tem na podlagi Valvasorja pisal že P. Hicinger v *Blätter aus Krain*, št. 27, 1864.

¹⁹⁴ MHK 1864, str. 91–94.

¹⁹⁵ Teга članka ne citira niti V. Schmidt v svoji *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem*, čeprav je očitno, da ga je uporabljal; niti ga ne omenja M. Kos v *Zgodovini Slovencev v srednjem veku do 15. stoletja*.

15. 12. 1864¹⁹⁶ je H. Costa predaval o zgodovini Kazine v Ljubljani od leta 1782 dalje. Povedal je, da je uspelo Dimitzu najti v vicedomskem arhivu dokaze, da je 4. decembra 1782 neki H. Moll, računovodja iz Trsta, pri kranjskem deželnem glavarstvu prosil dovoljenje za »lecturcasino« po vzorcu takih društev v Parizu, Londonu in na Dunaju. Dovoljenje je dobil. V društvu naj bi se ljudje zbirali, razpravljali, imeli biblioteko, zato pa bi bilo treba plačevati članarino. »In disem Club wäre jedem honetten Menschen erlaubt, einzutreten, worunter jedoch die Honoratiorens zu verstehen sind« je razvidno iz prošnje. Bolj izčrpne podatke o kazinskem društvu imamo iz leta 1800. Tedaj naj bi neki Castania v gledališki stavbi odprl lokal kazinskega društva. V času francoske oblasti je leta 1810 društvo po zaslugi Franca Galeta bolj oživelo in dobilo statut. Costa je omenil seznam članstva iz leta 1813, ko je štel 178 članov. Navedel je še zanimiv opis očividca iz leta 1814, ki omenja, da je bilo na razpolago veliko časopisov, slovarjev, atlas sveta, pa tudi razni predpisi. Tu so se lahko sestajali trgovci in obrtniki ter sklepali posle, tu so se zbirali oficirji itd.¹⁹⁷ Ob koncu 20. let se je kazinsko društvo preselilo v dve stavbi blizu mestne hiše, nato pa v Gosposko ulico. Leta 1834 je dobilo nov statut, 1837 pa se je preselilo v novozgrajeno stavbo Kazine. Za konec so prebrali še Radičev članek o vojvodi Rudolfu IV: in deželi Kranjski. Avtor zelo hvali Rudolfova prizadevanja za združitev Kranjske v 14. stoletju, omenja njegove zasluge za ustanovitev Novega mesta 1365 in opozarja na skorajšnjo obletnico. To je bila ena redkih razprav na mesečnih sestankih, ki se je ukvarjala s tematiko dinastične zgodovine. Takih razprav sem namreč pričakovala več, saj je eden glavnih očitkov tej generaciji zgodovinarjev, da pišejo predvsem dinastično zgodovino, deželno zgodovino in v nemščini.

V celoti je bilo v letu 1864 šest mesečnih sestankov in skupno trinajst predavanj. Število predavateljev se je skrčilo na osem, od teh sta živela Radič na Dunaju in Hicinger v Postojni, zato so njuna predavanja brali. Povprečno je prišlo na en sestanek eno predavanje in pol. Skoraj popolnoma so izginile ocene novejše literature (samo enkrat), malo je tudi arheologije (enkrat), pretežni del razprav so raziskave, po študiju arhivskega gradiva, v glavnem iz društvenega arhiva. Največkrat je govoril H. Costa, imel je kar pet predavanj, pa tudi sicer je kot novi ravnatelj vodil mesečne sestanke v nasprotju z dotedanjo prakso, ko jih je vodil tajnik. Dimitz je nekako stopil v ozadje, saj je imel le dve predavanji. Po enkrat so predavanja prispevali Kozina, Jelovšek, Elze, Dežman, Hicinger in Radič. Predavanja so v celoti objavljali v rubriki mesečni sestanki z vsem kritičnim aparatom vred, medtem ko so prej objavljali le povzetke brez opomb. Zelo očitna je popolna odsotnost E. H. Coste kot predavatelja, kar si pa najbrž lahko razložimo z njegovimi številnim funkcijami, ki se jim je 1864 pridružilo še županstvo Ljubljane

Leta 1865 je Historično društvo imelo zadnje leto samostojne mesečne zборе. Ravnatelj Costa, ki jih je vodil, se je močno trudil, da bi delo društva poživili in res se je med predavatelji pojavilo nekaj novih imen.

19. 1. 1865¹⁹⁸ je H. Costa pričel mesečni sestanek s podatki o stanju varovanja arhivske in druge dediščine na Moravskem. Povedal je, da ima dežela 22 arhivov in bibliotek cerkvenih korporacij, 807 farnih arhivov in 62 farnih bibliotek, 60 graščinskih arhivov in 64 bibliotek, 193 veleposestniških arhivov, 488 mestnih ali občinskih arhivov, 7 mestnih bibliotek, 8 zasebnih arhivov in najmanj še okrog 500 zasebnih arhivov. Costa je zelo obžaloval, da se na Kranjskem še vedno premalo naredi za ohranjanje arhivov in dragocenih knjig. Spet je pozival na skrbno varovanje arhivalij in apeliral zlasti na duhovščino, veleposestnike, občinske uradnike, magistrate in sploh na vse posestnike dokumentov. Posebej aktivni bi morali biti društveni poverjeniki. Jurij Kozina, profesor na višji realki je podal prispevek k zgodovini samostana Kostanjevica in navedel tudi vrsto opatov. Čeprav je društvo obljubilo, da bo to predavanje objavljeno v Mittheilungen, pa se to ni zgodilo. Leinmüller je prebral prispevek o kmečkih ženitvovanjih na Kranjskem in njihovi simboliki. Našteval je razne jedi in zanje navajal slovenska imena (rožiči, pogača, kolači, tički).

¹⁹⁶ MHK 1864, str. 97–99.

¹⁹⁷ B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V. zv. (1962), str. 177 navaja, da je kazinsko društvo izpričano že leta 1775 in 1790 in da je do francoske dobe omejeno le na plemstvo, potem pa postane zbirališče višjega dela meščanstva ter se od njega celo pričakuje koristi za trgovino ter »za izobrazbo in zbliznanje meščanstva«.

¹⁹⁸ MHK 1865, str. 6–8.

16. 2. 1865¹⁹⁹ je H. Costa začel mesečni zbor s predavanjem o Kamničanu, duhovniku Janezu Nepomuku Šlakerju (1791–1863). Posvetil mu je lep in dolg govor, čeprav Šlaker ni bil član durštva. Poleg pedagoške dejavnosti je Costa poudaril Šlakerjeve zasluge za razvoj kranjske hranilnice, kjer je bil leta 1849 kurator, 1853 namestnik in 1854 vodja; ustanova je po njegovi zaslugi dosegla lepe uspehe. Veliko je storil tudi kot podpornik revnih študentov in raznih dobredelnih ustanov. Na njegove stroške je bil izdan Mali slovensko-nemški in nemško-slovenski slovar, ki ga je Šlaker mnogim revnejšim študentom delil zastoj. Costa je omenil tudi njegove dobre odnose s škofi Gruberjem, Kutnerjem, Mešutarjem in Vidmarjem, nič pa ne omenja nezaupanja škofa Wolfa.²⁰⁰ Ob koncu je pohvalil še Šlakerjeve zasluge pri izgradnji drugega nadstropja hranilnične zgradbe v letih 1861–1862.²⁰¹ Ta življenjepis je bil dokaj izčrpen, s poudarkom prav na Šlakerjevih zaslugah za uspeh kranjske hranilnice, vendar pa članka ne omenja niti SBL.

Prof. dr. Bidermann iz Innsbrucka je poslal »Tirolske prispevke k zgodovini Kranjske«. Pri svojih raziskavah je v arhivu cesarskega namestništva v Innsbrucku naletel na listine, ki se nanašajo na turške vpade in v zvezi z njimi dogovore stanov treh notranjeavstrijskih dežel iz leta 1474. Omenja tudi kmečko zvezo (Bauernschaft) na Koroškem, ki je poslala na sestanek koroških in kranjskih stanov v Wolfsberg spoštljivo, a odločno prošnjo, a navaja originalna navodila treh dežel deželnemu zboru v Mariboru leta 1495, ki je razpravljal o turški nevarnosti; in omenja originalne koncepte prisega zvestobe kranjskih stanov Karlu V. v Ljubljani 4. julija 1520. Gradbeni adjunkt Leinmüller je društvu poslal obširne rodovnike kranjskih družin Budina, Hren, Codelli in Crobot, narejene na podlagi krstnih in mrliških knjig ter drugih virov.²⁰²

11. 3. 1865²⁰³ je poslal Leinmüller sestavek o uskokih, ki jih je leta 1535 na področju Žumberka naselil cesar Ferdinand, in o svoboščinah, ki so jih dobili v 17. stoletju. H. Costa je prebral predavanje prof. dr. Puffa iz Maribora o pisatelju J. A. Zupančiču (1788–1833), profesorju zgodovine in geografije v Celju, Mariboru in v Kopru. Pisal je nemško prozo, pesmi, biografije, napisal dramo o turškem napadu na Maribor, ki naj bi ostala v rokopisu. P. Radič je predaval o biblioteki stiškega samostana.

6. 4. 1865²⁰⁴ je odprl Costa mesečni zbor z obvestilom, da je Blaznik podaril društvu primerek litografskega šematizma cesarskih mehiških čet avstrijskih prostovoljcev iz leta 1864. Od dopisnega člana prof. Puffa iz Maribora je društvo prejelo biografijo bibliotekarja Likavca, od prof. Petruzzija z Dunaja pa epigrafske novice, ki so jih objavili.²⁰⁵ V zvezi z biografijo prof. Zupančiča, ki so jo obravnavali na zadnjem sestanku, je povedal Costa, da je graški Der Aufmerksame 17. 2. 1829 prinesel naznanilo, da je bila pravkar objavljena drama Der Türkensturm auf Marburg 1529. H. Costa je iz podatkov svoje zbirke prikazal proračun celotne cesarske vojske in njene oskrbe v letu 1778, ki ga je izdelal štabni avditor F. Zur. Prebrali so še sestavek prof. Petruzzija o zvočnih posodah (Schallgefässe) v cerkvi v Pleterjah. Za konec je J. A. Babnik predaval o poganskih grobovih na Belšici na Gorenjskem, o katerih je poročal že Valvasor. Babnik je dejal, da je bil poleg, ko so leta 1831 šli pogledat na najdišče, kjer naj bi bili grobovi Tauriskov.²⁰⁶

18. 5. 1865²⁰⁷ je ravnatelj Costa sporočil, da je P. Hicinger poslal društvu kar sedem pripevkov, in sicer: k zgodovini Novega mesta, o neopisanem rimskem kamnu pri Verneku ob Savi, k vrstnemu redu deželnih glavarjev, vladarjevih namestnikov in poslancev na Kranjskem,²⁰⁸ k vrstnemu redu mestnih sodnikov in županov Ljubljane,²⁰⁹ k statistiki o Kranjski iz

¹⁹⁹ MHK 1865, str. 13–16.

²⁰⁰ M. Miklavčič, SBL, 11. zv., str. 652 (J. Šlaker).

²⁰¹ To je stavba na vogalu današnje Poljanske ceste in Krekovega trga.

²⁰² MHK 1865, str. 22–24.

²⁰³ MHK 1865, str. 48–50.

²⁰⁴ MHK 1865, str. 50–54.

²⁰⁵ MHK 1865, str. 55–71.

²⁰⁶ MHK 1865, str. 54.

²⁰⁷ MHK 1865, str. 62–68, 78.

²⁰⁸ MHK 1865, str. 117 (nadaljuje Valvasorjev seznam).

²⁰⁹ MHK 1865, str. 119 (nadaljevanje Valvasorja in Kluna).

18. stoletja,²¹⁰ izvleček iz listinskega registra Kamnika,²¹¹ in o važnosti geologije za Kranjsko. To predavanje je bilo na sestanku prebrano in takoj objavljeno.^{212, 213}

Leinmüller je poročal o protiturskem taboru pri Košani.²¹⁴ Skliceval se je na razpravo Karla Prennerja v I. letniku Carniolie in našteval taborske cerkve na Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem, Kočevskem. Dal je opis organizacije obrambe v 16. in 17. stoletju in poimensko našteval tudi kapitane košanskega tabora. Ravnatelj Costa je znova obžaloval, da sestanki niso bolje obiskani. Javno se je zahvalil članom društva iz Zagreba, posebej nekemu Hochbaumu, ki je društvu podaril škofu Strossmayerju posvečeno karto Troedine kraljevine Hrvatske, Dalmacije in Slavonije v devet folio polah, izdelanih leta 1861. Ravnateljstvo se je tudi zavzemalo za to, da bi v Stični najdena portreta dobrotnikov samostana, nadvojvode Leopolda Avstrijskega in njegove žene Viride, dobilo Historično društvo, slikar Karinger bi ju pa restavriral. Na sestanku so sklenili še, da bi za petstoletnico ustanovitve Novega mesta kot separat odtisnili Hicingerjevo razpravo Beiträge zur fünfhundertjährigen Gründungsfeier von Neustadt (Rudolfswerth) in Unterkrain in jo poslali raznim korporacijam in pomembnim osebam. Od 18. do 21. avgusta 1865 pa bi bila slovesna proslava jubileja.

Ljubljanski župan dr. E. H. Costa je v zvezi s splošnim praznovanjem šeststoletnice Dan-tejevega rojstva orisal njegovo življenje in delo, P. Radič pa je podal biografijo pravkar umrlega društvenega člana gradbenega direktorja Gintla.

9. 8. 1865²¹⁵ je bil zadnji mesečni sestanek, o katerem nam poročajo Mittheilungen. Na njem je najprej govoril ravnatelj društva in omenil zahvalna pisma novoizvoljenih častnih in dopisnih članov. Prof. dr. Bidermann iz Innsbrucka je poslal dopis v zvezi z vprašanjem nekdanje Slovenske marke in se zavzel za stare deželne meje proti Hrvaški ter opozoril na nekatere listine v arhivu v Innsbrucku. Razveseljiv dokaz priznanja kranjskemu društvu je po besedah H. Coste pismo člana dunajske akademije in direktorja numizmatičnega kabineta Bergmanna, ki je obenem poslal svoje delo o sistemih ureditve zbirk srednjeveških in modernih novcev in medalj.²¹⁶

P. Radič je društvu posredoval 94. številko mariborskega lista Correspondent für Untersteiermark z opisom znanstvenega dela umrlega prof. dr. R. Puffa, ravnatelj Costa pa je prebral sestavek o Puffu iz Grazer Zeitung.²¹⁷ Navedel je podatke o Puffovi zapuščini. Med drugim omenja, da je imel Puff več kot 600 zvezkov predvsem znanstvene literature, preko 700 novcev, 2180 kosov vrezanih grbov, 600 pečatov, okrog 400 listin in razne druge starine ter dejal, da je Puff marsikaj namenil Historičnemu društvu za Kranjsko, kakor je razvidno iz njenega dopisa z dne 7. maja 1865,²¹⁸ vendar je uresničitev tega namena preprečila Puffova smrt. Njegovo rokopisno zapuščino²¹⁹ danes hrani graški deželni arhiv.

P. Hicinger je poslal svoje predavanje o gotskih cerkvah na Kranjskem, predvsem o cerkvi v Cerknici,²²⁰ župnik Elze pa je podal sliko »kulturnega stanja na Kranjskem v 16. stoletju« kar je tu objavljeno le v povzetku, ker je Elze nameraval napisati o tem širšo razpravo. V omenjenem krajšem pregledu je Elze opozoril na silno težak položaj Kranjske v 16. stoletju, ko so jo prizadeli turški vpadi, vojne z Benečani, z martolozji (te imenuje ljudstvo, kate-rega izvor ni poznan!). Dalje omenja velike obremenitve kmetov z deželno obrambo (grmade, tabori), davki, posledicami padca vrednosti denarja. Omenja tudi t.i. vinski davek (der Haus-trunkel war besteuert). Kmet je v najtežjih letih lahko obdeloval polje le ponoči, ker je bil podnevi zaposlen z obrambo. Bilo je veliko pomanjkanje živine, za trgovino pa so morali pla-

²¹⁰ MHK 1865, str. 111.

²¹¹ MHK 1865, str. 109–111.

²¹² MHK 1865, str. 63–65.

²¹³ Pojem kulturna zgodovina razume širše, vanjo je po njegovem vključena tudi gospodarska zgodovina, kakor je to razvidno tudi iz omenjene razprave.

²¹⁴ MHK 1865, str. 65–68.

²¹⁵ MHK 1865, str. 95–100.

²¹⁶ Bergmann: Darstellung mehrerer bisherigen Systeme für Anordnung von Sammlungen mittelalterlicher und moderner Münzen und Medaillen.

²¹⁷ Grazer Zeitung, št. 146, 28. jun. 1865.

²¹⁸ To pismo je bilo prebrano na občnem zboru 1865 (MHK 1865, str. 96).

²¹⁹ SBL, knj. II., str. 595.

²²⁰ MHK 1865, str. 96–98.

čevati razne dajatve, tako na poti med Ptujem in Trstom omenja kar štirinajst dajatev. Temu se je pridružila še kuga in razne druge bolezni. Elze omenja tudi skrb za reveže, govori o organizaciji poštne službe, in zaključí z ugotovitvijo, da je kljub številnim viharjem in tegobam bila to doba velikega duhovnega razcveta, v kateri je bil postavljen temelj nacionalne literature. Imenoval jo je »zlata doba za Kranjsko«. S tem predavanjem²²¹ se je Elze poslovil od Historičnega društva, ker je odhajal na novo službeno mesto.

Na mesečnih sestankih 1865, ki jih je bilo skupaj šest, je bilo prebranih enajst referatov. Največkrat je besedo imel H. Costa, ki je kot ravnatelj opozarjal na razna pereča vprašanja, bral pisma nekaterih vidnejših društvenih članov ipd. Sam je pripravil štiri predavanja, od tega dve biografiji. Prav tako štirikrat je predaval Leinmüller. Po dve predavanji so pripravili Hicinger, Radič, Puff in Bidermann; če sami niso bili navzoči, so njihova predavanja prebrali. Po eno predavanje so imeli Kozina, Petruzzi, Babnik, Elze in E. H. Costa. Program predavanj kaže precejšnjo širino, zajema problematiko od arheologije do etnologije in umetnostne zgodovine, prevladujejo pa predavanja, pripravljena na osnovi študija virov. Kaže se zanimanje za gospodarsko zgodovino, precej je tudi biografij. Kljub vsemu pa je društvo moralo doživljati krizo, kar kažejo neprestana Costova opozorila, da bi sestanki morali biti bolj obiskani, da bi člani društva morali biti bolj prizadevni ipd.

Leta 1867 je prišlo po sporazumu z Muzejskim društvom do skupnih sestankov Historičnega in Muzejskega društva v prostorih Muzejskega društva. Toda o teh skupnih sestankih *Mittheilungen* ne poročajo, pač pa *Laibacher Zeitung*.

15. 5. 1867²²² je sestanek začel državni pravdnik dr. Lehmann kot namestnik predsednika Muzejskega društva za Kranjsko in spregovoril o pomenu skupnih sestankov. Kot zastopnik Historičnega društva je navzoče pozdravil tajnik A. Dimitz in izrazil mnenje, da bosta obe društvi sodelovali s skupnim ciljem pospeševati domoznanstvo. Nato so se kot predavatelji zvrstili: Valenta, ki je govoril v imenu avstrijskega planinskega društva (*Alpenverein*) o Pernhartovi sliki *Grossglocknerja*, Dežman, ki je govoril o mehiškem prostovoljcu, piscu člankov o podzemnih jamah in sodelavcu Muzejskega društva H. Hauffnu. Spomnili so se častnega člana Muzejskega društva ministrskega svetnika M. Kollerja, ki je umrl na Dunaju. Prebrali so predavanje prof. dr. J. Hyrtla z Dunaja in bili seznanjeni z novimi pridobitvami Muzeja (pretežno zbirke kamenin in novcev).

28. 11. 1867²²³ so pred pričetkom predavanj navzočim pokazali nove pridobitve prirodoslovne in umetniške zbirke. Dežman je v zvezi s Pernhartovo sliko *Triglavske panorame* podal oris velikanske verige Julijskih Alp. Sledile so razne prirodoslovne teme.

3. 1. 1868²²⁴ je bilo na sestanku veliko ljudi. Kustos Dežman je predstavil srednjeveške in antične predmete nedavnih izkopavanj. Akademski slikar Künkl je govoril o najdbah na Ljubljani. Nekdanji kustos Historičnega društva Jelovšek je poročal o neki rimski najdbi. Sledila so še tri predavanja s prirodoslovno tematiko.

4. 3. 1868²²⁵ je govoril prof. Konšek o klimatskih razmerah na Dolenjskem, Trinker o zemeljski smoli, Valenta o statistiki otroških umorov, Dežman o zbirki medalj. Ob koncu so sledila obvestila o novejših darilih, ki jih je prejelo Muzejsko društvo.

18. 4. 1868²²⁶ so imela 4 predavanja naravoslovno tematiko. Edino Trinker je predaval o zgodovini dolenjskega železarstva, in omenil, da je Čevljarski most v Ljubljani delo dvorske železarne.

14. 11. 1868²²⁷ je sestanek vodil Dežman in najprej predstavil nove pridobitve Muzejskega društva (keltske in emonske najdbe). Potem je govoril o novih spisih na Dunaju živečega prof. Petruzzija o rimskih napisih; ostala predavanja pa so bila posvečena naravoslovju.

²²¹ MHK 1865, str. 98–100.

²²² LZtg 17. 5. 1867.

²²³ LZtg 29. 11. 1867, 30. 11. 1867.

²²⁴ LZtg 4. 1. 1868.

²²⁵ LZtg 6. 3. 1868.

²²⁶ LZtg 24. 4. 1868.

²²⁷ LZtg 17. 11. 1868.

Skupni sestanki so pomenili popolno prevlado naravoslovnih tem. Vodilna osebnost je bil K. Dežman, medtem ko je bila udeležba nekdanjih predavateljev in članov Historičnega društva zelo skromna (Dimitz, Konšek, Jelovšek).

V naslednjih letih se je položaj za Historično društvo še poslabšal. Od leta 1869 dalje je Laibacherica poročala le še o sestankih Muzejskega društva, čeprav naj bi šlo za skupne sestanke, kajti Historično društvo je formalno še obstajalo. Zvrstili so se sestanki: 22. januarja, 26. februarja, 24. marca in 29. aprila 1869; 19. januarja, 9. februarja, 2. marca, 29. aprila, 19. maja, 21. julija in 14. decembra 1870; 25. februarja, 5. aprila, 17. maja in 31. oktobra 1871; 21. marca 1872 ter 14. oktobra 1874.²²⁸ Na teh sestankih so kot predavatelji nastopali Trinker, Dežman, Perger, A. Luschin iz Gradca, Konšek, torej v glavnem zastopniki nemške stranke na Kranjskem. Od leta 1870 dalje zasledimo v poročilih tudi obvestilo, da je sestanku sledil društveni večer v kazinski restavraciji.

Izmed tem, ki bi bile zanimive za zgodovinarje, naj omenim, da je 17. maja 1871 Dežman prebral spis Th. Elzeja, tedaj pastorja v Benetkah, o reformaciji na Kranjskem. Dežman sam pa je leta 1875 predaval o mostičarjih na Ljubljanskem barju.²²⁹

²²⁸ Mittheilungen des Musealvereines für Krain (MMK), 2. letnik, 1889, str. IX.

²²⁹ MMK 1889, str. X.

Zusammenfassung

DER HISTORISCHE VEREIN FÜR KRAIN

(6. Teil)

Olga Janša-Zorn

Bereits zu Beginn der sechziger Jahre gerieten die Monatsversammlungen in eine Krise, die sich in der Mitte der sechziger Jahre noch vertiefte. Die Zahl der Versammlungen ging nicht nur stark zurück, sondern es läßt sich auch sonst feststellen, daß es immer weniger richtige Vorträge gab und daß vorwiegend über Buchnovitäten auf dem Gebiet der Geschichte und Geographie berichtet wurde, wobei sich vor allem E. H. Costa Verdienste erwarb. Da er jedoch 1864 Bürgermeister von Ljubljana/Laibach wurde und auch noch viele andere Funktionen innehatte, fungierte er immer seltener als Vortragender, und die Last der Verantwortung für die Monatsversammlungen fiel zunehmend auf den Vereinssekretär Dimitz. Dieser trat manchmal in einer Versammlung selbst mit drei Vorträgen auf, denn es begann an Vortragenden zu mangeln. Einige bis dahin sehr aktive Redner verließen Ljubljana (Jelovšek übersiedelte nach Triest, Nečasek nach Prag, Radič nach Wien, Elze nach Meran), einige starben (Metelko, Poklukar, Hicinger), wieder andere meldeten sich nicht mehr zu Wort (Trstenjak).

Es war H. Costa, der Dimitz in seinen Bemühungen noch am längsten unterstützte. In den Jahren 1863–67 wurde er auch Vereinspräsident und klagte oftmals über den schlechten Besuch der Versammlungen. In den letzten Jahren wurde in den Versammlungen am häufigsten die Problematik der Archivalien sowie die Veröffentlichung dieser Quellen behandelt.

Im Jahr 1866 wurden die Monatsversammlungen eingestellt. Als Hauptgrund dafür werden in den »Mittheilungen« der Krieg und der Ausbruch der Cholera angegeben, obwohl die Ursachen mit Sicherheit auch in den aufkommenden deutsch-slowenischen Gegensätzen zu suchen sind.

Dann kam es 1867 zu einem Abkommen zwischen dem Historischen Verein und dem Musealverein für Krain über gemeinsame Versammlungen. In den Jahren 1869–72 fanden tatsächlich 22 statt, werden jedoch in den »Mittheilungen« nicht erwähnt. Kurze Berichte darüber bringt die »Laibacher Zeitung« und auch hier ist die Rede nur von Versammlungen des Musealvereines für Krain. Auch war die auf den Versammlungen behandelte Thematik – mit Ausnahme des Vortrags von Th. Elze über die Reformation – ausschließlich naturhistorischen Inhalts. Ab dem Jahre 1872 aber fanden auch diese gemeinsamen Versammlungen nicht mehr statt.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 214-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

- Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)
 Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864–1964
 Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964–1983
 Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)
 Vojeslav Molè: Iz knjige spominov
 Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta
 Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom
 Francè Koblar: Moj obračun
 Franc Petek – Janko Pleterski: Spomini koroškega politika
 Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980
 Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja
 Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
 Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)
 Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)
 Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)
 Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)
 Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
 Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)
 Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta
 Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)
 Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih
 Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 Božo Otorespec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem
 Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)
 James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)
 Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)
 Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)
 Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju
 Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem
 Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju
 Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru
 Dnevnik cesarja Marka Avrelija
 Platon: Poslednji dnevi Sokrata
 Dušan Pirjevec: Estetska misel Franceta Vebra
 Anton Stres: Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode
 Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse

Petra Svolfjšak

PRVA SVETOVNA VOJNA IN SLOVENC

Oris slovenskega zgodovinskega, publicističnega in spominske literature o prvi svetovni vojni

Prva svetovna vojna je zaznamovala konec nekega obdobja in začetek novega, čeprav ne moremo prezreti dejstva, da je večino medvojnih in povojnih socialnih, političnih, ekonomskih in kulturnih procesov vojna bolj pospešila kot pa sprožila. Vojna 1914–1918 se ni tudi »izneverila« sicer mnogo kasnejši trditvi Paula Fussela, da je vsaka vojna ironična, kajti vsaka je hujša od pričakovanega.¹ Prva svetovna vojna, velika tragedija o človeškem samoljubju, je prekašala vse dotedanje in ponovno dokazala, da človeška krutost v vsaki vojni poišče svoja orodja, ki jih narekujejo vojni cilji, pa tudi strah, ki ga ti vzbudijo. V zadrego je spravila veliki mit o dobrem, ki je celo stoletje prevladal v javnem mnenju – na glavo je obrnila idejo napredka. Po obratu, ki ga je povzročila »velika« vojna (the Great War, la Grande Guerre, la Grande Guerre), ker je po obsegu prekašala vse dotedanje izkušnje – izraz se torej »omejuje« na polje izkušenj in opisov in ni zgodovinsko – politična opredelitev kot npr. »svetovna«, ki izraža kontinuiteto, medtem ko »velika« izraža nekaj vsebinsko drugačnega od preteklega in govori o ideji razkroja, razkola, pretrganih vezi in zloma)² ni bilo več poti nazaj. Torej je bila »dogodek«, ki je zaznamoval dobo. Prva svetovna vojna je bila tako velika prelomnica v vedenju, čustvovanju, bila je psihološka ločnica med dvema obdobjema. Celotna kultura s svojimi miti, podobami in obredi je strmoglavila v brezno vojne in množica dejavnikov se je spojila v to, kar je P. Fussel imenoval »moderni spomin«. Prva svetovna vojna torej ni bila le političen in strateško – vojaški dogodek, temveč ali predvsem velik kulturni dogodek. Spremenila je zemljevid Evrope, nacionalna razmerja, horizonte znanosti in tehnike, pa tudi individualni in kolektivni način dojemanja sveta in dogodkov. V vsakdanjik je vnesla nove podobe, v katerih so bile močno zaznavne izkušnje z bojišč (v vsakdanji jezik so se zakoreninili novi izrazi kot »frontalen napad«, »biti bombardiran«).

Prva svetovna vojna predstavlja nedvomno za Slovence epohalen dogodek in veliko prelomnico – tudi za slovenski narod je »velika svetovna prekucija« skokovito zavrtela kolo zgodovine. »Fizično« sodelovanje Slovencev v različnih etapah svetovnega spopada (vojaki, ujetniki, dobrovoljci, uporniki, življenje v zaledju, begunci, interniranci, aretiranci . . .) in prisotnost enega izmed najbolj krvavih bojišč ravno na slovenskem ozemlju sta se zato vtisnila tudi v slovenski zgodovinski spomin, čeravno je še vedno potrebno pritruditi mnenju Branka Marušiča, da ga doslej nismo načrtno gojili.³ Nedvomno je prvi svetovni spopad pomemben del slovenske zgodovine in preteklosti slovenskega etničnega ozemlja, najsibodi zaradi mnogovrstnih učinkov in vplivov ali zaradi novosti, ki jih je prinesla v življenje Slovencev. Vojna se je kazala predvsem z dveh plati, najprej kot vojaško dogajanje (predvsem v Posočju), drugo stran pa opredeljuje raznolikost civilnega življenja, ki je bila pogojena s spletom različnih okoliščin.

Zatorej je bila odločitev, na kakšnih temeljih oblikovati pregled slovenske pisane besede o tako povednem in vplivnem dogajanju kot je prva svetovna vojna, pogojena tako z osebniimi pogledi na to obdobje kot deloma z nekaterimi okoliščinami, ki jih je narekovalo politično pogojeno obravnavanje tega obdobja. Izbirati je bilo potrebno med vojaškimi, političnimi,

¹ La Grande Guerra e la memoria moderna. Bologna 1984, 12–13.

² Francoski zgodovinar Marc Ferro, učenec Pierra Renouvina in Fernanda Braudela je prvo svetovno vojno opredelil kot osvobodilno, patriotično in osamosvojitveno, neizogibno, domišljijško, vojno mož in tehnik, kot svetovno in totalno, vojno mogočega in nemogočega. Glej M. Ferro, La Grande Guerra 1914–1918 (prevod iz francoščine La Grande Guerre 1914–1918, Paris 1969), Milano 1972.

³ Prva svetovna vojna po skušnjah in zgodovinskih spominih ljudi na Primorskem. Jadranski koledar 1989, 121–126.

ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi tematikami, ki so vezane na vojno. Dejstvo, da sta se slovensko zgodovinopisje in publicistika v največji meri posvečala političnim dogodkom prve svetovne vojne, povezanimi pretežno z nastankom jugoslovanske države, je odločitev nekoliko olajšalo. Napotilo je bila tudi delitev zgodovine Slovencev in slovenskega ozemlja v prvi svetovni vojni na vojaško in politično zgodovino, ki jo je oblikoval Branko Marušič ob periodizaciji obdobja 1. svetovne vojne na Slovenskem.⁴ »Vojaško« lahko delimo zgodovino Slovencev v prvi svetovni vojni na obdobje med izbruhom vojne (konec julija 1914) in italijansko vojno napovedjo (maj 1915) ter od vstopa Italije v vojno do konca vojne. Slednje razdobje je mogoče razdeliti še na dve obdobji, ki ju razmejuje 12. soška ofenziva, po kateri se je italijansko-avstrijsko bojišče premaknilo s slovenskega etničnega ozemlja. Razmejevanje po političnih dogajanjih zajema tako dogodke na slovenskih tleh (npr. vojni »absolutizem«, ponovna uvedba parlamentarnega življenja, majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje) kot politično dejavnost Slovencev izven Avstro-Ogrske (npr. delovanje Jugoslovanskega odbora in politične emigracije v Londonu in Rimu). Tako lahko tematsko razdelimo slovensko zgodovinopisje o prvi svetovni vojni, kot ugotavlja Branko Marušič,⁵ v dve plasti: zgodovina vojne (na slovenskih tleh, razširjeno tudi na ozemlja Avstro-Ogrske in druga svetovna bojišča) ter politična zgodovina 1. svetovne vojne, ki pa spričo navedenih razlogov ni predmet pričujočega pregleda.

Stopnja raziskav te velike svetovne krize je vezana ne le na stanje dokumentacije, temveč in predvsem na interes, ki ga raznoliki (nepolitični) problemi vojne vzbujajo v okolju, v katerem zgodovinar (in drugi pisci) deluje.⁶ Skromno zanimanje za problematiko prve svetovne vojne je (bilo) pogojeno tudi z vlogo, ki so jo imeli Slovenci v njej in nenazadnje z vojnimi cilji vpletenih, pri čemer seveda zavestno zanemarjam politične učinke v zvezi z vojno in njenim koncem. Tako lahko ugotovimo, da slovensko zgodovinopisje ni imelo enakega posluha za vsa obdobja slovenske in svetovne zgodovine in zato tudi ne enake razvojne poti. O tem priča pomanjkanje globljih in sintetičnih del, ki bi zajela celotno obdobje 1. svetovne vojne in ne le političnega dogajanja ob »ustvarjanju« jugoslovanske državne skupnosti. Tako podobo dajejo tudi sicer redki zapisi o slovenski historiografiji o prvi svetovni vojni.⁷ Zatorej lahko govorimo o začetkih slovenskega »prvovojnega« zgodovinopisja, saj je bilo to obdobje do nedavnega na obrobju zanimanja slovenskih zgodovinarjev, po drugi strani pa ne smemo prezreti dejstva, da se je celotno slovensko zgodovinopisje šele začelo bolj pozorno ukvarjati z zgodovino vsakdanjega življenja in malega človeka in tako začrtalo nove poti slovenske zgodovinske znanosti.

⁴ Glej npr. B. Marušič, Slovenci v prvi svetovni vojni. V: J. Mesesnel, Soška fronta. Ljubljana 1987, 283–298.

⁵ La storiografia slovena sulla prima guerra mondiale. 1914–1918. Uomini in guerra. Soldati e popolazioni in Friuli, sul Carso, a Trieste e oltre. Qualestoria XVI/1986. 1–2/260–266.

⁶ Pierre Renouvin, eden izmed največjih francoskih in evropskih strokovnjakov za zgodovino obdobja 1. svetovne vojne oziroma konca 19. in začetnih desetletij 20. stoletja ter avtor študije »Evropska kriza i prvi svetski rat« (Zagreb 1965), je v predstavitvi knjige Marca Ferroja analiziral stopnje francoskega zgodovinopisja o 1. svetovni vojni; njegovo razčlenitev bi lahko »presadili« npr. tudi na italijansko, manj avstrijsko zgodovinopisje, še posebno glede na najnovejše raziskovalne smeri. V prvih petnajstih letih po vojni vihri so pozornost zbujele vojaške in pomorske operacije (v ta okvir spadajo tudi spomini in pričevanja voditeljev ter obsežne objave dokumentov, ki so jih pripravili zgodovinski uradi vojsk, ne da bi odprli arhive), sledila je zgodovina diplomacije, vendar le osnovne črte (vstop držav v vojno, oblikovanje zavezništav, neuspeh mirovnih pobud), pa študij gospodarskih razmer (od leta 1923 ga je spodbujala Dotacija Carnegie, posebno med 1936 in 1939, ko je grozil nov svetovni spopad, so nastala temeljna dela o gospodarski vojni). Prilaganje političnih in upravnih ustanov vojnim razmeram ni presegalo ozkih strokovnih krogov. Moralne moči, kot je P. Renouvin poimenoval tako socialistično gibanje kot prižadeganja za rešitev nacionalnega vprašanja, so bile predmet različnih raziskav že v 30-ih, toda predvsem v luči vojnih spopadov: zgodovinar si je prizadeval pokazati, v kolikšni meri so te sile prispevale k izidom vojne. Z Marcom Ferrojem je po Renouvinovem mnenju zavel nov veter, ki so ga napovedale študije »psihologije« vojakov, analize njihovih občutkov in prizadevanj. V italijanskem zgodovinopisju je tako predelomno predstavljala knjiga E. Forcella – A. Monticone, Plotone di Esecuzione. Processi della prima guerra mondiale (Bari 1969) in začrtala nove raziskovalne poti italijanskega zgodovinopisja, ki pa so postale mogoče šele, ko so bile opravljene temeljne študije. Glavne teme novega pristopa k raziskovanju vojne so tako postale: odnos in obnašanje prebivalstva ob začetku vojne, oblike utrujenosti, oblikovanje in učinkovanje velikih tokov javnega mnenja navkljub t.i. mobilizaciji zavesti, analiza čustev in kolektivna psihologija.

⁷ Branko Marušič, Spremna beseda. V: V. Gradnik, Krvavo Posočje. Koper – Trst 1977, 289–294; – isti La storiografia salovena sulla prima guerra mondiale. 1914–18. Qualestoria XVI/1986. 1–2/260–266. Kratek pregled jugoslovanskega zgodovinopisja o prvi svetovni vojni s posebnim ozirom na Istro in predvsem v luči političnih dogajanj je podala v isti reviji Tatjana Krizman-Malev, Il primo conflitto mondiale nella storiografia del dopoguerra con particolare riferimento alla bibliografia sull'Istria. Qualestoria XVI/1986, 250–259; – Drago Sedmak, Osnutek bibliografije o soški fronti (referat na I. znanstvenem zborovanju o soški fronti. Kobarid 20. 10. 1990).

* * *

Oris slovenske strokovne, publicistične in spominske literature o prvi svetovni vojni je razdeljen v dve obdobji, in sicer od konca prve do začetka druge svetovne vojne ter od leta 1945 do 1992. Vanj so vključene tako samostojne publikacije kot razprave in članki. Ob tem velja poudariti, da pregled zajema poleg redkih strokovnih del tudi raznovrstne članke, ki so se pojavljali v vseh pomembnih slovenskih revijah, dnevnikih in tednikih, ne oziraje se na njih kvaliteto. Število navedenih enot je zato zelo veliko, kar pa nikakor ne pobija večkrat navedene misli, da Slovenci nismo veliko pisali o prvi svetovni vojni. Tako je bilo zaradi pičlega izkupička slovenske literature o 1. svetovni vojni (v mislih imam predvsem strokovne raziskave in samostojna dela), predvsem pa nenehnega prepletanja različnih elementov, pogosto težko potegniti ločnico med deli, ki sodijo k zgodovinskim virom (spominski zapisi) in zgodovinsko literaturo.

Nedvomno bogatejša od publicistične in spominske produkcije je književna, saj je prenekateri slovenski, še zlasti pa primorski književnik posegel za svoja dela po vojnih motivih.⁸

I. 1918–1941

Sarajevski atentat, povod in vprašanje odgovornosti

Sarajevski atentat je bil v slovenskem medvojnem tisku predvsem predmet spominskih člankov,⁹ hvalospjevov ob rojevanju nove države z novimi junaki, kar so nedvomno postali sarajevski atentatorji. Mnogo je bilo ugibanj o »naročnikih«¹⁰ atentata in s tem povezano odgovornostjo za vojno, ki jo je atentat izzval.¹⁰ Tako je *Ivan Dolenc* predstavil v posebni brošuri *Umor v Sarajevu (Dostavki k dr. J. A. Žibertovim odkritjem v knjigi »Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg«)* (Ljubljana 1919)¹¹ zanimivo in v Kraljevini SHS odmevno teorijo dr. Žiberta o krivdi avstrijske in zlasti ogrske politike proti južnim Slovanom. Ivan Krstnik Žibert¹² je namreč kot dober poznavalec razmer na dunajskem dvoru v zadnjih letih vladanja cesarja Franca Jožefa napisal knjigo o umoru v Sarajevu,¹³ v kateri je nazorno prikazal sovražno razpoloženje dunajskih dvornih krogov proti nadvojvodi Francu Ferdinandu, zanemarjanje srbskih svaril ob potovanju v Sarajevo, opustitev varnostnih ukrepov v Sarajevu ter končno, vlogo prestolonaslednikovaega najmočnejšega nasprotnika, takratnega ogrskega premiera, grofa Tisze.

Še bolj odmevna v slovenskem časopisju je bila teza beograjskega publicista in zgodovinarja Dušana Tvrdoreke o t.i. psevdootentatu na nadvojvodo, ki naj bi se ponesrečil, kar pa bi zadostovalo za potrditev aneksije Bosne.¹⁴ Povsem nesprijemljivo se je slovenskim časn-

⁸ Za krajši pregled slovenske »vojne«⁸ književnosti glej Stanko Janež, Motivi prve svetovne vojne in njeni odmevi v slovenski književnosti (v Leopold Vadnjal, 1914–1921. Zapiski vojaka. Borec XLI/1989, Ljubljana 1989, 12/1396–1407); o motivovsebinskih značilnostih slovenske poezije je razmišljal Janez Povše, Katera preteklost je živa?; v Oblaki so rudeči. Ljudske in umetne iz prve svetovne vojne. Trst 1988, 201–207 (antologijo je predstavil France Bernik, Slovenska poezija in prva svetovna vojna. Naši razgledi 20. 10. 1989).

⁹ Ob peti obletnici sarajevskega dogodka. Edinost 175/28. 6. 1919, – Vidov dan. Edinost 176/29. 6. 1919; – Kako je prišlo do atentata v Sarajevu? Edinost 156/3. 7. 1923; – Potek sarajevskega atentata. Jutro 148/28. 6. 1925; – Pred desetimi leti 1914. – Vidovdan 1914. Jutro 152/28. 6. 1924; – Ob desetletnici. Jutro 28/3. 2. 1925; Sarajevski atentat in Dunaj. Jutro 226/30. 9. 1925; – Danilo Dimović, Sarajevski vidovdan leta 1914. Jutro 145/27. 6. 1926; – Poincaré in sarajevski umor. Jutro 217/15. 9. 1928; – Prispevek k zgodovini sarajevskega atentata. Jutro 266/13. 11. 1929; – Vidovdan, ki je pretresel svet. Jutro 148/28. 6. 1930; – Sarajevski atentat. Jutro 258/4. 11. 1933; – Ob desetletnici sarajevskega atentata. Slovenski narod 146/28. 6. 1924; – Pred desetimi leti. Slovenski narod 148/2. 7. 1924 (članek je istočasno tudi odmev na »avstrijakantsko«⁹ pisanje Slovencev v dneh po sarajevskem atentatu); – Usodni dan pred 20 leti. Slovenski narod 166/25. 7. 1934.

¹⁰ Politika, ki je vodila do atentata. Jutro 152/28. 6. 1924; – Nova razkritja o sarajevskem atentatu. Slovenski narod 96/29. 4. 1925; – Sarajevski atentat pred 25 leti. Slovenski dom 157/12. 7. 1939.

¹¹ Knjižica je izhajala tudi v obliki podlistka v Slovincu 5–9/8. 1.–13. 1. 1919. Iz Dolenčeve knjige je povzet tudi zapis v Edinosti 19–24/19. 1.–24. 1. 1919.

¹² Ivan Krstnik Žibert (1874–1945) je bil do leta 1914 nastavljen pri grajski kapeli na Belvederu in bil spovednik vojvodinje Sofije.

¹³ Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkriege. – Die serbischen Warmungen und eine »schwere«¹⁰ gerichtliche Untersuchung. (Die Wiener Schmähbrieve im Jahre 1914.). – Zwei Beiträge über die Notwendigkeit einer ehrlichen Demokratie und Völkerständigung. Wien 1918 (samozaložba), 1918² (razširjena izdaja), Ljubljana 1919³.

¹⁴ Kdo je povzročil sarajevski atentat. Narodni dnevnik 143/30. 6. 1924; – Umor Franca Ferdinanda. Jutro 79/2. 4. 1927; – Nova razkritja o sarajevskem atentatu. Slovenski narod 79/8. 4. 1927.

karjem zdelo pisanje nemških in angleških časnikov, ki naj bi proti Srbiji vodili pravo kampanjo glede njene vojne krivde; zato se je Jutro celo zapletlo v burno polemiko z njimi, z »nalogo« ovreči najmanjšo možnost, da bi Srbija nosila krivdo, poleg tega pa dokazati trdno »jugoslovanstvo« sarajevskih atentatorjev.¹⁵ Posebna pozornost je bila namenjena glavnim udeležencem Sarajevskega uboja – Gavrilu Principu,¹⁶ Nedeljku Čabrinoviću,¹⁷ in seveda ubitemu Francu Ferdinandu.¹⁸ Usodnega 28. junija 1914 se je spomnil tudi Ivan Lah v odlomkih v Slovenskem narodu,¹⁹ v katerem je bil zabeležen tudi odmev atentata v Trstu.²⁰

Dogodki po sarajevskem atentatu so si sledili z vrtoglavo naglico. Ultimati, vojne napovedi in mobilizacijski ukazi so našli svoje mesto v slovenskih časnikih, medtem ko niso bili predmet podrobnejših raziskav.²¹ Jutro se je zelo podrobno spominjalo prvih mesecev svetovne vojne in dogodke zapisovalo v posebni rubriki »Pred desetimi leti«. Tako zastavljena rubrika je sicer nudila natančen vpogled v »dogodke pred desetimi leti«, toda bila je brez analiz in komentarjev; zato pa je vestno poudarjala mogočno in pokončno držo Srbije v mesecu pred izbruhom vojne.²²

V neposredni povezavi s povodom za svetovno vojno je nedvomno vprašanje odgovornosti za vojno, to je tudi krivde, ki je gotovo eno tistih, na katerega je najtežje odgovoriti. Njegovo reševanje so namreč pogosto ovirali različni nacionalizmi ali strankarski interesi, predvsem pa ostaja rešitev povezana z načinom formulacije krivde oziroma odgovornosti.

Slovensko zgodovinopisje in publicistika se v obdobju med obema vojnama nista posebno posvečala temu problemu, ki pa nikakor ni ostal skrit očem javnosti, saj je v prevodu Pavla Debevca imelo možnost spoznati zanimiv poskus odgovora na vprašanje vojne odgovornosti. Leta 1933 je v slovenskem prevodu izšla »študija o neumnosti takratnih mogotcev in o pravem instinktu tedanjih brezmočnih ljudi«²³ *Emila Ludwiga Julij 1914. Sinovom v svarilo*²⁴ (Ljubljana 1933), v kateri avtor za vojno krivi celotno Evropo. Vendar pri tem poudarja, da si je potrebno predvsem zastaviti vprašanje, kateri krogi so vojno hoteli ali celo potrebovali – in odgovor, čeravno poenostavljen, je po Ludwigovem mnenju kot na dlani: vojno so zakrivilo državni kabineti in njih štabi ter vojni dobavitelji. Med razmišljanji slovenskih avtorjev je gotovo potrebno omeniti razpravo *Svetovna vojna in naš nacionalizem*²⁵ *Ljudmila Haupt-*

¹⁵ Sarajevski atentatorji in Srbija. Jutro 86/10. 4. 1925; – Sarajevski atentat in vprašanje odgovornosti za svetovno vojno. Jutro 89/16. 4. 1925.

¹⁶ Gavrilo Princip v ječi. (Dospil njegovega sotrpina). Slovenski narod 146/28. 6. 1924; – Kaj pravi bivši jetniški stražnik o Gavrilu Principu. Jutro 78/7. 4. 1926; – Poslednji manuskript Gavrila Principa. Jutro 145/27. 6. 1926; – Spomini iz ječe Gavrila Principa. Jutro 145/27. 6. 1926; – M. D., Vidov dan Gavrila Principa. Orjuna 42/22. 10. 1927.

¹⁷ Fran Werfel, Čabrinović. Dnevnik iz leta 1915. Jutro 151/28. 6. 1927.

¹⁸ Franc Ferdinand je slutil svoj konec. Jutro 103/1. 5. 1927. V tem članku se avtor sklicuje na madžarskega politika in zaupnika nadvojvode, ki je v knjigi »Magyarország Kalvaria« objavil zasebno korespondenco habsburškega dvora, iz katere naj bi bile razvidne slutnje Franca Ferdinanda, da bo ubit; – Senzacionalne podrobnosti o sarajevskem atentatu. Narodni dnevnik 146/4. 7. 1924 (o slutnjah Franca Ferdinanda in sanjah škofa Lányi-ja o atentatu); – O Francu Ferdinandu. Slovenski narod 154/9. 7. 1924 (o knjigi Karla Strobla »Franz Ferdinands Lebensroman« (Stuttgart)).

¹⁹ Dr. Ivan Lah, Iz knjige spominov. Vidov dan 1914. Slovenski narod 152 in 153/6. 7. in 8. 7. 1924.

²⁰ Trst pred in ob dnevih sarajevskega atentata. Slovenski narod 146/28. 6. 1924. O Trstu ob avstrijski mobilizaciji je pisal –r, Ob avstrijski mobilizaciji 26. julija 1914 v Trstu. Jutro 181/6. 8. 1939.

²¹ Kaj je napatilo bivšega cesarja, da je podpisal vojno napoved Srbiji. Slovenski narod 98/30. 4. 1920 (povzeto po spominih cesarjevega adjutanta barona Alberta Marguttija, ki so bili objavljeni v »Il Piccolo della sera«); – Med sarajevskim atentatom in vojno. Slovenski narod 292/23. 12. 1923; – 1914. Slovenski narod 170/27. 7. 1924; – Nemški glas o ultimatu pred desetimi leti. Slovenski narod 170/27. 7. 1924; – Fran Radešček, K 25-letnici svetovne vojne. Spomin na Belgrad, preden je zagrmelo. Slovenec 167/25. 7. 1939; – Usodna obletnica. Jutro 174/26. 7. 1921; – Ultimati pred desetimi leti. Jutro 172/23. 7. 1924; – Trinajstletnica angleške vojne napovedi. Jutro 181/3. 7. 1927; – Ruski mobilizacijski ukaz leta 1914. Jutro 228/27. 9. 1927; – Kako je avstrijski poslanik izročil srbski vladi usodni ultimati. Jutro 249/20. 10. 1927; – Danes pred 20 leti. Jutro 168/25. 7. 1934; – Od ultimata do vojne. Jutro 168/25. 7. 1934 (spomini dr. Slavko Grujića na dogodke pred 20 leti); – Začetek vojne vihre pred dvajsetimi leti. Jutro 172/29. 7. 1934; – Pred šestimi leti. Edinost 162/15. 8. 1920; – Ob vstopu Rusije v svetovno vojno. Edinost 39 in 45/14. 2. in 21. 2. 1924 (izvlečki iz dnevnika Sazonova); – Desetletnica ultimata Srbiji. Edinost 176/24. 7. 1924. O napetem juliju 1914 so Slovenci lahko brali iz poljščine prevedene odlomke Jožefa Vittlina, Legenda o juliju 1914. Slovenec 167 in 168/26. 7. in 27. 7. 1929; – 25-letnica štirinajstih vojnih napovedi. Slovenski dom 169/27. 7. 1939.

²² Srbski odgovor na avstrijski ultimatum. Jutro 174/25. 7. 1924; – 26. julij 1914. Jutro 175/26. 7. 1924; – Napoved vojne. Jutro 176/27. 7. 1924; – 30. julij 1914. Jutro 178/30. 7. 1924; – 31. julija 1914. Jutro 179/31. 7. 1924; – 1. avgust 1914. Jutro 180/1. 8. 1924; – 5. avgust 1914. Jutro 183/5. 8. 1924.

²³ Jutro 109/12. 5. 1933; poročilo je izšlo tudi v Slovenskem narodu 154/10. 7. 1933 pod naslovom »Obsodba tistih, ki pripravljajo vojno«.

²⁴ Knjiga je leta 1933 v Nemčiji prišla na indeks prepovedanih knjig.

²⁵ Ljubljanski zvon LVIII/1938, 425–535.

manna, ki je moralno vprašanje vojnih krivcev obravnaval s strokovno-znanstvenega vidika o vzrokih svetovne vojne. Vzroka zanjo sta bila po Hauptmannu dva: angleško-nemško nasprotje in narodnostni problem v Avstro-Ogrski, zaostrila pa sta se, ko sta se problema spojila.

Slovincem so »resnico« o vojnih krivcih »razkrivali« tako le slovenski časniki, ki so si bili enotni o srbski nekrivdi oziroma o izključno avstrijsko-nemški odgovornosti za svetovni požar.²⁶ Ob tem so se sklicevali na obstoječe zbirke aktov, ki naj bi ponovno in neizpodbitno dokazale krivdo predvsem avstrijske zunanje politike po aneksiji Bosne leta 1908,²⁷ ali na tuje avtorje, katerih članke o podobnih ugotovitvah so vestno priobčevali v izključevanje srbske krivde.²⁸ O nedvomno nemški pobudi za izbruh svetovne vojne je revija Leonove družbe »Čas« leta 1919 objavila izpisek Martina Spahna, katerega vrstice so bile leta 1915 (53–54) cenzurirane v taistem časopisu. V njem Spahn razpravlja o vzrokih svetovne vojne, ki jih je videl predvsem v ideji Velike Nemčije, nezmožnosti Nemčije, da bi vodila enakopravno svetovno politiko, če bi ostala v tedanjih mejah, predvsem pa v »poslanstvu« Nemčije, da brani evropsko kulturo.²⁹ Tik pred nemškim podpisom premirja je nastala izpoved Gerlacha, ki je bila pod naslovom »Prepozno spoznanje« objavljena v isti številki »Časa«, in sicer o tem, da je bila za sodobno nemško politiko kriva Bismarckova politika krvi in železa, ki jo je kot svojo dediščino zapustil Nemčiji.³⁰ Tudi papež Benedikt XV. je razmišljal o vzrokih svetovne vojne, njegova razmišljanja pa je po vojni (razprava je bila zaključena 3. decembra 1918) predstavil dr. Josip Srebrnič. Zadnji razlog zla = svetovne vojne, je papež videl v človeškem srcu, to je v nebrzdanem pohlepu posameznikov in celih stanov, tudi najvišjih družabnih organizmov, držav in narodov. Pohlep po časnih dobrinah pa povzroča sovraštvo in zavist stanov do stanov, narodov do narodov ter prinaša preziranje avtoritete in uničuje medsebojno dobrohotnost. To je vir, iz katerega se je razlilo v obliki svetovne vojne toliko gorja na človeško družbo.³¹

Začetek vojne in evropske fronte

Izvirnih slovenskih del o vojaški zgodovini prvega svetovnega spopada ni, zato pa so prazen prostor vsaj delno, večinoma z obeleževanjem obletnic najznačilnejših bitk na vseh frontah evropskega bojišča zapolnili časopisni članki.

Jutrova rubrika ob desetletnici začetka prve svetovne vojne tako ni zaobšla uvodnih bojev na ruski fronti,³² tudi sicer so se zapisi o bojih na galicijskem bojišču, to je o ruskem porazu pri Tannenbergu (avgusta 1914),³³ o bitki pri Mazurskih jezerih (september 1914)³⁴ ali

²⁶ Usodni trenutki pred svetovnim požarom. Pogled za kulise v snovanje kronanih in nekronanih glav, ki so zane-tile največjo vojno vseh časov. Slovenski narod 191/23. 8. 1930; – Avstrijski in rajhovski Nemci med vojno. Slovenski narod 58/12. 3. 1931; – LDU, Kdo je zakrivil svetovno vojno. Jugoslavija 131/31. 5. 1919 (Objava pisma cesarja Franca Jožefa Viljemu II., ki naj bi dokazala njuno snovanje svetovne vojne); – Povzročitelji svetovne vojne. Jutro 265/15. 11. 1923; – Kdo je pripravil vojno? Jugoslavija 119/17. 5. 1919; – Zanimiv dokument. Edinost 37/27. 2. 1919; – Vprašanje vojne krivde. Edinost 97/25. 4. 1925.

²⁷ Je Avstrija odgovorna za vojno? Slovenski narod 283/17. 12. 1929. Avtor članka se sklicuje na zbirko aktov »Österreich- Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914.« (Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Aussern. Österreichischer Bundesverlag. Wien u. Leipzig 1930).

²⁸ Henry Wickham Steed (glavni urednik »Review of Reviews«, London), Predigra k svetovni vojni. Slovenec 61/13. 3. 1928; Herman Wendel, Krivda Habsburžanov (Odlomek iz daljšega članka). Slovenski narod 253/28. 12. 1919. (Članek navaja Rdečo knjigo kot neomajen dokaz o habsburški krivdi in namerni zanetivni vojni). H. Wendel je bil kot socialist naklonjen jugoslovanski državi in je napisal tudi knjigo, ki govori pozitivno o nastanku Kraljevine SHS (Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit. Frankfurt 1925); Kako je nastala vojna. Slovenski narod 239/10. 12. 1919. (Govora je o takrat še ne izdani knjigi Karla Kautskega »Wie der Weltkrieg entstand« (Berlin 1919), kjer je navedena ugotovitev, da je krivec tudi cesar Viljem II., ki je skupaj s kanclerjem Bethmannom Hollwegom podprl namero zavezniške Avstro-Ogrske, da se Srbijo odstrani kot politični faktor na Balkanu. Navsezadnje drži, da je imela Nemčija v svojih rokah mnoge niti, s katerimi bi morda lahko obrnila tok dogodkov).

²⁹ Zadnji paberki iz svetovne vojske. Zaplenjena resnica. Čas XIII/1919, 88–92.

³⁰ N.o.m., 88–89.

³¹ Benedikt XV. v času svetovne vojske. Čas XIII/1919, 18.

³² Pred desetimi leti. 6. avgusta 1914. Jutro 184/6. 8. 1924; – Pred desetimi leti. 19.–23. novembra 1914. Jutro 274/21. 11. 1924; – Pred desetimi leti. 3.–6. decembra 1917, 7.–12. decembra 1914. Jutro 289/11. 12. 1924.

³³ Vzrok poraza Rusov pri Tanenbergu. Slovenski narod 59/13. 3. 1931.

³⁴ Desetletnica bitke ob Mazurskih jezerih. Jutro 209/4. 9. 1924.

tisti pri Gorlicah (maj 1915)³⁵ in največ o padcu Przemysla (septembner 1915),³⁶ občasno pojavljali v vseh osrednjih slovenskih časnikih.³⁷ V tržaški Edinosti pa so Rusiji med 1. svetovno vojno namenili kar podlistek.³⁸

Na galicijskem in karpatskem bojišču so se bojevali tudi slovenski vojaki v avstro-ogrskih uniformah, a le redki so svoje spomine zapisali,³⁹ na svojevrsten način pa se je gotovo predstavil Hinko Smrekar v *Hinko Smrekar – Črnovojnik (Ljubljana 1919)*.⁴⁰ Maks Simončič je spomine *Galicija. Spomini padlega vojaka (Ljubljana 1935)*⁴¹ napisal »iz sovraštva iz krvi, . . . starim v spomin na žalostne dni, mladim pa v opomin, da se jim zagnusi že papirnato junačenje . . .«.⁴² Njegovo pričevanje o življenju vojakov na fronti v Galiciji, o ravnanju avstro-ogrške vojske s civilnim prebivalstvom in usodo le-tega, o bojih, je stvarno, brez pomilovanja ali »junaškega« naboja. Včasih so njegovi opisi današnjemu bralcu morda kruti ali odvrtni, toda zato tolikanj bolj prepričljivi, kar avtor opravičuje z dejstvom, da je bila vojna najogabnejše nesoglasje, najkrutejša odvrtnost – anahronizem v razkričani evropski kulturi.

Najpogosteje se je vojaškega in vojnega življenja v Galiciji in Karpatih spomnil *Ivan Matičič*,⁴³ odmevna je bila tudi usodna bitka pri Kozmierzynu 18. junija 1915, v kateri je padla večina vojakov »polka Kranjskih Janezov« – 17. pešpolka.⁴⁴

Boje na zahodni fronti so slovenski časniki sledili od samega začetka, to je od vkorakanja nemških enot v Belgijo, s čemer je bila poteptana belgijska nevtralnost. Prvi boji na nemško-francoski meji ter nemški vdor v Luksemburg in Belgijo so zaslužili ostre in podrobne zapise o Jutrovem razdelku »Pred desetimi leti«.⁴⁵ Posebno ogorčen je bil članek o nemških vojnih zločincih; leta 1921 je bil v Leipzigu proces proti nemškim oficirjem, vojakom in uradnikom, ki so zagrešili zločine nad belgijskim prebivalstvom in ujetniki, toda vsi so bili oproščeni, ker naj bi ukrepali po povelju.⁴⁶ Podobno vestno kot so bile v časnikih zabeležene vse bitke svetovne vojne, so bile zapisane tudi največje bitke na zahodni fronti: nemška ofenziva pri Ypresu (marec 1915), ko je posebno v oči bodla uporaba bojnega plina,⁴⁷ neodločena morska

³⁵ Desetletnica prodora pri Gorlicah (2.–12. maja 1915–1925). *Jutro* 105/6. 5. 1925.

³⁶ »Przemysl je padel«. *Slovenski narod* 67/24. 3. 1925; – Bivši ruski častnik o kapitulaciji Przemysla. *Slovenski narod* 72/29. 3. 1930. (Članek opisuje zadnje trenutke trdnjave); – Petnajst let od padca Przemysla. *Jutro* 68/22. 3. 1930; – Kirurgovi spomini. *Jutro* 162/17. 7. 1931. (zapisovalec povzema po spominih nobelovega nagajenca iz leta 1914 za delo o fiziologiji možganov dr. Roberta Bärànyja, ki je leta 1915 vodil garnizijsko bolnišnico v Przemyslu in po padcu trdnjave prišel v rusko ujetništvo, a so ga Rusi izpustili, ko so izvedeli, da gre za Nobelovca).

³⁷ Daniel Omerzu, *Vojna v Galiciji*. *Slovenec* 69–83/24. 3.–9. 4. 1936; – Začetek svetovne vojne v Galiciji. *Slovenski narod* 19/24. 1. 1930 (o vojnih spominih generala Alekseja Aleksejeviča Brusilova »Ratne uspomene« (prevod iz ruščine, Beograd 1937) na prve spopade ruskih in avstro-ogrskih čet); – P. N. Krasnov, Epizoda iz svetovne vojne. *Orjuna* 30 in 31/23. 7. in 1. 8. 1927; – isti, Epizode iz svetovne vojne. *Orjuna* 33 in 34/13. 8. in 27. 8. 1927.

³⁸ Rusija v letih 1914–1918. *Edinost* 202–222/27. 7.–16. 8. 1919.

³⁹ Dr. I. L. [Ivan Lah], Velika noč v Voliniji leta 1917. Velikonočna priloga »Jugoslaviji« 97/19. 4. 1919. Dr. Ivan Lah je svoje vojne spomine, bil je interniranec in kasneje avstro-ogrski vojak, popisal v »Drugi knjigi spominov« (Ljubljana 1940). Kot uniformiranec je bil v vojni v Galiciji in kasneje na romunskem bojišču; – Boris Rihteršič, Božič 1916. *Jutro* 297/24. 12. 1931 (To je odlomek iz dnevnika padlega vojaka); – Velika noč v strelskem jarku. (Galicija 1916). *Jutro* 87/11. 4. 1925; – dr. Fr. [an] Zbašnjik, Motivi iz vojnih časov. *Jutro* 104–83/5. 5.–8. 8. 1925 (v presledkih); – Nedin Sterad, Pismo s fronte. *Jutro* 227/1. 10. 1925; – Živi spomeniki svetovne vojne (vojni invalidi – op. PS). *Jutro* 265/12. 11. 1929; – Tone Brezar, Pismo o vojni. *Jutro* (ponedeljkova izdaja) 30. 7. 1934; – S. Ž., Ponesrečen pobeg. *Orjuna* 8–9/16. 2.–23. 2. 1924; – Vojaki iz svetovne vojne. *Slovenski narod* 94/26. 4. 1925; – Fr. [ance] Stele, Vojaški grobovi. *Slovenec* 83 in 84/11. 4. in 12. 4. 1922; – J. H., Pozabljenim! *Slovenec* 241/1. 11. 1922.

⁴⁰ Glej *Slovenski narod* 234/8. 10. 1919. Med humoristi v avstrijski vojaški suknji naj omenim Rada Murnika, ki se ga je iz vojne dobe spomnil Ante Kozina, Rado Murnik med vojno. *Slovenski narod* 176/5. 8. 1930.

⁴¹ Spomini so izhajali tudi kot podlistek v *Slovincu* 139–181/21. 6.–11. 8. 1934.

⁴² M. Simončič, *Galicija* . . .; uvod.

⁴³ Iškarijot. *Jutro* 60/9. 3. 1924; – Požigalec. *Jutro* 72/23. 3. 1924; – Na grobeh trpinov. *Narodni dnevnik* 248/1. 11. 1924 (to je predvsem razmišljanje o padlih slovenskih vojaki v Galiciji).

⁴⁴ Krvavi dan pred 20 leti. *Slovenec* 139/21. 6. 1935; – V spomin mrtvim bratom. *Slovenec* 140/22. 6. 1935. Slovenski časniki so predstavili tudi knjigo – roman o zgodovini 17. pešpolka, t.j. delo Boda Kaltenböcka »Armee in Schatzen« (Wirttemberg 1937) (glej *Jutro* 38/14. 2. 1937).

⁴⁵ 2. avgust 1914. *Jutro* 181/2. 8. 1924 (nemški ultimati Belgiji); – 3. avgust 1914. *Jutro* 182/3. 8. 1924 (Belgija odkloni nemški ultimati); – 7. avgust 1914. Padec Liegea (Lütticha). *Jutro* 185/7. 8. 1924; – 8. avgust 1914. *Jutro* 186/8. 8. 1924 (nemško prodiranje v Belgijo); – 9. avgusta 1914. *Jutro* 187/9. 8. 1924 (nemški predlog belgijski vladi, naj dovolji prost prehod nemških čet); – 10. avgust 1914. *Jutro* 188/10. 8. 1924 (Francozi potisnjeni na obronke Vogezov).

⁴⁶ Nemški vojni zločinci. *Jutro* (priloga) II/1921, 167/17. 7. 1921. O podobnem procesu je pisal *Slovenski narod* 4/5. 1. 1934 v zapisu »Likvidacija« svetovne vojne.

⁴⁷ Pred 15 leti pri Ypru. *Slovenski narod* 91/22. 4. 1930; – Prvi plinski napad v svetovni vojni. *Slovenski narod* 162/18. 7. 1936. O uporabi bojnih plinov je pisal tudi Bruno Gombač, *Vojna s strupenimi plini (Koledar Mohorjeve družbe v Celju za leto 1931, Celje 1930, 64–69)*.

bitka med angleško in nemško mornarico pri Skagerraku (31. maj 1916), ob tem naj omenim tudi zapise o angleški vojni mornarici ter o pustolovščinah nemške podmornice U38,⁴⁸ pa o neuspelem poskusu francoskega generala Roberta Georgesja Nivella, da bi prebili nemško fronto (april 1917).⁴⁹ Zanimivo je tudi branje o oborožitvi nemške vojske, predvsem o nemškem težkem topu kal. 42, imenovanem Debeli Berta, ki je bil uporabljen za rušenje betonskih objektov.⁵⁰ Ob »čudežu na Marni« (5.–9. september 1914),⁵¹ »v vsej vojni dobi najiminennejši za Francijo, Anglijo in z njimi zvezane ter sočustvujoče države«,⁵² ko se je spremenil značaj vojne in se je začela vojna strelskih jarkov, t.i. pozicijska vojna,⁵³ lahko preberemo tudi pikra razmišljanja o vzrokih nemškega poraza na Marni (slabo zdravje »štirih kroničnih invalidov«, Moltkeja, Bülowa, Lauensteina in Hentscha).⁵⁴

140-dnevna bitka pri Verdunu (21.2.–9.9.1916) je v slovenskem časopisju vzbujala predvsem grozo spričo osupljivega števila padlih vojakov (na obeh straneh skupno ok. 700.000 mož) in dolgih izčrpavajočih bojev.⁵⁵ Tudi zadnje leto vojne na zahodni fronti je ostalo zapisano v slovenskem medvojnem časopisju: nemški poskus preboja zahodne fronte marca 1918,⁵⁶ »ponovna« bitka na Marni (1. pol. julija 1918),⁵⁷ tankovska bitka pri Amiensu 8. avgusta 1918,⁵⁸ pa razglabljanja o vzrokih zrahljanja nemške fronte v letu 1918, ki jih je zapisal Münchner Post in povzel Slovenski narod,⁵⁹ ter konec 1. svetovne vojne na zahodni fronti.⁶⁰

Nepretrte niso ostale tudi posamezne osebnosti (tudi tiste ne, ki ob začetku vojne še niso vedele, da bodo postale zgodovinske osebnosti),⁶¹ ki so vplivale na tok prve svetovne vojne, še posebno na zahodnem bojišču: Georges Clemenceau, leta 1917 francoski predsednik vlade,⁶² poveljnik angleške vojske v Franciji (1915–1918) Douglas Haig, ki se ga je ob smrti leta 1928 spomnil Slovenski narod in napovedal izid (leta 1940) razburljivega Haigovega dnev-

⁴⁸ J. [Josip] Rustja, Angleška mornarica v vojski. Slovenec 124/31. 5. 1919; – Junak največje pomorske bitke Slovenec 62/14. 3. 1936 (članek je izšel ob smrti Lorda Beattyja, ki je v bitki pri Skagerraku vodil angleško mornarico); – Deseta obletnica morske bitke pri Skagerraku. Jutro 123/1. 6. 1926; – U. 38. Slovenski dom 1a/28. 12. 1935.

⁴⁹ Ofenziva leta 1917. in poveljništvo generala Nivellea. Edinost 349–356/23. 12.–31. 12. 1919. Leta 1917 je vrhovno poveljstvo francoske vojske prevzel general Nivelle, eden izmed verdunskih zmagovalcev, ki je politične moze prepričal, da je potekel čas pozicijske vojne in da je potrebno izvesti preboj nemške fronte, toda ne na najmočnejšem mestu fronte, temveč s presenečenjem in to v 24. ali 48. urah, toda nemško poveljstvo ni spregledalo tega načrta in je umaknilo svojo vojsko na razdalji 20 do 40 kilometrov od prejšnjih položajev. Aprila se je začela ofenziva, katere glavnina je potekala med Oise in Reimsom, toda bila neuspešna in general je po treh dneh (tako je v primeru neuspeha tudi obljubil) ukazal prekinitev ognja. V treh dneh bitke je padlo več kot 40.000 zavezniških vojakov, Nivellu pa je bilo odvzeto poveljevanje.

⁵⁰ Kako so Nemci streljali na Pariz. Slovenski narod 74 in 75/1. 4. in 2. 4. 1935 (o knjigi Hainza Eisgruberja »Kako smo streljali na Pariz« (1935)); – Maff. X., O Debeli Berti in drugem. Jutro 129/6. 6. 1937 (to »drugo« se nanaša na delovanje slovenske »mafije« med vojno).

⁵¹ Pred desetimi leti. 6. september 1914. Jutro 210/6. 9. 1924; – Pred desetimi leti. 6. do 8. septembra 1914. Jutro 211/7. 9. 1924; – Desetletnica bitke ob Marni. Jutro 214/11. 9. 1924; – Čudež na Marni in njegov avtor maršal Joffre. Jutro 9/11. 1. 1931; – dr. Maks Robič, K 20-letnici bitke ob Marni. Jutro 218 in 219/22. 9. in 23. 9. 1934; – Obletnica bitke na Marni. Slovenski narod 203/8. 9. 1927 (objavljen je stenogram telefonskega pogovora med generalom Gallienijem iz Pariza in generalisimom Joffrom v glavnem štabu v noči na 4. 9. 1914); – Joffre o bitki na Marni. Slovenski narod 242/23. 10. 1930.

⁵² Pred desetimi leti. 11., 12., 13. september 1914. Jutro 215/12. 9. 1924.

⁵³ Pred desetimi leti. 14.–16. septembra 1914. Jutro 220/18. 9. 1924.

⁵⁴ Zakaj so bili Nemci na Marni premagani. Slovenski narod 190/24. 8. 1927; – Bolno nemško vojaško vodstvo in bitka na Marni. Jutro 197/6. 5. 1927.

⁵⁵ 140 dni pred Verdunom. Slovenski narod 224/2. 10. 1929 (omenja knjigo maršala Petaina »La bataille de Verdun« (Pariz 1929), v kateri navaja podatke o izgubah, številu izstreljenih granat . . .); – Pred 17 leti pred Verdunom. Slovenski narod 46/25. 2. 1933; – In omagal je lev . . . Slovenski narod 59/11. 3. 1936; – Obletnica verdunskega pekla. Slovenec 36/15. 2. 1936; – »Posvečena cesta«. Slovenec 59/11. 3. 1936; – Sarajevo–Verdun. Jutro 265/14. 11. 1925.

⁵⁶ Največja bitka v zgodovini. Slovenec 67/28. 3. 1938.

⁵⁷ Pred devetimi leti. Jutro 167/17. 7. 1927 (članek sledi dogodkom od julija 1918 – zavezniškega preboja fronte, bega nemškega cesarja na Nizozemsko do podpisa premirja 11. novembra 1918).

⁵⁸ Obletnica prve bitke s tanki. Jutro 187/14. 8. 1930.

⁵⁹ »Sunek z bodalom« v nemško fronto. Slovenski narod 245–253/28. 10.–6. 11. 1925, 257–266/11. 11.–21. 11. 1925, 270/26. 11. 1925.

⁶⁰ Konec vojne. Jutro 161/9. 11. 1932; – Konec svetovne vojne. Jutro 269/18. 11. 1937 (zapis je nastal po pripovedovanju Mauricia Coriema o spominih francoskega rezervnega častnika, ki je sprejel nemškega politika Mathiasa Erzbergerja na bojnem polju, ko je ta prišel ponujat nemško premirje); – Viljemov beg pred 20 leti. Slovenski narod 253/10. 11. 1938; – Spomini na premirje leta 1918. Edinost 152/26. 6. 1924.

⁶¹ Pred 25 leti ob pričetku vojne niso vedeli, da so se s svojimi odločitvami uvrstili med zgodovinske osebnosti. Slovenski narod 183/14. 8. 1939.

⁶² Clemenceau v svetovni vojni. Slovenec 217/24. 9. 1929 (poglavje iz knjige Marka Aldanova »Zeitgenossen«).

nika, v katerem naj bi bili kompromitirani »odlični zavezniški politiki in vojaški dostojanstveniki,«⁶³ Paul von Hindenburg ter sam cesar Viljem (njegovo preganstvo).

Jugovzhodna fronta, umik preko Albanije

Glede na obravnavano obdobje (1918–1941) je razumljivo, da je slovensko časnikiarstvo največ pisalo o dogodkih na jugovzhodni ali balkanski fronti, na kopnem in po vodah.⁶⁴ Ob smrti kralja Petra je v Jutru izhajal krajši podlistek o kraljevem življenju, med drugim tudi o »neustrašnem« kralju v svetovni vojni ali o kraljevih obiskih vojakov v Beogradu med avstrijskim obstreljevanjem.⁶⁵ Zmaga srbske vojske nad Potiorekovo armado v bitki na Ceru (15/16. avgust – 24. avgust 1914) se je v slovenske časnike zapisala kot zgled, »kako je treba braniti svobode rodu in zemlje«, čemur naj bi sledila vsa povojna Jugoslavija.⁶⁶ Dogodkov, ki so sledili srbski zmagi na Ceru, t.j. umik srbske vojske iz Beograda po bitki na Drini (1.–11. november 1914) slovensko časopisje ne omenja, pač pa se ponovno spomni novih srbskih uspehov (beri avstrijskih porazov) v kolubarski bitki (16. november – 15. december 1914), ko je Beograd ponovno postal srbski.⁶⁷ Uvod v albansko tragedijo, kot je bil poimenovan umik srbske vojske čez albanske gore v zimi 1915/1916, sta predstavljala napad centralnih sil na Srbijo v jeseni 1915 in padeč Beograda; obletnice tega dogodka so zabeležili slovenski časopisi z natančnimi opisi,⁶⁸ saj so ob tej priložnosti potekale veličastne spominske proslave.

Ravnanje zasedbenih oblasti s civilnim prebivalstvom na okupiranih ozemljih je določeno z vojnim pravom; temu navkljub so bili postopki okupantov v svetovni vojni skoraj praviloma v nasprotju z napisanimi načeli. To je veljalo predvsem za avstrijsko oziroma bolgarsko zasedbo srbskega ozemlja po razbitju fronte v jeseni 1915. Sodeč po odmevih v slovenskem časopisju so se novi oblastniki v Srbiji (to velja tudi za srbsko prebivalstvo v Bosni)⁶⁹ strahovito znesli nad civilnim prebivalstvom; pri navajanju zločinov avstrijske in bolgarske vojske so se slovenski kolumnisti sklicevali tudi na dognanja tujih strokovnjakov.⁷⁰ Pokoli, požigi, ropanja in rekrutacije srbske mladine so podžgali Srbe v pokrajini Toplica, da so se maja 1917 uprli avstro-ogrskim in bolgarskim okupatorjem, kar je ob obletnicah ponovno spodbudilo žalostne in neljube spomine.⁷¹

V Jutru lahko preberemo zajedljive vrstice ob desetletnici padca Cetinja, češ da »si niso predstavljali črnožolti da bomo mi tako bodri in zmagoslavni praznovali desetletnico teh

⁶³ Spomini na maršala Haiga. Slovenski narod 32/8. 2. 1928. – Senzacionalna tajnost v dnevniku maršala Haiga. Slovenski narod 47/25. 2. 1928 (O domnevnem Haigovem dnevniku mi ni uspelo najti informacij; po dostopnih virih kaže, da dnevnik ni izšel. Že leta 1919 pa je v Londonu izšla knjiga »Sir Douglas Haig Despatches 1915–1919«, ed. by J. H. Boraston, v kateri pa je bilo izraženo priznanje podrejenim in sodelujočim); – Hindenburg v svetovni vojni in Viljem v preganstvu. Jutro 246/16. 10. 1927.

⁶⁴ Ljudmil Pivko, Preko Bosne: Jutro 113/14. 5. 1922; – Velika bitka za premoč na Jadranu. Jutro 56/7. 3. 1937; – in, Mornariški boji na širokem Dunavu. Jutro 84/11. 4. 1937; – Bitka pri Cavtatu. Orjuna 8/18. 2. 1928; – Veliki admiral Haus in svetovna vojna. Slovenec 29/6. 2. 1920.

⁶⁵ Kralj Peter umrl. Kralj Peter v svetovni vojni. Jutro 195/17. 8. 1921; – Kralj Peter v rovu. Jutro 197/21. 8. 1921.

⁶⁶ Bitka na Ceru. Jutro 150/28. 6. 1928; – Pred 20 leti: bitka na Ceru. Jutro 187/16. 8. 1934; – Zmaga srbske vojske na Ceru. Slovenski narod 187/19. 8. 1939; – 25-letnica bitke na Ceru. Slovenec 188/19. 8. 1939.

⁶⁷ J. D., Spomini na vojsko v belgrajski okolici. Slovenec 138/18. 6. 1919; – Pred desetimi leti. 13. do 17. decembra. Jutro 294/17. 12. 1924; – Pred 25 leti so v Božiču tudi gremeli topovi. Slovenski narod 291/23. 12. 1939.

⁶⁸ Mučeniški dnevi Beograda pred 10 leti. Jutro 225/29. 9. 1925; – Desetletnica padca Beograda. Jutro 237/13. 10. 1925; – Slavna in tužna 20 letnica. Jutro 257/6. 11. 1935; – Sancin, Kako so avstrijski vojaki našli srbski arhiv zakopan v Ljubostinji. Jutro 260/7. 11. 1937 (gre za arhiv srbske vlade (64 zabojev), ki je bil skrit v samostanu po padcu Beograda).

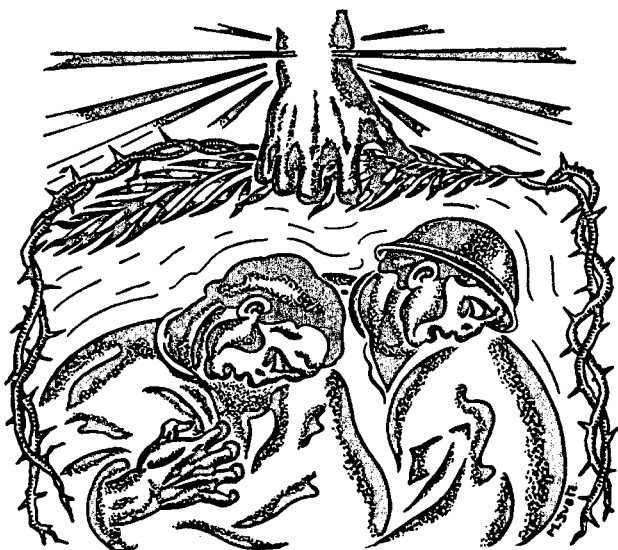
⁶⁹ O tem je pisal Vladimir Čorović, Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata. Sarajevo 1920. Na Slovenskem so o tem pisali le skromno: – Ko je Avstrija slavila svoje zmage. Jutro 94/23. 4. 1936; – Ivan Debevec, V Kazematah. Slovenski narod 77/4. 4. 1920.

⁷⁰ Četrtna srbskega prebivalstva žrtev vojne; – Bilanca svetovne vojne. Edinost 106–108/5. 5.–7. 5. 1920; – Madžarska tiranstva v Srbiji. Jugoslavija 32 in 33/4. 2. in 5. 2. 1919; – Avstrijske grozovitosti v Srbiji. Jugoslavija 208/25. 8. 19201 – Pred desetimi leti. 18.–21. decembra 1914. Jutro 299/23. 12. 1924; – Bolgarske grozovitosti na srbskem ozemlju. Jutro 103/3. 5. 1925.

⁷¹ Desetletnica topliške vstaje. Jutro 110/10. 5. 1927; – Spomin na topliški upor. Jutro 224/27. 9. 1936; – Iz dnevnika br. vojvode Koste Pećanca. Orjuna 11/12. 3., 13–18/26. 3.–30. 4., 24–26/11. 5.–25. 5., 35–40/3. 6.–8. 10. 1927; – A. V., Topliški upor. Orjuna 9/26. 2. 1927.

JOSIP JERAS:

PLANINA SMRTI

Slika 1: Naslovna stran knjige Josip Jeras, *Planina smrti*, Ljubljana 1938 (2. izdaja)

dogodkov, a oni da bodo v tako kratki dobi izginili v pozabljenje.«⁷² »Tragedije in komedije« avstrijske okupacije Črne gore so postale tema posebne Jutrove rubrike »Lovčen pred 20 leti«, ki ni izpustila nobene priložnosti za obračunavanje s pokojno Avstro-Ogrsko.⁷³

Umik srbske vojske preko Albanije na Krf je gotovo ena najbolj tragičnih epizod balkanskega bojišča in 1. svetovne vojne in je odmevala tudi med slovenskimi interniranci v avstro-ogrskih taboriščih.⁷⁴ Kraljevina Jugoslavija je iz njega naredila pravi mit, novo biblijsko zgodbo. Članki o umiku so bili posvečeni »duhu herojskemu, najvišjemu izrazu človeške energije in človeškega samopožrtvovanja za idejo svobode.«⁷⁵ Velik del krivde so pripisovali zaveznikom, predvsem Angliji, ki naj bi zavrnila načrt ruskega generalisima Aleksejeva o tem, da bi bilo potrebno središče zavezniške oborožene akcije prenesti na Srbijo.⁷⁶ Antanti ne gre očitati, da je z odlašanjem pomoči Srbiji novembra 1915 povzročila srbski poraz, kot je to skušal dokazati pisec v Jutru,⁷⁷ temveč da ni dovolj zgodaj doumela pomembnosti strateškega položaja Balkana in Srednjega vzhoda; toda vsem očitkom antanti navkljub je bilo potrebno slovenski javnosti predočiti francosko pomoč umikajoči se srbski vojski,⁷⁸ kot

⁷² Desetletnica padca Cetinja. Jutro 10/14. 1. 1926.

⁷³ Spomin na avstrijsko »zmago« in okupacijo v Črni gori. Jutro 8/11. 1. 1936; – Avstrijska uprava v znamenju vislic in požigov. Jutro 9/12. 1. 1936; – Tragedije in komedije avstrijske okupacije Črne gore. Jutro 11/17. 1. 1936; – V Črni gori pred 20 leti. Tragedija in komedija avstrijske okupacije. Jutro 15/19. 1. 1936.

⁷⁴ Noč v Weyeburgu (pred desetimi leti). Slovenski narod 273 in 274/29. 11. in 1. 12. 1925.

⁷⁵ Spomini na Krf. Slovenec 27/2. 2. 1919; – Preko Albanije na otok smrti. Slovenski narod 143/28. 6. 1936; – Narod je šel na Golgoto . . . Jutro 282/1. 12. 1940; – Vekoslav Lilija, S Šajkačo čez albanske gore. Jutro 294/15. 12. 1940; – Vekoslav Lilija, Od Elbasana do Valone. Jutro 300/22. 12. 1940.

⁷⁶ Iz za kulis svetovne vojne. Slovenski narod 18/22. 1. 1922.

⁷⁷ Srbska bojišča pred 20 leti. Jutro 258/7. 11. 1935.

⁷⁸ Sodelovanje Srbov in Francozov v svetovni vojni. Slovenski narod 156/11. 7. 1924. Članek opozarja, v duhu dobrih francosko-srbskih odnosov, na zapise v ilustrirani prilogi pariškega »Figarò«-ja o Kraljevini SHS.

tudi francosko pomoč prenovljeni srbski vojski pri osvojitvi Kajmakčalana (18. september 1916) in Bitole (9. december 1916) na avgusta 1916 nastali solunski fronti⁷⁹. Kot je bilo že omenjeno, so bili slovenski časniki neprimerno bolj nepopustljivi do angleškega odnosa do balkanskega bojišča; kot dokaz je sicer v ocenah previdnejšemu Slovencu zadostovala »skrivnostna« vloga Anglije pri evakuaciji Galipolija v začetku leta 1916, pri čemer naj bi bilo glavno angleško vodilo zadušitev Rusije.⁸⁰

Tematsko in časovno zaključuje obeleževanje srbskih junaštev tematika preboja solunske fronte v septembru 1918 in z njim povezanim zlomom centralnih sil na tem delu evropskega bojišča. O preboju solunske fronte so bila v času med obema vojnama tudi predavanja častnikov – udeležencev te vojaške akcije, na katera so se navezovali tudi časopisni zapisi.⁸¹

Dobrovoljci

Albanske Golgote se je udeležilo tudi mnogo slovenskih prostovoljcev, ki so v svojih spominih bogato izpričali to svojo vojaško in predvsem življenjsko izkušnjo. Tako se je potrebno v okviru zgodovine prve svetovne vojne in slovenskega zgodovinopisja (publicistike) o njej nekoliko dlje zadržati, zaradi svojevrstnosti problematike in količine tekstov, pri gibanju jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev, torej Slovencev, Hrvatov in Srbov – državljanov Avstro-Ogrske, ki so se v okviru srbske vojske ali pod zavezniškimi silami borili proti Avstro-Ogrski.

Tematika dobrovoljstva je bila v slovenski tiskani besedi med obema vojnama bogato in izčrpno predstavljena, čeravno niso bila redka tarnanja, da slovenska javnost premalo ve o gibanju jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev.⁸²

Toda »dolga« je nedvomno poplačala mogočna knjiga *Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije 1912–1918* (Ljubljana 1936),⁸³ ki so jo uredili dr. Ernest Turk, Josip Jeras in Rajko Paulin. To je knjiga spominov slovenskih vojnih dobrovoljcev od balkanskih vojn do konca prve svetovne vojne, pisana z močno osebno noto njenih piscev. Obsežen zgodovinski prerez dobrovoljskega gibanja izpod peresa dr. Ernesta Turka⁸⁴ nudi izčrpen vpogled v razvoj gibanja dobrovoljcev, vključno z dobrovoljci v Italiji in v Ameriki. Predstavitev E. Turka obenem značilno govori o tem, kakšen pomen so pisci v obdobju med obema vojnama pripisovali dobrovoljskemu gibanju. Zato ne bodo odveč nekateri poudarki iz Turkovega orisa, ki jasno opredeljujejo »jugoslovanskega« dobrovoljca: Hrvat, Slovenec ali Srb, avstrijski vojni ujetnik v Rusiji in drugod, ki je odvrnil vse rodbinske in gmotne obzire in se kot nacionalni revolucionar prijavil v takratno srbsko vojsko in bil v duhu že zaveden vojak še neustvarjene Jugoslavije; to je bil Preporodovec ali revolucionarni mladinec, zlasti oni Slovenec, ki je pripadal sokolskim organizacijam in bil po poklicu študent, delavec, kmet, trgovec in obrtnik, ki je prebegnil na stran antante, kjer je našel pripravna tla za boj proti tlačiteljem. Za dobrovoljce uporabljata Turk skupno nacionalno ime – Jugoslovan, udeležbo Čehov in Rusov v dobrovoljskih vrstah v Dobrudži pa je opredelil kot izraz slovanske solidarnosti proti nemškemu in madžarsko-mongolskemu imperializmu, kot temelj Male antante; krvav prispevek vojnih dobrovoljcev na solunski fronti in drugih bojiščih jugovzhodne fronte pa je bil prvi korak, da

⁷⁹ Pred 20 leti je padel Kajmakčalan. Jutro 227/1. 10. 1936; – Desetletnica osvoboditve Bitolja. Jutro 275/28. 11. 1926; – Lazarevič, Kajmakčalan. Orjuna 42/25. 9. 1926.

⁸⁰ Pred 20 leti – Klanje na Galipoli. Slovenec 21/26. 1. 1936.

⁸¹ Vitomir F. Jelenc, Kajn. (Ob obletnici bolgarske kapitulacije). Slovenski narod 229/2. 10. 1919; – Spomin na solunsko fronto. Slovenski narod 210/14. 9. 1924; – Osmo obletnica krvavih bojev na solunski fronti. Slovenski narod 210/17. 9. 1926 (Predavanje podpolkovnika Adamoviča o dogodkih na solunski fronti); – Ob desetletnici preboja solunske fronte. Slovenski narod 230/6. 10. 1928; – Kako je bila prebita solunska fronta. Slovenski narod 232/15. 10. 1938 (o predavanju udeleženca bojev, komandanta 39. pešpolka polkovnika Dragoljuba Mihajloviča v Celju); – 6-letnica solunskega prodora. Jutro 217/14. 9. 1924; – Dve zgodovinski obletnici največjega srbskega junaštva. Jutro 216/19. 9. 1926; – Pred 15 leti: »Naprej v svobodo ali smrt.«. Jutro 218/17. 9. 1933; – Preboj solunske fronte (Izpod peresa uglednega generalštabnega častnika). Jutro 230/1. 10. 1933; – Spomin na preboj solunske fronte. Jutro 212/15. 9. 1934.

⁸² Tako npr. dr. Ernest Turk v uvodnem delu knjige »Dobrovoljci, kladivarji Jugoslavije 1912–1918« (nadalje DKJ), str. 15.

⁸³ Knjigo je obširno predstavilo tudi Glasilo saveza jugoslovanskih emigranata iz Julijske krajine Istra: Agis, »Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije«. Istra 5/5. 2. 1937.

⁸⁴ Zgodovinski oris pokreta jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev v svetovni vojni. Dr. Ernest Turk je leta 1916 prešel k Rusom in se pridružil jugoslovanskim dobrovoljcem; boril se je v Dobrudži, na solunski fronti, leta 1919 je sodeloval pri vojaških operacijah na Koroškem.

Slika 2: Naslovna stran in hrbet zbornika o dobrovoljcih, Ljubljana 1936

»oživotvorijo idejo osvobojenja in ujedinjenja vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov«,⁸⁵ dosegli so večno vrednost v ideji – zgraditi skupen dom.

Drugi poskus »ustreznega« ovrednotenja dobrovoljskega gibanja je izvedla Sreska organizacija Saveza ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije v Ljubljani, ki je leta 1938 začela izdajati zbirko »Dobrovoljska knjižnica«,⁸⁶ katere glavni namen je bil »vžgati v našem narodu v tem nemirnem času ogenj gradilnega in obrambnega dobrovoljskega duha, ki naj ga naša mladina ponese v srcih in z neomajno voljo naprej v neznano bodočnost novih pokolenj.«⁸⁷ Pobudniki zbirke so želeli v poljudni obliki seznaniti svoje rojake s »pravo, nepotvorjeno zgodovino«⁸⁸ ljudi našega rodu, ki so se v svetovni vojni in še prej iz dobre volje z orožjem v roki

⁸⁵ E. Turk, Zgodovinski oris . . . , str. 104.

⁸⁶ I. Rajko Paulin, Vrata v svobodo. (Ob 20-letnici Jugoslavije); Ljubljana 1938. 2. Bogumil Vošnjak, Jugoslovanski odbor v Londonu. (Ob 25-letnici nastanka); Ljubljana 1940. 3. Besede kralja Aleksandra I.; Ljubljana 1940.

⁸⁷ Uvod v 1. zvezek »Dobrovoljske knjižnice«, str. 4.

⁸⁸ N.o.m., str. 3.

borili »za našo slovensko in jugoslovansko svobodo.«⁸⁹ V takem duhu je *Rajko Paulin* napisal knjižico *Vrata v svobodo. (Ob 20. letnici Jugoslavije)*,⁹⁰ ki ne zanika, da je propagandni pamflet, vendar pa nazorno in mestoma zelo vzneseno pripoveduje o vlogi dobrovoljskega gibanja.

V primerjavi z »zastopstvom« drugih tematik prve svetovne vojne v slovenskem tisku se zdi moledovanje za ustreznim vrednotenjem vloge in pomena dobrovoljskega gibanja med obema vojnoma odveč, saj so bili prispevki v slovenskih časnikih številni in izčrpni. Dr. Ernest Turk se je ob poglobljanju v dobrovoljsko gibanje⁹¹ dotaknil tudi deleža »preporodovcev« v dobrovoljskih vrstah,⁹² o čemer je v okviru svoje knjige podrobneje pisal Ivan Janez Kolar.⁹³

Časopisni članki obsegajo različne tematike dobrovoljskega gibanja in so bili domena predvsem liberalnih časnikov Jutra in Slovenskega naroda. Tako so bili spošno-informativne narave,⁹⁴ pisali so o organiziranju dobrovoljskih divizij ob obletnici ustanovitve prve dobrovoljske divizije v Odesi,⁹⁵ oziroma so predstavili osebno izkušnjo slovenskih dobrovoljcev v svetovni vojni.⁹⁶

Kot je bilo že omenjeno, so mnogi slovenski dobrovoljci v srbski vojski doživeli umik čez Albanijo, nekateri pa so ga po vojni popisali v svojih spominih. *Vitomir Feodor Jelenc* je svoje doživljanje opisal v knjigi *1914–1918. Spomini jugoslovanskega dobrovoljca* (Ljubljana 1922).⁹⁷ Spomini »plamtečega mladega svobodnjaka in rodoljuba iz gnile črnožolte Šušteršičeve dežele«, ki se je leta 1913 odpravil v »daleki, nacionalno žareči in plamteči, zvesti Beograd«⁹⁸ je slavospev srbskemu narodu, zato so odlomki marsikdaj prenabiti s poudarjanjem srbskega junaštva, čeravno je to po svoje razumljivo spričo avtorjeve predanosti srbskemu narodu. Potrebno je poudariti, da so opisi umika izjemno pretresljivi, zlasti kjer je govora o trpljenju civilnega prebivalstva. Zelo pomenljiv je del, ki govori o grobem postopanju srbske vojske z albanskim prebivalstvom (ne pozabimo prikazov o kaznovanju srbskega civilnega prebivalstva s strani avstrijskih in bolgarskih oblasti!), toda razlogi za to so bili po

⁸⁹ N.o.m., str. 3.

⁹⁰ Publikacijo je ocenil Inko [Ivan Kolar], Misel in delo V/5, maj 1939, str. 178.

⁹¹ Poleg že omenjenega zgodovinskega orisa v DKJ je napisal še daljši zapis »Naši vojni dobrovoljci«; v »Ob dvajsetletnici Jugoslavije«, Misel in delo IV/1938, 12/56 – str. 68.

⁹² Preporodovci in pokret jugoslovanskih dobrovoljcev; v »20 let Preporoda 1912–1913. Ljubljana 1932, str. 40–46.

⁹³ Preporodovci 1912–1914, 1914–1918. Kamnik 1930. Knjigo je ocenil Juš Kozak v Ljubljanskem zvonu L/1930, 691–692; poročilo o knjigi pa je izšlo v Jutru 266/15. 11. 1930.

⁹⁴ Vitomir Feodor Jelenc, Iz zgodovine jugoslovanskih dobrovoljcev. (Referat na manifestacijskem zborovanju društva jugoslovanskih dobrovoljcev v Ljubljani. Jutro 17–19/11. 9.–14. 9. 1920; – Naši grobovi na Grškem in naša cona v Solunu. Jutro 136/17. 6. 1926; – Iz borbe proti Avstriji. Jutro 145/25. 6. 1936 (o predavanju Toneta Gmajnarja v radijski nacionalni uri); – Borbe dobrovoljcev za Jugoslavijo. Jutro 146/26. 6. 1936; – Milan Fabjančič, Odlomek iz historije jugoslovanskega dobrovoljca. Slovenski narod 10/13. 1. 1919; – Vojaški napori in žrtve Jugoslovenov tekoma svetovne vojne. Slovenski narod 240–243/11. 12.–14. 12. 1919; – Lujo Lovrić (Beograd), Sokolstvo v svetovni vojni. (z avtorjevimi dovoljenjem probčuje B. Drenik). Slovenski narod 132 in 133/12. 6. in 13. 6. 1930; – Prostovoljci. Ilustrirani Slovenec IV/49, str. 388 v Slovenec 276/1. 12. 1938.

⁹⁵ Pokret jugoslovanskih vojnihi dobrovoljcev. Jutro 4/5. 1. 1936; – Pokret naših vojnihi prostovoljcev. Jutro 6/9. 1. 1936.

⁹⁶ Eden izmed mnogih. Jutro 283/1. 12. 1921 (o tem, kako je bil ustreljen poročnik inž. Ivan Gosar); – Zakaj in kako je bil od Avstrijcev ustreljen inž. Ivan Gosar. Jutro 249/26. 10. 1930; – Dr. T. M., Kako sem postal bolgarski špijon. Jutro 70/21. 3. 1924; – Anton Batagelj, Iz vojnega dnevnika. Zapiski dobrovoljca. Jutro 296/24. 12. 1926; – Dobrovoljec Jakob. Jutro 21/26. 1. 1930; – Skozi tri fronte in pet ujetništev, po pripovedovanju A. Habeteta napisal – tg. Jutro 148/28. 6. 1936 (Knjiga po zapiskih Toneta Habeteta, ki jih je sestavil Vid Erhatic, je izšla pod naslovom »Pogled iz malega sveta«, Ljubljana 1959); – Junaštva za našo svobodo. Jutro 123/30. 5. 1937 (napoved nove knjige spominov); – Med sibirsko in solunsko fronto. Jutro 180/4. 8. 1940; – Dobrovoljec R. Lenard, Na Jelaku ob solunski fronti. Slovenski narod 30/7. 2. 1920; – Janko Kos, Na dalmatinskih hrihrib. (Pismo starega prostovoljca). Slovenski narod 66/21. 3. 1920; – Spisek dobrovoljcev I. jugoslovanskega polka v Tomsku (Sibiriji) iz ozemlja, ki so ga Italijani okupirali. Edinost 251/14. 9. 1919; – Janko Kos, Zapiski. (Dnevnik jugoslovanskega vojnega ujetnika). Orjuna 17–28/5. 5.–4. 8. 1928.

V okviru spominov slovenskih vojakov na romunsko bojišče naj omenim: – Spomin na največjo bitko naših zaveznikov Romunov. Jutro 198/17. 8. 1930; – P. K., Danes mine 20 let po premirju z Romunijo. Jutro 283/5. 12. 1937; – N. P., Spomini na slovenski bataljon. Slovenec 254/5. 11. 1939.

⁹⁷ Knjiga je bila ocenjena v Jutru 166/16. 4. 1922.

⁹⁸ Tako je v nekrologu ob smrti svojega urednika zapisalo Jutro 11. 4. 1922, kasneje pa je bil nekrolog objavljen v predgovoru k Jelenčevim spominom, str. II. V. F. Jelenc je odšel leta 1913 v Srbijo in nato v Piro in Tetovo. Ob izbruhu 1. svetovne vojne se je prostovoljno javil v srbsko vojsko, doživel umik čez Albanijo na Krf, bil odposlan v Italijo, kjer so ga zaradi avstrijskega državljanstva internirali v Asinaro. Po intervenciji srbskega poslanika so ga izpustili in v Ženevi se je udeležil propagandnega dela jugoslovanske emigracije; nato je odšel na solunsko fronto, od koder se je vrnil z zmagovito srbsko vojsko v domovino.

Jelenčevem mnenju v zahrbtnem albanskem značaju, ki ga je srbski vojak dobro poznal, saj se Albanec »v veliki večini ni mogel ... smatrati človekom.«⁹⁹ Sicer pa so vojni zapisi V. F. Jelenca že pred izidom knjige slovenskim bralcem prikazali najznačilnejše trenutke albanske izkušnje.¹⁰⁰

Umik čez Albanijo ali »gigantski grob, v katerega je usoda polagala srbski rod«, se je tako globoko utrnul v spomin Josipa Jerasa,¹⁰¹ da ga je opisal v knjigi *Planina smrti. Dobrovoljčevi spomini na srbski umik čez Albanijo leta 1915* (Ljubljana 1929¹, 1938²).¹⁰² Jeras zelo živo opisuje številne usode, kaos, begunce, pripoveduje o pojemajočem čutu človekoljubnosti in prijateljstva vsled pritiska potrebe po samoohranitvi. Značilne so misli o slovenskem narodu, o tem da med vojno velik del Slovencev na svobodo ni bil pripravljen, češ da je bilo v tisočih Slovencev suženjstvo v krvi in duši. Podobne misli so povsem v skladu s časom, v katerem so nastali in s politično opredelitvijo Josipa Jerasa, ki je v poveljevanju vsemogočnosti srbskega naroda zanikal državotvornost svojega. Podobnim mislim ob rob pa je potrebno zapisati, da je knjiga bogat vir podatkov o mestih, ki jih je avtor spoznal na poti, o njihovi zgodovini, o sestavi prebivalstva; podobne informacije pa so lahko postale del tega spomin-skega pričevanja šele potem, ko je trpljenje ostalo »samo« še spomin.

Slovenec je bil v svojih zapisih o dobrovoljskem gibanju sicer skromnejši, vendar ni povsem zanemaril boleče izkušnje Slovencev v srbski vojski; v časniku je namreč leta 1921 izhajal daljši podlistek *Fran Radeščka*¹⁰³ *Preko Albanije*.¹⁰⁴ Drugi slovenski časniki so se odzvali s krajšimi spominskimi zapisi.¹⁰⁵ Zanimiv je bil poskus Davorina Ravljena, ki je opisal pohod čez Albanijo, ko je po vojni obiskal te kraje.¹⁰⁶

Posebno mesto v zgodovini dobrovoljskega gibanja so predstavljale poleg bojev na solunski fronti, ki jo je E. Turk opredelil kot fronto nacionalne revolucije, borbe v Dobružji jeseni 1916. leta. Zato so primeren odmev zaslužile tudi v slovenskem povojnem tisku, ki jih je imenoval ne le tragične zaradi ogromnih žrtev v dobrovoljskih vrstah, temveč tudi začetek osvobodilnih bojev za Jugoslavijo.¹⁰⁷

⁹⁹ V. F. Jelenc, 1914–1918 . . . , str. 57.

¹⁰⁰ Otok smrti. Slovenski narod 231/4. 10. 1919; – Ob ognju (»Iz spominov slov. legionarja«). Slovenski narod 241/12. 12. 1919; – Božič leta 1915. (»Iz spominov slov. legionarja«). Slovenski narod (Priloga) 252/25. 12. 1919; – Pantelijski Vis. (»Iz spominoš slov. legionarja«). Slovenski narod 6 in 7/9. 1. in 10. 1. 1920; – Iz Ljum – kule na Vasjat. (»Iz spominov slov. legionarja«). Slovenski narod 89–91/20. 4.–22. 4. 1920; – V boju z Albanci leta 1915. Jutro 8–12/1. 9.–5. 9. 1920; – Noč v albanskih gorah. Jutro 144/19. 6. 1921 (priloga Njiva); – Božič izgnanih. Jutro 301/24. 12. 1921.

¹⁰¹ Josip Jeras je bil ob začetku svetovne vojne v Valjevu, kjer je služboval kot učitelj na gimnaziji. Pred avstro-ogrsko napovedjo Srbiji je dobil poziv na vojsko, a se ni odzval, temveč se je priključil četi četniškega vojvode Vuka (major Vojislav Popović).

¹⁰² Poročilo o izidu knjige je izšlo v Jutru 294/15. 12. 1929.

¹⁰³ Fran Radešček se je ob izbruhu vojne nahajal v Beogradu, kjer so ga aretirali zaradi avstrijskega državljanstva in kasneje izpustili po posredovanju polk. Janka Stibel-Vukasovića (primorski rojak in eden najpomembnejših slovenskih prostovoljcev, ki ga je navdušenje nad slovansko in jugoslovansko mislijo že leta 1875 ob uporu proti Turkom v Hercegovini pripeljalo na balkanska bojišča ter je ostal v srbski in kasneje jugoslovanski vojski do upokojitve leta 1921); Radešček je prišel za srbsko državljanstvo in sprejem v srbsko vojsko, leta 1915 je doživel umik čez Albanijo, se zdrvil v francoskih lazaretech, se vrnil na Krf; delal je za presbiro vojnega in zunanjega ministrstva ter v Rimu pri jugoslovanskem odboru.

¹⁰⁴ Podlistek je izhajal v Slovincu 12–25/16. 1.–1. 2.; 32–39/10. 2.–18. 2.; 43–59/21. 2.–13. 3.; 63–68/18. 3.–25. 3.; 73/1. 4.; 76–78/6. 4.–8. 4.; 83–86/14. 4.–17. 4.; 96/29. 4.; 98/1. 5.; 103/8. 5.; 107/13. 5.; 114/22. 5.; 116/25. 5.; 125–129/5. 6.–10. 6.; 140 in 141/23. 6. in 24. 6.; 144/18. 6. 1921.

¹⁰⁵ Dobrovoljec Lenard, Otok Krf. Jugoslavija 122/22. 5. 1920; – Branislav Nušić, Golgota devetstopenajstega. Ob petnajstletnici umika skozi Albanijo. Jutro 297/24. 12. 1930; – Dr. Ljudevit Pivko, Pobratim Lujo. Prizor iz Albanije 1916 (Iz knjige »Seme«, ki izide te dni). Jutro 301/25. 12. 1923 (ocena knjige »Seme« je izšla nekaj dni kasneje v Jutro 304/30. 12. 1923.); – Umik preko Albanije leta 1915. Slovenski narod 24/29. 1. 1924 (zapis je nastal po predavanju Josipa Jerasa v društvu »Soča« 26. januarja 1924); – Iz skoro pozabljenih dni. (Ofenziva pri umiku). Orjuna 36/14. 8. 1926; – R. Mitković, Vido. Orjuna 8/19. 2. 1927; – Preko Čakora. Orjuna 26 in 27/25. 6. in 2. 7. 1927; – Umik preko Albanije leta 1915. Edinost 27/31. 1. 1924 (tudi ta zapis je nastal po predavanju J. Jerasa v društvu »Soča«).

¹⁰⁶ Pot k mrtvim bataljonom. Ljubljana 1935.

¹⁰⁷ Kresovi in žrtveniki našega osvobojenja. Iz spominov in zapiskov naših dobrovoljcev. Jutro 147 in 148/25. 6. in 26. 6., 150/30. 6., 153/3. 7., 159/10. 7. 1932 (podnaslov »Iz spominov dobrovoljca Gnezde, članek omenja dnevnik vojaškega zdravnika dobrovoljskega odreda v Dobružji Milka Gnezde, katerega »Dnevnik o pohodu v Dobružjo« je objavljen v DKJ. str. 282–309); – Dobrovoljec, Padlim junakom. (Spomini iz bojev v Dobružji). Slovenec 225/5. 10. 1923; – R. P., Ob 20-letnici tragedije v Dobružji. Slovenec 63/15. 3. 1936; – R. Pn. [Rajko Paulin], Boji dobrovoljcev za Jugoslavijo. Slovenec 144/26. 6. 1936 (omenjena je knjiga Vojina Maksimovića, Spomenica I srbske dobrovoljske divizije 1916–1926 (Beograd 1926)); – Pavel Golia, Dobružja 1916 – drama. Slovenec 276/30. 11. 1938 (Ob predstavitvi drame, ki »odkriva obstinstvo na dramatičnem polju doslej neznano osvobodilno pot naših dobrovoljcev, ki so se borili v Rusiji«, razkriva pisec tudi boje v Dobružji); – Pavel Golia, Pismo v Dobružjo. Slovenski narod 252/25. 12. 1919 (Priloga); – Vitimir Feodor Jelenc, Vam. (Ob četrti obletnici bojev jugoslovanskih dobrovoljcev v Dobružji).

Italijansko-avstrijska fronta

Jugovzhodna fronta ali fronta med Italijo in Avstro-Ogrsko, ki je delno presekala slovenska tla (soška fronta), ni naletela na odmevnejši odziv v slovenski tiskani besedi. Temu navkljub ne moremo trditi, da je bila soška fronta z ostalimi deli avstrijsko-italijanske fronte neopazena, čeravno je bilo pričakovati nekoliko večjo pozornost do tega največjega vojaškega spopada na slovenskih tleh. Morda tiči razlog v tem, da ni bila občutena kot naša – slovenska fronta, temveč bojišče med rajnko Avstro-Ogrsko ter požrešno Italijo, kjer nenazadnje ni drla »jugoslovanska« kri in se ni »borilo« za jugoslovansko državo.

Barantanje s slovenskim in tudi hrvaškim ozemljem ter podpis Londonskega pakta (26. april 1915) sta postala posebno aktualna v 2. polovici 30-ih let, zato mu je *dr. Branko Vrčon* ob 20-letnici posvetil daljši sestavek,¹⁰⁸ v katerem ga ne obravnava kot dokument izključno zgodovinskega značaja, temveč tudi s stališča sodobnosti, »saj so zunanje – politične aspiracije naše zapadne sosedse tudi v svojem današnjem izrazu tako tesno povezane ž njim, da moramo tudi v sodobni koncepciji fašizma zreti v svoječasnih določbah londonskega tajnega sporazuma samo etapo v zamišljenem programu fašistične Italije.«¹⁰⁹ Dokument je revija *Misel* in delo leta 1939 tudi objavila.¹¹⁰ Podrobneje pa se slovenski tisk z londonsko pogodbo ni ukvarjal, čeravno se je spomnil njegovih različnih razsežnosti in zlasti podpisnikov,¹¹¹ kar velja tudi za tisto določitev tajnega sporazuma, ki govori o italijanskem vstopu v vojno.¹¹²

Med spominsko literaturo o soški fronti,¹¹³ ki je Slovenci ne premoremo veliko, je potrebno na prvem mestu omeniti spomine *Ivana Matičiča Na krvavih poljanah* (Ljubljana 1923), ki sicer prehajajo iz galicijskega na soško bojišče, vendar je glavnina dela posvečena kraškemu bojišču in srditosti bojev na Soči. *Doberdob, slovenskih fantov grob* (Celje 1936) so spomini *A. Vitalisa* (Alojza Pepernika), ki se ravno tako kot Matičičevi nanašajo na najbolj krvav del soškega bojišča, na Doberdobsko planoto. Skupna lastnost spominov slovenskih vojakov na soško fronto je, da so pisani predvsem s stališča vojaka in manj Slovence, ki je služil v avstrijski vojski, brez slabe vesti, ker je služil v »tujci« vojski, kar pa je pogosteje zaslediti v »soški« literaturi po 2. svetovni vojni. Opisi bojev, pa tudi odnosov v vojski so odraz resničnih razmer v njej, nikakor pa niso odsev opravičevanja za »slovensko« prisotnost v avstrijski vojski. Podobno je mogoče trditi tudi za spomine *Rada Pavliča Ljubezen in sraščvo. Moja pot preko cvetočih in krvavih poljan. Slike iz svetovne vojne*¹¹⁴ (Ljubljana 1924), ki so bili v slovenskih časnikih ocenjeni predvsem kot slavospev srbskim osvoboditeljem in odsev duševnega trpljenja v avstrijsko uniformo oblečenega jugoslovanskega (!) častnika.¹¹⁵ Bolj kritičen do avstro-ogrske države je bil *Vinko Gaberc-Gaberski*, ki je bil telegrafist (zopet) na kraškem odseku soške fronte, v spominih *Brez slave. Spomini na svetovno vojno* (Celje 1935).

Jutro 14./8. 9. 1920; – Ob desetletnici bojev v Dobrudži. Jutro 57/10. 3. 1926; – Spomin na požrtvovanje naših vojnih dobrovoljcev. Jutro 63/15. 3. 1936; – Naši dobrovoljci v Rusiji in borbe 1. srbske divizije v Dobrudži pred 20. leti. Slovenski narod 62/14. 3. 1936; – arne., Ob petnajstletnici dobrovoljskega pokreta. Jugoslavija 218/20. 9. 1931; – Robert de Fler, Spomini iz Dobrudže. (Junaška smrt polkovnika Milorada Matića). Orjuna 40/11. 9. 1926.

¹⁰⁸ Ob dvajsetletnici Londonskega pakta. *Misel* in delo I/1935, 7/142–146.

¹⁰⁹ N.o.m., 142.

¹¹⁰ Londonski pakt. *Misel* in delo V/1939, 1/37–40.

¹¹¹ Soninova brzojavka in londonski pakt. Slovenski narod 209/14. 9. 1920; – dr. Niko Zupanič, Alfred Lloyd Hardy in Jugoslovenci. Slovenski narod 161 in 162/19. 7. in 20. 7. 1922; – Mih. M. Zivančević, Londonski pakt. Slovenec 3/4. 1. 1919; – Ob 10-letnici londonskega pakta. Jutro 98/26. 4. 1925; – Londonska pogodba. Jugoslavija 22/24. 1. 1920.

¹¹² Kako se je Italija odmikala od trozeve. Slovenski narod 155–157/10. 7.–12. 7. 1924, 160/16. 7. 1924; – Ob desetletju italijanske vojne napovedi. Slovenski narod 116/24. 5. 1925; – Desetletnica vstopa Italije v svetovno vojno (1915 – 23. maja – 1925). Jutro 120/24. 5. 1925; – Kako in zakaj se je udeležila Italija svetovne vojne. Jutro 256/28. 10. 1927; – Fran Merljak, Na binško nedeljo 1915 v Kobaridu. Spomini ob dvajsetletnici italijanske vojne napovedi. Jutro 133/9. 6. 1935; – O petletnici napovedi italijanske vojne. Edinost 122/25. 5. 1920.

¹¹³ Leta 1935 smo dobili prevod spominov na soško fronto Josefa Hofbauerja »Pohod v zmedo« (Ljubljana); poročilo je objavilo Jutro 259/8. 11. 1935.

¹¹⁴ Pavličevi spomini se deloma nanašajo na soško bojišče, deloma na tirolsko fronto, romunsko in ponovno na italijansko bojišče (Piava). Takšno »sprehajanje« po avstrijskih bojiščih je bilo značilno za večino (slovenskih) vojakov v avstro-ogrski vojski. Ker pa se večina Pavličevega dela vendarle nanaša na italijansko-avstrijsko fronto, sem ga umestila med pisce spominov na jugozahodno avstrijsko fronto.

¹¹⁵ Glej Jutro 81/17. 4. 1924, Slovenski narod 10/7. 5. 1924. Naj opozorim, da so le zadnje strani knjige namenjene »izpolnjenim nadam in novemu življenju pod belim orlom«, medtem ko je celotna knjiga zanimivo branje o življenju vojaka na fronti in v vaseh ob fronti, o stikih vojakov s prebivalstvom, predvsem pa o hrabrosti Bošnjakov ter drugih slovanskih vojakov.

Posebne pozornosti je bil deležen poveljnik avstro-ogrške armade na Soški fronti feldmaršal *Svetozar Borojevič pl. Bojna*, katerega prevod spominov *O vojni proti Italiji* je izšel v letu izida Matičičevih »poljan«.¹¹⁶ Borojeviču so slovenski časniki upravičeno pripisovali zasluge, da ni italijanska vojska že leta 1915 zasedla večjega dela slovenskega ozemlja, zato so se ga pozorno spomnili ob smrti¹¹⁷ ali ob objavi njegovih pisem ogrskemu državnemu podtajniku pl. Bolgarju, v katerih je Borojevič razkril nezaupanje avstro-ogrskih vojaških krogov do sebe.¹¹⁸

Časniški zapisi o bitkah na Soči so skopi;¹¹⁹ svoje vtise je med redkimi avtorji zapisal Henrik Tuma v vojnih črticah *Izza fronte*.¹²⁰ Izjema je 12. soška bitka, ki jo lahko v podrobnosti, predvsem pa s človeške in manj vojaško-taktične strani, spoznamo iz spominov dveh vojakov. Korošec *Fran Wernig* je v Slovenčevem podlistku *Predor pri Kobaridu. (Odločilna bitka 1. 1917)*¹²¹ poudaril odločilen delež avstrijskega dela v nemško-avstrijski armadi v prodoru pri Bovcu in Tolminu. Drugi spominski zapis *Od Soče do Piave*¹²² pa je povzet po dnevniku vojaka slovenskega planinskega polka. Preboj nemško-avstrijske vojske je bil Slovencem predstavljen v Orjuni s prevedenimi izvlečki knjige *Aleksandra Daskalovića Bitka kod Kaporeta* (Beograd 1925);¹²³ Orjuna je veliko pisala o 12. soški ofenzivi,¹²⁴ priobčila je tako tudi prevod originalnega opisa dr. Adolfa Gerbhardta o delovanju specialne nemške skupine za operiranje s strupenim plinom.¹²⁵ Prodor je vzbujal začudenje in občudovanje, zato je bil natančno opisan in predstavljen s pomočjo zemljevidov.¹²⁶ Opisom o 12. soški bitki sledijo zapisi o dogodkih na reki Piavi, t.j. ofenzive v letu 1918, avstro-ogrsko vojaško sodstvo, obnašanje italijanskih vojnih ujetnikov, ki so vzklikali Avstriji, o beguncih in avstrijski vojaški upravi, pa pomoč čeških legij v bitki pri Vittoriju Venetu.¹²⁷ Dogajanja na tirolskem odseku

¹¹⁶ Spomine je objavil in uvodnik napisal Otokar Rybář pod psevdonomom *Adriaticus*, predvsem z namenom dokazati, da so Italijani prišli do novih ozemelj pri zeleni mizi in ne v junaškem boju; želel je odkriti resnico o »laških zmagah«, pa tudi dati preganemu poveljniku Borojeviču mesto, ki si ga je nedvomno zaslužil. Zato je opozoril na neupravičeno ravnanje jugoslovanske vlade z njim. O Borojeviču knjigi so pisali tudi slovenski časniki: — »Borojevič o italijanski vojski«. *Jutro* 265/15. 11. 1923; — Maršal Borojevič o vojni proti Italiji. *Slovenski narod* 261/15. 11. 1923.

¹¹⁷ † Maršal Svetozar Borojevič. *Slovenski narod* 117/26. 5. 1920; — O maršalu Svetozarju Borojeviču. *Slovenski narod* 119/28. 5. 1920.

¹¹⁸ Maršal Borojevič v svojih pismih. *Jutro* 28/1. 2. 1929; — Borojevič, Cadorna in Tešin. *Slovenec* 26/31. 1. 1929. Pisma je v začetku leta 1929 objavil v nemščini dvorni svetnik Julian Weiss.

¹¹⁹ k. Podpolkovnik, ki se je udeležil 185 bitk. *Slovenski narod* 57/9. 3. 1929 (o podpolkovniku Turudiji); — (Nibla.), Na Fajtovem hribu po 22 letih. *Slovenec* 46/25. 2. 1940; — td., Knjiga o stikih slovenskih in hrvatskih krekovcev med vojno. *Slovenec* 37/15. 2. 1940; — td., Hrvatska povest o bitki na Soči. *Slovenec* 140/21. 6. 1940 (o zapiskih Petra Grgeca »U paklenom trokutu« (Zagreb 1939, 1940) o bojih pod Sveto goro v letih 1916–1917); — A. Zajc, Odhod. Doživljaj slovenskega častnika. *Jutro* 166/16. 7. 1922; — Spomini na tragedijo Milka Nagliča. *Jutro* 253/1. 11. 1931; — Dvajset let pozneje. . . *Jutro* 257/5. 11. 1936; — Velika noč na soški fronti. *Jutro* 73/27. 3. 1937; — Spomini na italijanski napad pred 20. leti. *Jutro* 192/19. 8. 1937 (letalski napad na Jesenice in Koroško belo 14. avgusta 1917; — Desetletnica strašnega spomina. *Slovenec* 182/14. 8. 1927; — Damir Feigel, Preki sod. *Edinost* 81/5. 4. 1923. — Jože Malenšek, Prizori iz svetovne vojne. *Združni koledar* 1939, 70–72.

¹²⁰ Dva križa. *Njiva* I/1919, 16/242–243; — *Maledetta la guerra. Naši zapiski XIV/1922, 7/86–87; — Oslavje. Delo* 27. 2. 1920.

¹²¹ *Slovenec* 276 in 277/6. 12. in 7. 12.; *Slovenec* 279/10. 12. 1927.

¹²² *Slovenec* 243–259/26. 10.–15. 11. 1927.

¹²³ Orjuna 30–32/16. 7.–1. 8.; Orjuna 34–35/15. 8.–22. 8., Orjuna 39–41/12. 9.–26. 9. 1925. Knjiga je bila ocenjena tudi v članku Caporeto v Orjuni 27/27. 7. 1925.

¹²⁴ E. V., Deseta obletnica bitke pri Kobaridu. *Orjuna* 44/5. 11. 1927; — A. Verbič, Maršal Caviglia in italijanski debakel pri Kobaridu. *Orjuna* 16/21. 4. 1928.

¹²⁵ Bovška smrt. *Orjuna* 45/21. 4. 1928.

¹²⁶ Mtč., Kobarid. Ob desetletnici italijanskega poraza. *Jutro* 252/23. 10. 1927; — M. R., Ob desetletnici bitke pri Kobaridu. 1917 24.–26. oktober 1927. *Jutro* 253/25. 10. 1927; — Vojni invalid, Dvestopetdeseti. *Oj Doberdob* 2/3–6/7/20. 3.–20. 8. 1939. Češkim legionarjem v spomin je leta 1935 izšel spominski zbornik »Naše revoluce«, v redakciji dr. Jaroslava Werstadta.

¹²⁷ Vojni invalid, Spomini na zadnjo ofenzivo avstro-ogrške armade dne 15. junija 1918. *Oj Doberdob* 4–12/20. 5.–20. 12. 1938; — P., Odlomki iz dnevnika. Tista noč. *Slovenec* 71/28. 3. 1919; — P. P., Položaj ob Piavi. *Slovenec* 203/4. 9. 1919 (naveden je članek »Žalostna krvoprelitja ob piavskih pokrajinah«, ki naj bi bil objavljen 28. avgusta 1919 v »Il resto del Carlino« o pobjoh in pokolih civilnega prebivalstva ter o beguncih in avstrijski vojaški upravi); — P. H., Božič na Pijavi. *Slovenec* 295/22. 12. 1935; — Kaj je povzročilo razpad soške armade? *Jugoslavija* 38 in 41/11. 2. in 14. 2. 1919; — V. A. kapetan, Važni podatki o italijanskih »zmagah«. *Jugoslavija* 42/15. 2. 1919; — Ivan Matičič, Vešala ob Piavi. *Jugoslavija* 103–104/1. 5.–2. 5. 1921; — isti, Izdajstvo ob Piavi. *Jugoslavija* 151/28. 6. 1921; — Padec Habsburške dinastije. *Jutro* 267/13. 11. 1928; — Padec Habsburške dinastije. *Jutro* 267/13. 11. 1928; — M. P. M., Pošta v soškem zaledju. *Jutro* 22. 11. 1938; — Pomoč Čehov k italijanski zmagi »Vittorio Veneto«. *Slovenski narod* 97/1. 5. 1925; — Krvooločnost avstrijskih krvnikov med vojno. *Slovenski narod* 216/22. 9. 1933; — Lavo Cermelj, »Tri bitke ob Piavi«. *Misel* in delo I/1935, 5/107–108 (o razpravi Ambrogia Bolattija o knjigi Enrica Caviglie »Le tre battaglie del Piave« (Milano 1934) (objavljena v »Echo e commenti XV/34)).

italijansko-avstrijske fronte so opisana v *Odlomkih iz vojnega dnevnika Jakoba Prešerna*¹²⁸ ter v izbranih izsekih iz dnevnika novomeškega umetnika *Josipa Cvelbarja*,¹²⁹ ki ne le doživeto pripovedujejo o bojih na fronti, temveč ali predvsem o doživljanju in občutenjih vojaka, mislih, ki so obhajale, ko je vojeval to nesmiselno vojno. Poleg omenjenih obširnejših spominskih zapisov je slovensko časopisje objavilo nekaj krajših spominskihotic o Slovencih na tirolski fronti.¹³⁰ Vojna med Italijo in Avstro-Ogrsko se je bila tudi na morju, odmevna pa je bila predvsem »katastrofa« največje avstrijske vojne ladje »Szent Istvan«, ki jo je 10. junija 1918 torpedirala italijanska podmornica.¹³¹

Nekaj malega besedi je bilo namenjeno tudi »nevojnim« stranem vojne na soški fronti, zlasti velja to za življenje Goriške in njene prestolnice, o katerem so ostale zapisane šegave črtice *Damirja Feigla Tik za fronto* (Ljubljana 1921),¹³² pa obdobje kopičenja avstrijske vojske na Goriškem in vznemirjenja, ki ga je prinašala¹³³ ter prvo leto vojne, ko je na Goriškem razsajala kolera, o čemer je pisal zdravnik *Anton Breclj*.¹³⁴ Pomenljiv in tragičen ukrep italijanskih oblasti ob zasedbi slovenskega ozemlja je bila decimacija slovenskih kmetov iz podkrnskih vasi, o čemer pa slovenski časniki niso pisali, spomnilo se jih je le glasilo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine Istra.¹³⁵ Posebno poglavje v okviru dogajanj na soški fronti predstavlja begunstvo, migracijsko gibanje slovenskega obsoškega prebivalstva, ki se je bilo prisiljeno umakniti s svojih domov zaradi bojnih dogodkov. Slikar Fran Tratnik je ustvaril ciklus 6 risb »Begunci«.¹³⁶ Problematika begunstva je bila navkljub svoji razsežnosti in neposredni vpletenosti slovenskih ljudi, tako beguncev (okoli 90.000) kot nenazadnje tistih v zaledju oziroma v notranjosti monarhije, bežno predstavljena v slovenskih časnikih; tako lahko nekaj malega preberemo o življenju slovenskih beguncev v avstrijskih begunskih taboriščih¹³⁷ (o življenju beguncev v avstrijskih taboriščih je leta 1923 v Ljubljani predaval dr. Havelka),¹³⁸ o Krekovi skrbi za goriške izgnance,¹³⁹ le bežen vtis lahko dobimo o razmerah v taborišču v Strnišču pri Ptuj¹⁴⁰ medtem ko je bila pot slovenskih beguncev v Italijo domala neznan.¹⁴¹

Dobrovoljci v Italiji

Poseben spominski sklop, povezan s popolnoma samostojno problematiko italijansko-avstrijske fronte, so spomini *dr. Ljudevita Pivka Proti Avstriji*¹⁴² (Maribor 1923), kjer je v skopih obrisih predstavil to, kar je pozneje podrobneje opisal. »Kasnejši opis« se nanaša na

¹²⁸ Planinski vestnik XXIX/1929, 12–17, 35–37, 53–58.

¹²⁹ Iz dnevnika +Josipa Cvelbarja. Naprej 244–247/28. 10.–1. 11. 1922, 250–252/5. 11.–8. 11. 1922, 257/14. 11. 1922; – Iz Cvelbarjevih dnevnikov. Slovenec 157/12. 7. 1936; – Anton Podbevšek, Jože Cvelbar. (Ob 20-letnici smrti mladega človeka). Slovenec 155/10. 7. 1936.

¹³⁰ Janko Telban, Memorije. Vojna vojni. N 145/28. 9. 1924; – Dr. Pr., Ob desetletnici »Karlove ofenzive«. (Odlomki iz vojnega dnevnika infanterista). Jutro 120–123/28. 5.–30. 5. 1926; – Tone Brezar, Marškompanija. Jutro 271/19. 11. 1933; – Maks Lajovic, S Hrenom v vojni. Jutro 33/9. 2. 1937.

¹³¹ Kako je bil potopljen »Szent Istvan«. Večerni list 43/5. 3. 1919; – Ob desetletnici katastrofe največje avstrijske vojne ladje. Slovenski narod 133/12. 6. 1928.

¹³² Ocena v Jutru 60/11. 3. 1921.

¹³³ Pred desetimi leti na Goriškem. Slovenski narod 170/27. 7. 1924. O Furlaniji pred izbruhom sovražnosti med Italijo in Avstro-Ogrsko (in med vojno) je podrobno pisal Giuseppe del Bianco v »La guerra e il Friuli 1–4« (Udine 1937–1958), ki sta jo predstavila Lavo Čermelj, Furlanija v svetovni vojni. Misel in delo 1940/135–140 in Soški [Alojzij Gradnik], Svetovna vojna, Furlani in Slovenci. Slovenec 295a/24. 12. 1938.

¹³⁴ Srečanje s kolero. Vojni spomini. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za navadno leto 1938. Gorica 1937, 72–73.

¹³⁵ Decimacija slovenskih kmetov iz podkrnskih vasi. Istra 24/11. 6. 1935.

¹³⁶ Skice so izšle v založbi Umetniške propagande kot serija razglednic. Glej tudi K.D. [Karel Dobida], »Begunci«. Demokracija 1918, 225–227.

¹³⁷ Dr. S. [Slavko] Fornazarič, Goriška. Demokracija 1919/20–28; – Fran Žniderič, Pred leti. Spomini iz begunstva. Edinost 170–182/19. 7.–2. 8. 1927 (neredno); – isti, pred leti (1915). Edinost 86/10. 4. 1927; – X., Pred desetimi leti na Goriškem. Slovenec 120/29. 5. 1927 (članek sicer govori o odmevu majniške deklaracije, vendar pa se spominja tudi vojnih dogodkov ter zlasti slovenskih beguncev).

¹³⁸ Poročilo o predavanju je pod naslovom »Iz avstrijskih ječ in taborov« izšlo v Jutru 218/18. 9. 1923.

¹³⁹ Fr. [Franc] Pirc, Krekova skrb za goriške izgnance. Slovenec 270/27. 11. 1925.

¹⁴⁰ Strnišče pri Ptuj. Jutro 293/15. 12. 1921.

¹⁴¹ Ludvik Zorzut, Božič v prognanstvu – Božič v domovini. Mladika I/1920, 210–212.

¹⁴² Odlomki so izhajali pod naslovom »Z Italijo proti Avstriji« v Edinosti 191–230/12. 8.–27. 9. 1923 (neredno). Ponatis odlomkov z uredniškim uvodom je izhajal z naslovom »Iz naše borbe proti Avstriji« tudi v Slovenskem narodu 52 in 53/2. 3. in 4. 3. 1924.

delo v dveh knjigah – *Carzano in Rame ob ramenu* ali devet knjig v njunem okviru – *Seme*,¹⁴³ *Jablane med frontama*,¹⁴⁴ *Vulkanska tla*,¹⁴⁵ *Carzanska noč*, *Tožitelji in branitelji*,¹⁴⁶ (vse Maribor 1924), *Zeleni odred*, *Informatorji* (obe Maribor 1925), *Val Bella*,¹⁴⁷ in *DRUP*,¹⁴⁸ (obe Maribor 1928). Spomini na gibanje jugoslovanskih dobrovoljcev v Italiji¹⁴⁹ in carzansko akcijo kasnejšega »Pivkovega odreda« septembra 1917 so med bralci naleteli na lep sprejem, na uspešnost pa kaže tudi dejstvo, da so bili deloma prevedeni v češčino.¹⁵⁰ Istočasno je v takratnih političnih bojih na Slovenskem prihajalo do očitkov, da je bil Pivko izdajalec oziroma da je namenoma prezrl Jugoslovanski odbor,¹⁵¹ kar je Pivko ostro zavrnil v odgovoru bivšemu tajniku Jugoslovanskega odbora dr. Ravniku,¹⁵² pri čemer je potrebno opozoriti na zaviralno/negativno vlogo Jugoslovanskega odbora pri organiziranju jugoslovanske prostovoljske brigade v Italiji, saj je odbor priznaval le prostovoljstvo v srbski vojski in pod prisego kralju Petru. Podobno se je moral dr. Pivko braniti pred hujskaškim pisanjem slovenskih katoliških časnikov o stotinah nesmiselnih smrti slovenskih vojakov pri Carzanu.¹⁵³ V spominih se dr. Pivko namenoma izogiba pisanju o razhajanju s Srbijo, ki je njegovo delo med jugoslovanskimi vojnimi ujetniki ocenjevala kot nasprotno svojim ciljem,¹⁵⁴ pisanje pa sklene z odhodom prostovoljcev iz Italije; zato ostaja nerešeno vprašanje, s kakršnimi uspehi je srbskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu pojasnil svoje delovanje v Italiji. Zadnja napovedana knjiga iz cikla Proti Avstriji z naslovom Demobilizacija ni izšla. Dr. Pivkovo organiziranje jugoslovanskih prostovoljcev v Italiji je namreč doživelo klavrn konec – Italijani so prostovoljce preprosto razorožili. O tem Pivko v svojih spominih ne piše veliko,¹⁵⁵ zato pa je neprizanesljiv do Italijanov kot vojaških zaveznikov, čeravno je to izraz njegovega razočaranja, ker ni bil razumljen, in ne zavesti, da ga izigravajo v veliki politični igri.

Žrtev ponesrečenega carzanskega »podjetja« je bila tudi dr. Pivkova družina, ki je takrat živela na Češkem. Preganjanje dr. Pivkovih sorodnikov, ki jim niso mogli ničesar dokazati, je prodrlo celo v javnost in je še po vojni, ko je *Ljudmila Pivkova* o tem zapisala spomine z naslovom *Kriminal* (Maribor 1925),¹⁵⁶ vzbujalo polemiko.

Poleg dr. Pivka je o jugoslovanskem prostovoljskem gibanju v Italiji (ali bolje rečeno gibanju, ki je skušalo prispevati k propadu Avstro-Ogrske in je zato menilo, da je enako koristno, če se bori na strani Italijanov) slovensko časopisje obširno poročalo,¹⁵⁷ kot tudi o

¹⁴³ Uvod h knjigi »Seme« je objavilo Jutro 3/3. 1. 1923; knjigo je komentiral tudi Iv. [Ivan] Podržaj, »Carzanski uporniki«. Narodni dnevnik 23/27. 1. 1924. Odlomek »V Doljah pri Tolminu 2. aprila 1916« iz knjige »Seme« je izšel v Jutru 76/2. 4. 1937.

¹⁴⁴ Ocena je izšla v Jutru 93/17. 4. 1924.

¹⁴⁵ Podobno kot »Seme« je v Slovenskem narodu 99–101/30. 4.–3. 5. 1924 izšel pod naslovom »V borbi proti Avstriji« ponatis Pivkove knjige »Vulkanska tla« z uredniškim uvodom.

¹⁴⁶ Peto knjigo »Carzana« sta ocenila Dr. K., Peta knjiga Carzana. (»Tožitelji in branitelji«). Jutro 16/19. 1. 1925 in J. T., Carzano. Orjuna 6/7. 2. 1925.

¹⁴⁷ Ocena v Jutru 283/1. 12. 1928.

¹⁴⁸ Slike iz avstrijske vojne propagande proti dobrovoljcem Jugoslovonom in Čehoslovakom je dr. Pivko predstavil v podlistku »Šifrirana pisma (D.R.U.P.) v Jutru 95–115/19. 4.–15. 5. 1924, kasneje pa v tem, t.j. 4. snopiču »Rame ob ramenu«, ki ga je ocenil M. R.-č, Jutro 18/20. 1. 1929.

¹⁴⁹ Kratek oris gibanja jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev v Italiji je izšel v prevodu slovenskega rokopisa dr. Ljudevita Pivka pod naslovom Naši dobrovoljci v Italiji v Mariboru leta 1924. »Poročilo o gibanju 17. pešpolka od 24. oktobra do 6. novembra 1918« je izšlo v Slovenskem narodu 51/28. 2. 1919. Nanj pa se je spomnil še v dveh prispevkih: – Pesem dobrovoljcev. Edinost 134/7. 6. 1923; – Božič dobrovoljca Janjiča. Jutro 300/23. 12. 1923.

¹⁵⁰ Dr. L. Pivka delo »Proti Avstriji« v češkem predvodu. Jutro 21/27. 1. 1926.

¹⁵¹ Dr. Joža Ravnik, Dr. Pivkova akcija na italijanski fronti in Jugoslovanski odbor. Narodni dnevnik 21/22. 5. 1924.

¹⁵² Dobrovoljci v Italiji in jugoslovanski odbor. Jutro 142 in 145/17. 6. in 20. 6. 1924. Pivko med drugim opisuje odnose z Jugoslovanskim odborom v »Proti Avstriji«, 12. poglavje, str. 43–45.

¹⁵³ Dr. Ljudevit Pivko, Stotine mrtvih slovenskih fantov pri Carzanu. Slovenec 20/25. 1. 1925.

¹⁵⁴ Vojno ministrstvo Kraljevine SHS je šele leta 1924 priznalo značaj in pravice dobrovoljstva pripadnikom Pivkovega odreda.

¹⁵⁵ Neka malega je mogoče prebrati v: dr. Ljudevit Pivko, Naši dobrovoljci v Italiji, 48–51.

¹⁵⁶ Odlomki so izhajali tudi v podlistku »Kriminal« v Edinosti 237–252/5. 10.–23. 10. 1923.

¹⁵⁷ Jugoslovani na italijanski fronti. Jutro 136/8. 6. 1924; – Dr. Ljudevit Pivko. Jutro 153 in 160/1. 7. in 9. 7. 1924; – Polkovnik Finzi in »ataman« Pivko. Jutro 268 in 269/18. 11. in 19. 11. 1925; – tg., Dr. Ljudevit Pivko. Jutro 74/31. 3. 1937; – Jugoslovanski dobrovoljec, Jugoslovanski dobrovoljci v Italiji. Slovenski narod 143/20. 6. 1919; – dr. L. [Leopold] Lenard, Delo dr. Pivka. Slovenski narod 35/14. 2. 1925; – Joso Šušterič, O Pivkovih dobrovoljcih. Vestnik sokolske župe Celje 1938, 191–194.

bratstvu Čehov in Slovencev ob snovanju carzanske »epizode« oziroma o čeških legijah v Italiji.¹⁵⁸

Ujetniki

Nemalo slovenskih vojakov, odetih v avstrijsko vojaško suknjo in prepeljanih zlasti na galicijsko bojišče, je padlo v rusko vojno ujetništvo, kjer je posameznik izgubil ime in ni pomenil ničesar za celoto. Nekaj jih je obdobje v ujetništvu, rusko revolucijo in državljansko vojno v Rusiji, predvsem pa težavna in razburkana pota proti domu iz daljne Sibirije, opisalo v spominih. Pisci spominov največkrat niso stremeli za literarnim slovesom (njihova imena so bolj ali manj neznana), pač pa so njihovi zapisi izraz človeka, ki ga je usoda potegnila v vrtnec, da se je utapljal med tisoči drugih. Njihov skromni namen je bil, s posameznimi prepletajočimi se poglavji podati vsaj medlo sliko vsega, kar se je dalo doživeti in zmoglo prenesti. Spomini slovenskih ujetnikov v Rusiji in drugod so obenem »enciklopedija« človeške iznajdljivosti in pravi potopisi, kajti ujetniki so prepotovali pol sveta, da so se lahko vrnili domov; mesta in pokrajine so skrbno predstavljena, z zgodovinskimi orisi in opisi ljudi ter njihovih šeg. Skupen vsem je hudomušen stil, pa preprosta vsebina, brez samohvale ali samopomilovanja.

Spomini na vojno ujetništvo so najštevilčnejši v vrsti slovenskih spominskih del na prvo svetovno vojno. Aleksander Ličan se je razpisal v *Spominih iz Sibirije. Dogodki slovenskega vojaka – ujetnika v svetovni vojni* (Ljubljana 1936),¹⁵⁹ Martin Muc pa je napisal spomine v dveh knjižicah *Skozi Sibirijo. Zgode in nezgode slovenskega vojaka v svetovni vojni* (Ljubljana 1933 I. del, 1934 II. del),¹⁶⁰ napisanih na neposreden, skoraj primitiven način, brez ustvarjanja heroizma ali poudarjanja dvomljivih doktrin s fronte ali ujetniških taborov. Osip Šest je leta 1937 izdal knjigo z naslovom *Enaitrideset in eden*. Knjiga o vojnem ujetništvu (Ljubljana)¹⁶¹ pobija zlasti časopisne članke o vojnem ujetništvu, in sicer s trditvijo, da je imelo vojno ujetništvo tudi sončne strani in da so zapisi o tem, da je bilo ujetništvo le trpljenje, močno pretirani. Ujetništvo je namreč rodilo nesebičnega prijatelja, tovariša ali altruista; zato je knjigo posvetil spominu »takih vojščakov, ki so bili vedri ljudje ... in pa onim, ki so se potikali po taboriščih v vojnem ujetništvu.«¹⁶² Šest je opozoril tudi na »nevarnosti« prece-njevanja ujetniških izkušenj, saj so se v času, ko je še živela generacija, ki se je pretolkla skozi »veliko« vojno, pripovedovale povesti o njej in rasla je anekdota. Čim bolj pa se je čas odmi-kal, tem večja je postajala korajža, »dejanja podeseterijo važnost, opasnosti rastejo v nedo-gled.«¹⁶³ Jakob Grčar je popisal svojo odisejado v *Preko morij v domovino* (Celje 1937), ko se je z zadnjo skupino jugoslovanskih dobrovoljcev iz Sibirije z ladjo »Himalaja« (na njej so potniki izdajali dva časopisa, »Himalaja«, ki je izšla v desetih številkah, in »Jugoslovanski romar«, ki je izšel v treh številkah) napotil proti domu. Čas, ki ga je Grčar preživel v Rusiji, je bil čas državljanske vojne, ki jo je skozi svojo osebno, drobno gledanje, pa tudi zgodovinsko »podprto« predstavil v knjigi spominov *Deviška zemlja v krvi. Zapiski iz Sibirije* (Celje 1936).¹⁶⁴ Obsežni so spomini ameriškega Slovenca Josipa Grdine *Štiri leta v ruskem ujetništvu* (Ljubljana 1935),¹⁶⁵ ki je tik pred vojno prišel v domovino, bil mobiliziran in poslan v Galicijo ter bil od Rusov ujet. Knjiga je naletela na ostro kritiko Franceta Stelèta,¹⁶⁶ ki ji je kot edino dobro lastnost pripisal naivnost, s katero so podani dogodki, ki pa naj bi bili preveč razbli-njeni, da bi bili umetniško učinkoviti. Z dodatkom, v katerem je Grdina podal zgodovinski oris Rusije in revolucionarnih dogodkov, pa je po mnenju kritika nedvomno izpolnil vrzel.

¹⁵⁸ Izdajstvo pri Carzanu. Slovenski narod 238/17. 10. 1920; – o., Trilogija o italijanskih legijah. Jutro 184/11. 8. 1936 (o trilogiji Adolfa Zemana »Boure«; – Češke legije. Edinost 186/9. 7. 1919.

¹⁵⁹ O knjigi je poročal Slovenec 283/10. 12. 1936.

¹⁶⁰ O knjigi je pisalo Jutro 257/3. 11. 1933, ocenil pa jo je tudi Franjo Baš v Časopisu za zgodovino in narodopisje XXIX/1934, str. 216.

¹⁶¹ V Jutru 219/19. 9. 1937 je ob izidu knjige objavljen pogovor dr. Ivana Laha z avtorjem.

¹⁶² O. Šest, Enaitrideset . . . , str. 7.

¹⁶³ N.o.m., str. 7.

¹⁶⁴ Knjigo je ocenil Leopold Stanek v Času XXXI/1936–1937, str. 431.

¹⁶⁵ Poročilo je izšlo v Slovencu 46/25. 2. 1926.

¹⁶⁶ Dom in svet XXXIX/1926 (platnice k št. 8).

V Ljubljanskem zvonu so leta 1919 izšli trije zapisi *Milana Fabjančiča* o njegovi ujetniški usodi:¹⁶⁷ »Nekateri iz množice«¹⁶⁸, »Mladi interniranec«¹⁶⁹ in »Kos življenja«.¹⁷⁰ Manj »ujetniških« zapisov so prinesli slovenski časniki, še najizčrpnjša sta bila Slovenski dom¹⁷¹ in Oj Doberdob,¹⁷² zanimivi so posamezni utrinki iz Rusije znanih slovenskih mož – dr. Alojzija Trstenjaka¹⁷³ ali Emila Adamiča¹⁷⁴, pa tudi drugih slovenskih ujetnikov.¹⁷⁵ Posebno skupino časopisnih člankov predstavljajo novice o slovenskih ujetnikih, ki so se po petnajstih ali več letih vrnili domov.¹⁷⁶ Ti zapisi predstavljajo predvsem zanimivost, istočasno pa ob osebnih usodah ujetih Slovencev pomagajo sestaviti podobo o slovenskih vojnih ujetnikih med 1. svetovno vojno.

Največ slovenskih vojaških ujetnikov je bilo zajetih na galicijski fronti, z italijanskim vstopom v vojno pa se je odprlo novo bojišče, na katerem so se borili slovenski možje in nenačadnje tudi padali v ujetništvo. To velja zlasti za zadnje leto vojne, ko se je fronta premaknila na Piavo in jo je v juniju skušala prebiti avstro-ogrška vojska, sledil pa je zlom avstrijske obrambe v bitki pri Vittoriju Venetu (24. oktober – 3. november 1918). Svoje dogodivščine v italijanskem vojnem ujetništvu (na tak način ga namreč avtor popisuje) je v okviru »zgodbe vojnega potopisa« z naslovom *Iz svetovne vojne* (Celje 1936) opisal *Simon Kocjan Podobirski*¹⁷⁷; slovenski časniki pa so objavili le krajše novice,¹⁷⁸ sezname ujetnikov¹⁷⁹ in spomine na italijansko ujetništvo.¹⁸⁰

Vojaški upori

Slovenski pisci so se ukvarjali tudi z upori vojakov v avstro-ogrski vojski leta 1918,¹⁸¹ vključno z uporom čeških vojakov 71. pešpolka v Kragujevcu.¹⁸² *Davorin Ravljen* je v spomi-

¹⁶⁷ Milana Fabjančiča so leta 1916 ujeli Rusi, nato je v Rusiji stopil v jugoslovansko legijo, s katero je odšel v Dobružo, kjer je bil ponovno ujet, tokrat so ga zajeli Bolgari; kot ujetnik je do konca vojne delal v sladkorni tovarni v Sofiji.

¹⁶⁸ Ljubljanski zvon XXXIX/1919, str. 549–552.

¹⁶⁹ Ljubljanski zvon XXXIX/1919, str. 613–618.

¹⁷⁰ Ljubljanski zvon XXXIX/1919, str. 723–736.

¹⁷¹ Josip Jurca, Beg čez Azijo. Slovenski dom 42–68/22. 2.–25. 3. 1937. (za tisk priredil Anton Podbevšek).

¹⁷² St. Velk, V veliki vojni. Oj Doberdob 1–6–7/20. 2. 1938–20. 8. 1939. Podlistek opisuje tako bojevanje v Galiciji kot padec v rusko ujetništvo ter sodelovanje v vrstah jugoslovanskih dobrovoljcev.

¹⁷³ Med revolucijo v Astrahanu. Slike iz vojnega ujetništva v Rusiji. Jutro 144 in 147/26. 6. in 1. 7. 1926.

¹⁷⁴ Moje glasbeno življenje v ruskem ujetništvu. Slovenski narod 225/4. 10. 1925.

¹⁷⁵ Jos. Šušteršič, Božični večer v ruskem ujetništvu. Slovenec 249/25. 12. 1919; – Spomini iz ujetništva v Indiji. Slovenski narod 34/12. 2. 1920, 37/15. 2. 1920, 38/17. 2. 1920 (Slovenski narod 40/19. 2. 1920 – popravki); – Brykovič, Duhovi obiskujejo . . . spomin iz vojne. Slovenec 259/10. 11. 1935; – Maks Simončič, Pobijte Nemce! Slovenski narod 88/16. 4. 1922; – Jens, Fenja. Jutro 248/24. 10. 1936; – Naši vjetniki v Rusiji. Edinost 241/13. 10. 1925.

¹⁷⁶ Usoda naših vojnih ujetnikov v Rusiji. Jutro 279/1. 12. 1925; – Vrnitev po 13 letih iz Rusije v domovino. Jutro 256/31. 10. 1928; – Po 17 letih se je javil iz Rusije. Jutro 40/17. 2. 1932; – F., Po 16 letih se je vrnil iz Rusije. Jutro 183/7. 8. 1932; – Vrnitev iz 18-letnega vojnega ujetništva. Jutro 12/14. 1. 1933; – Po 21 letih iz Rusije v Ljubljano. Jutro 116/20. 5. 1936; – Naši vojni vjetniki v – Indiji. Slovenski narod 213/13. 9. 1919; – Avstrijski vojni ujetniki na Borneu? Slovenski narod 100/4. 5. 1927; – Naši ljudje še vedno v ruskem ujetništvu. Slovenski narod 164/23. 7. 1927; – Po 14 letih iz ruskega ujetništva. slovenec 165/24. 7. 1929; – Po 21 letih ruskega ujetništva. Slovenec 153/8. 7. 1936; – Po 22 letih se vrnil iz Rusije. S 120/26. 5. 1938; – Po 23 letih se je vrnil iz Rusije. Slovenec 221/25. 9. 1938; – Zgodbe vojnih ujetnikov. Slovenec 45/24. 2. 1940; – Naši vojni vjetniki v Tomsku, Sibiriji. Jutro 211/1. 9. 1919; – Andrej Jelenc iz Zavrha se je po 23 letih vrnil iz Rusije. Slovenski dom 262/17. 11. 1937; – Po desetih letih iz Rusije v domovino. Edinost 293/15. 12. 1925.

¹⁷⁷ Poročilo o knjigi je izšlo v Slovincu 254/4. 11. 1936. S. Kocjan Podobirski je bil ujet na Piavi, v ujetništvu se je priključil poljskim in češkim legionarjem, preživel pa ga je v okolici Barija, na Tržaškem in Goriškem, od koder se mu je posrečilo zbežati v Kraljevino SHS preko Zirov in Škofje Loke, ter končno domov v Rož na Koroškem.

¹⁷⁸ Franjo Benedičič, Ob povratku iz laškega ujetništva. Slovenski narod 79/3. 4. 1919; – Trpljenje naših Janezov na Laškem. Slovenski narod 82/7. 4. 1919; – Ivan Lavrič, Pismo od Vardarja. Slovenski narod 84/9. 4. 1919; – Iv.-ja., Iz ujetništva v Italiji. Slovenski narod 11 in 12/15. 1. in 16. 1. 1920; – Jos. Velkavrh, Grob v Siciliji. Slovenski narod 250/31. 10. 1920; – M. K., Naši vojaki v deželi svetega Franciška. Slovenec 79/6. 4. 1922.

¹⁷⁹ Dr. Tone Gosak, Naši ujetniki v Italiji. Slovenski narod 70/22. 3. 1919; – Jugoslavlani se vračajo iz Italije. Jugoslovan 77/27. 3. 1919; – Seznam umrlih slovenskih vojakov v italijanskem vojnem ujetništvu. Slovenec 11/15. 1. 1920.

¹⁸⁰ Lav. Struna, Osem dni na trnju ali kako sem ušel iz Italije. Jutro 1/1. 1. 1930.

¹⁸¹ Vlado Vodopivec, Slovenski uporniki. Ob dvajsetletnici upora slovenskih vojakov v Judenburgu, Murauu in Radgoni. Sodobnost VI/1938, 289–293; – isti, Slovenski uporniki. (Ob 20-letnici upora slovenskih vojakov v Judenburgu, Murauu in Radgoni). Slovenski dom 1938, 289–293; – Janko J. Srimšek, Tri kaplje krvi. (Za peto obletnico). Jutro 253/28. 10. 1923; – ut., K petletnici upora 97. pešpolka. Jutro 259 in 266/4. 11. in 13. 11. 1923.

¹⁸² Vojaški upor v Kragujevcu leta 1918. Slovenski narod 140/20. 6. 1928; – Spominu čeških mučnikov v Kragujevcu. Jutro 230/30. 9. 1924; – Dokument kragujevskih žrtev. Slovenec 151/8. 7. 1923.

nih *Črna vojna*¹⁸³ (Ljubljana 1938) zapisal svoja osebna doživetja od zime 1917 do razsula avstro-ogrške vojske, in sicer v obliki zapiskov vojaka enoletnika. Del knjige govori o uporih v Judenburgu, v čemer lahko iščemo osnovno skupnost tudi z Doberdobom Prežihovega Voranca; nastal je po pripovedovanju znanca, častnika 17. pešpolka Eda Delaka.¹⁸⁴ Judenburških dogodkov so se slovenski časniki, v največji meri pa Slovenec, spomnili ob obletnicah upora ali usmrtitve upornikov, ki jim slovenski medvojni tisk ni nikoli nadeval pretiranih herojskih odlik, oziroma ob prenosu posmrtnih ostankov judenburških žrtev v domovino leta 1923.¹⁸⁵ Ob podobnih priložnostih so nastali tudi zapisi o uporih v Radgoni, ob katerem je Jutro poudarjalo močno nacionalistično noto tega upora,¹⁸⁶ v Murau,¹⁸⁷ pa o »rdečem« puču – prvem uporih v avstro-ogrski vojski – uporih mornarjev v Boki Kotorski (in postopnem razpadanju avstro-ogrške mornarice).¹⁸⁸ Med pisce o upornih slovenskih vojaki gotovo izstopa udeleženec upora slovenskega gorskega strelskega polka v Codroipu oktobra 1918 *Lojze Ude*, ki je v Avtonomistu priobčil obsežen podlistek,¹⁸⁹ v katerem preudarno razčlenjuje pobude za upor in izdvaja predvsem težnjo za novim, boljšim in svobodnejšim svetom, združeno z uporniškim duhom povratnikov iz ruskega ujetništva (element, ki ga v zapisih o uporih srečamo šele 50 let po uporih) ter s prevratnostjo opogumljenih s Krekovo mislijo, ki jim je vlivala zaupanje v lastno silo, pa z onimi inteligenti, kot jih imenuje Ude, ki jim je domišljijo in upornost burilo srbsko junaštvo v balkanskih in svetovni vojni. Čeravno neuspešen, je upor razrahljal disciplino v vojski na Piavi in zato bil pomembno gibalo v razpadanju avstro-ogrške armade, kot je upore v Furlaniji ocenil kasneje Branko Marušič.¹⁹⁰

Zaledje

Kot je bilo že omenjeno, življenjski utrip slovenskih (zalednih) dežel med vojno ni vzbujal zanimanja slovenskih medvojnih piscev, čeravno so ga bridki vojni časi, v katerih ni bilo konca rekvizicij in vojnih posojil,¹⁹¹ posebno zaznamovali. O Ljubljani v vojnih letih je izhajal zanimiv podlistek Alojzija Potočnika,¹⁹² posamezne utrinke mestnega življenja pa je moč poznati tudi iz Ljubljanske kronike¹⁹³ ali nekaj časopisnih poročil.¹⁹⁴ Življenje slovenskih vasi je malo znano. Le vestni homski župnik *Anton Mrkun* je na podlagi župnijske kronike, ki jo je

¹⁸³ Ocenil knjige v Slovenskem narodu 130/11. 6. 1938 in T. T., D. Ravljen, Črna vojna. Jutro 120/25. 5. 1938.

¹⁸⁴ Tudi Ravljanov prispevek »Upor v Judenburg« (Kronika slovenskih mest II/1935, 4/65–79) je nastal po pripovedovanju E. Delaka.

¹⁸⁵ Ivan Vrhovnik, Grobnica Janezov v Judenburgu. Kronika slovenskih mest II/1935, 4/317–321; – Desetletnica judenburških dogodkov. Jutro 111/12. 5. 1928; – Judenburg. Vojaški upor v Judenburgu. Jutro 261/10. 11. 1935; – Judenburg 1918. Jutro 112/15. 5. 1938; – Spomin na junaka Antona Hafnerja. Jutro 120/25. 5. 1938; – Zadnja pot slovenskih upornikov v Judenburgu. Jutro 118/22. 5. 1938; – M. Škerjanc, Judenburške žrtve. Slovenec 119/24. 5. 1919; – Josip Kremen, Obletnica 17-ih. Slovenec 104/7. 5. 1922; J. G., Upor bivšega nadomestnega baona 17. pp. v Judenburgu. Slovenec 121/31. 5. 1923; – Slovenski fantje so se pred 20. leti v Judenburgu uprli. Slovenec 108/12. 5. 1938 (Isti članek je objavila tudi Ameriška domovina (Cleveland) 1, 6/1938); – Zadnji trenutki judenburških žrtev. Slovenski narod 109/13. 5. 1923; – Judenburg pred 20. leti. Oj Doberdob 4/20. 5. 1938.

¹⁸⁶ Priča radgonskih dogodkov. Oj Doberdob 4/20. 5. 1938; – Ob 20-letnici upora v Radgoni. Slovenec 121/28. 5. 1938; – Krvavi maj leta 1918 v Radgoni. Jutro 122/25. 5. 1928; – Ob obletnici smrti radgonskih mučenikov. Jutro 123/29. 5. 1929; – Upor in sodba v Radgoni 1918. Jutro 121/26. 5. 1935; – Desetletnica upora naših fantov v Radgoni. Jutro 121/26. 5. 1938; – Radgonska vstaja. Slovenski narod 122/31. 5. 1925; – 10-letnica krvavih dogodkov v Radgoni. Slovenski narod 117/25. 5. 1940; – France Bevk, Desetletnica osmerih žrtev. Edinost 138–138/10. 6.–12. 6. 1928; – isti, Radgonski mučeniki. Istra 21/25. 5. 1935.

¹⁸⁷ Mučeniška žrtev Boštjana Olipa. Jutro 119/24. 5. 1938.

¹⁸⁸ Osmo obletnica upora mornarjev v Boki Kotorski. Jutro 25/31. 1. 1926; – Prvi februar 1918. Jutro 27/1. 2. 1928; – Upor mornarjev v Boki Kotorski leta 1918. Jutro 210/16. 11. 1928; – Borba jugoslovenskih mornarjev za svobodo. Orjuna 8/13. 12. 1926; – Boris Z., Mornarski upor v Boki Kotorski. Orjuna 8/18. 2. 1928; Rdeče zastave na avstrijskih vojnih ladjah. Slovenski narod 28/3. 2. 1928; – Obletnica prve vstaje v avstrijski vojski. Edinost 71/13. 3. 1919; – Razpad Avstro-ogrške mornarice. Slovenec 274 in 276/3. 12. in 6. 12. 1927.

¹⁸⁹ Upor slovenskega polka v Furlaniji. Avtonomist 47–52 in 1–4/24. 11. 1923–26. 1. 1924.

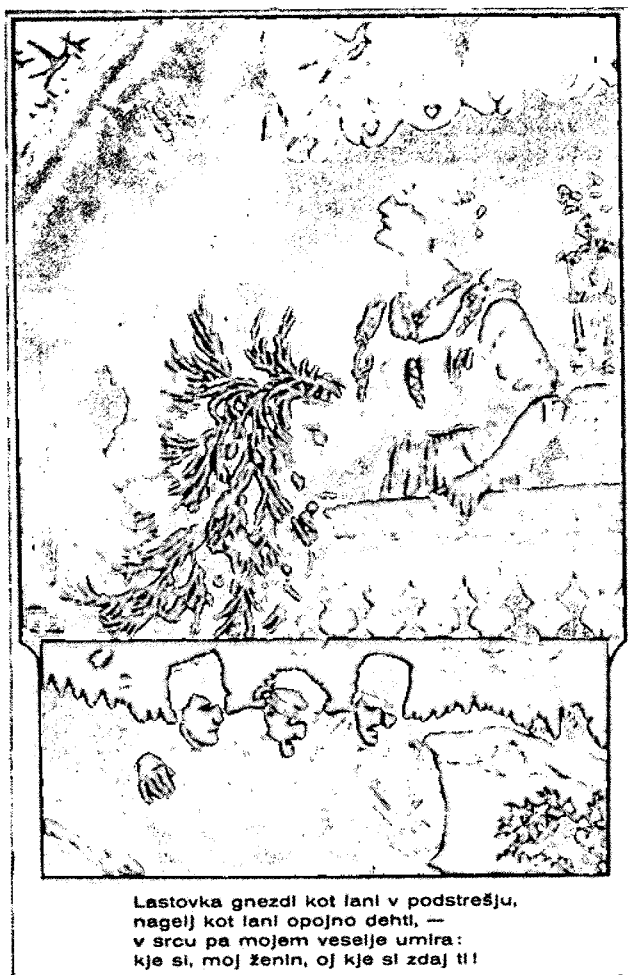
¹⁹⁰ Odmevi oktobrske revolucije na Piavi. Goriška srečanja 2/1967, 6/42–44. Članek je bil objavljen tudi v izbranih zgodovinskih spisih B. Marušiča »Primorski čas pretekli« (Koper 1985, 188–197).

¹⁹¹ O tem je skromno poročal le časniški zapis Janka Kača, Rekvizicija. Jutro 55/1. 3. 1931.

¹⁹² Ljubljana v letih 1914–1918. Oj Doberdob 2–4/1. 9.–20. 11. 1940.

¹⁹³ Ljubljanska kronika (piše mestni arhivar Lojze Stanovec). Kronika slovenskih mest I/1934, 61/70. (Opisuje obdobje od septembra 1918 do novembra 1918).

¹⁹⁴ udo., Ko je bil Karel poslednji v Ljubljani. Jutro 300/28. 12. 1937 (opisuje cesarjev obisk ljubljanske vojne rezervne bolnišnice št. 5); – »Zlata knjiga ljubljanskih meščanov« med svetovno vojno od leta 1914 do leta 1918. Slovenski narod 196/29. 8. 1929.

Slika 3: Maksim Gaspari:
Vojna razglednica

Lastovka gnezdi kot lani v podstrešju,
nagelj kot lani opojno dehti, —
v srcu pa mojem veselje umira:
kje si, moj ženin, oj kje si zdaj ti!

pisal med vojno, pisal knjigo *Homec* (Ljubljana 1925) o vaškem življenjskem utripu med vojno.¹⁹⁵ Drugo pričevanje, ki pa ne pripoveduje izključno o življenju vasí med vojno, predstavlja podlistek dr. Josipa Srebrniča o Stični,¹⁹⁶ kamor se je zatekel goriški nadškof Sedej. Sledi še opis burnega doživetja razsula avstrijske armade na Rakeku.¹⁹⁷

Naj na tem mestu omenim nekaj razmišljanj o odmevih vojne na Slovenskem,¹⁹⁸ pa naj gre za razmišljanje o Slovenkah (in nasploh ženskah) med vojno¹⁹⁹ ali za razglabljanje o tem, kako je težko življenje na fronti in v zaledju vplivalo na slovenskega človeka, pri čemer avtor opozarja predvsem na obči kaos in razkroj, ki ga je vojna povzročila.²⁰⁰ Posebno poučna je analiza Etbina Bojca o vojni in njenem vplivu na usmerjenost mlade slovenske inteligence po njej.²⁰¹ Avtorju so kot pomagalo za primerjanje in ugotavljanje usmerjenosti različnih gene-

¹⁹⁵ Kot je poročal Slovenec 48/27. 2. 1926, je A. Mrkun v kroniki zabeležil 127 dogodkov, naštel je vse vojake iz homske župnije, zapisal 71 odlomkov iz vojaških pisem in pripovedovanja 31 vojakov, prepisal pa naj bi tudi več 100 pisem.

¹⁹⁶ Stična v svetovni vojski. Slovenec 119 in 121/24. 5. in 27. 5. 1919.

¹⁹⁷ Rakek v spominih na 28. oktober 1918. Jutro 250/28. 10. 1936.

¹⁹⁸ Pavel Pibernik, Strašni jubilej. Ljubljanski zvon LIV/1934, 361–269.

¹⁹⁹ Minka Govekarjeva, Slovenke 1914–1919. Jugoslovenska žena/april 1919 – članek je povzela Jugoslavija 91/13. 4. 1919; – Pavla Hočevarjeva, Žena pred mirovnim vprašanjem. Njiva I/1919, 1/6–7.

²⁰⁰ V temotah preddeklaracijske dobe. Jutro 127/29. 5. 1927.

²⁰¹ Mladina ob svetovni vojni. Dom in svet I (Nova knjiga)/1933, 337–343.

racij slovenske inteligence služili trije vidiki: narodnostni, socialni in religiozni. Svetovna vojna, ugotavlja E. Bojc, je postala predvsem razmejnica dveh dob, dveh vekov zgodovine.

Oblikovalci slovenskega javnega mnenja, slovenski časniki torej, so svetovni spopad še dolgo po vojni uporabljali za obračun z nasprotno mislečimi.²⁰²

Vojni režim, ki je zavladal v slovenskih deželah po 28. juniju 1914, sistem izjemnih zakonov, ki so omejili politično življenje, državljanske pravice in povečali vlogo vojske v javnem življenju, je zaznamoval tudi slovensko tiskano besedo po vojni. O delovanju avstrijskih sodišč, predvsem na slovenskem Štajerskem, je pisal Avgust Reisman v knjigi *Iz življenja med vojno* (Maribor 1939),²⁰³ ki izpričuje težaven položaj slovenskega pravika v avstrijskem sodnem sistemu, zlasti v vojnem času. Režim, ki je »obešal in streljal, interniral in konfiniral«²⁰⁴ in se ga je oprijelo ime »vojni absolutizem«, je zaznamoval spominsko literaturo tudi po vojni.²⁰⁵ Odličen zapis o svoji izkušnji interniranja je zapustil dr. Ivan Lah v *Drugi knjigi spominov* (Ljubljana 1940),²⁰⁶ ki živo pripoveduje o razmerah v avstrijskih taboriščih in odnosih med ujetniki, pa o obupanem poskusu nemočne Avstro-Ogrske,²⁰⁷ ki se je poslužila celo za veleizdajo obsojenih, da so se borili zanjo; krajše zapise je dr. Lah priobčil tudi že pred izidom knjige.²⁰⁸ Mnogo znanih Slovencev je bilo interniranih,²⁰⁹ Ivan Hribar je opisal obdobje, ko je bil interniran, v 2. delu spominov *Moji spomini* (Ljubljana 1928);²¹⁰ o Francetu Grafenauerju²¹¹ in dr. Francu Kramarju ter Ivanu Cankarju pa so pisali slovenski časopisi.²¹²

Nedvomno zasluži posebno pozornost avstrijska vojna justica,²¹³ zlasti nagla sodišča in usmrtnice, ki se jih je spomnil *Ivan Robida* (kot zdravnik – mrliški oglednik je bil pričal usmrtnitvam na Suhem Bajerju pri Ljubljani) v zapisu *Spomini na Suhi Bajer*.²¹⁴ Žrtve naglih sodišč v Ljubljani so burile duhove še dolgo po vojni,²¹⁵ kot tudi »prebivalci« zaporov na Ljubljanskem gradu.²¹⁶

²⁰² Klerikalci danes in leta 1914. Slovenski narod 159/15. 6. 1923; – Tudi pred desetimi leti. Jutro 178–186/30. 7.–8. 8. 1924.

²⁰³ Ocena Anton Dolar v časopisu za zgodovino in narodopisje 34/1939. 1–2/129. Sicer je knjiga A. Reimana nastala na podlagi člankov v Delavski politiki: – V poletju 1914. Delavska politika 106–107/1938; – Iz spominov na avstrijska sodišča. Delavska politika 111–116, 120–125/1938; – Iz življenja med vojno. Delavska politika 128–129/1938.

²⁰⁴ Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev. Ljubljana 1921, 93.

²⁰⁵ Istrani v svetovni vojni. Slovenski narod 170/27. 7. 1924; – Ivan Albrecht, List neznanega dnevnika. Jutro 125a/4. 6. 1934; – Po desetih letih. Slovenski narod 103/6. 5. 1924 (Zapis je predvsem poziv Vladimirja Knafliča, Vladimirja Levstika, Rasta Pustoslavca in dr. Ivana Laha interniranim in konfiniranim na ljubljanskem gradu, v Thalerhofu, Lipnici, Hainburgu, Oberhollabrunnu, Mittergrabernu, Sitzendorfu in Weyburgu na sestaneke).

²⁰⁶ O knjigi je poročalo Jutro 68/22. 3. 1940 in 78/5. 4. 1940.

²⁰⁷ Zanimivo sodbo o avstro-ogrski armadi (leta 1914) je podal Slovenski narod 102/6. 5. 1930, ki je navedel mnenje generala Vojna Maksimovića o avstro-ogrski vojski, katere največja pomanjkljivost naj bi bilo nezadostno število vojakov.

²⁰⁸ Pred desetimi leti. (Kako smo bili internirani). Slovenski narod 114–118/21. 5.–27. 5. 1925; – Mi in Italijani v avstrijskih taboriščih. Orjuna 4–6/16. 1.–30. 1. 1926; – Spomini na avstrijska taborišča. Jutro 225/26. 9. 1937.

²⁰⁹ O političnih ciljih slovenske inteligence je govorilo poročilo avstrijskemu armadnemu poveljstvu leta 1915, po njem pa je povzel v članku »Pod avstrijskim jarmom« Slovenski narod 261–275/14. 11.–30. 11. 1924 (v presledkih).

²¹⁰ O tem, kako je spoznal Ivana gribarja v Abtenau, je pisal Ivan Podržaj, Iz spominov na težke čase. Slovenski narod 209/18. 9. 1921.

²¹¹ F. Grafenauer je dobo v ječi v Beljaku, Celovcu in Mollesdorfu opisal v verzih, ki so bili delno objavljeni (Dom in svet XXXIII/1920, 306).

²¹² Jože Zlan, +France Grafenauer pred avstrijskim vojnim sodiščem. Misel in delo II/1936, 6/203–208; – Primer avstrijske vojne justice. Jutro 301/30. 12. 1936; – Grafenauer in dr. Kramar kot jetnika v Möllerdorfu. Slovenec 91/20. 4. 1919 (velikonočna priloga); – V. K., V sobi št. 4. Jutro 290/11. 12. 1921.

²¹³ O čeških justifikirancih lahko beremo v delih dr. Milade Paulove v »Češki maffiji« in »Dejiny Maffie«. Odboj Čechu a Jihoslovanu za svetove valky 1914–1918 (Praga 1938). Pretresljive podatke o justifikacijah Srbov v Bosni pa je prinesla knjiga Vladimirja Čorovića »Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata« (Sarajevo 1920).

²¹⁴ Kronika slovenskih mest II/1935, 1/9–15 in 2/17–25.

²¹⁵ O Francetu Petriču, ki je bil ustreljen zaradi špijonaže v prid Italiji je pisala Edinost 3/3. 1. 1920 (povzeto po Slovenskem narodu 248/20. 12. 1919). O Ivanu Brenčetu z Dovjega, ki je bil ustreljen zaradi veleizdaje, so pisali v člankih: – Zrtev avstrijske justice. Slovenec 6/9. 1. 1920; – 25-letnica mučeniške smrti. Slovenski narod 193/24. 8. 1940. O Ivanu Kromarju, ki je bil ustreljen zaradi izjave, da ima Srbija prav, da se brani: – A. Jakulin, Iz spominov na težke čase. Slovenski narod 262/20. 11. 1921 (Kromarjeve sorodnike so po prevratu pozivali, naj se zglasijo, npr. Slovenski narod 31/6. 2. 1919). O Češkem vojaku (Josip Kuntera – op. PS), ki je bil ustreljen v Ljubljani. Slovenski narod 14/26. 4. 1925; – Častite spomin mučenikov. Jutro 301/24. 12. 1921; – Suhi bajer. Jutro 101/29. 4. 1927.

²¹⁶ Janez Kovač, Silvestrova bitka na gradu leta 1914. Slovenski narod 1/1. 1. 1921; – Odon Para, V ljubljanski ječi leta 1917. Jutro 162/14. 7. 1929; – V svetovni vojni na Ljubljanskem gradu. Jutro 198/24. 8. 1924; – Janko Maierhofer, +Ivan Ilc. Slovenec 92/26. 4. 1927.

Mirovne pobude

Pomembno mesto v dogajanjih prve svetovne vojne in njeni diplomatski zgodovini so imele različne mirovne pobude, ki so bile predmet pisanja tudi še po vojni. Tako je pod »senzacionalnim« naslovom Jutro »obelodanilo« pobudo ameriškega predsednika Thomasa Woodrowa Wilsona iz decembra 1916, naj obe strani predložita svoje cilje in tako dokažeta, da nista nepomirljivi, saj obe govoré o zagotovitvi političnih in ekonomskih svoboščin, o pravicah malih držav, o organizaciji prihodnjega miru v Evropi. Toda nota ameriškega predsednika o nekakšni arbitraži je naletela na nezaupanje na obeh straneh. Končni rezultat je bil, da sta obe strani »pristali« na mir z aneksijami in kontribucijami; vojna se je »lahko« nadaljevala.²¹⁷ Dejavnost papeža Benedikta XV. med prvo svetovno vojno²¹⁸ je natančno razčlenil dr. Josip Srebrnič.²¹⁹ Avtor navaja vrsto papeževih človekoljubnih pobud, pri čemer poudarja trdno nevtralnost Vatikana, ki »pa nikakor ne zavira do nastopa po potrebi s čudovito svobodomnostjo«.²²⁰ Srebrnič je v omenjeni razpravi podrobno predstavil tudi diplomatsko noto z dne 1. avgusta 1917,²²¹ v kateri je papež razvil temelje, na katerih bi se morala izvršiti bodoča reorganizacija narodov. Srebrnič poudarja predvsem dejstvo, da je papež v noti uporabljal narod in ne državo kot mednarodnopravni subjekt. Papežev predlog o statusu-quo oziroma odrekanju vojni odškodnini sta odklonili obe strani in tako, po Srebrničevem mnenju, zavrnilo predlog, ki »pomenja . . . tudi smrten udarec ideji sile«.²²²

Poleg papeževih poskusov, da bi sprožil mirovne procese, o katerih je pisal tudi Viktor Korošec, so Slovenci lahko pozorno spremljali mirovno odpravo princa Sixta de Bourbon Parma spomladi 1917, ki se je v imenu cesarja Karla in brez vednosti Nemčije pogajal z Anglijo in Francijo; v teh pogajanjih je bil voljan Italiji odstopiti del Tirolske, ki je bil naseljen z Italijani, nase pa je prevzel nalogo, da prepriča Nemčijo, naj Franciji vrne Alzacijo in Loreno, toda ta mirovni predlog so odbili tako Italijani kot Nemci, ki so medtem izvedeli za Sixtovo (= Karlove) stike z zavezniki. Karlovi poskusi sklenitve miru, s katerimi je skušal rešiti razpadajočo monarhijo, so doživeli razburljiv konec v aprilu 1917, ko je Clemenceau objavil vsebino Sixtovega pisma z dne 24. marca 1917, v katerem je v imenu cesarja priznal Franciji Alzacijo in Loreno.²²³

Poleg živih opisov vojnih spopadov so domišljijo slovenskih bralcev burili tudi zapisi o vojnem vohunstvu,²²⁴ tudi o trikih češkega vohunstva med vojno.²²⁵ Zlasti pa so bile zastrašujoče statistike o vojnih žrtvah in izgubah,²²⁶ o vojni škodi in stroških ter njenih vsestranskih vplivih.²²⁷

²¹⁷ Senzacionalno odkritje Lorda Greya. Jutro 233/8. 10. 1925. Kako si je Avstro-Ogrska zadržala vrat. Slovenski narod 259/13. 11. 1931.

²¹⁸ O dejavnosti Vatikana med prvo svetovno vojno glej npr. Dragoljub R. Živojinović, Vatikan i prvi svetski rat. (Beograd 1978); – Papeževo delo za časa vojne. Slovenec 44/24. 2. 1920.

²¹⁹ Benedikt XV. v toku svetovne vojske. Čas XIII/1919, 16–41.

²²⁰ Srebrnič, Benedikt . . . , 27.

²²¹ Diplomatska nota papeža Benedikta XV. je bila Slovincem predstavljena že v času njenega nastanka v članku »Dokumenti iz svetovne vojske« (Čas XI/1917, zv. 6/290–292).

²²² Srebrnič, Benedikt . . . , 39.

²²³ Sixtova pisma. Slovenec 5/8. 1. 1920; – Vojni dokumenti. Slovenec 8/11. 1. 1920; – Iz memoarov ministra grofa Czernina. Slovenski narod 239/10. 12. 1919; – Iz memoarov ministra grofa Czernina. Slovenski narod 239/10. 12. 1919; – prof. Friderik Juvančič, Skrivna mirovna pogajanja leta 1917. Slovenski narod 14 in 16/18. 1. in 20. 1. 1920.

²²⁴ Ogleduštvu med vojno. Narodni dnevnik 231–233/12. 10.–15. 10. 1924; – Triki vohunov med vojno. Slovenski narod 106/10. 5. 1930; – Nebeščani med svetovno vojno. Jutro 67/21. 3. 1930; – Vohunstvo med svetovno vojno. Jutro 295/21. 12. 1930 (Pisec se opira na knjigo Emila v. Seeligerja z dunajskega urada za pobijanje špijonaže »Vohuni in Velezdajalci«); – Poročnik Heim. Vohunska povest iz časa svetovne vojne. Slovenec 82–124/11. 4.–2. 6. 1940; – Ko je razpadala Avstrija. Jugoslavija 30/3. 2. 1920.

²²⁵ Triki in metode češkega vohunstva med vojno. Slovenski narod 275/4. 12. 1927.

²²⁶ Žrtve Francije v svetovni vojni. Jutro 36/13. 2. 1926; – Vojna žetev. Jutro 67/19. 3. 1927 (zapis govori o ekonomskem seminarju prof. Kropopovića v Pragi, ki je predelal gradivo o vplivu vojne na evropsko prebivalstvo, predvsem pa je prinesel nove podatke za Rusijo, kjer naj bi izgube znašale toliko, kot da bi se tekom treh let zajezilo sleherni naraščanje prebivalstva); – Angleške izgube v svetovni vojni. Jutro 19/24. 1. 1930; – Pretresljiva vojna razstava v Parizu. Jutro 75/31. 3. 1931 (V Parizu je bila tega leta vojna razstava »Obračun 1914–1918«, na kateri so bile narejene pretresljive primerjave: skupni grob vseh v svetovni vojni padlih bi segal od Pariza do Bombaya, iz kosti padlih bi naredili 70 slavolokov zmage. obiskovalce pa je ob vohodu na razstavo spremljal izrek Lorda Roberta Cecilja »Če ne bo naša kultura ubila vojne, bo vojna ubila kulturo!«); – Najnovejša statistika o vojnih žrtvah. Slovenski narod 62/17. 3. 1925; – M. L., Žrtve avstroogrškega militarizma. Demokracija 1919/137 (o knjigi – statistiki Wilhelma Winklerja. »Die Totenverluste der österr.-ung. Monarchie nach Nationalitäten« (Wien 1919)).

²²⁷ Kako je gozd v vojski izumrl. Večerni list 47/10. 3. 1919; – Koliko je veljala vojna. Slovenec 187/17. 8. 1924;

Odmevi vojne

Ni ga naroda na svetu, v čigar slovstvenem življenju ne bi pustil svetovni vihar močnih in globokih sledov. Svetovno slovstvo je doživelo vojno kot veliko snov ter veliko doživetje. Iz dotika z vojno je tako vzniknilo nešteto vojnih romanov, zelo izčrpno pa je bil Slovincem predstavljen francoski vojni roman.²²⁸ Podobno kot Jean Lacroix je kritično razčlenil vojne motive v slovenskem slovstvu dr. Ivan Pregelj v študiji *Svetovna vojna in slovensko slovstvo*,²²⁹ ki je dotedanjo slovensko bojno in vojno slovstvo uvrstil v skupino književnosti tistih narodov, ki so vojno doživeli kot politično podrejeni in zatorej le pasivno. Po Dr. Preglju je bila 1. svetovna vojna za Slovence prvi veliki kulturni doživljaj, prva velika nacionalna snov, hvaležen narodnopisni motiv bodoče umetnosti, pretekli dogodki (kmečki upori, turški upadi) pa le prilika ali simboličen motiv.²³⁰ S to razpravo je bil obdelan le del tega, kar je/bi bilo (že takrat) potrebno napisati o »vojnem« slovstvu pri Slovencih; nadaljevanja, ki ga je med vrsticami obetal že dr. Pregelj (za podrobnejšo analizo, ki bi upoštevala tudi različne snovne in stilne vplive, se mu je zdel čas še nezrel), žal ni bilo, čeravno je tozadnevna snov rastla iz dneva v dan in je »pod belim orlom«²³¹ dozorel še marsikateri slovenski Barbusse.

V za tedanje razmere značilnem spogledovanju s češkimi vzorci²³² je Jutro predlagalo nastanek knjige, ki bi, tako kot češko ilustrirano delo »Domov za valky«, predstavila domače dogodke med vojno;²³³ delo naj bi slonelo predvsem na političnih dogodkih, na vojnih pa le toliko, kolikor so vplivali na politično življenje ali odsevali borbo za jugoslovansko državo. Tudi sicer se je Jutro potrudilo v obsežnem članku »Memoari«²³⁴ predstaviti delček svetovne vojne spominske literature. Za bežen vtis pa so Slovenci lahko prebrali nekaj prevedenih odlomkov iz evropskih vojnih romanov.²³⁵

Svetovna vojna je pustila sledi tudi v medvojni filmski produkciji in postala njen neizčrpen vir. Tudi slovenski gledalci so si jih nekaj lahko ogledali ali pa se vsaj seznanili z njih vsebino v slovenskih časnikih.²³⁶

(Se nadaljuje)

– V francoskem vojnem ozemlju. Ilustrirani Slovenec IV/49, 386, v Slovenec 276/12.1928; – Vpliv vojne na šolsko vzgojo. Edinost 296/11. 12. 1924; – Posledice vojne na ženstvo in človeštvo. Slovenski narod 24/30. 1. 1930.

²²⁸ Jean Lacroix, Francoski vojni romani. Ljubljanski zvon LIII/1933, 218–221.

²²⁹ Čas XIV/1920, 71–84.

²³⁰ N.o.m., 74.

²³¹ Tako so npr. izhajali Spomini ministra dr. Beneša v Jutru 227–243/25. 9.–13. 10. 1927 (neredno), poleg tega pa so izšli tudi spomini in razmišljanja T. G. Masaryka »Svetovna revolucija. Za vojne in v vojni 1914–1918«. Ljubljana 1936.

²³³ Naša memoarna literatura. Jutro 29/2. 2. 1929.

²³⁴ Jutro 81/3. 4. 1924.

²³⁵ Henry Barbusse, Ogenj. Jutro 92/19. 4. 1922 (knjiga je bila leta 1921 prevedena v slovenščino, ocenil pa jo je dr. Henrik Tuma, Henri Barbusse v Njivi I/1919, 15/235–236 in 17/264–267); – Georges Duhamel, Mercierova smrt. Jutro 244/16. 10. 1924 (Iz knjige »Vie des Martyrs«, 1914–1916); Henry Barby, Med Srbi za časa svetovne vojne. Jugoslovan 83/7. 9. 1930 (Iz knjige »La guerre mondiale avec l'armée serbe«); – Paul Labbé, V pregnanstvu. Slovenski narod 137/18. 6. 1922 (Iz knjige »L'effort serbe in Histoire d'un jeune Serbe«, Pariz 1918); – Pierre Loti, Dva uboga, drobna ptička iz Belgije. Jutro 101/29. 4. 1923 (Iz knjige »Besna hijena«); – Avstrijski Nemec o vojnih sovražnikih. Slovenski narod 57/11. 3. 1931 (Iz knjige Nimra »Batterie 4« (Graz 1931)).

²³⁶ Slovenski gledalci so si ogledali naslednje filme: Zapadna fronta 1918 (kino Matica, 30. oktober 1931), Grozote svetovne vojne (kino Dvor, julij 1925), Svetovna vojna (kino Dvor, februar 1928, Na fronti nič novega (kino Dvor, januar 1931), Najvišja fronta svetovne vojne (kino Matica, december 1937). Časniki pa so poročali o vsebinah naslednjih filmov: Dobri vojak Švejk na bojišču. Slovenski narod 47/25. 2. 1928; – Afera s filmom o nemškem barbarstvu med vojno. Slovenski narod 50/29. 2. 1928; – Film o vojnih grozotah. Jutro 252/31. 10. 1931, – Dragoceni spomin na vojno dobo. Jutro 44/22. 2. 1936; – Ultimatum. Slovenski dom 291/24. 12. 1938; – Od Mayerlinga do Sarajeva. Slovenski narod 251/4. 11. 1939.

Riassunto

LA PRIMA GUERRA MONDIALE E GLI SLOVENI**Rassegna della storiografia, della pubblicistica e della letteratura commemorativa slovena sulla prima guerra mondiale
(Parte 1^a)**

Petra Svoljšak

La prima guerra mondiale, una svolta decisiva nel comportamento, nel sentimento, un evento non solo militare ma anche di grande importanza culturale, causa di cambiamenti dei schieramenti degli stati e delle nazioni, degli orizzonti della scienza e della tecnica e del modo individuale e collettivo di comprendere il mondo e gli avvenimenti, è indubbiamente un momento decisivo per il popolo sloveno e per la storia del territorio sloveno. Gli Sloveni presero parte in fasi diverse del conflitto mondiale come soldati, prigionieri, arrestati, internati, profughi, inoltre sul territorio sloveno si svolse uno dei più sanguinosi campi di battaglia europeo, il fronte d'Isonzo. Nel territorio sloveno la guerra si mostrava per lo più da due lati, come un avvenimento militare (nell'Isonzo e sul Carso) e come l'esperienza della popolazione civile sul fronte e nelle retrovie. Per questo motivo la prima guerra mondiale s'impresse anche nella memoria storica slovena.

La storiografia slovena si dedicava principalmente agli avvenimenti politici della 1^a guerra mondiale, mentre di temi militari si occupavano di più la pubblicistica e la letteratura commemorativa. La descrizione della storiografia, della pubblicistica e della letteratura commemorativa include pertanto sostanzialmente lati »non – politici« del conflitto mondiale, coprendo i periodi dal 1918 al 1941 e dal 1945 al 1992. Essa comprende pubblicazioni autonome, articoli e trattati che apparvero sulle riviste slovene, settimanali e giornali, non badando alla qualità di questi.

Benche il numero d'unità sia grande, non va trascurato il fatto che gli Sloveni non ci occupavamo molto della prima guerra mondiale, il che fu condizionato dalla parte presa dagli Sloveni nel grande conflitto mondiale e dagli scopi militari dei coinvolti. Non può essere infatti trascurato il fatto che il popolo sloveno come membro dell'esercito austroungarico fu l'iniziatore e lo sconfitto della grande guerra. Il primo- ed il secondodoppoguerra però non fu benevole con chi perse la guerra.

La varietà degli avvenimenti della prima guerra mondiale si riflette anche nella pubblicistica e nella letteratura commemorativa slovena, e un pò meno nella storiografia del periodo 1918–1941. La classificazione tematica è nata principalmente sulla base di articoli che apparvero sui giornali negli anni fra le due guerre. Nella bibliografia slovena predominano quasi esclusivamente la pubblicistica e la letteratura commemorativa, l'approccio specialistico appare raramente. Il primodoppoguerra fu creativamente di una ricchezza straordinaria, specialmente per quanto riguarda articoli sui giornali e memorie dei combattenti. Per questo periodo e caratteristica la scelta di temi »jugoslavi« da un lato e dall'altro il trascurare d'altri punti di vista sulla 1^a guerra mondiale (per esempio, il fronte d'Isonzo), il che fu condizionato dai bisogni della politica del giorno per confermare i propri orientamenti dello sviluppo politico dello nuovo stato jugoslavo. Fra i temi prevalsero quelli scritti dal punto di vista dello stato jugoslavo: l'attentato di Sarajevo e la questione della colpa di guerra, i volontari jugoslavi, il fronte Balcanico e quello di Salonico, l'ammutinamenti dei soldati sloveni. Lo sfruttamento di soggetti »jugoslavi« fu allo stesso tempo uno delle componenti di rilievo nella promozione dell'idea della Serbia – liberatrice dei popoli oppressi.

Negli anni fra le due guerre mondiali i diversi punti di vista su diverse questioni si manifestarono più chiaramente che dopo l'anno 1945, il che va attribuito all'atmosfera politica generale. La varietà di articoli (oltre ai temi »jugoslavi« appaiono i seguenti temi: prigionieri di guerra, altri fronti europei, la questione della colpa di guerra e della responsabilità, iniziative di pace, il regime militare e la corte marziale, il fronte d'Isonzo e quello nell Tirolo) fu dunque una conseguenza della diversità dell'orientamento politico dei giornali sloveni, divisi in linea cattolica e liberale. Per questo la scelta di problemi corrispondeva all'orientamento nazionale ed ideologico d'entrambi raggruppamenti politici. I temi »jugoslavi« furono così il campo d'attività dei giornali liberali, i quali chiaramente »provvedettero« ad interpretazioni »adeguate« degli avvenimenti del passato.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja
 Štefan Kociančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih
 Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse

1986

Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
 Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič Slovenci v evropski reformaciji
 Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah
 Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškoarhitekturni oris Lokev skozi čas
 Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem
 Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda

1988

Etnološka stičišča, 1
 Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija
 Irene Mislej: Janez Benigar

1989

Slovenski jezik v znanosti, 2
 Milena Horvat: Ajdovska jama
 Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje
 Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
 Krešimir Nemeč: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
 Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo
 Paola Korošec: Alpski Slovani – Die Alpenlawen
 Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius

1991

Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniatrist
 Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije
 Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara – GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar
 Etnološka stičišča 3 – Ethnological Contacts 3 – Zbieznosci etnologiczne 3
 Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije: Osnoven čestoten rečnik na Nova Makedonija
 Jože Koruza: Slovstvene študije

1992

Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem, 1
 Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju
 Dušan Nečak: Obisk preteklosti
 Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int.201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

August Lešnik

DIFERENCIACIJA V KPJ POD VPLIVOM »21 POGOJEV KOMINTERNE«

Referat na mednarodnem simpoziju o Leninu, Wuppertal, 15. do 18. marca 1993

19. pogoj za sprejem v KI je bil: »Vse stranke, ki so vključene v Komunistično internacionalo, ali so vložile prijavo za vstop vanjo, so dolžne, da najkasneje v štirih mesecih po II. kongresu KI skličejo izredne kongrese, da bi proučile te pogoje. Centrale morajo skrbeti, da bodo vse lokalne organizacije seznanjene s sklepi II. kongresa KI.«¹ Obdobje druge polovice leta 1920 je bilo zaznamovano z razcepom, katerega potek nam je bolj poznan v tistih velikih zahodnoevropskih socialističnih strankah (Nemčije, Italije, Francije, Velike Britanije), zaradi katerih so bili pravzaprav ti »pogoji« sprejeti. Toda nič manjše niso bile posledice te dirigirane diferenciacije – ki je bila pogojena z zahtevano opredelitvijo odnosa posameznih socialističnih in delavskih strank ter grup do ruskega »oktobra«, diktature proletariata in tretje internacionale – za ostale komunistične partije, od katerih se je sedaj pričakovala ter obenem tudi zahtevala dokončna idejna homogenizacija. Idejni spori, ki so izbruhnili v letu 1920 znotraj Komunistične partije Jugoslavije, so tipični primer odpora proti diktatu kominterne.

Notranja nesoglasja so bile v jugoslovanskem komunističnem gibanju pravzaprav prisotna že od njegove ustanovitve dalje, in to kot posledica idejne heterogenosti struj, ki so se združile (skladno s formiranjem nove države – Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1. decembra 1918) ter ustanovile Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) (Beograd, april 1919).² Strateška usmeritev stranke v revolucionarni razredni boj in priključitev k III. internacionali je bila bolj posledica borbenega razpoloženja delavskega razreda v novi državi in revolucionarnih pretresov po vsej Evropi kot pa poznavanja revolucionarne teorije in njene uporabe v jugoslovanskih razmerah. Programska rešitev nacionalnega, kmečkega in agrarnega vprašanja, sprejeta v kongresnih dokumentih,³ ni ustrezala objektivnim družbenoekonomskim in političnim razmeram v državi, temveč je bila bolj rezultat sinteze socialdemokratske idejne dediščine in izkušenj oktobrske revolucije, oziroma bolj posledica kompromisa reformističnih in revolucionarnih idejnih struj znotraj nove stranke, ki pa se ni dolgo obdržal.

Navidezna enotnost se je sčasoma sprevrgla v odkrit idejni razkol med centrom in levico znotraj partije. Prvi⁴ – ki so se idejno zgledovali po teoretičnih reformah delavskega gibanja Avstrije, Nemčije in Francije – so poudarjali, da je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev industrijsko nerazvita država z maloštevilnim delavskim razredom ter da bo šele postopni kapitalistični družbeni razvoj ustvaril možnosti za proletarsko revolucijo v prihodnosti, njen uspeh pa bo poleg tega odvisen tudi od revolucionarnih procesov in proletarskih revolucij v razvitih kapitalističnih državah Evrope; zavzemali so se za pomiritev razrednega boja ter nasprotovali tesni povezanosti političnega in sindikalnega gibanja delavskega razreda. Drugi

¹ Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga II (Drugi kongres KI), Beograd – Gornji Milanovac 1981, str. 396.

² Prvi (osnivački) kongres Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Beograd 1990. Na kongresu je sodelovalo 432 delegatov, ki so zastopali okrog 130 tisoč organiziranih pripadnikov razrednega delavskega gibanja iz vseh krajev države, razen Slovenije. Za sekretarja nove stranke sta bila izvoljena Filip Filipović in Živko Topalović, za organizacijskega sekretarja pa Vladimir Čopic.

³ Ibidem; Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 66–69.

⁴ Glavni ideolog »centrumašev« je bil Živko Topalović, njegovi somišljeniki pa Milorad Belić in Luka Pavićević v Srbiji, Mijo Radošević, Vladimir Bornemisa, Gejza Brudnjak in Josip Ovčariček v Hrvaški ter Sreten in Jovo Jakšić v Bosni in Hercegovini.

(levičarji)⁵ pa so dokazovali, da možnosti za revolucijo v državi že obstajajo: za njeno realizacijo je potrebna idejnopolitična in organizacijsko enotna proletarska partija ter najtesnejša povezanost političnega in sindikalnega gibanja. V senci tega spora, ki je potekal na straneh partijskega tiska,⁶ so tekle priprave za drugi jugoslovanski partijski kongres. Na poglobljanje idejnih razlik v partiji so nedvomno vplivala tudi idejna razhajanja v svetovnem delavskem gibanju, zlasti med centristično in komunistično strujo. Val proletarskih revolucij v Evropi je bil ustavljen, kar je bilo socialdemokratski in centristični struji dokaz za njeno staro tezo o tem, da oborožena revolucija ni mogoča. Po drugi strani pa je KI spodbujala proces idejnega in organizacijskega utrjevanja svojih članic na podlagi demokratičnega centralizma, kakršen je bil uveljavljen v ruski boljševiški partiji. V tem duhu – z zahtevo po ostri idejni in organizacijski razmejitvi z drugimi idejnimi tokovi – sta bila pripravljena tudi osnutka programa in statuta KI za njen drugi kongres.

V ozračju razčiščevanja odnosov med levico in centrom, ki sta se v formalno enotni partiji ločevali po razlikah in stališčih do strategije in taktike razrednega boja, je potekal 2. kongres jugoslovanskih komunistov (Vukovar, junija 1920).⁷ Kongres, ki je potekal v znamenju premoči levece nad centrumaši, je sprejel predložene osnutke partijskega programa, statuta in resolucije o političnih razmerah in nalogah partije – ki jih je pripravila levica na izhodiščih KI, sprejetih na njenem ustanovnem kongresu – ter stranko preimenoval v Komunistično partijo Jugoslavije. Program je izhajal iz ocene, da sta nastopili imperialistična faza v razvoju kapitalizma in obdobje proletarskih revolucij; zato se bo KPJ – kot članica KI, bojevala za zrušitev ter za ustanovitev sovjetske republike Jugoslavije, ki se bo vključila v predvideno sovjetsko federacijo balkansko-podonavskih republik. Sprejeti novi statut je predvideval popolno centralizacijo partije in postril merila za sprejem novih članov: člani partije so lahko postali samo mezdni delavci, včlanjeni v združene sindikate. Programu levece so ugovarjali centrumaši s »Politično deklaracijo«, ki jo je predložil Dragiša Lapčević; z njo so izrazili nestrinjanje z oceno položaja in sprejetimi nalogami partije: »osrednja naloga partije naj bo delo na socialnih reformah« in zahtevali, naj bi sprejem programa odložili do naslednjega partijskega kongresa. Neuspešno so nastopili tudi proti centralizirani organizaciji KPJ in njenemu organizacijskemu povezovanju s sindikati, nakar so zapustili kongres,⁸ ki je odprl pot boljševiški ideologiji v jugoslovansko socialistično gibanje.

Razkol med centrom in levico znotraj partije se je še poglobil po 2. kongresu KI,⁹ na katerem so sprejeli nov statut in »21 pogojev« za sprejem delavskih partij v komunistično mednarodno organizacijo, zasnovano na načelih demokratičnega centralizma, ter razčlenili strategijo boja za razširitev proletarske revolucije s perspektivo ustanovitve svetovne federacije sovjetskih socialističnih republik. V 9. členu statuta je kongres KI natančneje oopredelil pravico kominterne, da daje direktive, da nadzoruje delo svojih sekcij, sprejema in razveljavlja sklepe kongresov nacionalnih partij – sekcij KI in njihovih vodstev.¹⁰ Tako opredeljena vloga KI je še bolj podžgala odpor v vrstah centrumašev proti idejam ruskega »oktobra« ter stališčem in politiki kominterne. Znani jugoslovanski socialist B. Adžija je menil, da je kominterna prepletana z izrazitim boljševiškim karakterjem, zato je njen program praktično nesprijemljiv v specifičnih pogojih drugih dežel.¹¹ Centrumaši iz Srbije ter Bosne in Hercegovine so zahtevali od centralnega partijskega sveta, naj objavi sklepe 2. kongresa KI, zlasti »21 pogojev«, ter o njih začne partijsko razpravo.¹² 25. septembra 1920 so objavili svoj opo-

⁵ Glavni zagovorniki revolucionarne usmeritve so bili: Živko Jovanović, Filip Filipović, Sima Marković, Djuro Cvijić, Rajko Jovanović, Moša Pijade.

⁶ M. Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*, Beograd 1980.

⁷ *Vukovarski (drugi) kongres Komunistične partije Jugoslavije*, Beograd 1983. Na kongresu je sodelovalo 347 delegatov iz vseh krajev države, ki so zastopali nad 800 organizacij s prek 65.000 člani.

⁸ Posledica »odhoda« centrumašev je bila izvolitev izključno levičarskega partijskega vodstva: Pavle Pavlović, Jakov Lastrić, Sima Marković, Filip Filipović, Vladimir Čopić.

⁹ *Komunistička internacionala*. Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga II (Drugi kongres KI: Petrograd–Moskva, 23. jul–7. avgust 1920), Beograd–Gornji Milanovac 1981.

¹⁰ *Ibidem*, str. 423–424.

¹¹ B. Adžija, *Politički položaj i socijalna demokracija*, Sarajevo 1920, str. 29–31.

¹² Centrumaši se niso strinjali s stališčem partijskega vodstva, da odloži objavo programskih dokumentov 2. kongresa KI zaradi taktičnih razlogov – volitev v ustavodajno skupščino, predvidenih za 28. november 1920.

zicijski »Manifest«,¹³ v katerem so spodbijali sklepe 2. kongresa KPJ in napadali partijsko vodstvo, obtožili kominterno za razkol v delavskem gibanju ter zanikali marksistični značaj boljševizma; oktobrsko revolucijo so ocenili kot nerazumno dejanje, medtem ko so usodo svetovne revolucije povezovali z revolucionarnimi prevrati v razvitih kapitalističnih državah. Nadalje so ocenili, da so boljševiki v Rusiji storili nasilje nad zgodovino, ker tam ne obstajajo ekonomski in socialni pogoji za uvedbo komunizma. Njihov predčasni skok in prevrat določa celotno internacionalno in zunanjo politiko boljševikov in ruske vlade. Manifest poudarja, da boljševiki želijo vsiliti svojo dominacijo nad III. internacionalo in jo pretvoriti v instrument za uveljavljanje zunanje politike Sovjetske Rusije: »Boljševiki iščejo v tujih partijah samo svoje slepe agente; nastopajo zelo grobo proti ljudem in grupam, ki imajo lastno in samostojno mišljenje. Oni zlorablajo veliko avtoriteto proletarske revolucije in velikih materialnih sredstev svoje države – v cilju razbijanja svetovnega delavskega gibanja. Oni so zaradi družbene nemoči v lastni deželi brezpogojno napoteni v čim hitrejše iskanje oboroženih prevratov v drugih deželah, da bi lahko naredili svojo revolucijo za univerzalno.«¹⁴ Manifest v nadaljevanju ostro kritizira »Pogoje za sprejem v KI« in jih ocenjuje kot diktat ruskih boljševikov, ki bodo izzvali obči razcep v mednarodnem delavskem gibanju, saj »uvajajo strogo vojaško centralizacijo in diktaturo voditeljev, ukinjajo notranjo partijsko demokracijo in pretvarjajo partije v ozke sekte«. Zavrgli so tudi ocene KI o nujnosti državljanske vojne in revolucije ter ocenili, da bi podrejanje ruskim interesom imelo neslutene posledice za delavsko gibanje v Jugoslaviji. Končni zaključek partijske opozicije je bil sledeč: »Sklepi o organiziranju III. internacionalne, sprejeti v Moskvi, služijo enemu samemu cilju, da se „zlepa ali zgrda“ vsilijo ruske politične metode drugim partijam. Mi ne pristajamo na politiko nasilnega in začasnega izzivanja revolucije, na politiko škodljivega in začasnega uzurpiranja oblasti . . . zato ker smo prepričani – da bi takšna politika uničila ne samo našo partijo, temveč tudi celotni delavski razred – smo proti takšnemu načinu organiziranja III. internacionalne.«¹⁵

Opozicija ki je nasprotovala revolucionarnim akcijam in nenehnim stavkam ter prisegala na parlamentarne oblike boja, je bila prepričana, da je v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev potrebno množice – s prosvetnimi akcijami, socialnimi reformami in sodelovanjem v parlamentarnem življenju – šele pripraviti na revolucijo; obenem je zahtevala izredni sklic kongresa KPJ, na katerem naj bi proučili sklepe 2. kongresa KI. Medtem je centrumaški voditelj Dragiša Lapčević izstopil iz partije in konec novembra 1920 so centrumaši objavili drugo brošuro z naslovom »Prilozi za naša sporna pitanja«, ki – v primerjavi s prvo – izpričuje centrumaške nazore v širšem, evropskem kontekstu kritike III. internacionalne. Opozicija je v brošuro vključila tudi nekatere članke znanih kritikov boljševizma (Fr. Adlerja, O. Ruehle-a idr.) ter obenem opozorila na kritike KI, ki so se pojavljale znotraj same III. internacionalne; partijskemu članstvu so bili tako prvič prezentirani nekateri kritično intonirani članki, tudi tisti iz sovjetskega tiska, ki so govorili o pretirani centralizaciji in birokratizaciji boljševiške partije (Zinovjeva, Preobraženskega) ter ruskega centralizma (kritika ukrajinskih komunistov).¹⁶ Na centrumaško opozicijsko aktivnost je vodstvo partije decembra 1920 odgovorilo (na priporočilo predstavnikov KI) z izključitvijo 53 podpisnikov »Manifesta opozicije« iz KPJ, 62 članov, ki so se solidarizirali s podpisniki, pa je partijsko kaznovalo.¹⁷ Februarja 1921 so se predstavniki beograjskih, sarajevskih in zagrebških centrumašev udeležili ustanovne konference »druge in pol« internacionalne na Dunaju ter sprejeli njene programske dokumente;¹⁸ obenem so prevzeli obvezo, da delujejo na združevanju delavskega razreda v Jugoslaviji na platformi nove internacionalne. Decembra 1921 so se centrumaši združili s socialdemokrati v

¹³ Naša sporna pitanja – manifest opozicije Komunistične partije Jugoslavije, Beograd 1920. Brošura vsebuje naslednja poglavja: »O radu u Partiji – Pismo opozicije Izvršnom odboru KPJ; O internacionali: Stanje u Internacionali, Medjunarodna politika boljševika; Organizacija III. internacionalne – uslovi za pripadnost III. internacionali (21 uslov), Za slobodnu internacionalo. Manifest je podpisalo 53 najbolj znanih centrumašev iz Beograda; z njegovo vsebino se je naknadno strinjalo tudi 62 centrumašev iz Bosne. Snovatelj tega dokumenta je bil Živko Topalović (Glej prilogo!)

¹⁴ Ibidem, str. 25–26.

¹⁵ Ibidem, str. 41.

¹⁶ Prilozi za naša sporna pitanja, Beograd 1920.

¹⁷ Radničke novine, Beograd, 14. XII. 1920 (Odluke Centralnog veća KPJ povodom akcije »centrumaša«).

¹⁸ Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921 (Wien 1921) – Mit einer Einleitung zum Nachdruck von Konrad von Zwehl, Berlin–Bonn 1978.

Socialistično stranko Jugoslavije,¹⁹ kar je pomenilo združitev vseh socialreformističnih grupacij v Jugoslaviji. S tem je bila zaključena prva faza idejne diferenciacije in politične polarizacije v jugoslovanskem delavskem gibanju, diferenciacija, ki je bila izzvana z »21 pogoji« za sprejem v KI.

Priloga

MANIFEST OPOZICIJE KPJ – O INTERNACIONALI

Naša partija do danas nije imala časti da se kao partija pita o internacionalnoj politici koju želi da vodi i o organizaciji Internacionale kojoj pripada. Ona je kao partija bila prost predmet i dobijala je konačne i gotove odluke.

Na prvom osnivačkom Kongresu (KPJ) u Beogradu 1919. godine logično je bilo svega jedno: da se, dosledno svojoj dotadanoj politici odvojimo od druge Internacionale. Mi tada nismo znali šta je i kakva će biti treća Internacionala. Naše političko častoljublje i veliki internacionalni ugled, koji smo do tada uživali, nalagali su nam da zahtevamo aktivnu saradnju na izgradnji nove Internacionale. U mesto toga na Kongresu je prosto izglasano: mi smo članovi treće Internacionale.

Došao je drugi kongres te Internacionale od 1–6 avgusta t.g. (1920) u Moskvi. Tek na tom kongresu treća Internacionala je potpuno izradjena i njena politika orijentisana. Naše partije ovo kao da se nije ticalo. Ona o dnevnom redu internacionalnog kongresa nije raspravljala. Ona na svome kongresu niti je davala mišljenje o organizaciji Internacionale, niti birala delegate. Kongres u Moskvi je održat i nama su zaključci poslati. I – »mi« priznamo! »Mi« sve priznamo! Nećemo se valjda još mi pitati o Internacionali kad o tom Rusi brigu vode!

Mi odlučno protestujemo protivu ovog internacionalnog ponižavanja ugleda, naše partije. Protestujemo isto tako protivu sistematskog potmulog uvlačenja jedne nove politike u našu partiju bez prethodnog razgovora i odluke partije kao celine.

... Rok u kome se sve partije imaju odlučiti primaju li moskovske zaključke određen je iz Moskve. Ovaj rok znači ulitmatum svima partijama. On nije postavljen proizvoljno. Njega postavlja sovjetski režim u Rusiji zbog toga što je prinudjen da za iduću godinu ima čistu situaciju: sa kim on kao sa saveznikom ima da računa za oružanu borbu protivu međunarodnog kapitalizma. Celokupna politika sovjetske vlade u Rusiji zavisi od toga kakvu potporu ona ima da očekuje iz ostalih zemalja. Najveći je interes sovjetske vlade da brzo zna: gde ona može očekivati otvorenu revoluciju, gradjanski rat, u cilju obaranja kapitalizma. I prema tome kakava odgovor dobije opredeljiivaće sovjetska vlada svoju politiku. Na II Kongresu u Moskvi izgradjena je III Internacionala kao isključivi organ sovjetske vlade u Rusiji u cilju neposrednog organizovanja orožane borbe i u ostalim državama za obaranje kapitalizma.

Medjunarodna politika boljševika

Okolo čega ide borba? Okolo toga može li i hoće li i svetski proletarijat zaplivati u jednu opasnu avanturu. Moskovski kongres je proglasio: Treća internacionala je organizacija, koja ima za zadatak da putem oružanog ustanka obori svetski kapitalizam. Samo one partije, koje se izjasne gotovim da u svojoj zemlji organizuju oružani ustanak u cilju da obore svoje vlade i zavedu krutu diktaturu proletarijata, pa ma taj proletarijat bio ništavna manjina društva – samo te partije mogu biti dostojni članovi Treće Internacionale. Ko misli da proletarijat njegove zemlje danas još mora da vodi drugu politiku i da nema moći ili da ne može ničega dobrog i korisnog postići oružanim ustanokom – taj je izdajnik, rdja najgore vrste, njega napolje!

Za revolucionarne marksiste je odavno jasno, da klasna borba u svojoj završnoj fazi gotovo redovno prelazi u gradjanski rat, u borbu oružjem. Ne voljom i željom proletarijata, nego zbog toga što se vladajuće klase neće potčiniti nikakvoj volji narodne većine, što bez fizičke prinude neće ispustiti vlast iz ruku. U toku razvitka klasne borbe redovnim političkim sredstvima dolazi se do perioda kad se od strane vladajuće klase upotrebi sila protivu celoga njenog dotadašnjeg političkog poretka, i otuda se gradjanski rat samo sobom nametne. Ali pre nego što do toga dodje ima proletarijat u svakoj zemlji da postane sila sposobna da pobedi staro društvo i organizuje novo. Istoriska zasluga naučnog marksizma jeste u tome što je otkrio uslove pod kojima su pobjeda proletarijata i komunistička privreda jedino mogući. Marx je pokazao da komunizam ne može biti ni tvorevina razuma, ni morala, ni grube sile . . .

Mi borbu za oslobodjenje proletarijata i za komunizam shvatamo onako kao smo to naučili od Marxa i ostalih velikih tvoraca naučnog socijalizma. Od Marxa smo naučili da komunizam ne može biti ni delo mudrosti ni delo proste sile već delo „privrednog razvića i svesne klasne borbe proletarijata“. Komunizam nije mogućan svuda i u svako doba. Komunizam nije delo proste bede i prostoga nezadovoljstva . . .

¹⁹ T. Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije 1921–1929*, Beograd 1974.

Uporedo sa ekonomskim razvitkom i porastom proletarijata pooštava se klasna borba. Za nas nikad nije bilo sumnje, da i ako je proletarijat primoran da za jednu dužu periodu vremena vodi legalnu klasnu borbu, traži demokratiju i zakonitost, da bi se kao klasa podizao i organizovao, na tom putu on neće doći do političke vlasti. On će tu vlast morati oteći u revolucionarnoj borbi – ali kad tome vreme dodje. Danas u našoj zemlji tome vreme još nije došlo. Pobjeda proletarijata u naprednijim i razvijenim zemljama znatno će ubrzati i olakšati završne borbe u zaostalim zemljama. Ali je jedna suva besmislica hteti revolucionarna preduzeća u zaostalim zemljama dok proleterska vlast u zemljama velikog kapitalizma nije učvršćena.

Treća internacionala se muči da ne prizna ovo istorijsku uslovljenost revolucije i proleterske vlasti. Njena politika zatvara oči pred raznovrsnim stupnjem razvića pojedinih zemalja. Ona bi želela da ruske metode i način rada što pre nametne svima ostalima partijama.

Svi zaključci u Moskvi o organizaciji Treće Internacionalne služe tome jednome cilju da milom ili silom nametnu ruske političke metode ostalim partijama. I zato što mi ne pristajamo na ovu politiku nasilnog i privremenog izazivanja revolucije, štetnog i prevremenog otmiranja za vlast; zato što smo uvereni da bi takva politika upropastila ne samo našu partiju nego i celu radničku klasu kao klasu – zato smo mi protivu ovakvog načina organizovanja Treće Internacionalne.

I sad kao i uvek mi ćemo iskreno pomoći jedan revolucionarni savez sviju nereformističkih socijalističkih partija. I sad kao i uvek mi želimo da u tome savezu budu i revolucionarne partije Rusije. Ali taj savez mora biti jedna Internacionala, organ raznolikih potreba proletarijata u raznim zemljama, a ne vojnička organizacija koja sve partije hoće da potčini jednoj. Mi hoćemo bratski savez u priznanju jednakosti a ne političko tutorstvo.

Jedna zdrava Internacionala ne može nići ni iz neozbiljnog podražavanja, ni iz uzajamnih obmana, bacanjem u vazduh praznih revolucionarnih reči. Ona može nići samo iz otvorenog razgovora i jasnog priznanja šta se u kojoj zemlji učiti može. Za to i želimo da se odmah sazove vanredni kongres i da naša partija na tome kongresu načelno odbaci zaključke poslednjeg kongresa u Moskvi i svojim delegatima da precizna uputstva.

** Na ovom su manifestu direktno saradjivali i usvojili ga sledeći drugovi i drugarice iz Beograda . . . (Beograd, 25. IX. 1920)**

Zusammenfassung

DIE DIFFERENZIERUNGEN IN DER KP JUGOSLAWIENS UNTER DEM EINFLUSS DER »21 BEDINGUNGEN DER KI«

Avugst Lešnik

Der Verfasser untersucht in der Abhandlung die ideologischen Auseinandersetzungen innerhalb der Kommunistischen Partei Jugoslawiens in Jahre 1920; sie waren ein typischer Fall der Ablehnung gegen das Diktat der Komintern. Innere Unstimmigkeiten, welche es in der jugoslawischen kommunistischen Bewegung schon ihrer Gründung an gab, verwandelten sich allmählich in eine offene ideologische Spaltung zwischen dem Zentrum und der Linken innerhalb der Partei. Besonders vertieften sie sich nach dem 2. Kongress der KI, auf dem das neue Statut angenommen wurde sowie die »21 Bedingungen« zur Aufnahme von Arbeiterparteien in die kommunistische internationale Organisation. Die »21 Bedingungen« verstärkten den Widerstand in den Reihen der Zentrumsvertreter gegen die Ideen des russischen »Oktober«, gegen Standpunkte und Politik der Komintern. Am 25. September 1920 veröffentlichten sie ihr oppositionelles »Manifest«, in welchem sie der Komintern die Spaltung der Arbeiterbewegung vorwarfen und den marxistischen Charakter des Bolschewismus abstritten. Das Manifest betont, die Bolschewiken wollten ihre Vorherrschaft der III. Internationale aufzwingen und diese zu einem Instrument zur Durchsetzung der sowjetrussischen Außenpolitik umgestalten. Sie wiesen auch die Meinung der KI über die Notwendigkeit von Bürgerkrieg und Revolution zurück und waren der Ansicht, die Unterordnung unter die russischen Interessen würde für die Arbeiterbewegung in Jugoslawien ungeahnte Folgen haben. Auf die Oppositionsaktivität des Zentrums antwortete die Partei im Dezember 1920 (auf Empfehlung der Vertreter der KI) mit dem Ausschluß der Unterzeichner des »Manifests der Opposition« aus der KPJ. Im Februar 1921 nahmen die Vertreter der Zentrumsanhänger von Belgrad, Sarajevo und Zagreb an der Gründungskonferenz der »zweieinhalften« Internationale in Wien teil und nahmen deren programmatische Dokumente an. Im Dezember 1921 vereinigten sich die Zentrumsvertreter mit den Sozialdemokraten innerhalb der Sozialistischen Partei Jugoslawiens, was die Vereinigung aller reformistischen Gruppierungen in Jugoslawien bedeutete. Damit war die erste Phase der ideologischen Differentiation und der politischen Polarisierung in der jugoslawischen Arbeiterbewegung abgeschlossen, eine Differenzierung, die durch »21 Bedingungen« zur Aufnahme in die KI hervorgerufen wurde.

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

SI-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Inštrukcija papeža Klemena VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczyja o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajini med Muro in Rabo v letih 1607–1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761–1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovu na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Martin Jevnikar, Ivan Trinko 1902–1923; Vilko Novak, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592–1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987, 464 strani. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989, 239 strani. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990, 432 strani. Lavrič Ana, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632.

Acta Ecclesiastica, št. 13, 1991, 116 strani. Ivanka Tadina, Ignacij Knoblehar 1819–1858.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič – B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 3. zvezek: Jezuiti na Slovenskem, Ljubljana 1992, 295 strani.

Stane Berzelak

POMEMBNI LJUDJE IZ MISLINJSKE, MEŽIŠKE IN ZGORNJEGA DELA DRAVSKE DOLINE

Referat na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu 28. 9. 1992

Ko sem na pobudo nekaterih članov predsedstva Zveze zgodovinskih društev Slovenije sprejel ta referat, sem vedel, da tema ni strogo strokovna. Pomeni pa vendarle lahko uvod v spoznavanje ljudi in okolja, v katerem poteka naše zborovanje. To za tako majhen prostor kot je slovenski, mogoče ne zvezi preprečljivo, vendar vsi vemo, da nas slovenska različnost od vasi do vasi, od mesta do mesta, od regije do regije dela takšne, kot smo. Tudi za zgodovinarje je torej spoznavanje ljudi uvod v vsako strokovno delo.

Spoznati ljudi ob meji je še dodaten izziv, saj je v takem prostoru – ob stiku dveh kultur – zaradi obojestranskih vplivov zaznati marsikaj zanimivega. Zato je prava škoda, da nismo našli še nekoga, ki bi o isti temi spregovoril z le nekaj kilometrov oddaljene »druge strani«.

Pripraviti referat o pomembnih ljudeh je na prvi pogled zelo preprosta naloga. V resnici pa težka in še nehvaležna povrh – na srečo vsaj zanimiva. Odpira se namreč cela vrsta dilem, med katerimi izstopata dve:

1. Koga izbrati v množici zanimivih in ustvarjalnih ljudi, ki so skozi stoletja in tisočletja delovali na tem prostoru?

2. Kdo je pomemben in kdo ne? Slovar slovenskega knjižnega jezika pravi, da je pomembna osebnost tisti, ki ima »zaželeno lastnost, kakovost v najvišji meri« ali »ki se mu zaradi pozitivnih lastnosti, kakovosti njegovega dela izkazuje velika čast, spoštovanje«. Ob takem kriteriju je težko določiti oziroma imenovati »pomembne ljudi« – še posebej, če vemo, da nas zgodovinarje pogosto navdušujejo ravno tisti brezimeni mojstri ustvarjalci, delavci in »umetniki« od kamene dobe dalje.

Zato seznam pomembnih ljudi Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline začenjajo lovci iz Potočke zijalke, Špehovke in Herkovih peči, posamezniki iz ilirskih in kelt-skih gradišč v Mislinjski dolini, antični ustvarjalci in prebivalci različnih postojank in podeželskih vil ob cesti Celeia – Virunum. Zaradi zgodnje slovenske poselitve prostora (to dokazuje tudi obstoj dveh prafar v Mislinjski dolini), bi lahko našli zanimive ljudi v tem delu tudi v času pred 12. stoletjem.

Z nastankom mesta Slovenj Gradec in trgov Dravograd, Guštanj, Marenberg, Muta in Vuzenica se je razgibalo srednjeveško življenje. Več ljudi, ki so tod dobivali posesti ali potovali skozi iz takšnih in drugačnih vzrokov, je pomenilo tudi več vplivov na materialno in duhovno življenje. Pomembnejši ljudje iz tega časa so bili v glavnem ustvarjalci, ki so po naročilu prihajali sem ustvarjat (npr. **Andrej iz Ottinga** je naslikal freske v gotski cerkvi sv. Duha v Slovenj Gradcu). Med pomembnejšimi lastniki posesti pa so bili Otokar II., Aeneas Piccolomini – poznejši papež Pij II., oglejski patriarhi, pa družine Habsburžanov, Spanheimov, Windischgrätzov, Askvinov, Traungavcev, Trušenskih, Galov, pozneje pa še Thurnov.

Humanizem je s svojimi vplivi segel tudi v razvijajoče se mesto Slovenj Gradec. Tako je že v 14. stoletju v Bologni študiral župnik **Piligrin** iz Slovenj Gradca, na Dunaju pa v 70. letih 15. stoletja kar štirje študentje. Med njimi tudi **Matevž Cerdonis** (ok. 1445 – po 1487), zadnji samostojni tiskar inkunabul v Padovi. Danes je ugotovljenih nad 60 njegovih tiskov medicinske, matematično-astronomske in pravne vsebine – tiskal pa je tudi humanistična dela.

16. stoletje je s svojo razgibanostjo hitro vplivalo tudi na življenje v Mislinjski, Mežiški in Dravski dolini. Širila se je kmečka upornost, širila pa se je tudi reformacija, ki je zajela predvsem meščane Slovenj Gradca in tržane Guštanja. Samo 8 let po Luthrovi objavi začetka

reformacije je v naših krajih že deloval pridigar **Hans Haas**. K njegovi smrtni obsodbi leta 1528 je pripomogel tudi prvi veliki znanstvenik, ki je živel v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, **Avguštin Prygl-Tyfernus** (1475–1537) – humanist in zbiralec rimskih napisov (na tem področju je bil mednarodno priznan in uveljavljen); znan pa je tudi kot arhitekt in zgodnji arheolog.

V času protireformacije je v te kraje večkrat prihajal **Tomaz Hren**, saj je osebno nadziral in vzpodbujal gradnjo najvišje ležeče cerkve v Sloveniji na Uršlji gori, ki so jo gradili plešivški kmetje v letih 1570–1602, »da ljudem ne bi primanjkovalo kruha, mošta, dobrotljivosti in prave krščanske vere«.

Propadanje gradov v okolici v 17. in 18. stoletju je povzročilo ustvarjanje nove arhitekture v mestu in trgih, predvsem pa gradnjo in bogatitev cerkva. Mojstrom, ki so prihajali v te kraje od drugod (npr. **Janez Jakob Schoy** 1686–1733 – deželni in dvorni kipar v Gradcu) so se pridružili domačini – in s svojim ustvarjanjem postali pomembni. Barok je bil posebno močan v Slovenj Gradcu, kjer je zraslo eno pomembnejših središč na Slovenskem Štajerskem. V Slovenjgraških delavnicah so delovali: slikar **Mihael Scobl** (? –1646), slikarja **Franc Mihael Strauss** (1674–1740) in **Janez Andrej Strauss** (1721–1782), kipar in rezbar **Janez Jurij Mersi** (1725–1788) ter kipar in pozlatar **Anton Satori** (1739–1807). Njihova dela so spreminjala podobo Mislinjske, Mežiške in Dravske doline, pa tudi drugih delov Štajerske in Koroške.

19. stoletje je temeljito spremenilo podobo treh dolin. Z industrializacijo so se okrepili novi kraji, prišli so novi ljudje – različnih poklicev in različnih izobrazbenih ravni. Zgodil pa se je še en premik – pomembni ljudje so ustvarjali tudi na podeželju. V Starem trgu je **Janez Pavel Ješenak** (1755–1827) pisal strokovne knjige, pozneje pa je tu živel do svoje smrti leta 1890 tudi publicist, pesnik in pripovednik **Davorin Trstenjak**. Na Selah je **Valentin Orožen** pisal svoje pesmi (med njimi tudi ponarodelo »Kje so moje rožice?«). V Vuzenici je v letih 1838–1844 živel **Anton Martin Slomšek** in v tem času napisal svoje pedagoško delo *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*. Prav tam je konec prejšnjega in v začetku tega stoletja živel in ustvarjal dunajski krajinar in portretist **Oskar Pistor**. V Vuhredu se je rodil **Ivan Vrban-Zadravski** (1841–1864) – prvi slovenski prevajalec Shakespeara.

V 19. stoletju se je na našem podeželju razmahnila še ena posebnost, ki je drugod v Sloveniji manj pogosta – bukovništvo. Pisci – samouki, kmečki ljudje, ki so ob pomanjkanju primernih knjig prepisovali, prevajali in prirejali nabožne, praznoverske, praktične posvetne spise in pesmi. Tradicija se je v naših krajih ohranjala do danes, kar lepo dokazuje **Blaž Mavrel** (1896–1977) – bukovnik s Strojne, ki je še pri 80. letih vztrajal na svoji samotni kmetiji, skrbel za hrano in dom – in vsakih 14 dni iz nekaj ur oddaljenih Raven prinašal domov poln nahrbtnik knjig iz Študijske knjižnice.

Tako je ustvarjanje pomembnejših ljudi v Mislinjski, Mežiški in zgornjem delu Dravske doline postalo razpeto med meščansko – trško in podeželsko tradicijo. V 19. stoletju pa je postal intenziven še en proces – germanizacija. Ta je močno vplivala tudi na ustvarjalce tega obdobja, saj se je večina izobraževala v velikih centrih monarhije (na Dunaju, v Pragi). Duh nemštva se je selil v mesta – na podeželju pa se je ohranjalo slovenstvo. To lahko lepo vidimo, če analiziramo življenje dveh najpomembnejših mož 19. stoletja v Mislinjski dolini: skladatelja Huga Wolfa in kiparja Franca Bernekerja.

Hugo Wolf (1860–1903) se je rodil v Slovenj Gradcu. Njegovi predniki po materini in očetovi strani so bili slovenskega rodu (očetov ded Maksimiljan Vouk, materin ded Gašper Orehovnik). Poznejša priimka Wolf in Nussbaumer kažeta, da so meščani konec 18. in v 19. stoletju zaradi ekonomskih interesov prevzemali nemška imena – s tem pa pogosto tudi nemško kulturo in jezik. Tako Hugo Wolf ostaja eden najpomembnejših ljudi rojenih v Mislinjski dolini – vendar tudi eden največjih avstrijskih skladateljev in mojstrov samosppeva. Napisal je okoli 300 različnih spevov, opero *Corregidor*, simfonično pesnitev *Penthesilea* in veliko manjših del. O njem obstaja več kot 10 samostojnih knjižnih življenjepisov, navduševal pa je tako znane ljudi kot so Thomas Mann, Hermann Hesse in Albert Einstein.

Povsem drugačna je usoda **Franca Bernekerja** (1874–1932) – rojenega na Berneškem pod Malo kopo. Sam v svoji biografiji pravi: ». . . Nekateri ljudje so prerokovali, da si še kruha ne bom mogel izprositi. Vendar sem rasel prosto, prepuščen samemu sebi in naravi . . .«

Trda mladost v okolici Slovenj Gradca in življenje sta vplivala tudi na njegovo ustvarjalnost. Zato ne preseneča Jakopičeva ocena: »Vsebina vseh teh skic je žalosti polna. Morda se v njih zrcali duša Bernekerjevega življenja? Ali so morda odsev vseh tistih trpečih ljudi, ki jih Berneker opazuje in ljubi?« Franc Berneker sodi med najpomembnejše slovenske kiparje – kot človek pa med samorastnike, kakršne je opisal Lovro Kuhar v svoji noveli in kakršne še danes najdemo v naših krajih.

Med ljudmi, ki so živeli ob koncu 19. stoletja v naših krajih, je zanimiv **Ernest Goll** (1887–1912) – v Slovenj Gradcu rojeni pesnik, ki je med študijem filozofije v Gradcu napravil samomor. Njegova pesniška zbirka *V grenki človekovi deželi* je izšla v Avstriji v številnih izdajah – nikoli pa ni izšla v Sloveniji.

V prvi polovici dvajsetega stoletja so med pomembnimi ljudmi v treh dolinah prevladovali besedni ustvarjalci: **Lovro Kuhar** – **Prežihov Voranc** v Kotljah, **Fran Ksaver Meško** na Selah, **Gusti Stridsberg** v Mislinjski Dobravi. Vsak od njih je po svoje oblikoval podobo kraja – najmočneje gotovo Prežihov Voranc.

Uveljavilo se je tudi vse več znanstvenikov: narodopisca **Franc Kotnik** in **Vinko Mödernerdorfer**, zgodovinar **Josip Mravljak**, pravnik, zgodovinar in etnograf **Josip Šašel**, zadnje leto svojega življenja pa je v Črni preživel tudi znani slovenski zgodovinar **Anton Kaspret**.

In naš čas? Razdalje so se zmanjšale, ljudje zbližali. To pa tudi pomeni, da danes veliko naših ljudi odhaja in ustvarja tam, kjer so fakultete, inštituti, akademije. Korenine pa ostajajo. Da je nekaj v zemlji (ali zraku) dokazujejo umetniki... Njihovo samorastništvo, ki se je začelo z bukovniki, Bernekerjem in Prežihom, je močno prisotno še danes – pa naj gre za **Jožeta Tisnikarja** v Slovenj Gradcu, **Antona Repnika** na Muti ali za **Alojza Jerčiča**, ki je z Mute odšel in se uveljavil na Japonskem. Ob teh obvladujejo likovno-umetnostni prostor še akademski slikarji ali kiparji **Karel Pečko**, **Bogdan Borčič**, **Vida Slivnik-Belantič**, **Gustav Gnamuš**, **Andrej Grošelj**, **Benjamin Kumprej**, **Rade Nikolič**, **Naca Rojnik**; med ostalimi pa še **Franc Berhtold**, **Simon Rutnik**, **Janko Dolenc**, **Stojan Brezočnik**. Ob tem je prav, da omenim, da so v Slovenj Gradec nekaj zadnjih desetletij prihajali razstavljati tudi pomembni svetovni umetniki, ki odklanjajo vabila večjih evropskih mest: Henry Moore, Werner Berg, Ossip Zadkine, Tadeus Lapinski, Pino Poggi. Vsi ostajajo tudi pozneje vsak po svoje še vedno povezani z našimi kraji.

Med besednimi ustvarjalci omenjam nekaj bolj znanih: **Leopolda Suhodolčana**, **Hermana Vogla**, **Marjana Kolarja**, **Ljubo Prenner**, **Vinka Ošlaka**, **Ivanko Hergold**, **Marjana Pungartnika**, **Draga Druškoviča**.

Za golo naštevaje imen pomembnejših ljudi iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline sem se odločil zato, ker se mnogi med vami s temi ljudmi srečujete ali celo sodelujete. Mi pa se seveda lahko pohvalimo s tem, da imajo ti ljudje tu korenine ali da tu živijo in ustvarjajo. Med znanstveniki zato omenjam: – zgodovinarje: **Marijana Britovška**, **Jasno Fischerjevo**, **Ivana Grobelnika**; pa na drugi strani ljudi, ki so ustvarjali muzejske zbirke in se ukvarjali z lokalno zgodovino: **Jakoba Sokliča**, **Bogdana Žolnirja**, **Ivana Škafarja**, **Maksa Dolinška**, **Alojza Krivograda**; jezikoslovce in literarne zgodovinarje: **Franca Sušnika**, **Janeza Gradišnika**, **Janeza Stanonika**, **Primoža Simonitija**, **Lada Kralja**, **Zinko Zorko**, **Silvijo Borovnik**; geografa **Jakoba Medveda** in **Ivana Gamsa**; arheologinjo **Miro Strmičnik-Gulič**; pedagoga **Franceta Strmčnika**; ekonomista **Franca Tretjaka** in **Daniela Pučka**; elektrotehnika **Antona Železnikarja**; fizike **Janeza Strnada**, **Igorja Grabca**, **Gvida Pregla**; biologa **Franca Sušnika** ml.; zdravnike **Iva Reispa**, **Andreja Koglerja**, **Janka Sušnika**. Med glasbeniki so se uveljavili dirigent in skladatelj **Lojze Lebič**, ljudski skladatelj **Luka Kramolc** ter glasbeniki **Stanko Arnold**, **Oto Verhovnik**, **Dušan Kranjc**; med gledališkimi umetniki pa **Jerica Mrzel**, **Ivo Ban**, **Mojca Ribičeva**.

Seznam v celoti je nujno pomanjkljiv. Možno ga je napadati z vseh strani – vendar bo vsaka razprava nekaj novega, dodan delček v spoznavanju ljudi Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline. Zaradi tega je takšna obravnava razpotje: nazaj med imena in spoznati ljudi поблиže, ali naprej med nova, neimenovana in neodkrita imena. Tu se vidi, kako je naš svet velik... a tako majhen obenem. In obratno...

Zusammenfassung

BEDEUTENDE PERSÖNLICHKEITEN AUS DEM MISLINJA-, MEŽA- UND DEM OBEREN DRAUTAL

Stane Berzelak

Auch für die Historiker bildet das Wissen über einzelne Persönlichkeiten eine Einführung in die fachliche Arbeit. Darum befasste ich mich auf dem 26. Historikertag in Slovenj Gradec mit den bedeutenden Persönlichkeiten aus dem Mislinja-, Meža- und dem oberen Drautal.

Interessanten, schöpferisch tätigen Menschen begegnen wir in diesem Gebiet in allen historischen Epochen. So besteht das Hauptproblem einer solchen Abhandlung in der Auswahl und in der Bestimmung der Kriterien dafür, was man als »bedeutend« bezeichnet. Das Verzeichnis ist deshalb insgesamt lückenhaft – jeder neue Beitrag wird zusätzliche Erkenntnisse über die Leute im Mislinja-, Meža- und dem oberen Drautal bringen.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, tel.: (061) 218-876, fax: (061) 221-882

Jaroslav Šašel: OPERA SELECTA

Ljubljana : Narodni muzej, 1992 (Situla 30), 872 strani.

Izbrana dela Jaroslava Šašla (1924–1988), eminentnega slovenskega epigrafika in antičnega zgodovinarja, obsegajo 92 člankov, ki so bili objavljeni v letih 1953–1990. Večina je bila doslej publicirana le v tujih revijah, ki pa jih ni vedno lahko dobiti. Nekaj pa je takih, ki so bili objavljeni v slovenščini in urednika (Stane Gabrovec in Rajko Bratož) sta se odločila, da jih prevedemo v angleščino, da bodo tako dostopni širši mednarodni strokovni javnosti. Vsi prispevki v delu Opera selecta so tako zdaj v tujih jezikih – angleščini, nemščini in italijanščini. Razvrščeni pa so po tematskih skupinah, ki odražajo Šašlovo široko znanje in zanimanje:

- I Študije o onomastiki in prosopografiji
- II Epigrafika in zgodovina
- III Vojaška zgodovina
- IV Študije o ekonomski zgodovini
- V Mesta, naselja in topografija področja ob Severnem Jadranu, v Vzhodnih Alpah in za Zahodnem Balkanu
- VI Pozna antika in srednji vek

Geografsko torej obravnavajo področje od Severnega Jadrana in Vzhodnih Alp do osrednjega Podonavja in Zahodnega Balkana. Kronološko pa od začetka Rimskega cesarstva do zgodnjega srednjega veka.

V publikaciji je objavljena tudi celotna bibliografija Jaroslava Šašla, dodani pa so obsežni indeksi razdeljeni po tematiki: I. imena oseb, ljudstev in božanstev; II. geografski pojmi; III. predmetni indeksi.

Strokovne ustanove in člani strokovnih društev imajo 25%, študentje pa 50% popusta za nakup po enega izvoda knjige.

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH

Marta Ivašič

O POUKU ZGODOVINE V ITALIJI

V prikazu sprememb pri pouku zgodovine v Italiji bom posebno pozornost posvetila vprašanju zgodovinske zavesti in predvsem temu, kako se v šoli pojavlja in uveljavlja pluralizem. Prav pot od enega k mnogemu, ali pogosteje kriza in iskanje ravnovesij med enim, enotnim in mnogim, pluralističnim se kaže v italijanski šoli zadnjih dvajsetih let kot neka rdeča nit vsega dogajanja. Posebej pouka zgodovine, katerega stvarnost je bolj kot pri drugih predmetih tudi v Italiji nad vse problematična ter v svojem iskanju rešitev razvejana in razpršena.

Ob koncu šestdesetih let so družbene spremembe in pretresi zajeli tudi italijansko šolstvo. Prva povojna leta so v Italiji minila v znamenju postavitve temeljev nove republiške ustavne ureditve, t.i. rekonstrukcije in ekonomskega buma, novih valov emigracije z juga in iz nerazvitih zlasti kmečkih področij v industrijska središča severne Italije in tujine, ter v klimi hladne vojne s politično utrditvijo desnosredinskega bloka in prevlado stranke Krščanske Demokracije. Od srede šestdesetih let pa je prišel čas, če naj nadaljujem enako sintetično in shematično, ko je bilo vse več materialnih dobrin dostopnih širšemu krogu prebivalstva, čas vzpona delavskega sindikalnega in študentskega gibanja, razvoja t.i. socialne države in državne pomoči jugu, porasta vpisov v srednje šole in kmalu tudi na univerze, večje moči leve in oblikovanja prvih levosredinskih vlad, pojavljanja redkih znakov otoplitve v hladni vojni, pa tudi poskusov desničarskih državnih udarov in od konca šestdesetih let fašističnih atentatov z množičnimi pokoli ter prvih atentatov Rdečih brigad na posameznike. V italijanskem šolstvu se je začel od konca šestdesetih let pojavljati najprej večji idejni pluralizem, kmalu za tem pa – deloma v praksi pouka, veliko bolj pa v razpravah in teoretičnih strokovnih prispevkih in vsaj nekoliko še v novih učnih načrtih – tudi pluralizem vsebin in ciljev, didaktičnih in zgodovinske metod, novih strok, oseb, gradiv, pripomočkov.

1. NEKAJ ZAČETNIH INFORMACIJ

S specifičnim predmetnim poukom zgodovine (politične in družbene zgodovine) se v Italiji učenci prvič srečajo v tretjem razredu sicer petletne obvezne in enotne osnovne šole. Tako je vse od konca preteklega stoletja. Kljub večjim spremembam, ki so jih uvedli novi učni načrti za osnovno šolo iz leta 1985, naj bi se kot doslej od tretjega do petega razreda še vedno vsi seznanili z osnovnim potekom od prazgodovine do danes. V 1. in 2. razredu pa naj bi si osnovnošolci pridobivali predznanje o razmerjih v času in prostoru. Prej sta bili za zgodovino določeni dve tedenski učni uri: po novem učiteljski zbori sami določajo raspored ur znotraj širših učnih področij, vendar se tudi sedaj večinoma orientirajo k dvema tedenskima urama.

Ta splošnozgodovinski pregled učenci nato razširijo, poglobijo v treh razredih prav tako obvezne (od leta 1948) in enotne (od leta 1962) nižje srednje šole. Ta je sedanje učne načrte dobila leta 1979. Ti so nekatere nove prijeme uveljavljali tudi pri pouku zgodovine, vendar je tudi tam ostal raspored snovi v smislu pregleda po kronološkem zaporedju.

Višje srednje šole (tri, štiri ali petletne) niso obvezne in imajo po smereh različne učne načrte. Spoznavanje družbenopolitične zgodovine je predvideno v vseh šolah in v vseh letnikih. Razen na triletnih strokovnih šolah, v katerih so zgodovinske vsebine vključene v predmet »splošna kultura«, je za ta pouk predviden poseben predmet. Poučujejo ga praviloma, tako na nižjih kot na višjih srednjih šolah, učitelji, ki jim je zaupan tudi pouk materinščine in ponekod zemljepisa in latinščine, razen v zadnjih treh letnikih klasičnih in znanstvenih licejev, kjer je pouk zgodovine povezan v stolico s poukom filozofije. Le manjši del vseh učiteljev je diplomiral iz zgodovine.

Višje srednje šole nimajo novih učnih programov: licejski in učiteljski programi so iz leta 1952, vendar so bili načrti za pouk zgodovine revidirani še leta 1960, za tehnične šole pa so večinoma iz šestdesetih let.

Na nižjih in višjih srednjih šolah so tedensko temu predmetu namenjene od dve do tri ure, največ na obeh licejih. Vse srednje šole namenjajo veliko več ur literarnim zgodovinom v okviru jezikovnega pouka, kako uro več pa tudi matematiki. Delitev snovi po letnikih je v posameznih smereh višjih srednjih šol nekoliko različna: v prvih dveh razredih predvideva obravnavo do Justinjana (na obeh licejih) ali do 11. stoletja (na ostalih šolah), s posebnim poudarkom na grški in zlasti rimski zgodovini, v zadnjem (torej petem in maturitetnem) razredu pa čas od Dunajskega kongresa (na licejih in učiteljskih) oz. od leta 1848. Tudi v zadnjem razredu nižje srednje šole naj bi predelali čas po letu 1815.

Učni načrti vseh stopenj šol nakazujejo le osnovne smernice, razpored snovi pa le po velikih poglavjih (na višjih srednjih šolah), ali pa tudi le časovne meje po letnikih. Vendar se v praksi največkrat ohranja premoč neke že ustaljene podrobne razčlenitve snovi, pa tudi izbire upoštevanih podatkov, ki se ji učbeniki predvsem pa učitelji težko odpovedo. O tem bom več povedala še kasneje.

Za slovenske državne šole v Italiji je s posebnimi ministrskimi odloki predvideno, da se vsedravnim učnim načrtom dodaja obravnava zgodovine Slovencev ter Južnih Slovanov in Slovanov nasploh, število učnih ur pa ostaja nespremenjeno.

Učbenike za italijanske šole pripravljajo zasebne založbe v medsebojni konkurenci, tako da je na trgu hkrati do deset pa tudi več besedil za isti predmet in vrsto šole. Ministrstvo za javno izobraževanje učbenikom izstavi potrdilo o ustreznosti oz. skladnosti z zakonskimi odredbami. Učbenik uvedejo na šolah, ko predlog posameznega učitelja odobri vsaj tretjina učiteljskega zbora (razredni svet učiteljev in predstavnikov staršev oz. višjesrednješolskih dijakov pred tem izdela neobvezujoče mnenje). Učbeniki za slovensko šolo nastajajo v režiji šolskih oblasti in z državnim finančnim kritjem, na osnovi zakona iz leta 1973 in po nekem ustaljenem postopku še iz prvih povojnih let, zlasti iz angloameriške zavezniške vojaške uprave.

Univerzitetni študij zgodovine poteka na fakultetah za književnost in filozofijo, večinoma v diplomski smeri za književnost, le nekaj je v Italiji filozofskih fakultet s specifično diplomsko smerjo za zgodovino, med njimi je tržaška. Od konca šestdesetih let je tudi ta študij doživel velike pretrse, ki se kažejo predvsem v znatno večjem številu specializiranih predmetov in tečajev in v uveljavitvi seminarskega dela, ki je prav pri zgodovini pogosto nadomestil ali dopolnil polaganje izpitov na osnovi zapiskov in predpisanih monografij. Univerze posvečajo od takrat tudi večjo pozornost proučevanju vprašanj iz didaktike zgodovine.

2. MED DRŽAVNIMI UČNIMI NAČRTI IN SVOBODO POUČEVANJA

Ustava Republike Italije iz leta 1948 posveča poučevanju in šolstvu dva člena v poglavju o etično-družbenih odnosih, v katerih med drugim pravi sledeče: »Umetnost in znanost sta svobodni in svobodno je njuno poučevanje«. Tja do šestdesetih let je sicer prevladovalo mnenje, da je svoboda poučevanja predvsem stvar univerzitetnega akademskega nivoja in nekoliko še licejev, vendar so bili zlasti za srednje šole ministrski učni načrti vselej ohlapni. Tudi osebni učni načrti posameznih učiteljev naj ne bi predvidevali več kot nekaj smernic in mesečni razpored snovi. Vendar se je od konca italijanskega Risorgimenta in predvsem do šolske reforme leta 1923 **oblikoval model pouka zgodovine**, ki je s svojimi metodami, izborom in razporedom snovi ter vrednotenji skoraj brez izjem vse zelo podrobno določal. Osnovo mu je v končni fazi oblikovanja dal filozofski idealizem (tudi Benedetta Croceja) in predvsem delo šolskega ministra v letu 1923, t.j. v prvi nekako še večstrankarski Mussolinijevi vladi, liberalca in filozofa idealistične šole Giovannijsa Gentileja, ki ga Slovenci poznamo po ukinitvi vseh manjšinskih šol.

Po tem modelu in odgovarjajoči, tudi povojni zakonodaji, naj bi pouk na licejih temeljil na idealističnem historizmu (v spoznavanju razvoja duha), na osnovnih šolah pa na katoliškem izročilu (v spoznavanju stvarnosti kot boja med dobrim-lepim-resničnim in zlim). V obeh primerih je to pomenilo močno razlikovanje med t.i. zgodovinskim, pomembnim in t.i. nezgodovinskim, zanemarljivim in nevrednim. Značilnosti pouka zgodovine po tem modelu bi mogla strniti tako: poudarjen italocentrizem; totalni evrocentrism oz. izključna obravnava zahodne civilizacije in po merilih, ki v njej prevladujejo; obravnava državne politične-diplomske-vojaške in katoliške cerkvene zgodovine zlasti skozi misli in dejanja velikih mož in velikih držav; pudarek na antični, posebej rimski zgodovini in italijanskem Risorgimentu; frontalni pouk s stilno in moralistično retoriko. Vrednostna lestvica, ki jo konvencionalno moremo označiti za desno-konservativno, samo sebe v tem predstavlja kot objektivno, nevtralnno, univerzalno.

Obdobje fašistične diktature je ta osnovni model največkrat le nekako nadgradilo in radikaliziralo s svojimi militarističnimi, skrajnonacionalističnimi in drugimi parolami, model sam pa se je ohranil v povojna leta. Njegov glavni inštrument so bili učbeniki, ki kljub načelu o svobodi poučevanja in trditvam o tem, da naj bodo le neka pomoč, v resnici največkrat povsem določajo učne ure: učitelj pač pove oz. razloži poglavje iz učbenika in ga nato po učbeniku sprašuje. Drugo pomembno sredstvo pa je sama formacija učiteljev, ki se nekako predaja iz leta v leto.

Med najvidnejšimi značilnostmi tega ustaljenega modela je tudi zapostavljanje prazgodovine in opuščanje obravnave novejšje zgodovine. Učbeniki prvih povojnih let so le včasih in le na kratko in izmikajoče omenjali dogajanja med leti 1918 in 1945. Odločnejši kritiki iz petdesetih let so zato zahtevali pouk, ki bi bil bolj v skladu s temelji nove italijanske, republiške ustave. Tako so leta 1958 uvedli v vse srednje šole pouk t.i. »državljske vzgoje«, ki je bila dodeljena učiteljem zgodovine in vključena z dvema mesečnima urama v za zgodovino že določeno število učnih ur. Učenci naj bi se seznanili z državljskimi pravicami in dolžnostmi, z zgodovinskimi koreninami ustave, družbenimi in državnimi institucijami ter mednarodnimi organizmi. V praksi pa dober del učiteljev največkrat tega programa tudi danes ne izvaja. Novejša zgodovina pogosto ne pride na vrsto

»zaradi pomanjkanja časa«. To se dogaja z zadnjimi poglavji tudi pri drugih predmetih, a vendar menim, da pri zgodovini ne gre le za časovno stisko. Vzemimo naslove za maturitetne naloge petletnih višjih srednjih šol. Naslove določa ministrstvo za šolstvo in so enaki za celo državo (razen naslovov iz književne zgodovine materinščine na manjšinskih šolah). Pri zadnjih desetih maturah segajo naslovi na zgodovinsko temo z izjemo enega splošnega naslova o vprašanju juga Italije le v leta od 1848 do 1918, šestkrat zadevajo izključno poglavja italijanske zgodovine Risorgimenta ali kraljevine, trikrat širši mednarodni okvir ter kot rečeno enkrat splošno italijansko vprašanje. Naloge iz matematike pa vselej sežejo tudi po zadnjih poglavjih učnih načrtov, pa čeprav je znano, da se večinoma v šolah ne predelajo, ali vsaj ne dovolj temeljito.

Od začetka šestdesetih let se je v učbenikih za višje srednje šole, največkrat za liceje, začel vsaj nekaj kazati idejni (ideološki, svetovnonazorski, vrednostni) pluralizem: posamezni učbenik in z njim učitelj, ki ga je izbral, je sledil vsaj deloma svoji usmeritvi. Na začetku je to pomenilo predvsem različno vrednotenje istih političnih dogodkov, različno odmerjanje prostora in v nekaterih učbenikih pojavljanje novih vsebin iz novejšega dogajanja (npr. fašizem in rezistenca), in iz družbenoekonomske ali tudi tehniške zgodovine (npr. širša obravnava prazgodovinskih kultur, obravnava ekonomskih struktur v antičnih kulturah, demografskih gibanj, industrijske revolucije, uporov podrejenih slojev in zgodovine delavskega gibanja). Velik uspeh so doživeli takrat nekateri novi učbeniki, npr. sicer različno idejno in strokovno usmerjenih zgodovinarjev Armanda Saitte in Raffaella Morghena in nekoliko novejši, iz leta 1970, Rosaria Villarija.

Od konca šestdesetih let so se torej pod pritiskom družbenih in kulturnih premikov začele razmere tudi v italijanskem šolstvu sproščati. Val največjih kritik in pretresov je zajel prav pouk zgodovine in je prihajal predvsem z leve svetovnonazorske smeri, ki je tudi sicer v tistih letih v Italiji volilno pa tudi družbeno in kulturno krepila svoj vpliv. Očitali, razkrivali so predvsem stereotipno desnokonservativno predstavo šolske zgodovine, lažno idejno in družbeno nevtralnost, zanemarjanje novejših zgodovine, enostranskost s poveličevanji in mitiziranjem ter zamolčevanji in prikrievanjem, pravljico podajanja, plitkost in votlo podatkarstvo. Kmalu za tem je kritika zajela vse vidike pouka: metode, izbore vsebin, pripomočke, medosebne odnose, cilje.

Tudi pri pouku zgodovine so številni učitelji vse pogosteje **preizkušali novosti**, največkrat z veliko zavzetostjo in z veliko mero improvizacije. Kmalu po letu 1968 so knjižni trg začele prevladati nove didaktične ponudbe: izšlo je zlasti veliko za šolo prirejenih zbirk zgodovinskih virov. Vse to dogajanje je bilo v javnosti zelo odmevno, koliko je v resnici zajelo večino šol in šolnikov, pa je vprašanje. Kaže, da vsaj pri zgodovini še **prevladuje frontalni pouk** z učbenikom in tudi starejši razpored in izbor snovi.

Leta 1974 je vlada po naročilu parlamenta sprejela zakonski dekret, ki med drugim daje učiteljskim zborom višjih srednjih šol možnost, da eksperimentalno uvajajo spremembe v ministrske učne načrte. Če spremembe segajo v sam urnik ali razpored predmetov in snovi po letnikih, mora zanje dati dovoljenje ministrstvo za javno izobraževanje. Slednjega so se dejansko učitelji zgodovine doslej manj posluževali, le na licejih so ponekod prerazporedili snov, da bi v zadnjem letniku ostalo več časa za novejšo zgodovino. Večjih ali drobnejših sprememb v samem pouku pa je bilo gotovo veliko več. Ponekod so pri uvedbi celovitejšega eksperimentalnega preustroja svoje šole postavili zgodovino v središnji položaj osi, na katero se navezujejo ostali predmeti, zlasti t.i. humanistični.

Novi učni načrti, ki sem jih uvodoma omenila, so leta 1975 v nižje srednje šole in leta 1985 v osnovne vpeljali obvezno skupno pedagoško in didaktično kurikularno načrtovanje, ki naj bi tudi pripeljalo do ravnovesja med potrebo po iskanju novosti in nujnostjo sistematičnosti v pouku. Prvič učni načrti predvidevajo, da se pri pouku pojasnjujejo in izbirajo ne le poglavja iz snovi, temveč tudi cilji, sredstva, postopki. Za pouk zgodovine pa je posebej poudarjeno: da je treba oblikovati zgodovinski čut in zavest, ki omogoča pogled preko gole kronologije; da je treba v sodobnosti odkrivati korenine in »plasti« preteklosti; da se mora učenec srečati z zgodovinsko pisnimi postopki in vprašanji rekonstrukcije vedenja o preteklem dogajanju. V strokovnih publikacijah je bila tako v zadnjih desetih letih predstavljena kopica modelov in predlogov konkretnih kurikulov in posameznih že preverjenih učnih enot na najrazličnejše teme, cilje in stopnje.

Za višje srednje šole parlament do danes kljub velikokrat izraženim namenom še ni odobril kakih sprememb. Poleg eksperimentalnih posegov so le ponekod v zadnjih letih poskusno vpeljali programe za začetni bienij, kot jih predvideva osnutek iz leta 1987. Ta naj bi, ob zvišanju šolske obveznosti od osem na deset let, uvedel tudi enotne ali enotnejše učne načrte. Za pouk zgodovine pa se je vnela velika polemika: eni se zavzemajo za to, da bi se v začetnem bieniju vsi dijaki posvetili poglobljanju zgodovine 20. stoletja, drugi opozarjajo na nevarnosti zmanjšanja časa posvečenega spoznavanju antike, ki naj bi vsaj v licejih ostala snov za prvi bienij, tretji se zavzemajo za obravnavo nekaterih velikih družbenih problemov, pri katerih bi se zgodovina povezala zlasti z družboslovnimi vedami. Te v italijanskih višjih srednjih šolah doslej niso našle mesta. Še najmanj se strokovnjaki in upravitelji opredeljujejo za to, da bi za zadnjih pet let bodočega desetletnega obveznega šolanja oblikovali zaokrožen program, ki bi povezal nižjo srednjo šolo s prvim bienijem

višje srednje šole. Sprejeti osnutek, ki še ni stopil v veljavo, predvideva obravnavo sodobne zgodovine v triletnih višjih srednjih šolah in obravnavo do XI. stol. v petletnih. Presenetljiva in izjemna pa je podrobnost, s katero je določen razpored snovi in poglavij.

3. MED POLITIČNO-DIPLOMATSKO-VOJAŠKO-CERKVENO ZGODOVINO, ZGODOVINO DRUŽBENO-EKONOMSKIH STRUKTUR IN GIBANJ TER ZGODOVINO ŽIVLJENJA NEDOMINANTNIH SKUPIN, OKOLJA, VSAKDANJOSTI

Premiki, ki sem jih opredelila v naslovu tega poglavja, so v šolski pouk prišli **predvsem iz zgodovinopisja**. Tu je odigral vodilno vlogo vpliv francoske šole »*Annales*«, ki pa se je v Italiji največkrat cepil na vidno izraženo marksistično osnovo, zlasti v smeri Gramscijeve analize. Ta je bila že pred tem v zgodovinopisju in tudi že v šolski pouk prinesla, kot sem prej omenila, obravnavo npr. delavskega gibanja, razslojenosti in razrednega boja, fašizma, antifašizma, rezistenze.

Matrici »*Annales*« gre pripisati obravnavo po časovno obsežnejših sklopih, odkrivanje struktur, ki stojijo za prej zgolj kronološko urejenim navajanjem dogodkov, uveljavljanje analize ob ali tudi proti zgodovini kot pripovedi. Veliko so v tem smislu zadnja leta objavljali med drugimi Scipione Guarracion, Antonio Calvani, Ivo Mattozzi, Lucia Lumbelli, Antonio Brusa. Zaznamen je neki, čeprav manjši vpliv anglosaških šol ekonomske in v statistično analizo usmerjene zgodovine, tako da se danes že tudi v osnovnošolskih učbenikih pojavljajo grafikoni in preglednice, ki so bili prej v zgodovinskem pouku neznani. Tudi tuji prispevki o spoznavanju preteklosti prihajajo skoraj izključno iz francoskega in anglo-ameriškega prostora (npr. Cousinet, Chesneaux, Le Goff, Ferro, Jeffreys). Zelo redka pa so tudi v študijah in razpravah sklicevanja na novo nemško zgodovino-pisje. Ne posebno odmeven, a vendar pomenljiv je prispevek Daria Antiserja, ki se sicer ukvarja s filozofsko-epistemološkimi vprašanji in je v zgodovino-pisje in pouk zgodovine prinesel analize logičnega pozitivizma, zlasti Karla Popperja. Od številnih avtorjev, ki so se posvetili vprašanju pouka zgodovine, naj omenim vsaj še Ferdinande Catalano in Hildo Girardet.

Vse od sedemdesetih let se v italijanskem zgodovinopisju in v šolah pojavljajo prispevki o zgodovini vsakdanjega življenja, »nezgodovinskih« ali podrejenih posameznikov in skupin (npr. žensk, otrok, »navadnih« posameznikov), o ustnih virih, materialni kulturi ipd. Deloma se te vsebine pojavljajo tudi iz »leve« kritike nekaterim ustaljenim marksističnim paradigmam, ki so prav tako ožile pojem tega, kaj je v resnici zgodovinsko in kaj ni.

V osnovnih šolah se ta obravnava ni uveljavljala toliko pod vplivom zgodovinopisja, temveč iz ocene, da je treba otroka in **šolo približati okolju**. Protagonist tega gibanja je bil vsa povojna leta »*Movimento di cooperazione educativa*«, ki je v Italiji razvijal izročilo francoskega pedagoga Celestina Freineta. Člani tega gibanja iz Beneške Slovenije so v sedemdesetih letih nastopili z nekaterimi pobudami (npr. letovanje *Mlada Brieza* in narečni natečaj *Moja vas*), ki so namenjene otrokom in odkrivanju slovenskih značilnosti nadiškega okolja. To je bil takrat nov in svojevrsten doprinos k prizadevanjem za slovensko izobraževanje v Beneški Sloveniji, kjer javne oblasti niso do letošnje jeseni priznavale niti pravice do zasebnega slovenskega šolskega pouka in kjer so prav državno italijansko šolsko mrežo uporabljali v raznorodovalne namene. To pedagoško gibanje namreč poudarja pomen »raziskovanja okolja«, ki nikakor ni iz tradicije že znano razvijanje domoznanstva in ljubezni do domačega kraja pri osnovnošolskih otrocih. Tudi ne le model aktivne šole iz anglosaške pedagogike, temveč pot, po kateri bi v šolo prišle podrejene in zastopljene, v šoli pa zamolčane kulture in identitete, katerim socialno pripada večina otrok. Po drugi strani pa bi tak pristop omogočal posamezniku, da postane pozoren do okolja, da odkriva njegove globlje značilnosti in zgodovinske korenine, da ga lahko po potrebah in željah z drugimi tudi spreminja. Tak pouk bi bil zato tudi aktiven in neavtoritaren, spodbujal bi k sodelovanju nad tekmovalnostjo, k radovednosti in vprašanjem nad votlim podatkarstvom. Prispeval naj bi k odpravljanju »razrednih temeljev šole« in na socialni diskriminaciji nižji družbenih slojev osnovanega šolskega osipa in neuspeha.

Te teme, ki so bile nekaterim lastne že prej, so v šolo vdrle predvsem v času okrog leta 1968 kot eden izrazov študentskega gibanja in delavskih, sindikalnih bojev za družbene reforme. Poseben odmev je imela knjiga toskanskega podeželskega župnika Don Lorenza Milanija in njegove šole v vasi Barbiana, ki je bila takrat, izšla je leta 1967, ob nasprotovanjih cerkvene hierarhije tudi za državne šolske knjižnice prepovedana. Po ostri cenzuri iz prvih povojnih let, npr. proti t.i. neorealizmu v filmu in književnosti, je bilo tako administrativno cenzorsko postopanje (drugo je seveda avtocenzura) sicer redko in je vse do današnjih dni zadevalo večinoma obravnavo spolnosti. Tu je šlo za raziskovanje socialnih, razrednih korenin šolskega osipa in neuspeha ter celotne šolske strukture in vsebine v času prehoda Italije iz polagrarne v industrijsko družbo.

Vpliv levice je bil v zadnjih dveh desetletjih pri oblikovanju pouka, tudi šolske zgodovine in akademskega zgodovinopisja, zelo viden, ponekod prevladujoč. Levica, zlasti marksistična, je kazala veliko zanimanje za zgodovino, tako v krogu poklicnih zgodovinarjev kot v kulturni, družbeni in politični javnosti. Njen vpliv je prešel tudi na širšo založniško politiko, v manjši meri pa tudi na zakonodajno delo. Nove vsebine in metode zgodovinskega dela in pouka zgodovine so

tako razvijali (osvajali, prevzemali) tudi sicer idejno drugače usmerjeni avtorji in učitelji, ki so seveda ohranjali svoje vrednote, ocene posameznih zgodovinskih dogodkov in pojmovanja zgodovine. To velja npr. za katoliško učiteljsko zvezo *Associazione italiana insegnanti cattolici*, ki vsa poveljna leta nastopa s predavanji, tečaji in publikacijami. Sintezo tega srečanja različnih izročil nudita v nekaterih novejših publikacijah katoliška avtorja Adriano Gallia in Paolo Aldo Rossi. Ob tem pa so se zlasti iz katoliških in liberalnih krogov ves čas oglašala tudi zavračanja novih modelov, zlasti v imenu primata pripovednega pristopa, politične zgodovine in tradicije.

Ali bodo **politični in družbeni pretresi zadnjih let**, izzivi, porazi in preizkušnje predvsem levice in zlasti komunistov bistveno vplivali na razprave in sam pouk zgodovine tudi v Italiji? Kar je bilo objavljeno v zadnjih mesecih, zadeva še zmeraj ista vprašanja in predloge, ki od novih pretresljivih dogajanj – padca vzhodnoevropskih komunističnih režimov, prevlade tržnih modelov in privatizacij, razkroja SZ, vojne v Zalivu in nekdanji Jugoslaviji, novega razisama, priseljevanja iz tretjega sveta, oblikovanja novih samostojnih držav, zaostrene krize političnega razreda v Italiji – dobivajo potrditve in spodbude za bolj zavzeta iskanja, tudi za samokritična razmišljanja, nikakor pa ne povzročajo temeljnih preusmeritev. Zasledila sem le nekaj prispevkov, v katerih avtorji želijo v celoti obračunati z levičarskimi intelektualci in obtožujejo npr. nekatere popularne učbenike izkrivljanja in zamolčevanja »nekaterih kočljivih« zgodovinskih dogodkov (npr. poseg G. Aconeja v reviji *Pedagogia e vita*, 1992/1). Bolj odmevna je v strokovni in politični javnosti razprava okrog rezistence, nacizma in prvih povojnih let, ki je mestoma prišla tudi v šole, ne da bi pa segla v razpravo o samih temeljih pouka zgodovine.

4. OD NACIONALNOCENTRIČNE ZGODOVINE K EVROPSKI, SVETOVNI IN KRAJEVNI ZGODOVINI, OD EVROCENTRIČNOSTI K PLURALIZMU KULTUR

V krizo je kmalu po drugi svetovni vojni najprej zašel nacionalnocentrični sistem, ki so ga v imenu evropske vzajemnosti vsaj v učnih načrtih in učbenikih postopoma začeli presegati na prehodu v šestdeseta leta. Tu izstopajo prispevki avtorjev, ki obravnavajo začetke oblikovanja zedinjene Evrope, in pa predstavnikov Evropskega federalističnega gibanja. Dejansko so teme evropske integracije ostajale od danes bolj na robu »šolske zavesti«, kljub nekaterim rednim uradnim pobudam. Uveljavljal pa se je **evrocentrični model** pouka zgodovine, ki je predvideval kot uvod obravnavo staromediteranskih in starih prednjeazijskih držav ter poudarjeno obravnavo starogrške in starorimske ter romanskogermanske zgodovine. V tem kontekstu se je ohranjal močan poudarek na nacionalni preteklosti, obravnavani kot že prej iz vidika (povečevanja vseh tudi tako rekoč predhodnih znakov) preroda in zedinjenja Italije. Ob kritikah taki obravnavi nacionalne zgodovine je v sedemdesetih letih postal predmet kritik tudi ta evrocentrični sistem, ki pa je do danes gotovo daleč prevladujoč.

Evrocentrizem zavračajo predvsem vsi, ki poudarjajo **nujnost »vzgoje k miru«**. Protagonisti številnih razprav in pobud na to temo so predvsem katoliške organizacije in zveze prostovoljcev (npr. *Associazioni Cristiane Lavoratori Italiani*, *Gruppo Abele Torino*, *Cooperazione Cristiana Internazionale Cultura Solidarietà tra i Popoli*) ter levičarske kulturne in strokovne organizacije (npr. *Associazione Ricreativa Culturale Italiana*, že omenjeni *Movimento di Cooperazione Educativa*, *Coordinamento Insegnanti Democratici Italiani*) in tri osrednje sindikalne zveze *CGIL*, *CISL* in *UIL*. Na šole in šolnike se obračajo predvsem z informativnim gradivom, srečanji mladih, seminarji. Podobno se na šole občasno obračajo druge ustanove, npr. *Amnesty International*, organizacija za varstvo kulturne dediščine *Italia Nostra*, *OZN*, *UNESCO*, *UNICEF*.

Vzgoja k miru se je danes razširila na vzgojo k razvoju, proti izkoriščanju tretjega sveta in novim emarginacijam in revščini doma. Kar zadeva pouk zgodovine so se pri tem pojavljali najprej predlogi za specifično obravnavo teh vprašanj, ki naj bi jim namenili nekaj šolskih ur. V zadnjem času pa se med tistimi, ki se jim zdijo te teme pomembne, bolj uveljavlja prepričanje, da je treba v tem ključu premisliti celotni pouk: vse od nenasilnih medosebnih odnosov v šoli do multikulturalnosti v oblikovanju učnih načrtov. V zadnjem letu stopa prav **vprašanje večkulturnosti v šoli** z vso močjo v ospredje, tako iz vidika evropske integracije, razmerja do tretjega sveta in odnosa do domačih etničnih in verskih manjšin, do Romov in priseljencev.

Tudi ko se v učbenikih in pri pouku pojavljajo kritike evrocentrizma ali ko se poudarja imperialistična preteklost Evrope in Zahoda, ostaja vendar zgodovina nezahodnih narodov, kultur in kontinentov veliki večini učencev in menda tudi učiteljev neznan oz. se obravnava le kot zgodovina kolonialnega prodiranja ter zgodovina evropeizirane Amerike in evropeizacije sploh. To tudi v zadnjem desetletju, ko je v resnici na knjižnem trgu na razpolago veliko število šolskih in splošno izobraževalnih publikacij in ko so nekatera, vsaj kratka poglavja iz zgodovine t.i. predkolumbovskih civilizacij ter Azije in Afrike postala sestavni del nekaterih učbenikov.

Uveljavljeni evrocentrizem se v resnici konkretizira v obravnavi zgodovine »velikih« evropskih narodov in gibanj ter vodilnih mož, pri čemer se sistematično sklenjeno obravnava le zgodovina Italije, Francije, Anglije in Nemčije, potem pa še Španije in deloma Rusije. Le pri nekaterih

poglavjih, npr. demografskih gibanj, industrijske revolucije ali delavskega gibanja, pa zgodovina (zahodne) Evrope kot celote.

Pogosto se pojavlja ugotovitev, da je temu tako tudi zaradi tega, ker so se vse **nove vsebine v pouku zgodovine** le dodajale stari. Malokateri avtor učbenikov se je vsaj v majhni meri odločil za opuščanje ali močno skrajšanje po tradiciji upoštevanja vrednih dogajanj in dogodkov. Skoraj brez izjeme so učbeniki enostavno širili svoj obseg. Tako obsegajo sedanji učbeniki zgodovine za tri leta nižje srednje šole skupno od 700 do 1000 strani, za zadnja tri leta višjih srednjih šol pa od 1800 do 2300 strani. Do novih sintez, »kanonizacij« pregleda splošne zgodovine ni prišlo, anglosaški model obravnave po problemih in primerih pa je tuj italijanski intelektualni tradiciji. Učitelji pa se tudi težko spustimo v to, da bi enostavno opustili marsikaj, kar nam je že od nekdaj pomembno, tako da le tarnamo nad pomanjkanjem časa in obžalujemo, kaj vsega nismo uspeli predelati, čeprav bi radi.

Iz kritike nacionalno in evrocentrične zgodovine je novo dostojanstvo pridobila tudi **krajevna zgodovina**, ki je bila prej kot domoznanstvo omejena na osnovno šolo, sedaj pa je na pobudo posameznikov vstopila najprej na univerze, kasneje pa včasih tudi v višje srednje šole. Novi učni načrti za osnovne in nižje srednje šole obravnavo krajevne zgodovine poudarjajo, ob tem pa tudi nujnost poznavanja manjšinskih jezikov in kultur ter »različnega« med nami in v svetu. Zakonski osnutek iz leta 1992 o poučevanju manjšinskih in krajevnih jezikov pa je vzbudil veliko polemik. Zanimivo, da so se proti njemu postavili predvsem nekateri, tudi levičarski, zgodovinarji, zanj pa so se zavzeli nekateri lingvisti.

Za slovenske šole v Italiji ima obravnava krajevne zgodovine poseben pomen in je v ključno nacionalne vzgoje pogosto prisotna že od prej, izven razmišljanj »nove didaktike zgodovine«. Zadeva predvsem razvijanje zavesti »zamejskega«, »primorskega«, »tržaškega« in »skupnega« ali »enotnega slovenskega« prostora.

5. SLOVENCİ V ITALIJI

Problematika povojnega razmerja slovenske državne šole v tržaški in goriški pokrajini (uradno: državne šole s slovenskim učnim jezikom) do vsedržavne, do šole v Sloveniji in SFR Jugoslaviji zahteva specifično obravnavo, ki ji ta pregled ni namenjen. To razmerje zadeva predvsem njeno vlogo v gibanjih med nacionalno asimilacijo integracijo in segregacijo. Pomembne študije so s tem v zvezi prispevali Pavel Stranj, Danilo Sedmak, Emidij Susič, Marta Ivašič. Pogled na manjšinsko šolo pa nam seveda na svoj način razkriva tudi nekatere splošne, npr. vsedržavne aspekte.

Prav pouk zgodovine se tudi v slovenski šoli v Italiji kaže kot najbolj problematičen, kočljiv in tudi v marsičem »blokiran«. Pokazatelj tega je najprej problem učbenikov. Zlasti za srednje šole tako težimo nad kroničnim pomanjkanjem primernih učbenikov. Učiteljski zbori so iz vidika nacionalne identitete zlasti za zgodovino na vseh stopnjah šol (tako kot za vse predmete na osnovni šoli) dolgo nasprotovali temu, da bi sprejemali prevode italijanskih učbenikov. Šolske oblasti pa so do konca sedemdesetih let preprečevale uvajanje učbenikov iz Slovenije, čeprav za druge predmete takih ovir ni bilo. V sedemdesetih letih je izšlo nekaj učbenikov: prevodov iz italijanščine z dodatki ali individualnih del zamejskih šolnikov. Veliko pa je seveda gradiva, ki so ga sami učitelji pripravili, ki pa ostaja razpršeno in nepoznano.

Pouk občine in italijanske zgodovine sledi po ministrskih predpisih vsedržavnim določilom. Tudi v vsakdanji praksi in osebnih izbirah učiteljev je največkrat tako, da sledi pouk na slovenskih šolah predvsem vsedržavnemu šolskemu dogajanju. Kar zadeva samo »kanonizacijo« **slovenske zgodovine** se vsa povojna leta poučujejo obdobja do konca preporoda po interpretacijah in izboru poglavij, ki so v slovenskem zgodovinopisju uveljavljena: rdeča nit, ključ te obravnave je največkrat nacionalni vzpon Slovencev. Obravnava kasnejšega zgodovinskega dogajanja pa je v šole vstopila, če ne prej, vsaj v začetku sedemdesetih let. V njej se kažejo včasih različne opredelitve posameznih učiteljev, pa tudi različna vraščenost posameznih šol v domače okolje in v zamejsko zgodovinsko zavest. Slednja še ni bila predmet celovitih obravnav, vendar bi mogli sintetično zatrditi, da ima svoje stebre v vseslovenski literarni zgodovini, v vseslovenskem nacionalnem preporodu do konca 19. stoletja, v antifašističnemu in narodnoosvobodilnem boju ter v povojnih prizadevanjih Slovencev v Italiji proti raznarodovalnim pritiskom. Pokazatelj tega so npr. poimenovanja šol, do katerih je prišlo večinoma v sedemdesetih letih.

Javnih razprav na temo pouka zgodovine je bilo med Slovenci v Italiji bolj malo, tudi seminarji za šolnike so redko upoštevali zgodovinopisne teme. Nekaj je bilo pobud pri *Sindikatu slovenske šole* in v okviru priprav osnovnošolskih učiteljev na nove učne načrte v sklopu javnega *Deželnega zavoda za pedagoško raziskovanje, eksperimentiranje in dopolnilno izobraževanje*. Bolj sistematično je bilo od sedemdesetih let delo že omenjene skupine beneških Slovencev, ki so tudi vodili *Študijski center Nediža*. To delo se sedaj razvija tudi v delovanju *Centra za slovensko izobraževanje* in zasebnih dvojezičnih vrtcu in osnovni šoli v Špetru Slovenov. Ta osnovna šola je po

večletnem uspešnem delovanju v jeseni 1992 od vladnih oblasti vendar pridobila status priznane zasebne šole.

Da pri pouku zgodovine ne gre le za zadrege šolnikov, je razvidno tudi iz dogovarjanja **med obema državama**. Na osnovi londonskega sporazuma iz leta 1954 je bil deset let kasneje dosežen dogovor o nekaterih vidikih šolske politike. Poseben člen so posvetili pouku zgodovine, kot edinemu predmetu, ki je bil deležen in očitno potreben posebne obravnave: državi se z njim obvezujeta, da bosta druga drugo seznanjali z učnimi načrti in učbeniki za zgodovinski pouk.

Sicer pa je predmet zgodovina, ob zemljepisu in seveda slovenščini edini, kot sem že povedala, pri katerem se **učni načrti za slovenske državne šole v Italiji** razlikujejo od vsedravnih. Vendar doslej še ni bil storjen celovit poskus, da bi za manjšinsko šolo res preoblikovali programe in se torej izognili enostavnemu dodajanju. Priložnost za to, a neizrabljena, je bila prilagoditev novih načrtov za nižjo srednjo šolo. Pogumnejši poskus v to smer je novi didaktični načrt za slovensko osnovno šolo, ki je bil sprejet leta 1990 in je dve leti kasneje izšel v uradnem slovenskem prevodu.

Kriza starih modelov, ki sem jo prej predstavila, odpira po mojem mnenju nove možnosti tudi slovenskim šolam v Italiji. Pouk slovenske zgodovine namreč v modelu »veliki narodi – zgodovina držav – vodilni močje – latinski in germanski svet« ne najde svoje prave osnove. Tudi ko slovensko preteklost poudarjamo in ji odmerjamo več ur, ostaja največkrat izven celote programa kot vrinjen dodatek. Tudi poudarjanje »evropskosti« naše preteklosti tega razkoraka ne more zapolniti.

6. OD UČBENIKA K »MULTIMEDIALNOSTI«

Italijanski knjižni trg je v sedemdesetih letih preplavila ponudba ne le novih učbenikov, temveč tudi zbirke virov, drobnih monografskih besedil, atlasov, predlogov za učne enote ipd. Posebej so se zavzele založbe *Zanichelli, Sansoni, Mursia, Loesher, Laterza, La Nuova Italia*. Številni učitelji so kar hlatali po gradivu, ga tudi sami prirejali, se navduševali in tudi zafrustrirano zrlj v prepad med modelom novega pouka in svojo vsakdanjo prakso. Tiste, ki so bili do tradicionalnega pouka bolj kritični, je zajel val **zavračanja uporabe učbenikov**. Učbenik jim je bil vsekakor avtoritarno in kulturno omejeno sredstvo. Nadomestila naj bi ga raba monografij, predvsem pa neposreden stik s stvarnostjo in z viri. Viri naj ne bi bili le »berila« ali neposredno dan stik s preteklostjo, temveč predvsem pot do vprašanj o preteklosti in do postopkov in dilem zgodovinopisja. Tudi slike potem niso več le oprema, olepšava učbenika, temveč sestavni del teksta, ki ga je treba analizirati. V tem okviru se je uveljavljal tudi pristop, ki sta ga oblikovali tekstna lingvistika in semiologija.

Razmišljanja je v sedemdesetih letih obogatila tudi izkušnja izobraževalnih tečajev za delavce, ki jih predvidevajo delovne pogodbe nekaterih strok in so nastale tudi iz namena, da bi več odraslih državljanov dokončalo vsaj obvezno šolanje. Po teh pogodbah naj bi del učnih ur (do 150) bilo iz redne delovne obveznosti. V letih velikih sindikalnih bojev je prav pouk zgodovine dobival tudi pomen legitimacije novih družbenih sil in preizkušanja novih metod in vsebin izobraževanja.

Koliko so se nove didaktične publikacije in prijemi dejansko uveljavljali v razredih in v kolikšni meri so izpodrinile monopolno vlogo učbenikov, je težko reči. Založbe so se vsekakor že sredi sedemdesetih let orientirale tudi v **pripravo novih učbenikov**, ki naj bi odgovarjali tako novim didaktičnim potrebam kot novim smerem v zgodovinopisju. Pogosto so se sicer odločile za predelavo starejših učbenikov, več pa je tudi ponudb novih avtorjev, npr. takih, ki so v letih po 1968 bili zavzeti zagovorniki rušenja starega modela. Založniška ponudba zbirke virov zadnja leta upada, čeprav je razprav in predlogov za didaktične enote, šolske raziskave in predvsem nove kurikulumne pouka zgodovine vse več. Morda pa so novi kompleti učbenikov (npr. za višje srednje šole V. Calvani – A. Giardina, Giuseppe Ricuperati, Scipione Guarracino), v katerih se dobijo tako osrednji pregledni tekst kot dokumenti in odlomki iz zgodovinopisnih del, bibliografije, grafikoni, kartice, testna vprašanja in predlogi za diskusije in raziskave, nekakšna za šolnike ustrežnejša rešitev. V strokovnih revijah pa sem zasledila tudi predstavitve izkušenj, ko so učenci primerjali obravnavo istega poglavja v več učbenikih, kar so nekoč zavračali, ker bi moglo učence dezorientirati in jim s svojim relativizmom škodovati.

Pogosto so bile objavljene tudi **analize učbenikov**. Na valu leta 1968 so najprej izšle nekatere odmevne »antologije neumnosti« in »antologije izkrivljanj« (odmevna je bila npr. publikacija Umberta Eca). Od konca sedemdesetih let pa predvsem analize berljivosti in razumevanja učbenikov, zahtevanih predznanj, ter nekatere analize znanstvene, strokovne zanesljivosti.

V šolah je sedaj večinoma že ustaljena navada, da se vsaj priložnostno seže **po revijah in tudi dnevnem tisku**. Slednje je bilo do leta 1968 nekako iz šol izobčeno kot udiranje politike vanjo, od tistih let pa je postalo znamenje kritične vračilenosti šole v okolje in sodobno dogajanje.

Najbrž so že vse šole dalj časa opremljene ne le s starimi dia in filmskimi projektorji, temveč tudi z grafoskopi in videorekorderji. Prav v zadnjih letih nas preplavlja ponudba **videokaset** za vse predmete. Izdajajo jih zasebne knjižne založbe, televizijske hiše in za to posebej ustanovljena podjetja. Kako se videokasete dejansko uporabljajo, koliko se presega enostavno skupno gledanje v

razredu, je vprašanje. Nekaj strokovnih publikacij in izobraževalnih tečajev pa poudarja, da bi morala prav šola nuditi tudi neko osnovno funkcionalno »opismenjevanje« v spremljanju dokumentarnih in »fiction« filmov in TV sporedov.

Zlasti v višje srednje šole v zadnjih letih načrtno uvajajo računalnike in računalniške učilnice, vendar izključno za pouk matematike in naravoslovja. Tudi poskusov in ponudb računalniških programov za pouk zgodovine sem le malo zasledila. Nekaj jih je bilo na ogled na novejših velikih zgodovinskih razstavah (npr. o Langobardih v Čedadu, o Feničanih in o Keltih v Benetkah), a so ponujale gradivo slično listanju knjige ali odgovarjanju na test. Redko kje sem zasledila programe za obdelavo in ponazarjanje ali banke podatkov (v sodelovanju z nekaterimi šolami je pred leti nekaj takih obdelav zgodovinskih statističnih podatkov prikazala IBM na potujoči razstavi o Leonardu). Več je takih poskusov in ponudb za pouk literarne zgodovine, zlasti za analizo umetnostnih besedil.

Veliko bolj razširjene kot pred dvajsetimi leti so krajše in daljše **poučne ekskurzije** in ogledi razstav, ki so se s tradicionalnimi šolskimi izleti razvili že v velik biznis zasebnih posredniških agencij. Ponekod srečamo v zadnjih letih tudi poskuse prirediteljev razstav in upravnikov muzejev in občin, ki se zgledujejo po tujih ponudbah, da bi za te obiske učenci dobili delovne liste in naloge, ki bi nadomeščale bolj »turistične« razlage vodičev ali učiteljev (npr. v Benetkah, v Modeni, v Turinu).

Prav tako je že normalno, da v šole prihajajo **eksperti ali pričevalci**, kar je spet bilo do šestdesetih let kar nezaslišano (ker mora biti šola nevtralna, ker bi prisotnost drugih oseb učitelju vzela avtoriteto, učence pa zmedla).

Številne pobude novih prijemov so tudi za pouk zgodovine sad **sodelovanja šol z drugimi ustanovami**: prednjačijo nekatere javne krajevne uprave, nekatere strokovne inštitucije, zelo aktivni so nekateri krajevni zavodi za zgodovino osvobodilnega gibanja in njihov osrednji *Istituto Nazionale per la Storia del Movimento di Liberazione in Italia*, pri katerem deluje tudi *Laboratorij za didaktiko zgodovine*. Te različne ustanove prirejajo tudi veliko tečajev za izobraževanje učiteljev zgodovine, ki so zelo dobro obiskani. Same šolske ustanove in oblasti pa za pouk zgodovine tečajev skoraj da ne prirejajo, veliko več je takih pobud za druge predmete, zlasti za naravoslovje, informatiko in tuje jezike.

Mogoče se v šolah uveljavlja model »multimedialnega« pouka, pri katerem učbenik in pisana beseda nimata več monopola. Prav tako ne nalašč za šolo pripravljeno gradivo. Vendar je gotovo vsemu velika ovira, da za pouk zgodovine na šolah ni **posebnih učilnic** (so le, če so, risalnice ter naravoslovni kabineti in ponekod lingvistični laboratoriji). Učilnice opremljene po modelu: tabla spredaj – kateder – zaporedne vrste majhnih klopi pa gotovo ustrezajo le frontalnemu pouku z učbenikom in zvezkom. Zasledila sem komaj kakšno omembo poskusov šolskih »delavnic« ali vsaj učilnic zgodovine.

Multimedialnost in vse ostale **spremembe** v smeri pluralizacije, ki sem jih doslej navedla, se pojavljajo iz **različnih vzgibov**: npr. v iskanju izhoda iz krize starih modelov; kot srečanje in spopadanje različnih sil in identitet, ki si tudi v zgodovinski snovi postavljajo svojo legitimacijo in iz nje črpajo svojo moč ali je z zanikanjem njihovega zgodovinskega pomena drugim ne priznavajo; iz potrebe ali želje po kulturnem pluralizmu; enostavno kot poskus preseganja pasivnosti in enoličnosti pri pouku; ali tudi kot potreba ustreči zahtevam najprej nove masovne industrijske in nato komunikacijske postindustrijske družbe. Pravzaprav ti in drugi vzgibi niso tako enozvočni in peljejo do tudi zelo različnih izbir in uporab medijev, vsebin in ciljev. Le včasih pa so ti premiki in dileme dovolj razvidni in nameni eksplicitno izraženi. Mimo manipulacij tudi sicer kažejo svojo večpomenskost, prepletенost, dvoumnost.

7. MED ZGODOVINOPISJEM IN DRUGIMI VEDAMI

Spodbude k uvajanju novosti v pouk zgodovine so prihajale iz družbenih gibanj in sprememb, včasih kar naravnost, včasih skozi prispevek pedagogike in zgodovinopisja. Specifično je na pouk zgodovine bolj prispevalo slednje. V šole so prihajale vsebine, materiali in postopki, ki so značilni za delo zgodovinarja in predvsem za nekatere novejšje zgodovinopisne smeri. Pogost predmet razprav je bil prav **odnos med stroko in didaktiko**, pri čemer je mestoma prevladala težnja, naj se slednja čim bolj približa prvi. Poudarjale so se negativne plati poenostavljanja zgodovinske snovi, poudarjala se je nujnost, da se učitelji in učenci seznanjajo tudi z nastajanjem in postopki odkrivanja zgodovine in ne le z rezultati stroke. Končno so poudarjali, da zgodovina ni spoznavanje preteklosti temveč spoznavanje našega rekonstruiranja preteklega dogajanja. Zato pa se v zadnjih letih oglašajo številni, ki zatrjujejo, da so se zgodovinopisni pristopi uveljavili tudi nad pedagoškimi potrebami in v nasprotju z **odkritji pedagogike**.

Za osnovno šolo je postalo pomembno tudi vprašanje, ali je primerno, da se osem do deset let stari otroci sploh spoprimejo s predmetnim poukom zgodovine. Tu so opozarjali še na nesmisel, da se učenci kat trikrat prebijajo skozi pregled splošne zgodovine. Neko veljavo je dobivalo pričanje, naj bi si v osnovni šoli otroci pridobivali predvsem predznanja, predhodne pojme in

zmožnosti, ki so potrebne za učenje zgodovine. Velik vpliv je na te razprave imela šola Jeana Piageta o oblikovanju prostorskih in časovnih predstav pri otroku. Opravljene pa so bile tudi številne raziskave o otrokovih zmožnostih razumevanja besedil, zvez, ekonomskih, političnih in družbenih pojmov ipd. Vendar so se le redki opredelili za radikalno izključitev predmetnega pouka zgodovine iz petletne osnovne šole. Nekateri predlagajo, da bi v skladu z življenjsko izkušnjo učencev v osnovni šoli spoznavali preteklost vsakdanjega življenja in materialne kulture, na nižji srednji šoli družbeno-politično zgodovino skozi velike spremembe, na višji srednji šoli pa to podrobneje proučili in se spopadli z zgodovinopisno kritiko.

Tudi novi učni načrti za osnovno šolo poudarjajo nujnost, da v šoli otrok razvija zmožnosti, ki so značilne za vstopanje v zgodovinsko dimenzijo, in da ni deležen le podajanja snovi. Vendar se je končno besedilo, ki ga je minister predelal, močno odmaknilo nazaj k staremu modelu »pregleda splošne zgodovine«, v primerjavi z besedilom, ki ga je predlagala za to uradno zadolžena strokovna skupina.

Že od sedemdesetih let je šolnike predvsem pa znanstvenike prevzela tudi **razprava o odnosu med zgodovinopisjem in družbenimi vedami**, zlasti sociologijo. V italijanskem šolskem sistemu namreč ni bilo zaznati prispevka teh ved. Pravo in ekonomijo so poučevali le kot tehnični predmet na nekaterih višjih srednjih šolah, psihologijo pa so z nekaterimi odpori uvedli kmalu po vojni le na učiteljsišča. Predlogov, kako iz te zaprtosti, je bilo več. Eni so zagovarjali uvedbo družbenih ved v šole, tudi na račun ur pouka zgodovine, drugi so zagovarjali razširitev vsebin in metod predmeta zgodovine, tretji oblikovanje posebnega področja, v katerem bi potekala obravnavna vrste izstopajočih tem (energija, ekologija, mir, razvoj, večkulturnost) po interdisciplinarnem pristupu. Razprave so načele tudi vprašanje razmerja do geografije, prave pepelke v italijanskem šolstvu. Nekaj je bilo s tem v zvezi prispevkov o obravnavi zgodovinske geografije in kartografije.

Danes so v osnovne šole po novih programih uvedli poseben predmet »socialne vede«, pri katerem se učenci preizkušajo v zbiranju statistik, npr. tudi okrog tega, kako se nekateri pojavi spreminjajo od generacije dedov do njihove. V osnutku novih programov za bienij višjih srednjih šol, ki sem jih že omenila, pa je vključen tudi poseben pouk ekonomije in prava kot splošnoizobraževalnih predmetov, ne da bi se dotaknili razmerja do pouka zgodovine.

Manj je pouk zgodovine zajela razprava o **razmerju med t.i. humanističnimi** (torej literarno-jezikovno-umetnostno-filozofskimi) in **t.i. znanstvenimi** (torej matematično-naravoslovnimi) **predmeti**. Tu ne mislim na vprašanje, ali je zgodovina bližja umetnosti ali znanosti, temveč na vprašanje odnosov in stikov med strokami in med šolskimi predmeti. Ostra delitev med »humanističnim-historičnim« in »znanstvenim-analitičnim« in prevlada prvega je namreč tudi ena od značilnosti prej opisanega modela italijanske šole in kulturne tradicije. Vendar je vsaj od sedemdesetih let nekaj intelektualcev načelo to vprašanje v imenu »enotnosti kulture« in spodbudilo raziskave in objave v tej smeri: tako skupina okrog filozofa Ludovika Geymonata, matematik Lucio Lombardo Radice, že omenjeni epistemolog Dario Antiseri.

Za pouk zgodovine odpirata posebne vidike tudi **šolski katoliški verouk**, okrog katerega so se razprave vnele predvsem po podpisu novega konkordata med italijansko državo in katoliško cerkvijo v letu 1985, in **pouk filozofije** na licejih in učiteljsiških. O slednji se je pojavljalo mnenje, da naj se poučuje na vseh višjih srednjih šolah, ki morajo pripravljati »ozaveščenega« državljana in »mobilnega« strokovnjaka. O verouku pa so nekateri predlagali, da bi ga nadomestili s predmetom o zgodovini religij. Sama katoliška cerkev, ki je po konkordatu za to odgovorna, pa se je opredelila in temu ustrezno pripravila učne načrte za to, da bi se šolski katoliški verouk, ki ga poučujejo od cerkvenih oblasti postavljeni učitelji, iz dosedanje kateheze spremenil v srečanje in obravnavo družbenih, zgodovinskih, verskih, eksistencialnih vprašanj.

8. OD MNEMONIČNEGA POUKA DO PROBLEMSKE OBRAVNAVE

V javnih razpravah danes ni več vprašljivo, da je treba k spoznavanju zgodovine tudi v šoli pristopati problemsko tudi v nasprotju z »javnim mnenjem« npr. staršev ali učencev ali tudi kolegov, ki pravijo, da je zgodovina lahek predmet, da pri tem ni kaj razumeti in da si je treba edino zapomniti zapovrstje dogodkov. Nekatero razprave zadnjih let pa so se vnele okrog vprašanja, v katero smer naj se razvija novi model problemske obravnave. Nekateri so šli na pot kognitivnega pristopa, ki pri načrtovanju pouka polaga pozornost razvijanju logično-spoznavnih zmožnosti učencev. Drugi poudarjajo nujnost, da se upoštevajo tudi čustvena nabitost, identifikacijska moč in eksistencialna razsežnost vsakega odnosa do preteklosti in vsakega izobraževanja. Že pred dvema desetletjema so se pojavljali poskusi uporabe improvizirane dramatizacije, v novejšem času pa srečamo tudi drugačne ponudbe: gradivo za simulacijske in družabne igre, pristope do virov kot indicov po modelu detektivskega iskanja, spodbujanje oblikovanja hipotez o razvoju dogodkov ipd.

Ob večni dilemi o **razmerju med vzgojo in izobraževanjem**, je že vsa povojna leta živo tudi razmišljanje, ali naj bo pouk zgodovine podrejen »zunanjim« ciljem, npr. moralni vzgoji, verskim temeljem, večnim vrednotam, vzgoji dobrega državljana, nacionalni vzgoji, evropski, kozmopolitski, mirovni, multikulturni. Tudi v zadnjih letih številni razpravljalci poudarjajo, da mora tudi

pouk zgodovine imeti neko (vsem skupno ali pa individualno) temeljno etično in vrednostno naravnost in svarijo pred praznino vrednot, ali tudi pred relativizmom in skepticizmom pred vprašanji o resnici. Drugi poudarjajo, da se mora tudi pouk zgodovine, kot se je že veliko prej npr. pouk matematike in logike ali anatomije in astronomije, dokopati do svoje specifične vloge in se otestiti podrejenosti zunajzgodovinskim ciljem.

Posebna različica tega problema je vprašanje, ali je izbira vsebin poglobilnega pomena in ali obstaja nek katalog nujnih znanj (ta pojem – katalogi znanja – je sicer v Italiji skoraj neznan). Nekateri so namreč mnenja, da je vsako poglavje prikladno za dober pouk zgodovine in da je treba vsebine odбирati po vsakokratnih metodah in ciljnih, ne pa »same na sebi« (tudi zato, ker ne obstaja nikakršno »samo na sebi«, ki ne bi imelo nekih razvidnih ali zakritih pedagoških didaktičnih ciljev).

Za sklep: vsa živahna razprava okrog pouka zgodovine se odvija sredi procesov, ki postavljajo vprašanja starih in novih hegemonij, legitimacij in delegitimacij in podrejenosti in odporanj in neustrpnosti, možnosti in danosti. Sredi osemdesetih let so se tudi v Italiji zgodovinarji in učitelji zgodovine hudovali nad splošno brezbriznostjo do spoznavanja preteklosti. Po prevladujočem javnem mnenju je bilo vse važno in vredno napora le v današnjem, zanimanje za zgodovino pa nemoderno, kar zaostalo ali brezpredmetno ali le hobi, stvar »arhivskih moljev« in šolski predmet. Čeprav sta se didaktika zgodovine in zgodovinske pisje takrat razživila, je bila javna pozornost vendar kar gluha za zgodovinske teme. Danes ni več tako in zdi se, da je šlo v resnici za zatišje pred viharjem, ki s sabo prinaša tudi večjo željo in potrebo po zgodovinskem znanju in spominu pa tudi nove manipulacije in censure.

Povpraševanje po zgodovinskem znanju je tako prišlo do izraza ob velikem mirovnem gibanju proti vojni v Zaliwu, ob protimafijskih pobudah in v zadnjih tednih ob manifestacijah zoper nove pojave antisemitizma in rasizma. Vsi v takih trenutkih kličejo šolo k odgovornosti.

Enakih množičnih gibanj pa ni bilo za mir in samoodločbo Slovenije, pa tudi ne pred vojno tragedijo Hrvaške, Bosne, Somalije. Čeprav smo kot posamezniki zaprepaščeni, ostajajo solidarne pobude mirovnikov osamljene in v javnosti malo odmevne. Le zakaj je tako?

Opomba: Prispevek je nastal v jeseni 1982, tako tudi bibliografija. V š.l. 1992/3 je Ministrstvo za javno izobraževanje Republike Italije pozvalo vse šole, naj v luči mednarodnega in državnega dogajanja, zlasti po ponavljajočih se pojavov nasilja nad židovskimi skupnostmi in priseljenci, v vseh razredih obravnavajo novejšo in najnovejšo zgodovino, ki naj mlade spodbudi k razmišljanju in jim omogoči pot do zgodovinske zavesti, strpnosti in spoštovanja do drugih narodov in kultur. Na maturitetnih izpitih so zato letos prvič vse vrste višjih srednjih šol med štirimi ustnimi predmeti dobile tudi zgodovino, na slovenskih pa je bil prvič ob naslovu iz slovenske književnosti tudi naslov iz slovenske družbeno-politične zgodovine. Za vse šole je zgodovinski naslov tokrat zadeval dogajanje med prvo in drugo svetovno vojno.

9. BIBLIOGRAFIJA

Posebej didaktiki zgodovine je namenjena revija »*I Viaggi di Erodoto*«, zal. Bruno Mondadori iz Milana. Izhaja od leta 1987 in objavlja predvsem prispevke iz krogov t.i. »novega zgodovinskega in didaktike zgodovine«.

Od splošnih pedagoško-didaktičnih revij bi omenila posebej že dolgo uveljavljene:

- »*Scuola e Città*«, zal. La Nuova Italia iz Firenc, ki je bližja socialistični usmeritvi
- »*Scuola italiana moderna*«, »*Scuola e didattica*« in novejšo »*Nuova secondaria*«, ki jih za tri stopnje šol izdaja katoliška založba La Scuola iz Brescice
- »*Riforma della Scuola*«, zal. Editori Riuniti iz Rima, ki je nastala iz kroga blizu komunistični partiji.

Od monografskih del bom navedla le nekaj najnovejših, ki prinašajo tudi obsežne bibliografije:

Brusa Antonio, Il manuale di storia, La N. Italia, Firenze, 1991

Il programma di storia, isto

Il laboratorio storico, isto

Calvani Antonio, L'insegnamento della storia nella scuola elementare, La N. Italia, 1986

Il bambino, il tempo, la storia, Firenze 1988

Gallia Adriano, La storia scienza dell'uomo, Rim, 1990.

Guarracino Scipione, Guida alla prima storia, Rim, 1987

Mattozzi Ivo, La cultura storica: un modello di costruzione, Faenza 1990

Imparare la storia, Lugo, 1989

Alla ricerca di Clío, CIDI, Padova, 1988

I fondi d'archivio per l'insegnamento di storia, IRRSAE, Trst, 1989

La storia insegnata, Milano, 1986

Tempo, memoria, identità, Firenze 1986

Rivista dell'Istruzione, glasilo šolskih inšpektorjev, monografska številka, 1987/5

Riassunto

L' INSEGNAMENTO DELLA STORIA IN ITALIA

Marta Ivašič

L'articolo tratta in particolare i problemi del pluralismo e della formazione della coscienza storica. La transizione dall'uno al molteplice, o più spesso la crisi e la ricerca di equilibrio tra l'uno, l'unico, l'unitario e il molteplice, il diverso, la pluralità appaiono come il filo conduttore dell'evolversi del dibattito sull'insegnamento della storia in Italia.

I complessi mutamenti sociali portano in particolare dalla fine degli anni sessanta anche nella scuola dapprima un maggior pluralismo di idee (ideologie, valori) ed in seguito – soprattutto nel dibattito, ma anche nelle sperimentazioni didattiche e nei testi legislativi – un maggiore pluralismo di contenuti, fini, di materiali e metodi didattici e storiografici, di soggetti sociali.

Forze, tradizioni e mutamenti diversi e contraddittori si manifestano anche nelle richieste di legittimazione che l'insegnamento e la conoscenza storica possono dare. Gli avvenimenti più recenti pongono in particolare rilievo le questioni della pluriculturalità.

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 214-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittera.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškim severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospostva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

MOHORJEVA ZALOŽBA IZ CELOVCA

V Ljubljani, na predstavištvu Mohorjeve založbe iz Celovca, Gruberjevo nabrežje 6 ali po tel. 219-686, 211-635, lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje.

Za člane zgodovinskih društev nudimo 10% popusta na navedene cene.

Vinko Ošlak: SAJ NI BILO NIKOLI DRUGAČE. Avtor, doma na Prevaljah, v svojem dnevniškem knjižnem delu duhovito, včasih pa tudi pikro, opisuje razmere v Sloveniji pred desetletjem. Cena: 735 SIT.

Janez Rotar: MORA IN BOLEČINA SLOVENSKEGA NARODA. Revolucija ali sprava. Avtor sega v čas, ko je doživljal boljševisko revolucijo na Slovenskem, številne smrti in trpljenje. Resnica o revoluciji in državljanski vojni po njenih začetnikih je bila strogo zamočana. Cena: 1.260 SIT.

Peter Fister: TA HIŠA JE MOJA, PA VENDAR MOJA NI. ARHITEKTURA ZILJE, ROŽA, PODJUNE. Arhitektura Koroške je danes že skoraj prezrta stoletna govornica ljudi, ki so z njo oblikovali svoje domove, domače kraje, pokrajino in deželo, povezovali sever in jug. Cena: 3.990 SIT.

PROFESOR ERNEST TOMEČ. ZBORNİK. Življenje enega od srednješolskih profesorjev med prvo in drugo svetovno vojno in dejanska podoba ene izmed osebnosti, ki je močno vplivala na mlajšo generacijo. 147. izdaje Slovenske kulturne akcije rojakov po svetu. Cena: 1.029 SIT.

Paolo Santonino: POPOTNI DNEVNIKI 1485–1487. Potopis spremljevalca oglejskega patriarha po naših krajih na Koroškem, v Sloveniji ter Furlaniji – Julijski krajini. Knjiga je polna duhovitih prikazov tedanjih župnikov in dvorjanov. Njegovi opisi nam omogočajo dober vpogled v dogajanja v prostoru Alpe-Jadran na večer pred reformacijo. Cena: 1.575 SIT.

Pavle Zablantnik: OD ZIBELKE DO GROBA. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem. Tisočletno sožitje Slovencev in Nemcev na Koroškem je zapustilo sledove medsebojne kulturne izmenjave in povezanosti. Slovenci pri tej izmenjavi nismo samo prejeli, ampak vedno tudi dajali. Cena: 420 SIT.

Valentin Stückler: DUHOVNIK MED OKUPACIJO IN REVOLUCIJO. Pričevanje duhovnika (umrl 1990) o njegovem delovanju v Mežiški dolini med drugo svetovno vojno in o prestajanju zopora v poveljni Jugoslaviji. Med vojno je bil zatiran Slovec v veliko oporo, po vojni pa so ga oblasti zaprle kot Nemca. Cena: 630 SIT.

Stane Kos: STALINISTIČNA REVOLUCIJA NA SLOVENSLEM, 2. del. Nepristranski opis druge polovice medvojnega dogajanja v Sloveniji. Knjiga opisuje čas od septembra 1943 do maja 1945. Cena: 1.260 SIT.

Heidi Janschitz: GAITAL/ZILJA 1848–1918. EINE REGION WIRD DEUTSCH (nemško). Identifikacijska pot mlade znanstvenice dokumentirana tudi v knjižni obliki. Ziljanka je med študijem našla svoje korenine, zato je v diplomski nalogi opisala, kako postane in postaja cela dolina manj in manj slovenska. Cena: 1.365 SIT.

Mirko Bogataj: DIE KÄRNTNER SLOWENEN (nemško). Avtor opisuje na prikupen način zgodovino svojega naroda, kulturno delovanje, predstavlja gospodarstvo, šport in odnose med slovensko in nemško govorečimi sodeležani. Knjiga proti sivemu vsakdanjiku na Koroškem, knjiga, ki očara, zbudi, vznemiri in navduši. Cena: 1.995 SIT.

Franz Glaser: RIMSKA NASELBINA JUENA. Vodnik. Cena: 420 SIT.

P. W. Posch: STOLNICA V KRKI. Vodnik. Cena: 420 SIT.

NARODU IN DRŽAVI SOVRAŽNI = VOLKS- UND STAATSFEINDLICH. Pregon koroških Slovencev 1942. Pri zborniku je sodelovalo 22 avtorjev. Knjiga nam razodeva vso tragiko koroških Slovencev, ko so jih pred petdesetimi leti množično pregnali iz njihovih domov. Cena: 4.830 SIT.

Ludovik Ceglar: NADŠKOF VOVK IN NJEGOV ČAS 1900–1963. 1. del. Prvi del življenjepisa ljubljanskega nadškofa Antona Vovka, ki je vodil slovensko cerkev v času poveljnega preganjanja, sega do napada nanj 20. 1. 1952 v Novem mestu, ko je škof dobil hude opekline. Cena: 1.890 SIT.

ZAPISI

O NEMCIH PRI NAS PO LETU 1918

V reviji Svobodna misel (št. 14, 24. 7. 1992) je mag. Marjan Žnidarič objavil članek z naslovom »Nemci na slovenskem Štajerskem v zrcalu zgodovine«. Od tam navajam naslednji odstavek: »Nemška nacionalna agresivnost, skoraj lahko rečemo večvednostni kompleks, pa je ves čas temeljila na njihovi gospodarski moči, ki po prvi svetovni vojni ni bila zmanjšana premo sorazmerno s številom pripadnikov nemške manjšine. Prej nasprotno, večina velikih trgovcev, industrijcev in tudi obrtnikov iz obdobja stare Avstrije je ostala, v 20. letih pa se je z naglo industrializacijo (zlasti Maribora) delež nemškega industrijskega kapitala na slovenskem Štajerskem celo povečal.«

Verjamem, da je avtor dobro preštudiral dejstva, preden je prišel do teh ugotovitev. Glede Maribora se mora človek samo spomniti velikih tekstilnih tovarn v nemških rokah. In gotovo drži tudi tisto o nesorazmerno veliki gospodarski moči »naših« Nemcev. Tu se te ugotovitve stikajo z neko mojo mislijo, ki se mi je večkrat oglašala: mikalo me je, da bi s podobnega vidika popisal gospodarske razmere in sestavo prebivalstva, kolikor se tega pač spominjam, v prvih desetletjih po 1. svetovni vojni v Slovenj Gradcu, mestu, ki leži na robu med Koroško in Štajersko. Če pravim spominjam, moram seveda pojasniti, da so to spomini iz mojih otroških in mladostniških let, od leta 1920 (ali rajši nekaj let pozneje, saj sem bil rojen leta 1917) do leta 1936, ko sem mesto zapustil. To bodo torej zelo subjektivni spomini, podani iz posebne perspektive, vsebovali pa bodo, mislim, vendarle dovolj dejstev, ki omogočajo ustvaritev vsaj delno objektivne podobe.

Mesto je bilo tedaj majhno, 1186 prebivalcev leta 1910, 1311 leta 1931. Spričo svoje majhnosti je bilo tudi zelo pregledno, poznal si lahko velik del prebivalcev ali vsaj vedel zanje. Tovarn je bilo tedaj komaj kaj, gospodarska moč se je kazala bolj v gostinskih in podobnih lokalih, pri obrtnikih in trgovcih. Bila sta dva hotela, oba trdno v nemških rokah; lastnika sta sicer znala tudi slovensko, a le redkokdaj si slišal kako slovensko besedo od njiju. Eden izmed njiju je bil tudi lastnik edine slovenjgraške kavarne. Gostiln je bilo več in so bile povečini slovenske, ena izrazito nemška, ena pa nekako mešana (zaradi ženitve). Podobno je bilo z mesnicami, vsaj dve sta bili čvrsto nemški. Zanimivo je bilo s pekarnami: bile so tri, dve sta imeli v rokah nemški družini, tretja pa je bila slovenska, a so se lastniki spet in spet menjavali, ker nobeden ni vzdržal konkurence onih dveh. Seveda so nemški lastniki govorili s slovenskimi strankami slovensko, a vedno si jih lahko tudi slišal, kako se med sabo pogovarjajo nemško. Za čudo pa so bile špecerijske in manufakturne trgovine v slovenskih rokah. Edina nemška je šla v stečaj in jo je prevzel Slovenec, in enako se je zgodilo z edino papirnico in knjigarno (knjig ni imela skoraj nič, spominjam se edinole cenenih izdaj založnika Turka s pisanimi naslovnici in z naslovi Rinaldo Rinaldini ipd.).

Prej sem omenil tovarne, najbolj uspešna je bila morda tovarna meril, ki je bila v rokah slovenskega lastnika. Bolj na mestnem robu je bila tovarna kos, katere lastnik je bil trd Nemec. V mestu so bili še ostanki nekdanje tovarne usnja, ki pa ni več delovala, mislim, lastnik pa je bil Woschnagg, sorodnik šoštanjanskega tovarnarja z istim imenom, kajpada Nemec.

Kaj pa obrtniki? Mislim, da so bili po narodnosti precej mešani, a nemalo je bilo vmes Nemcev. Edino (veliko) lončarstvo je imela nemška družina s številnimi otroki, en sin je hodil sicer v slovenske šole vse do univerze, vendar je menda padel kot pripadnik SS na ruski fronti. Izmed dveh usnjarjev, ki se ju spominjam, je bil eden Slovenec in mu je šlo slabo. Drugi je bil Nemec, njegovi otroci so hodili seveda z nami v slovenske šole, a če sem prišel k njim, so njihovi starši govorili samo nemško z njimi, z menoj pa sploh ne. Prav enako je bilo v družini enega redkih ključavničarjev v mestu, občevalni jezik je bil med njimi nemški, čeprav je bil njihov priimek čisto očitno iz slovenskega. Krojači in čevljarji so bili, kolikor se lahko spominim, pretežno Slovenci; enemu izmed čevljarjev, ki je bil Nemec, sta se sinova čisto poslovenila. V mestu je bila tedaj, kakor se danes čudno sliši, tudi še kovačija, tudi tu je bil lastnik Nemec.

Gotovo sem še kaj pozabil, mislim pa, da se že iz naštetega vidi, da so imeli Nemci, kolikor jih je ostalo v mestu, v rokah še precej gospodarske moči. Bilo je tudi še dosti nemških družin, ki niso pripadale nobenemu izmed navedenih poklicev, in tudi ne bi znal povedati, od česa so živele. Njihov občevalni jezik pa je bil v zasebnem življenju nemški, in tudi družile so se bolj med seboj kakor z drugimi meščani. V svojih mladostniških letih, recimo po letu 1928, sem prihajal na razne načine v stik z njimi in spoznaval njihove posebnosti. Bilo je nekaj oseb, ki so bile v njihovem sorodstvu nekako osamljene, recimo neporočene tete ali še starejši sorodniki. Ti ljudje sploh niso govorili slovensko, če si jih hotel kaj vprašati ali se pogovarjati z njimi, si moral zbrati svoje znanje nemških besed (ki je bilo navadno bolj borno). V neki dovolj veliki hiši z velikim vrtom sta živeli dve postarani sestri, h katerima sem moral nositi najemnino za naše stanovanje (za pra-

vega lastnika, ki ga ni bilo v mestu). Ena izmed njiju po mojem ni znala niti besede slovensko, če sem po naključju naletel nanjo, je vedno poklicala sestro, ta je znala vsaj nekaj slovenskih drobcev. Tudi eden izmed hotelirjev je imel staro teto, ki ni znala nič slovensko. Stikov s slovenskimi oblastmi taki ljudje očitno niso imeli, ali pa so jih zanje opravljali drugi.

Mislím, da je po povedanem mogoče reči, da so Nemci, ki so po koncu 1. svetovne vojne ostali v malem podeželskem mestu, ohranili dovolj gospodarske moči, da so mogli živeti precej sami zase, s slovenskim prebivalstvom pa so imeli le toliko stikov, kolikor je bilo nujno potrebno. Znanje slovenščine jim – vsaj nekaterim – ni bilo potrebno, lahko so prebili tudi brez nje. Kakih posebnih nasprotij ali celo sporov med narodnima skupnostma vendarle ni bilo čutiti, obe sta sprejemali dejanske razmere kot nekaj danega, česar ni bilo treba spreminjati. Starejši rod je bil takega stanja navajen še iz stare Avstrije. Mlajši rod bi bil lahko drugačen, vsaj slovenski. Da ni bilo tako, je bila v veliki meri zasluga šole (Slovenj Gradec je imel ljudsko in meščansko šolo), ker v njej ni bilo (slovenske) narodne vzgoje. Tudi če je bila kake čase na oblasti v Sloveniji katoliška stran – ki je bila zavezana slovenstvu – se to v šoli ni poznalo, zakaj učiteljstvo je bilo (vsaj tam) pretežno liberalno, to pa pomeni tudi jugoslovansko usmerjeno. Naši učitelji so nas (kolikor sploh) vzgajali v jugoslovanskem duhu, nas vabili k vpisu v Sokola ipd. Tako se moja slovenska zavest ni zbudila v šoli, temveč ob branju slovenskega leposlovja, posebno del Ivana Cankarja. Kdor pa se za leposlovje ni zanimal, je navadno ostal narodno mlačen. S tem bi se dalo nekoliko pojasniti, zakaj v tistem času ni bilo kakih večjih narodnostnih sporov. Jugoslovanska zavest je bila le nekaj površinskega, slovenska pa je bila šibka. Razmere so se spremenile in zaostriale šele zadnja leta pred drugo svetovno vojno, tedaj pa mene ni bilo več v Slovenj Gradcu.

Janez Gradišnik

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

BREŠKI NOVCI V PROSTORU ALPE-JADRAN

V najstarejšem koroškem mestu Breže (Friesach) je v času od 14. do 18. septembra 1992 v okviru breškega kulturnega poletja potekal mednarodni simpozij na temo: Mesto in kultura v srednjem veku; breški novci na področju Alpe-Jadran. Na III. poletni akademiji, ki so jo organizirali Inštitut za zgodovino univerze v Celovcu, Raziskovalni inštitut za temeljne zgodovinske znanosti na univerzi v Gradcu in mesto Breže, je 47 zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, numizmatikov, študentov in privatnih zbiralcev s področja regionalne skupnosti Alpe-Adria predstavilo zadnje izsledke raziskav delovanja breške kovnice. Poletne breške akademije se je udeležilo tudi pet slovenskih numizmatikov, zgodovinarjev oziroma študentov.

Breže ležijo na pomembni stari cestni povezavi med donavskim prostorom in Jadranskim morjem. O zgodnji naselitvi tega prostora pričajo številni keltski in rimski ostanki in najdbe. Zameetek srednjeveškega razvoja mesta sega v leto 860, ko je Ludvik Nemški podelil salzburškemu nadškofu Adalwinu dvor Breže. Višek razvoja je mesto doživelo v času nadškofa Eberharda II. (1200–1246), ko je postalo drugo najpomembnejše mesto v salzburški nadškofiji in najpomembnejše koroško mesto. Mesto so v 13. stoletju zasedle in izropale češke, v 15. stoletju pa madžarske in turške enote, tako da so Breže v začetku novega veka izgubile nekdanji pomen. S permanentnim obnavljanjem mesta od 16. stoletja dalje so Breže do danes ohranile sijaj srednjeveškega mesta, na katerega posebej spominjajo mogočno mestno obzidje z vodnim jarkom, mestni vodnjak sredi trga, utrdeni kompleks na Virgilienbergu, Petersbergu in Geyerbergu ter številne cerkve in samostani. Mestni muzej, ki stoji v utrbenem stolpu na Petersbergu, hrani dragoceno zbirko razstavnih predmetov iz vseh obdobjev kulturne ustvarjalnosti.

Pojav srednjeveških novcev sovpada z razvojem trgovine in obrti na tem področju od začetka 12. stoletja dalje. Prvi kovi so bili pretežno izdelani za potrebe mesta, kasneje pa je postal določen kovanec sredstvo trgovinske menjave na širšem področju. Problematika kovanja breških denaričev ponuja na prvi pogled zmedeno sliko, ki jo lahko šele na osnovi dolgoletnega raziskovanja spravimo v sistematičen red. Kovance tipa breškega denariča namreč ni izdelovala samo kovnica na breškem Petersbergu. Ime Brežani ali breški denarič (Frixachensis, Fresachensis, Frixachus, Frixerius) so kovanci dobili enako kakor Regensburčani, torej ime za določene kovance, ki so bili kovani po tem izkovu.

Raziskovanje breških novcev se je dejansko pričelo z raziskovanjem srednjeveških zakladnih najdb na Ogrskem, kar je odprlo nove poglede, pa tudi nova vprašanja o vlogi breških denaričev v tedanjem monetarnem dogajanju. Breški denarič je postal sredi 13. stoletja dominanten kovanec na jugovzhodnem alpskem in obmejnem področju nemškega cesarstva. Do konca 14. stoletja so Breže obdržale vodilno mesto v kovnem in kreditnomonetarnem poslovanju. Problematiko breškega denariča je s svojimi raziskavami doobra osvetlil že Luschin,¹ nadaljevali pa Baumgartner,² oziroma Probszt,³ vendar do danes še ni bila izdelana temeljita sintetična raziskava breških novcev. Med slovenskimi strokovnjaki, ki so načeli problematiko srednjeveškega denarništva na Slovenskem, omenjam Globočnik,⁴ Jeločnik,⁵ Vilfan⁶ in Kosa⁷. Zbirke breških kovancev na Dunaju, v Budimpešti, Gradcu, Ljubljani, Trstu, Benetkah in drugod bo potrebno ponovno pregledati, strokovno objaviti in jih na novo ovrednotiti.

¹ Arnold von Luschin-Ebengreuth: *Allgemeine Münzkunde und Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München–Berlin 1904; *Steirische Münzfunde*, Jahrbuch der KK Zentral-Kommission für Kunst und Historische Denkmale, str. 162–199, Gradec 1906; *Steirische Münzfunde: Fundtabellen und Ergebnisse*, Akademischer Druck, Gradec 1971.

² Egon Baumgartner: *Beiträge zum Friesacher Münzwesen*, *Numismatische Zeitschrift* 72, 1947, str. 12–69; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, *Numismatische Zeitschrift* 74, 1949, str. 1–32; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, II. Teil, *Numismatische Zeitschrift* 78, 1959, str. 14–57; *Die Blütezeit der Friesacher Pfennige*, II. Teil: *Die Friesacher Grenzlandmünzung*, *Numismatische Zeitschrift* 79, 1961, str. 28–63; *Beiträge zur Geldgeschichte der Friesacher Pfennige*, *Carinthia* I., 150/I, 1960, str. 84–117.

³ Günther Probszt: *Die Münzen Salzburgs*, *Association internationale des numismates professionnels*, Akademischer Druck, Gradec 1959; *Österreichische Münz- und Geldgeschichte, Von Anfängen bis 1918*, 2. izdaja, Dunaj–Köln–Gradec, 1983.

⁴ Anton Globočnik: *Geschichtliche Übersicht des österreichischen Geld- und Münzwesens*, Dunaj 1897.

⁵ Aleksander Jeločnik: *Dve najdbi srednjeveških novcev*, *Zgodovinski časopis* 6–7, Ljubljana 1953, str. 443–472.

⁶ Sergij Vilfan: *Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 40, Ljubljana 1986, str. 397–412.

⁷ Peter Kos: *Denar v slovenski zgodovini 2*, *Bančni vestnik* 30/12, Ljubljana 1981, str. 391–396; *Srednjeveška kovnica v Kamniku*, Kamnik 1229–1979, Kamnik 1985, str. 42–44.

Reinhard Härtl z graške univerze je v svojem referatu predstavil pisne vire, ki posredno ali neposredno potrjujejo denarni obtok. Sočasno arhivsko gradivo do konca 12. stoletja je zelo redko, narašča pa od sredine 13. stoletja dalje in pokriva več ali manj celotno paleto delovanja kovnic. Med drugimi so se ohranili kovni in denarni privilegiji, pogodbe s kovničarji, pečatorezci in drugim delovnim osebjem, dnevniki notranjih in zunanjih uradnikov in nadzornikov, inventarji delovne opreme, korespondenca med kovnicami ter kovnicami in centralno upravo idr. Ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja se pojavljajo prvi kovni privilegiji posameznih denarnih in trgovskih korporacij. Pisni viri, kot so urbarji, številne oziroma računske knjige, potovalni računi, listine ipd., že po svoji naravi ne morejo realno prikazovati celotnega obsega denarnega obtoka na določenem področju. Za raziskovanje denarja in denarnega obtoka je zato nujno potrebno komparativno raziskovati arhivske vire in zakladne najdbe. Univerza v Gradcu se pri raziskovanju denarnega obtoka breških denaričev na področju Alpe-Jadran poslužuje posebne aplikacije, ki ureja podatkovno oziroma tekstovno bazo, v katero je že vnešen dobršen del arhivskega gradiva za področje avstrijske Štajerske in italijanske Furlanije-Juljske krajine. Računalniška obdelava podatkovne baze s pomočjo aplikacije CLEIO, ki jo je razvil Zgodovinski inštitut Max Planck, v Göttingenu skupaj z ameriško firmo IBM, bo v mnogočem olajšala predstavitev dejanskega obsega denarnega obtoka.

Primerjava dosedanjih rezultatov raziskovanja denarnega obtoka na osnovi pisnenih virov oziroma zakladnih najdb je pokazala, da se oba vira dopolnjujeta in potrjujeta. Kovanec kot tak spada med primarne materialne zgodovinske vire, še posebej za zgodnejša obdobja, kjer raziskovalcem niso na voljo drugi viri. V obdobju zgodnjega fevdalizma je kovanec pogosto edini zanesljivi zgodovinski vir in predstavlja pomembno pisano oporoko, kroniko ali dokumentirano poročilo. Nedvomno vsebuje kovanec že sam po sebi več nivojev informacij o svojem času in med drugim priča tudi o stanju materialne in duhovne kulture svojega časa. Nenazadnje je kovanec reprezentativen produkt določenega legalnega sistema, izraz razvoja in suverenosti ekonomije, družbe in kulture.

Iz karolinškega obdobja na tem področju ni ostala niti ena numizmatična zakladna najdba, dejstva pa kažejo, da so le redki nemški novci v 10. in 11. stoletju krožili znotraj države. Do ustanovitve kovnic v Vzhodni marki so regensburški novci obvladovali trgovski promet na tem področju. V začetku 10. stoletja je vojvoda Arnulf Bavarski v soglasju s kraljem Henrikom II. v Salzburu ustanovil kovnico, kjer je koval novce na osnovi regensburške teže. Cesar Oton III. je izdal v Rimu leta 996 posebno listino, s katero je podelil salzburškemu nadškofu Hartwigu (991–1023) kovno pravico in mu določil, naj kuje kovanec regensburškega izvoka.⁸ Tovrstni kovanci niso bili izdelani le za potrebe notranje trgovine, ampak pretežno za trgovino na velike razdalje, še posebej za potrebe trgovine s sužnji. To potrjujejo tudi zakladne najdbe na področju med rekama Odro in Vislo, salzburški denariči pa so bili najdeni tudi na področju zahodne Rusije, v pribaltskih deželah in v Skandinaviji. Po regensburškem izvoku sta kovala tudi koroška vojvoda Konrad I. (1009–1011) in Adalbero (1012–1036), oglejski patriarh Poppo (1028–1042), škofija Bamberg v Beljaku, grofje Pitten in številne druge svetne in posvetne kovnice.

Plačilni promet na področju vzhodnih Alp je bil do 11. stoletja še v povojih. V sicer skromni menjalni trgovini je prevladoval princip blago za blago. Produkcija in potrošnja sta bili pretežno ruralni, prometne in druge komunikacije so bile nezanesljive, trgovina na minimumu, mesta pa še niso razvila svoje primarne vloge proizvodnje in trgovine. Potreba po kovanem denarju je bila še minimalna, skromna trgovina pa kvečjemu regionalna. Stanje se je izboljšalo šele sredi 13. stoletja, ko se je tudi v Evropi razmahnila trgovina na velike razdalje.

Kovnica denarja v Brežah je najstarejša srednjeveška kovnica na avstrijskem oziroma slovenskem etničnem ozemlju, ki se je razvila v eno najpomembnejših kovnic na vzhodnem delu nemškega cesarstva. Okoli leta 860 so Breže postale del salzburškega škofijskega gospostva, leta 928 je na tem gospostvu že omenjena cerkev. Nadškof Konrad I. (1106–1147) je po vrnitvi iz Saške povsem reorganiziral nadškofijo in med drugim ustanovil konkurenčno kovnico v Laufnu ob reki Salzach. Po zmagi nad koroškimi vojvodo Engelbertom 1123/24 je postavil nadškof Konrad Breže za center salzburškega gospostva na Koroškem. Začetek delovanja breške kovnice lahko postavimo v obdobju 1125–1130; zadnje raziskave postavljajo začetek delovanja kovnice v leto 1123. Iz Kölna so prišli prvi kovni mojstri, ki so od leta 1144 tudi imensko poznani.⁹ Prvi breški denariči so bili kovani po kölnski utežni marki in izvoku, saj je veljal kölnski izkovec za boljšega od regensburškega. Kovanci kölnskega tipa (denarii colonienses) so se v 12. in 13. stoletju močno razširili na področju vzdolž Rena, kovali pa so jih tudi v kovnicah salzburške nadškofije in v teh, katerih solastniki so bili salzburški nadškofje. Sredi 12. stoletja so postali breški denariči na Koroškem in tudi širše glavno plačilno sredstvo, posledica tega pa je med drugim bila, da so številni svetni in posvetni knezi kovali breškimi denaricem podobne novce. Za osnovo breškemu denarču je veljala starejša, torej lažja kölnska marka, iz katere so sprva kovali 144 denaričev. Leta 1170 so staro

⁸ Monetam Radasponensem in loco Salpurc dicto imperiali potentia construi et adprime incoeptari concessimus.

⁹ Prvi znani kovni mojster v breški kovnici je bil »Conradus Coloniensis«.

utežno marko zamenjali z mlajšo, torej težjo izkovno marko, iz katere so pri enaki denarni teži kovali 160 denaričev. Teža kölnskih denaričev je v času od 11. do 13. stoletja ostala domala nespremenjena in je v povprečju znašala 1,40 gr. Po drugi strani pa je čistoča srebra istočasno opazno padla. Srebro breških denaričev je bilo po današnjih oznakah 938/1000 čisto. Kölnska marka je pred letom 1170 tehtala 210,42 gr., pozneje pa 233,8123 gr.

Po letu 1287 je breška kovnica kovala denariče po dunajski marki. Starejši breški denariči so bili še dolgo časa v denarnem obtoku. Z neuradnim izbiranjem težjih novcev in vračanjem lažjih kosov v obtok¹⁰ se je ustaljeno valutno razmerje začelo rušiti. V začetku 13. stoletja so breški denariči prav zaradi te manipulacije začeli dejansko propadati. Iz ene marke čistega srebra so poslej kovali 200 novcev. V prometu so se obdržali tako, da so primanjkljaj pri čisti teži izravnali s povečanjem števila denaričev ene števnice marke in tako dosegli raven utežne marke čistega srebra, zato zasledimo v drugi polovici 13. stoletja sicer redke bilateralne sporazume o veljavnosti novcev določene izkova na določenem področju. V nekaterih primerih je to pripeljalo tudi do skupnega kovanja novcev. Državna regulativa namreč navkljub nekaterim odredbam ni pripeljala do poenotenja denarnega izkova. Salzburški nadškof in koroški vojvoda sta leta 1268 in 1286 sklenila denarno pogodbo o kovanju novcev po breškem izkoku v breški kovnici, prav tako pa so se enotni izkovni osnovi pridružile kovnice v St. Vidu ob Glini, Velikovcu in v Slovenj Gradcu.

Iz ene utežne marke čistega srebra so sprva kovali 160 denaričev, med leti 1164–1200 200 kosov, v letih 1200–1230 210 kosov, v letih 1242–1244 245 kosov, v letih 1253–1257 290 kosov, v letih 1287–1289 370 kosov in po letu 1334 celo 410 kosov. Tega kovnega števila so se držali tako koroški vojvode kakor oglejski patriarhi, Andechs-Meranijski in bamberški škofje. Iz čiste marke srebra so koroški vojvode iz St. Vida ob Glini in Babenberžani v Gradcu in na Ptujih kovali po 210 kosov. Napram tem so bili denariči v spanheimovski kovnici v Kamniku in v andechs-meranijski kovnici na Otoku pri Kostanjevici okoli leta 1215 do 1230 kovani po precej nižjem izkoku, namreč iz ene marke čistega srebra so nakovali 245 kosov. V kovnici Sveti križ so v obdobju 1265–1276 kovali iz ene marke čistega srebra 250 komadov. Breških denaričev v obdobju 1287–1334 niso več kovali iz kölnske marke po 299,456 gr., ampak po dunajski marki po 275,347 gr. Omenjeno izkovano število denaričev je bilo v obdobju dveh let (1287–1289) veljavno za vse kovnice, z izjemo kovnice Breže, St. Vid ob Glini in Velikovec, od leta 1334 tudi za kovnico v Slovenj Gradcu.

Zgodovinar Heinz Dopsch s salzburške univerze je v svojem predavanju orisal vzhodnoalpska področja kroženja breškega denariča. Kovnica v Salzburgu predstavlja matično kovnico, za katero so salzburški škofje prejeli kovni regal že v začetku 10. stoletja. Tam so sprva kovali trije kovni gospodje: nemški cesar, bavarski kralj in salzburški škof. Nadškof Konrad I. je razširil vpliv salzburške nadškofije daleč na vzhod in v Krki na Koroškem postavil svojo izpostavo. Odprtje in delovanje kovnice v Brežah so pogojevali tudi bližnji rudniki srebra. Nadškof Eberhard je bil po mnenju Dopscha pravi gospodarski strokovnjak in reformator, ki je z omejitvijo mase denarja v denarnem obtoku, z denarnimi pogodbami s sosednjimi kovnicami in z ustanavljanjem novih kovnic na meji z Ogrsko premagal vso konkurenco in prodrl na ogrsko področje. Njegova zasluga je, da se je tip breškega denariča razširil čez meje dežele Koroške, oziroma čez meje, ki jih je s svojimi posestvi in vplivom kontrolirala salzburška nadškofija. Po njegovi smrti je kvaliteta breških novcev in s tem tudi valutna vrednost denaričev začela počasi vendar vztrajno padati. Navkljub temu sta se vloga in pomen breškega denariča še naprej širila: breški denariči so kovale kovnice na Spodnjem Štajerskem, na Kranjskem, v Furlaniji-Juljski krajini in tudi severno od Alp. Breški denarič se je sredi 13. stoletja razširil na celotno področje Vzhodnih Alp, na Ogrsko, v Dalmacijo, Hrvaško, Slovaško, Banat in na Sedmograško. Ogrski kralj Andrej II. (1205–1235) je uradno razglasil breške denariče za uradno deželno valuto. Iz tega obdobja sta tudi dve zakladni najdbi: prva v Detti vsebuje več kot 10.000 kosov, druga v Aba Puzsti pa nad 7.000 kosov breških denaričev. Šele mongolski vpad na Ogrsko leta 1241 je zaustavil širjenje breških denaričev na tem področju in za daljši čas prekinil trgovino na dolge razdalje. V drugi polovici 13. stoletja je zaradi notranjih trendov v nadškofiji, močnega nazadovanja rudarstva na Koroškem in iz že zgoraj naštetih vzrokov začel padati pomen breških denaričev. Konkurenca oglejske kovnice, ki je izdelovala kvalitetnejše denariče, je bila tako huda, da sta bila salzburški nadškof in koroški vojvoda prisiljena dogovoriti se, da vse koroške kovnice kujejo po vzoru breške kovnice. Sredi 14. stoletja je začel salzburški nadškof Ortolf v Salzburgu kovati denariče, ki so imeli bistveno slabši izkov kot breški denarič.

Paul Werner Roth z graške in Markus J. Wenninger s celovške univerze sta v svojih referatih predstavila vlogo Judov v denarnem poslovanju razvitega srednjega veka na omenjenem področju od 11. stoletja dalje, ko so se Judje, pretežno iz Italije in Francije, že naseljevali na tem področju, sprva le posamezno, kasneje pa v vse večjem številu. Njihovo prisotnost lahko zasledimo tudi v imenih krajev (Judendorf, Judenau) in osebnih imenih (Šlom), ki jih prinaša listinsko gradivo. Judje so bili predvsem dejavni na področju kovanja denarja in denarniškega poslovanja. V 12. stoletju so prišli Judje iz Benečije tudi v Ljubljano, kjer so se ukvarjali z denarnimi posli na veliko, pisni viri pa jih pogosto omenjajo kot specializirano kovno delovno silo. Do občasnih nasprotij in

¹⁰ Renovatio monetac.

napetosti je prihajalo predvsem zato, ker se je del plemstva oziroma meščanstva pri Judih prezdolžil. Zaradi pogostih preganjanj njihova naselitev ni bila stalna. Čeprav so Judje številčno predstavljali v deležu celotnega prebivalstva le marginalno skupino, je njihova realna udeležba v takratnem gospodarstvu močno presežala povprečje. V 13. stoletju so Judje zaradi svoje večkrat izkazane sposobnosti mestoma že prevzemali posamezne denarne posle (carina, mitnina, posojila ipd.). S svojo aktivno kovno, denarno in menjalno vlogo so Judje med drugim pripomogli k razširitvi breškega denarja. V 14. in 15. stoletju so se Judje tudi populacijsko razširili in se koncentrirano naseljevali na pomembnejših trgovskih in denarnih vozliščih, kjer so svoje mesto in vlogo v gospodarskem življenju še bolj utrdili.

Michael Alram, kustos dunajskega Kulturnozgodovinskega muzeja, je v svojem predavanju predstavil vlogo breških denarjev v srednjeveških alpskih deželah. Kovnica v Brežah je iz različnih objektivnih vzrokov (lega, rudniki srebra) za določen čas postala glavna kovnica salzburške nadškofije. Sprva sta kovala skupaj deželni knez Engelbert in nadškof, vendar pa so bili Ulrikovi denarji boljši glede na stil, kovno podobo in material. Ponaredki breškega denarja, ki so se množično pojavili sredi 13. stoletja (kovnica Krems, babenberški Neukirchen), so močno vplivali na stabilnost valute. Tipi pečatov breških denarjev so bili sprva povsem enostavni, po letu 1277 (Eriacensis) pa je opazen občuten napredek v izdelavi in podobi kovnega pečata, kvaliteti izdelave, izkovu, kar vse kaže na bistven napredek v celotni organizaciji delovanja kovnice. Prav zaradi kvalitete denarjev so sosednje kovnice začele posnemati breške denarje. Končno se je breški denar uveljavil na področju vzhodne meje v Ogrsko, kjer so ga ob konkurenčnem oglejskem in dunajskem denarju kovali t.i. mejne kovnice.

Odo Burböck, kustos štajerskega deželnega muzeja Joaneum v Gradcu, je predstavil avstrijske konkurenčne kovnice takratnemu breškemu denarju, s posebnim poudarkom na deželi Štajerski. Štajerske kovnice so v 13. stoletju posnemale kvaliteten breški denar v mejni kovnici na Ptuj, Rajhenburgu (Brestanici) in Brežicah. Prvi graški denarji so se pojavili sredi 13. stoletja, kovnica v Judenburgu pa je prva posnemala kovanje denarja po dunajskem izkovu, pri izdelovanju zlatnikov pa se je zgledovala po firenški kovnici. Štajerskemu deželnemu knezu je z aktivno denarno politiko uspelo uveljaviti graški in izpodriniti breški denar.

Peter Kos, vodja Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani, je orisal delovanje srednjeveških kovnic na današnjem ozemlju Republike Slovenije, ki so pri svojem delovanju posnemale breški denar. Delovanje srednjeveških kovnic na naših tleh je dr. Kos predstavil z bogato paletno diapozitivov denarjev iz zbirke Narodnega muzeja. Večino denarjev iz omenjenih kovnic so domači in tuji strokovnjaki že (pravilno) določili, tako da je dr. Kos opozoril na odprta vprašanja v zvezi z nadaljnjim raziskovanjem in objavljanjem fondov kovancev tipa breškega denarja. Prav objava fondov zbir na področju Alpe-Jadran bi predstavljala prvi in bistven korak k primerjalni analizi zbir in tipov breškega denarja.

Salzburška nadškofija je kovala po breškem izkovu v matični kovnici v Salzburgu oziroma Laufnu na Bavarskem, v Brežah, v krajših ali daljših časovnih obdobjih pa tudi v t.i. vzporednih kovnicah na Ptuj, v Brežicah, Brestanici, Krškem, Slovenj Gradcu, Kamniku, na Otoku, v Kostanjevici, St. Vidu ob Glini in Velikovcu na Koroškem, Ljubljani in v Čatežu. Bamberški škofje so kovali breške denarje v Beljaku in Griffnu na Koroškem, štajerski vojvode pa v Gradcu, Oberzeiringu pri Judenburgu in na Ptuj. Goriški grofje so kovali breške novce v Lienzu in verjetno tudi v Oberverrlachu na avstrijskem Koroškem, krški škofje v Krki na Koroškem, v Pilštajnu in v Sv. Križu na Štajerskem. Prav tako so tip breškega denarja kovali oglejski patriarhi v Ogleju, Čedadu in Huminu, tržaški škofje pa v Trstu. Na Ogrskem, Hrvaškem in v Bosni pa so te kovance prekovali nekateri svetni in posvetni plemiči in s tem naredili velikansko škodo originalno kovanemu denarju.

Takšna in drugačna prekovanja breškega denarja so trajala desetletja dolgo in odpirajo povsem nov pogled na geografsko razširitev breških denarjev; ti novci so zaradi svojega pomena vplivali tudi izven dejanskega področja lastnega denarnega obtoka. Podobno velja tudi za kasnejše dunajske denarje v obdobju, ko so breški denarji že izgubljali na pomenu in vrednosti. V to skupino sodijo tudi kovanci, ki jih Baumgartner imenuje kar »obmejni kovanci«. V začetku 13. stoletja je namreč zaradi trgovine na vzhodni meji cesarstva izredno naraslo povpraševanje po denarju; to pa je narekovalo ustanavljanje obmejnih kovnic v verigi od Ptuja pa do Krškega, ker dotok denarja iz Brež ni več zadostoval potrebam in povpraševanju. Srebro, ki so ga trgovci pripeljali iz Ogrske, so že v obmejnih kovnicah uporabili za potrebe kovanja novcev. Trgi v omenjenih obmejnih kovnicah so postali glavna mesta blagovne menjave in trgovine vzdolž celotne jugovzhodne meje cesarstva. Trgovina se ni omejila samo na zamenjavo blaga za blago, oziroma uvoza vrednih poljedelskih proizvodov ali živine. V tej trgovini na področju Štajerske in Koroške, posebno v Ptuj, so imeli pomembno vlogo bogati Judje. Aktivni so bili tudi pri izvozu srebrnega breškega denarja na Ogrsko, po katerem je bilo tam izredno veliko povpraševanje. Ni vredno omenjati povezave ptujskih Judov v Velikovcu in Beljaku. V vseh teh mestih, čeprav ne neprestano in konstantno, so delovale kovnice denarja.

Istvan Gedai, direktor Madžarskega Narodnega muzeja, je v svojem referatu predstavil mesto breškega denarja v ogrskem kraljestvu, kjer so ga kovali za potrebe obmejne trgovine z nemškimi cesarstvom. V 13. stoletju so denarne razmere na Ogrskem dosegle spodnjo kritično točko, ko je postal domači denar domala brez vrednosti. Teža čistega srebra v malih nominalah je v nekaterih primerih dosegala samo še 0,144 gr., kar je predstavljalo le osmino vrednosti breškega denarja. Da bi oživilo blagovno-denarno gospodarstvo, so ogrske oblasti pošiljale v obtok večje srebrne nominalne. Nazadovanje vrednosti denarja, torej prehod k nevezani srebrni valuti, je bil mogoč v povsem agrarno usmerjenem ogrskem kraljestvu, tako da posledice v gospodarskem dogajanju niso povzročile težjih gospodarskih in socialnih pretresov. Zakladni najdbi v Breztergamu in Somboru pričata o pritoju velikih količin svežega in kvalitetnega denarja z evropskega zahoda na to področje, kar je povzročilo hiter razcvet gospodarskega življenja na Ogrskem. Količine svežega denarja seveda niso zadostile potrebam trga po kvalitetni gotovini, pa tudi niso ustrezale kreditni moči neizkoriščenih ogrskih rudnikov srebra. Tuji trgovci so skušali temu izjemnemu povpraševanju zadostiti z izvozom denarja na Ogrsko in kmalu se je tuji denar povsem uveljavil v notranjem plačilnem prometu in izpodrinil domači nekvalitetni denar. Koroški grofje so s favoriziranjem odločilno prispevali, da se je tudi Madžarska odločila za breške denarje. Količine najdenih breških novcev v številnih zakladnih najdbah na Madžarskem pričajo, da je uvoz breškega denarja dosegel višek šele po vrhuncu sorodstvenih odnosov med Andechsi in Arpadi. Velike količine srebra v gornjekoroških rudnikih pa so omogočile pretok breških denarjev po vsej Ogrski.

Likovno upodabljanje na mediju, kot je srednjeveški kovanec, predstavlja svojevrsten fenomen, ki je združeval tako politične kakor ideološke funkcije. Gebhard Jaritz iz Inštituta za srednjeveške in novoveške materialne vire v Kremso je slikovito predstavil povezavo oblikovanja breškega denarja s sočasno srednjeveško umetnostjo. V času več kot dvestoletnega delovanja breške kovnice lahko sledimo vrsti sprememb kovnih podob. S sočasnimi (modnimi) vzori se je spreminjala velikost in oblika kovanca, vidni znaki tehnične obdelave kovanecv in nenazadnje tudi napisi in slikovna oprema. Vse te spremembe in specifičnosti v variantah nam danes med drugim omogočajo točno določitev posameznega kovanca ali kova, raziskovanje razvoja delovanja kovnice in časovno določitev posameznega izkovernega tipa ali kovanca.

Srednjeveška kultura je pogojevala nastanek in razvoj kovne podobe, simbolike in napisa na kovancu, svojevrstne refleksije države oziroma statusa režima. Kovanec je bil tudi subjekt krščanske kulture v podobi, simboliki in z inskripcijami, ki je v svoji vlogi in funkciji združeval posvetno in svetno. Danes služi srednjeveški kovanec tudi kot vir za celostno raziskovanje srednjeveške umetnosti in obrti. Srednjeveški kovanec vsebuje vse elemente tedanje materialne kulture, saj se je kot predmet masovne produkcije pojavljal v svoji najboljši ekzemplarni identiteti kot »mass medium sui generis«. V srednjeveškem pojavljanju in razumevanju kovanca je imela zelo pomembno vlogo kovna podoba z napisi, ikonografijo, umetnostnozgodovinskim stilom idr. Srednjeveški kovanec je že s svojim pojavljanjem in simbolično vrednostjo vzbujal pozornost. Popularizacija kovanca je potekala tako na nivoju distribucije kot tudi na nivoju destinacije. Napisi na kovancih so širili pismenost, različna in stalno se spreminjajoča religiozna simbolična vsebina pa je vzgajala prebivalstvo na področju hagiografije. Kovanec je celovit predstavnik obdobja in družbe, ki se ga poslužujemo pri raziskovanju zgodovinskih obdobij in področij, zlasti tam, kjer raziskovalcem primanjkuje pisanih in drugih virov.

Srednjeveški kovanec odraža tudi sočasno mentaliteto, psihologijo, ideologijo, modo, tehniko, družbeno in socialno ureditev, pisavo, jezik, ikonografijo, torej celovito podobo materialnega in kulturnega življenja posameznih družbenih slojev in celote. Raznolika paleta podob na kovancih s svojo simboliko zgovorno priča o materialni in duhovni kulturi dobe. S pomočjo uporabljene heraldike lahko sledimo razvoj srednjeveške simbolike, natančno datiramo posamezne kovance, ugotovimo izvor posameznih novcev in določimo območje veljavnosti določene valute ter sledimo trgovinskim potem in povezavam. S svojo pojavnostjo in s posredovanjem simbolike so imeli kovanci pomemben delež pri oblikovanju javnega mnenja, še posebno pri utrjevanju krščanstva in državnega legitimizma. Vlogo denarja je Tomaž Akvinski ocenil takole: »Moneta propria ornamentum est regis et regni et cuiuslibet regiminis, quia in ea representatur imago regis ut caesaris . . . unde in nulla re tanta potest esse claritas memoriae eius, eo quod nihil sic per manus hominum frequentatur . . . quantum nummismata.«

Dieter Hägermann z bremenske univerze je predstavil problematiko izkoriščanja srednjeveških rudnikov na področju vzhodnih Alp za potrebe lokalnih kovnic. Od sredine 12. stoletja dalje je potekal na področju nemškega cesarstva proces odpiranja velikih in pomembnih rudnikov srebra, predvsem na Saškem, pa tudi na področju Avstrije. Deželni gospod je posedoval »directorium« nad rudniki svoje dežele z absolutno pravico razpolaganja z rudniškim regalom, najemniki pa so morali poskrbeti za delovanje in vzdrževanje rudnika tudi v primeru, če rudnik ni prinašal dobička. Rudniški uradniki so skrbeli za tehnično in administrativno vodenje rudnikov ter za nadzorovanje delovanja in poslovanja. Delovanje kovnice je bilo namreč v veliki meri odvisno prav od delovanja in donosnosti bližnjega rudnika.

Po ogledu dnevnega kopa srebra na Dobriču (Dobritsch) in rudnika srebra v Oberzeiringu pri Judenburgu smo se udeleženci simpozija zavedli dejanske problematike redne oskrbe z zadostno in kvalitetno količino plemenitega kovnega materiala. Kovnice so nastajale v bližini novoodprtih rudnikov, z izboljšano transportno infrastrukturo pa so rudniki zalagali kovnice v večjih administrativnih središčih. Sredi 13. stoletja je prišlo do procesa celostne kovne reorganizacije, ko je zaradi načina in obsega dela produkcija padla na kritično stopnjo.

Skupina italijanskih profesorjev in študentov z univerze v Trentu, Benetkah in Trstu je predstavila v svojih referatih problematiko in rezultate raziskovanj kovanja breškega denarica in njegovo mesto v denarnem obtoku na področju današnje Furlanije-Juljske krajine. Kovnica v Ogleju (Aquila) je druga najstarejša kovnica na tem področju. Nemški cesar Konrad II. je leta 1028 podelil patriarhu Poppu kovno pravico. Kljub listinskemu predpisu so v Ogleju sprva kovali po regensburškem izkovu, kasneje pa po vzoru nadškofijske breške in deželnoknežje šentviške kovnice. Spanheimski patriarh Peregrin I. (1130–1164) si je za vzor postavil kvalitetne breške denarice. Veronski »denarii cruciati« in po njihovem vzoru kovani beneški denarici so bili vredni le nekaj več kot polovico breškega denarica in so veljali v patriarhiji za drobiž. Zgodovinarji in numizmatiki še do danes niso natančno določili, kdaj je prišlo do radikalne izboljšave izkova oglejskega denarica, imenovanega tudi »gross«, v veljavnosti 12 parvulov. Kovanje oglejskih denaric po breški osnovi je trajalo do konca vladanja patriarha Volgerja (1204–1218). Pri slednjem je na kovancih poslednjič viden krožni napis: ERIACENSIS. Kovno posnemanje breškega denarica s strani oglejskih patriarhov in prisililo salzburškega nadškofa Adalberta, da je pri cesarju izposloval »privilegium de monetis«. Prve emisije oglejskih denaricv so bile namreč povsem enake breškim denaricem, verjetno tudi zaradi sodelovanja oglejskih in breških pečatorozcev.

Patriarh Volger je zamenjal tako izkovno osnovo kakor tudi zunanjo podobo kovancev. Novi »furlanski denaric« je bil izdelan po beneški marki, ki je bila nekoliko težja od kölnske. Opazna je izredno skrbna, kvalitetna in umetelna izdelava oglejskih denaricv vse do vključno patriarha Paganusa della Tore (1319–1334). Začeli so jih imenovati kar »denarii scodellati«, kovali pa so jih tudi škofje v Trstu in Trentu, koroški vojvoda Bernhard v Ljubljani in v Kostanjevici. Prav ti izredno kvalitetni kovanci so postali oponent vse slabšim breškim in drugim kovancem, ki so prihajali z avstrijskega področja. V 13. stoletju so po oglejskem vzoru kovali tudi goriški grofje v Lienzu in škofje v Trstu. Iz 14. stoletja podobnih primerov posnemanja oglejskega izkova ne poznamo, znani pa so primeri posnemanja oglejskega izkova iz 15. stoletja, ko so v Ogleju že prenehali s kovanjem. Bosanski kralj Nikola Iločki/Ujlaky (+1476) je začel izdelovati kovance po vzoru patriarha Antona II. de Portogruara (1402–1411) in patriarha Ludvika II. (1412–1435). Kovna podoba kovanca se pri tem ni spremenila, pač pa napis.

Donata Grassi s tržaške univerze je v svojem referatu predstavila denarni obtok v današnji Furlaniji-Juljski krajini in v Istri v 12. in 13. stoletju. Razvoj mestne civilizacije v ozkem obmorskem pasu je pogojeval denarni obtok tudi v tej izrazito poljedelski pokrajini, kjer so bila mesta življenjsko odvisna od letnega pridelka in od trgovine (nakup sezonske hrane, plačevanje najemne vojske idr.). Sočasni pisni arhivski preostanki (predvsem cerkvene provenience) potrjujejo, da je denar predstavljal sprva še zakladno vrednost, s katero so višji sloji investicijsko poslovali (nakup bogoslužnega nakita idr.). Razmah obsega denarnega obtoka lahko arhivsko sledimo predvsem od druge polovice 13. stoletja dalje, ko so se še nedavne naturalne datjave spreminjale v denarne, nekatere obveznosti in služnosti podložnih slojev pa so postale povsem denarne. Na področju Furlanije-Juljske krajine sledimo v tem času velikemu dotoku kvalitetnega denarja. Prevladujoče mesto v denarnem obtoku sta prevzela breški denaric in beneška lira, obenem pa so krožili tudi denarici lokalnih kovnic. Vrsto denarja v denarnem obtoku je pogojeval tudi fevdalni gospod.

V začetku 13. stoletja zasledimo prve poskuse regulacije plačilne in denarne politike, s katero so poskušale lokalne oblasti, predvsem pa cerkev, urediti kaotične denarne razmere. Končno so v drugi polovici 13. stoletja posegle v ta prostor firenške banke, ki so s ponudbo svežega in kvalitetnega denarja stimulirale denarni obtok. Istra je bila do 14. stoletja gospodarsko zaostala pokrajina, kjer je prevladovala naturalna menjava, medtem ko je bil denarni obtok zanemarljiv.

Obdobje kovanja breških denaricv predstavlja eno pglavitnih obdobij denarne zgodovine na področju med Donavo in Jadranskim morjem. Mednarodni simpozij v Brežah je skušal odgovoriti na vprašanje, zakaj se je v 13. in 14. stoletju prav breški denaric tako dominantno uveljavil in ne že uveljavljeni regensburški ali kölnski denaric. Referati zgodovinarjev in numizmatikov bodo v začetku leta 1993 objavljeni v posebni publikaciji, v kateri bo mogoče najti zadnje rezultate raziskav strokovnjakov za srednjeveško gospodarsko zgodovino in numizmatiko.

Breški denarici in sistem obmejnih kovnic predstavljajo vrhunec denarništva na tedanjem srednjeveškem notranjeavstrijskem področju. Intenzivni razvoj breške kovnice, prekovanja in posnemanja sosednjih kovnic po breškem izkovu nam dajo slutiti pomen matične in njej podrejenih kovnic. Potrebna je celovita komparativna predstavitev fundusov zakladnih najdb breških denaricv, raziskava delovanja predvsem obeh koroških kovnic ter osvetlitev denarovalutnih razmer na širšem področju.

Jože Podpečnik

6. VSEDRŽAVNI SEMINAR »DOCUMENTI, TESTI, STUDI, ARCHIVI. PER UN BILANCIO DEL LAVORO SULLA SCRITTURA POPOLARE IN ITALIA«

(Viri, besedila, študije in arhivi. Pregled ljudskih zapisov v Italiji)

Rovereto, 7. in 8. decembra 1992

V Roveretu so se šestič zapovrstjo srečali zgodovinarji, antropologi in jezikoslovci, ki na različnih raziskovalnih poljih in z različnimi metodološkimi prijemi preučujejo avtobiografske vire ali bolje rečeno korespondence, dnevniške zapiske, spomine in družinske kronike. Gre za vire, ki so jih poslali bolj ali manj večji pisci in ki so ne glede na formalno plat nezanimljivo pričevanje o mišljenju, čustvovanju, vedenju in življenju v preteklosti na sploh.

Pobudnik srečanja je bilo Združenje arhivov ljudskega pisanja, ki povezuje krajevne arhive iz različnih italijanskih dežel. Le-ti so v zadnjem desetletju zbrali na stotine dnevnikov, korespondenc in spominov, kar pomeni, da so preprečili izginotje številnih pričevanj. Pogosto se dogaja, da tako imenovani avtobiografski viri ostajajo v zasebnih rokah in da le po naključju predejo v roke zgodovinarju ali kakemu drugemu raziskovalcu. Iz prepričanja, da se vendarle da preprečiti trohnenje avtobiografskih zapiskov v zasebnih arhivih, je arhivu iz Roverta uspelo zbrati na stotine korespondenc in dnevniških zapisov zlasti iz časa prve svetovne vojen, tako avtorjev iz tridentinskega območja kot tudi iz ostalih italijanskih dežel. Zbrani arhivski fond je v zadnjih letih postal predmet raziskovanja neštetih italijanskih zgodovinarjev, antropologov in jezikoslovcev.

Kot nam potrjujejo dela o prvi svetovni vojni izpod peresa Fussella, Leeda, Gibellija in Isnenghija, so drobni viri še posebno pomenljive priče, ko gre za raziskovanje mentalitete vojakov, njihovega odnosa do vojne in vojaške avtoritete. Tudi poznavanje kmečkega življenja in življenja nižjih slojev iz druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja bi bilo prav gotovo manj popolno, če se ne bi preučevalci poslužili tisti pričevanj, ki so jih v obliki pisem, pa tudi spominov in dnevnikov zapustili kmetje, izseljenci, delavci.

Mario Isnenghi je v svojem uvodnem poročilu naglasil, da so avtobiografski viri sredstvo, s pomočjo katerega lahko osvetlimo doživljanje velikih dogodkov in tudi posledice, ki jih velika zgodovinska dogajanja zapuščajo v posameznikih. Avtobiografski dokumenti se rojevajo v povsem zasebni dimenziji, ki pa je vendarle neločljivo povezana s tem, kar se dogaja v širšem kolektivu. Kot je pripomnil antropolog Pietro Clemente, so avtobiografski viri ne glede na fragmentarnost nenadomestljiv pripomoček pri osvetljevanju zlasti nejavnih sfer življenja in preteklosti. S poznavanjem subjektivnega doživljanja kolektivnih dogodkov lahko preprečimo stereotipna tolmačenja vedenj in reduktivno videnje kolektivnega imaginarija.

Italijanski proučevalci avtobiografskih virov so si sicer že od prvega srečanja dalje postavili vprašanje, kako pristopiti k virom, ki jih označuje močan pečat subjektivnosti. Kakšno težo pripisati avtorjevi namembnosti, ko je le-ta vendarle različna od tiste, zaradi katere se danes zgodovinarji, antropologi in jezikoslovci poslužujejo omenjenih virov. Kakšen naj bo torej interpretacijski pristop k zasebnim zapiskom? Naloga raziskovalca je, da razbira zavedne in tudi nezavedne namene pisca, toda vprašljiv ostaja pristop, po katerem se subjektivne značilnosti besedila zaseneči v korist razpoznavanja kolektivnega. Kot smo lahko slišali tudi na zadnjem seminarju v Roveretu, je vprašanje interpretacije avtobiografskih virov in njihove uporabe še vedno odprto.

Vsi prisotni so se strinjali, da zgodovinsko prelomna dogajanja prav zaradi travmatičnosti spodbujajo k dopisovanju in zapisovanju tudi tiste, ki se v normalnih pogojih ne poslužujejo pisne kulture. Podobno naj bi deloval tudi povratek iz velike zgodovine v tok vsakdanjega, normalnega življenja. Takrat prevzame pisanje vlogo terapije: je način spominjanja in vendarle tudi pozabe tega, kar je posameznik doživel v toku širšega zgodovinskega dogajanja. Pisanje se torej javlja kot proces reintegracije in izoblikovanja nove identitete v stalnem nihanju med spominom, molkom in pozabo.

Avtobiografski viri naj bi torej bili večplastno pričevanje o intimnem doživljanju posameznikov in vendar tudi pomenljivo opazovališče kolektivnega. Motili bi se, je med drugim naglasil Antonio Gibelli, če bi spregledali kompleksnost manj izobraženih piscev. Tudi v zapiskih skromno izšolanih avtorjev dobimo na primer rabo različnih registrov. Avtobiografska besedila postanejo namreč zanimiv dokument šele takrat, ko preučevalcu uspe osvetliti različne plasti pisanja, kjer se subjektivna hotenja srečujejo s kolektivno danostjo.

Marta Verginella

V knjigarni Cankarjeve založbe v Ljubljani na Kongresnem trgu 8 (stavba Slovenske maticе) lahko naročite oziroma kupite naslednje publikacije **Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, drugih inštitutov Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenske akademije znanosti in umetnosti.**

- Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Zbornik razprav). 1986.
- Gestrin F., Grafenauer B., Pleterški J., Slovanski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. 1991.
- Zadnikar M., Romanska Stična. 1957. (Razprave IV/4).
- Blaznik P., Zemljiško gospodarstvo v območju freisinške dolenske posesti. 1958. (Razprave IV/6).
- Razprave V., Hauptmannov zbornik. 1966.
- Grafenauer B., Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. Bibliografski pregled dela Ljudmila Hauptmanna. 1966. (Razprave V/1).
- Klaič N., Marginalia uz problem doseljenja Hrvata. 1966. (Razprave V/2).
- Miklavčič M., Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. 1966. (Razprave V/7).
- Vilfan S., Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. 1966. (Razprave V/10).
- Gestrin F., Piranska komenda v 14. stoletju. 1966. (Razprave V/12).
- Žontar J., Kranjski deželni vicedom. 1966. (Razprave V/14).
- Blaznik P., Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospodarstva v 16. stoletju. 1966. (Razprave V/15).
- Pivec-Stele M., Biblioteka kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. 1966. (Razprave V/18).
- Turk E., Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. 1966. (Razprave V/19).
- Zelko I., Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po l. 1381. 1972. (Razprave VII/5).
- Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski. 1974. (Razprave VIII/2).
- Hoefler J., Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju. 1975. (Razprave IX/2).
- Valenčič V., Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. 1977. (Razprave X/4).
- Razprave XV. 1986: Cevc E., Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. Cevc E., Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612–1613. Prelovšek D., Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. Lavrič A., Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbitarija in zvonika v Črngrobu.
- Žontar J., Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. 1957. (Dela 11).
- Gestrin F., Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. 1965. (Dela 15).
- Žontar J., Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. 1973. (Dela 18).
- Lukovič P., Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878. 1977. (Dela 19).
- Gestrin F., Pomorstvo srednjeveškega Pirana. 1978. (Dela 21).
- Mihelič D., Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. 1085. (Dela 27).
- Lavrič A., Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti. 1. knjiga. 1988. (Dela 32/I).
- Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja. II. del. 1954. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Gestrin F., Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. 1972. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Hoefler J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. 1982. (Viri za zgodovino Slovencev 6).
- Mihelič D., Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). 1984. (Viri za zgodovino Slovencev 7).
- Vilfan S., Otorepec B., Valenčič V., Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. 1986. (Viri za zgodovino Slovencev 8).
- Pahor M., Šumrada J., Statut piranskega komuna. 2. knjiga. 1987. (Viri za zgodovino Slovencev 10/2).
- Gestrin F., Mihelič D., Tržaški pomorski promet 1759/1760. 1990. (Viri za zgodovino Slovencev 12).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). I. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/I).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). II. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/II).

OCENE IN POROČILA

Predstavitve knjige:

Jaroslav Šašel, *Opera selecta*. Ljubljana: Narodni muzej, 1992. 872 strani. (Situla; 30)

Delo, ki ga danes (21. 4. 1993) predstavljamo, bi s ponosom predstavila vsaka svetovna založba, ki ima v programu tudi znanstveni tisk, in katerakoli znanstvena ustanova v svetu. To pomeni, da sta lahko upravičeno ponosni tudi slovenska arheologija in antična zgodovina, ko predstavljata delo pokojnega Jarota Šašla, da je lahko ponosen založnik Narodni muzej. Te malo privzdignjene besede mi boste oprstili, skušal jih bom opravičiti. Opravičil jih bo gotovo tudi Rajko Bratož, ki vam bo za menoj predstavil Šašlovo knjigo po vsebinski in strokovni strani; jaz pa bi jo rad predvsem iz zgodovine slovenske arheološke vede.

Za svoj življenjski prostor smo se Slovenci vsekakor vedno zanimali. V to zanimanje smo vključevali tudi našo najstarejšo zgodovino pred prihodom Slovencev. V njem bi ločil dve obdobji. V prvem imamo ljubitelje, polihistorje od humanistov naprej: Avg. Tyfferna, J. L. Schönlebna, J. G. Dolničarja, J. V. Valzorja pa vse do A. Linharta na koncu 18. stoletja. Ta generacija je dobro izpolnila svojo nalogo.

Drugo obdobje predstavlja čas od 19. stoletja naprej, stoletja znanosti, ko postane arheologija znanost, znanstvena panoga evropskih univerz in akademij. Na tej ravni Slovenci nismo mogli enakovredno tekmovali, saj nismo imeli ne svoje univerze, ne svoje akademije, pa tudi ne svojih velikih in bogatih založb, ki bi nam mogle taka dela tiskati. Dobili smo sicer svoj Deželni muzej, prvo znanstveno ustanovo te vrste, in eden njegovih prvih kustosov Karl Dežman je moral biti vse: bil je naravoslovec, politik, graditelj muzeja in tudi arheolog. To polihistorstvo tradicijo nadaljujemo vse do danes. Spomnim naj vas le na muzejske kustose: R. Ložar je bil umetnostni in literarni kritik, etnograf in etnolog in tudi arheolog. In vse do še danes živih: Jože Kastelic je klasični filolog, literarni in umetnostni zgodovinar, pesnik in arheolog. Vsi ti so postali arheologi, in to odlični arheologi, bolj ali manj brez univerzitetne šole v arheologiji. Ta polihistorijska linija je dobro nadaljevala tradicijo v arheološki vedi, ni pa seveda mogla dati tistih del, ki jih je zahtevala pozitivistična znanost časa. Tudi jih je bilo premalo za tako razširjene naloge stroke. Pogosto so morala ta dela ostati neopravljena, ali pa so jih opravili drugi, predvsem naši sosedi Avstriji in Nemci.

Leto 1945 pomeni v arheologiji popoln prelom v vsakem smislu. Vodilna predvojna generacija, B. Saria na univerzi in R. Ložar v muzeju sta odšla, na univerzo sta prišla J. Korošec iz Sarajeva in J. Klemenc iz Zagreba, ustanovljena je bila arheološka sekcija na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Dobili smo torej znanstvene institucije, ki se sedaj posvečajo le arheologiji, institucionalno smo dohitali Evropo, prvič so lahko študirali na univerzi arheologijo kot glavni predmet, prvič je bila vanjo enakovredno vključena tudi prazgodovinska in zgodnjesevnoevropska, to je tudi staroslovenska arheologija. Izgubili smo pa zaradi odhoda prejšnje vodilne generacije plodno povezavo s tradicijo. Vse se je začeljno na novo, pogosto v zavračanju starega.

V tej prvi generaciji, ki se je študijsko lahko posvetila le arheologiji, je bil tudi Jaroslav Šašel. Rasel je samostojno, tako samostojno, da bi težko rekli, da je bil pravi učenc te prve generacije ljubljanske arheološke šole. Leta 1950 je diplomiral. To, kar je v slabih 40 letih svojega dela ustvaril, imamo v najboljšem izboru pred seboj v knjigi, ki jo danes predstavljamo. Dodati bi morali seveda vsaj še 3 zvezke *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt* (1963, 1978 in 1986) in *Claustra Alpium Iuliarum* (1971), ki jih je prav tako izdal Narodni muzej.

In kaj nam pomeni to delo za slovensko arheologijo?

Svoj prostor obvladamo sedaj sami. Če smo rekli, da zaradi pomanjkanja univerze, znanstvenih institutov, nismo mogli povsem obvladati svoje stroke v smislu zahtev sodobne znanosti, je bilo to s Šašlom storjeno. To so priznali vsi v svetu. Najboljši dokaz za to je, da so vse najboljše enciklopedije vabile prav Šašla, da v njih sodeluje. Tako priznana najboljša enciklopedija za antično zgodovino, Pauly-Wissova, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, za katero je J. Šašel napisal gesla, ki zadevajo jugovzhodnoalpsko in zahodnobalkansko področje. Nekatera izmed teh gesel so prave monografije (tako Emona, Siscia, Celeia, *Claustra Alpium* in druga), predvsem pa prikazi, ki ne prinašajo le ustaljeno znanje, ampak je v njih polno novih dognanj, ki so tu prvič podana. Prav tako je bil J. Šašel pisec člankov za *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Celeia, Emona, Nevidunum, Poetovio, Ramista, Stymbara), za *Der Große Plötz* (Südosteuropa, Dalmatien, Moesien, Thrakien, Ostmitteleuropa, Pannonien, Noricum), ki so ponatisnjeni tudi v *Große illustrierte Weltgeschichte* in 8 Bänden (1985).

Vabljen je bil na številne simpozije in je na njih aktivno sodeloval. To velja predvsem za epigrafične in onomastične, kjer je bil glavni specialist, pa tudi za druge, omenim naj le akvilejske študijske tedne, katerih delo je pogosto vodil prav on.

Ob velikem delu, ki ga je Šašel opravil za zgodovino vzhodnoalpskih, panonskih in balkanskih provinc, pa je pogosto posegal tudi v vprašanja centralne rimske zgodovine, saj se zgodovine provinc ne da razumeti brez poznanja zgodovine v centru (in obratno). Naj omenim, da je prav sedaj v tisku (Arh. vestnik 44, 1993) njegovo zadnje predavanje, ki ga je imel na simpoziju v Milanu leta 1987: *Storia di Milano nel quarto secolo*, ki ga sam ni več mogel pripraviti za tisk.

Vstop v Evropo je floskula, ki jo pogosto po nemarnem ponavljamo do priskutnosti. Šašel je to dosegel. Dosegel na pristen, za Slovence edino mogoč način. Pomanjkanje tradicije je nadomestil z dvojno energijo, dvojnimi delom in dvojno ljubeznijo, z ljubeznijo do stroke in ljubeznijo do slovenstva. Mislim, da za Slovence ni druge možnosti, kot je ta: da pomanjkanje kvantitete nadomestimo s kvaliteto.

Šašel je mnogo pisal v tujih jezikih. Kar je napisal v slovenščini, je tu prevedeno. Ker so članki strogo strokovni, je tako prav. Ne pa bi bilo prav, če bi zaradi tega ostali za Slovence slabše dostopni. Vsaka Šašlova razprava stoji trdno sama zase. Je pa hkrati kamen za celotno zgradbo slovenske zgodovine v antiki. Ne bi bilo prav, če jih Šašlovi nasledniki ne bi uporabili in vgradili v sintezo slovenske zgodovine v antiki, sintezo, ki nas še čaka in ki jo Šašel ni mogel več napisati, čeprav je zanj opravičil mnogo preddel. Posebno bomo pogrešali, da ni mogel dokončati izdaje antičnih pisanih virov, ki zadevajo vzhodnoalpsko-zahodnobalkansko ozemlje, in tako nadomestil starega, dobrega, a danes že zastarelega Zippla (*Die römische Herrschaft in Illyrien, 1877*).

Končam naj s citatom. V vodilni angleški arheološki reviji *Antiquity* (66, 1992, 992), je napisal A. Hardings, eden vodilnih angleških prazgodovinarjev, tole (v oceni publikacije B. Teržan, *Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem. Katalogi in monografije* 25, 1990): Slovenska arheološka publicistika sodi že nekaj časa v najboljši svetovni standard, njene serije izhajajo bogato opremljene. Paralelni teksti v slovenščini in angleščini prinašajo pomembne prispevke, ki imajo mednarodni pomen. Prevodi so odlični. Publikacije te kvalitete so danes v Angliji skoraj nepredstavljive. In prav čudež bo, ako bo mlada slovenska država zmogla dati še toliko za arheološki tisk. Če bo še lahko, smemo še pričakovati taka dela. Slovenska arheologija vsekakor zasluži tako kvalitetno pozornost.

Pričujoča izdaja Šašlovih *Opera selecta* je pokazala, da to še lahko. Zato naj se slovenski državi za to globoko zahvalim. Zahvalim pa se seveda tudi Narodnemu muzeju kot izdajatelju in vsem trem redaktorjem: R. Bratožu, Marjeti Šašel-Kos in Petru Kosu.

Stane Gabrovec

* * *

Ko okroglo pet let po smrti Jaroslava Šašla predstavljamo obsežen izbor njegovih razprav in člankov, mi dovolite, da kratko spregovorim o zasnovi, vsebini in namenu pričujoče knjige.

Ideja o izdaji izbora iz obsežnega Šašlovega znanstvenega opusa se je porodila kmalu po njegovi smrti, izražena pa je bila javno že na komemorativni seji Zgodovinskega društva Ljubljana in Društva za antične in humanistične študije Slovenije 5. aprila 1988.* Namen tistih, ki smo prevzeli to delo in ga sedaj predstavljamo javnosti, ni izhajal samo iz pietete do pokojnega učenjaka, ki je bil najprej naš učitelj, nato naš starejši strokovni kolega in prijatelj, temveč je bil predvsem praktične narave. Šašlovo znanstveno publicistično delo pokriva kronološko celotno antično dobo in sega v zgodnji srednji vek, prostorsko pa zajema velik in v historičnem razvoju nadvse pomemben kompleks severnojadranskih, vzhodnoalpskih, srednjedonavskih in zahodnobalkanskih dežel, torej čas in prostor, ki sta bila za oblikovanje naše kulture in historične zavesti ključnega pomena. To veliko delo, ki ima spričo svoje raznovrstnosti, interdisciplinarnega pristopa in nedvomne kvalitete pomen velikega sintetičnega dela o antiki v tem prostoru, je nastajalo v obliki cele vrste člankov, razprav in enciklopedijskih predstavitev v različnih publikacijah, ki so v posameznih primerih pri nas redke in težko dostopne. Tako naj bi pričujoča publikacija, ki spričo svoje vsebine in kvalitete prispevkov nedvomno sodi v vsako strokovno knjižnico, prihranila dolgotrajno in včasih tudi neuspešno iskanje posameznih objav v raznih tudi težje dostopnih zbornikih in revijah.

Obliko knjige je določila oblika Šašlovih objav, kateri smo se izdajatelj načeloma prilagajali. Ker je bila večina študij napisana v tujih jezikih (v nemščini, italijanščini in francoščini) in objavljena v tujini, je bila seveda lažja in bolj smiselna pot, ponatisniti ta dela in izbor dopolniti s prevodi nekaj slovenskih razprav, ki po svojem konceptu in pomenu v tak izbor sodijo. Te slovenske razprave iz domačih strokovnih revij so bile prevedene v angleščino in nanovo postavljene. Obratna pot, prevajanje okrog 80 prispevkov v slovenščino in ponovni tisk, bi spričo velikih tehničnih in organizacijskih problemov praktično ne bila mogoča in bi izdajo dela potisnila v daljno, negotovo prihodnost. Tako imamo pred seboj knjigo, ki ima kratek, univerzalno razumljiv naslov, kratko spremeno besedilo v angleščini in Šašlove članke v štirih v naši stroki internacionalnih jezikih, ki morajo biti vsakomur izmed nas vsaj v pisani besedi razumljivi.

In sedaj k vsebini knjige! »*Opera selecta*« prinašajo 92 Šašlovih člankov in razprav, od katerih segajo najstarejši prispevki v leti 1953 in 1954 (ko je bil avtor okroglo trideset let star), nekaj najmlajših po času objave (pet po številu) pa je izšlo šele po avtorjevi smrti spomladi 1988. Razprave so tematsko razvrščene v 6 poglavij, znotraj teh pa so urejene po kronološkem zaporedju objave.

Prvo poglavje, »Študije iz onomastike in prozopografije«, (str. 31–225) prinaša na skoraj 200 straneh 21 onomastičnih in prozopografskih razprav. Te prinašajo (a) analize posamičnih osebnosti, zlasti iz zgodnje rimske dobe, (b) analize posamičnih rimskih gentes ali pripadnikov senatorskega stanu na obravnavanem ozemlju, (c) analize celotnega onomastičnega gradiva za posamezne province ter (d) raziskovalna poročila za obravnavano območje s sklepnimi razmišljanji o možnostih, pomenu in smislu anomastičnih in prozopografskih raziskav vobče.

Drugo poglavje, »Od epigrafike k zgodovini« (str. 227–358), prinaša na ca. 130 straneh 18 razprav, v katerih avtor, izhajajoč iz epigrafskih virov in epigrafske metode, obravnava pomembna historična

* Gl. ZČ 42, 1988, 125–129.

vprašanja. Vsebina prispevkov je bodisi (a) analiza posameznega historično pomembnega napisa, bodisi (b) analiza skupine napisov, ki so ključni viri za posamezna historična vprašanja. Le ta se nanašajo na historično etnografijo, na nastanek posameznih mest oz. zakonitosti pri ustanavljanju mest, na vojaško, upravno in politično zgodovino.

Tretje poglavje, »vojaška zgodovina« (str. 360–492), prinaša na okrog 130 straneh 14 razprav, v katerih je avtor obravnaval (a) posamične vojaške dogodke kot so vojne in osvajanja, (b) posamične vojaške enote ali njihove dele, (c) vojaške institucije, infrastrukturo, ustroj armade ter (d) rimski obrambni sistem s poudarkom na oblikovanju vojaških območij in na organizaciji obrambe v podonavskem, vzhodnoalpskem in severnojadranskem prostoru.

Četrto poglavje o gospodarski zgodovini (str. 494–553) prinaša na okrog 90 straneh 9 razprav, ki se nanašajo na vprašanja (a) trgovine in carin, (b) pašništva in živinoreje, (c) rudarstva, (d) posebej na značilnosti gospodarskega življenja v hribovitem svetu. (e) Dve sintetično zasnovani razpravi obravnavata razvoj gospodarstva na prehodu iz prazgodovinske dobe v antiko oziroma na prehodu iz visokega cesarstva v poznoantično dobo.

Peto poglavje o mestih, drugih naselbinah in topografiji (str. 555–714) prinaša na okrog 160 straneh 18 razprav in enciklopedijskih predstavitev, v katerih je avtor predstavil (a) posamezna rimska mesta (Emona, Celeia, Koper, Siscia, Aenona), (b) predstavil posamezne pokrajine ali njihove dele (Okra, Carniola, vprašanje regionalne členitve Panonije), ter (c) obravnaval vprašanja, ki se nanašajo na vlogo posameznih mest v gospodarskem in upravnem razvoju v rimski dobi ter na razvoj mestne uprave (Aquileia, Emona, Poreč).

Šesto poglavje o pozni antiki in zgodnjem srednjem veku (str. 716–830) prinaša na 115 straneh 12 razprav, ki se nanašajo na (a) vojaško zgodovino pozne antike (posamezne vojne, razvoj organizacije obrambe), na (b) historično etnografijo vzhodnoalpskega in srednjedonavskega prostora v 5. in 6. stoletju, na (c) zgodnjekrščansko dobo (sv. Martin iz Brage, mozaični napisi emonskega baptisterija in portika), in na (d) posamična vprašanja iz zgodnjega srednjega veka, ki poglobljajo poznavanje prehodnega obdobja med antiko in srednjim vekom.

Ob Šašlovem delu knjige, ki od 872 strani celotne publikacije obsega točno 800 strani (31–830), naj omenim še tisti del, ki izhaja od obeh izdajateljcev: vsebinskemu kazalu (str. 5–9) sledi kratek predgovor (str. 10), nato kot prvi večji prispevek bibliografija Šašlovih del. Sestavila jo je Marjeta Šašel Kos, ki je tudi zbrala separate in opravila večji del korespondence s tujimi založniki, da bi dobili njihovo privolitve za ponatis Šašlovih razprav. Bibliografija Šašlovih del (str. 11–29) vsebuje 164 naslovov knjig in razprav; skupaj z recenzijami (46), raznimi strokovnimi zapisi (36) in končno predstavitvijo Šašlove izdajateljske oz. uredniške dejavnosti prinaša seznam okrog 250 naslovov. Drugi večji prispevek so indeksi na koncu knjige (str. 831–872, ki sem jih sestavil jaz). Ti so po svoji zasnovi selektivni (torej ne prinašajo vsega gradiva, temveč le širši izbor), delijo pa se na indeks antičnih osebnih imen, indeks geografskih imen (antičnih in modernih) ter indeks izbranih predmetov in pojmov (predvsem antičnih, v majhni meri modernih). Celoten indeks je sestavljen na podlagi okrog 8000 izpisov posameznih imen in pojmov, kar znaša v povprečju 10 izpisov na eno stran teksta. Na tem mestu ne bom posebej predstavljal deleža tehničnih oblikovalcev in tiskarne pri nastanku knjige, ki so po mojem prepričanju svoje delo opravili visoko profesionalno. Sodbo o tem si lahko ustvari vsak, ki knjigo vzame v roko in jo prelista. Sodbo o delu izdajateljcev bo lahko dala kompetentna strokovna kritika.

Dovolite mi, da ob predstavitvi knjige nanizam še nekaj svojih osebnih razmišljanj. Publiciranje znanstvenih in širše strokovnih del, ki se nanašajo na antično dobo, je pri nas sorazmeroma skromno, pa četudi upoštevamo vse vede, ki se ukvarjajo z antiko (klasična filologija, arheologija, zgodovina, teologija, pravo, filozofija itd.), in znaša, če upoštevamo samo samostojne publikacije (zbornike, monografije in prevode antičnih avtorjev), v povprečju nekaj knjižnih objav na leto. Knjiga, ki jo danes predstavljamo, v naši znanstveni in strokovni publicistiki o antiki izstopa ne le s svojim obsegom, temveč tudi z raznovrstnostjo vsebine, s pomembnostjo obravnavane tematike in z zahtevnostjo do bralca in uporabnika. V enaki meri je dostopna domačemu poznavalcu antike kot tujemu strokovnjaku, ki ga zanima po svojem razvoju in historični vlogi eno najbolj dinamičnih področij rimskega cesarstva. Kakor je univerzalna, regionalne okvire presegajoča vsebina knjige, tako poskuša biti, vsaj po svoji zasnovi, dostopnosti oz. uporabnosti univerzalna tudi njena oblika. Prepričan sem, da bodo po knjigi s pridom posegali tako domači kot tuji strokovnjaki. Knjiga pomeni za strokovno področje epigrafike, rimske provincialne arheologije in antične zgodovine severnojadranskega, srednjedonavskega in zahodnobalkanskega prostora predstavitev vrhunskih rezultatov slovenske znanosti. Ko sem se ob sestavljanju indeksov počasi prebijal skozi osemsto strani dolg tekst, je v meni še zraslo spoštovanje do znanstvenika, ki sem ga tudi prej zelo visoko cenil. Knjiga vsebuje resnično cel zaklad znanja. Prodornost avtorjevih misli, ko se loteva nekaterih izjemno težkih vprašanj iz rimske zgodovine, njegova »brevitas« – takojšen vstop v jedro problema brez uvodnih razglabljanj, tako da na v povprečju manj kot desetih straneh obdela vprašanje, za katerega bi sicer lahko porabil dvakrat ali trikrat več prostora – eleganten jezikovni izraz, izjemno majhno, praktično zanemarljivo število tiskovnih napak ali kakršnihkoli netočnosti, vse to so odlike znanstvenika velikega formata in obenem odraz natančnega in trdega dela. Po obsegu in globini znanja, ki ga knjiga prinaša, je to nedvomno največje delo o antični zgodovini našega prostora, obenem pa tudi eno največjih del o antiki, ki ga je kdajkoli napisal kak Slovenec.

James Axtell, *The European and the Indian. Essays in the Ethnohistory of Colonial North America*. New York : Oxford University Press, 1982. 402 strani.

Knjiga Jamesa Axtella, Evropejci in Indijanci, eseji o etnozgodovini kolonialne Severne Amerike, ni zanimiva le za strokovnjake, ki se ukvarjajo z etnozgodovino kolonialne Severne Amerike, ampak vsaj še zaradi dveh razlogov. Prvi je teoretične narave. Avtor namreč obravnava teoretična in metodološka vprašanja etnozgodovine, njen razvoj ter odnos med antropologijo (etnologijo) in zgodovino, stroki, iz katerih se je etnozgodovina razvila. Drugi razlog je zanimiva narativna predstavitev problemov, polna novih, svežih miselnih preskokov.

Z etnozgodovino se je prva začela ukvarjati antropologija, ki jo je smatrala za svojo domeno in nekakšno poddisciplino etnologije ali kulturne antropologije. Zgodovinar, ki je v preteklosti zašel na njihovo polje raziskovanja, je uporabljal antropološke metode proučevanja ter se tako »izneveril« svoji stroki. Ameriška antropologija je začela s sinhronično-strukturalnim proučevanjem indijanskih plemen v etnografski sedanjosti ter se od tod vračala v preteklost. Pri tem je upoštevala naslednje predpostavke: da glavni kulturni vzorci ostajajo stabilni tudi v daljših časovnih obdobjih ter pri tem proizvajajo ponavljajoče konstante, da lahko te vzorce najbolje opazujemo iz znane etnografske sedanjosti v neznano preteklost in pri tem najprej uporabljamo sodobne virov ter šele nato starejše. Ti viri zagotavljajo verodostojnost tako v sedanjosti kot v preteklosti. Zato je antropologija poudarjala proučevanje še živečih družb na terenu. V nasprotju s tem pa zgodovinar deluje v obratni smeri, iz preteklosti v sedanjost, ter pri tem uporablja direkten zgodovinski pristop do kulture, ki jo proučuje. Pri tem so zanj značilne: kritična metoda uporabe virov, natančen znanstven aparat (citiranje, opombe), večja pozornost za literarno-narativno predstavitev problema, premočna ujetost v kronološki pristop in poznavanje zgodovine zahodnih kolonialnih kultur. Zgodovinar naj bi se izogibal vseobsegajočim generalizacijam, preden ni dovolj temeljnih študij. Raje oblikuje manjše hipoteze, ki so lažje primerljive s hipotezami o drugi kulturi s podobnimi kulturnimi in materialnimi značilnostmi ter v istem ali primerljivem obdobju. Prepiranje o tem, kdo lahko kaj proučuje, pa je pravzaprav brezplodno, ali kot se je izrazil Axtell, glavno je, da pišemo boljše etnozgodovino, ter pri tem upoštevamo interdisciplinarnost, ob kateri se bogatita tako etnologija kot zgodovina.

Zanimiv je Axtellov odnos do preteklosti, ki je zanj prav tako kompleksna in soodvisna kot sedanjost, zato naj »nas etnozgodovina opogumlja, da vidimo življenje kot brežvišno mrežo, ne kot krut in gol mozaik posamičnih delcev« (str. 111). Danes se raziskovalci že zavedajo, naj bi kulturo, ki jo proučujejo, razumeli po merilih, ki si jih je postavila sama. Problem pa nastopi, ko se dve kulturi, vsaka s svojim vrednostnim sistemom, srečata ter se začneta prepletati. Moralnim vprašanjem, ki ob tem vzniknejo, se zgodovinar ne more in ne sme izogniti, saj so se postavljala tudi sodobnikom. Pri tem mora odlično poznati virov obeh kultur ter se zavedati determiniranosti, v katero je ujet z uporabo sredstva izražanja svojih vrednostnih ocen, t.j. jezika. Če je virov za eno kulturo manj, se lahko nevarnostim moralnega absolutizma izogne tako, da kot sredstvo tankovestno uporabi domišljijo, ironijo ali ikonoklazem. Ne moraliziranje, pač pa moralna kritika tako lahko postane sestavni del zgodovine.

James Axtell se je v svoji knjigi omejil na severovzhod Severne Amerike, na področje t.i. gozdnih Indijancev. Razdelil jo je na tri glavne dele: od indijanskega k evropskemu, od evropskega k indijanskemu in ameriško srečanje.

Ko so se Evropejci izkrcali na bregovih severovzhodne Severne Amerike, so se v svojem točno določenem poslanstvu, t.j. podrediti si naravo in njene prebivalce, srečali z dvema pretekama. Prvo, naravo, so si sčasoma podredili, z drugo pa je bilo več težav. Prebivalci, ki so poseljevali odkrito ozemlje, so bili številni, imeli so popolnoma različne vrednostne sisteme, v očeh Evropejcev niso poznali »umetnosti civiliziranega življenja in človečnosti« (str. 45), bili so popolnoma nepredvidljivi ter zato nevarni. Prav odsotnost vsakršne civilizacije, ki je pomenila Evropejcem prvo stopnjo h krščanstvu, je predstavljala Evropejcem največji problem v njihovem odnosu do Indijancev. Zato so si zastavili kot prvo nalogo, da je potrebno Indijance najprej prevzgojiti v Evropejce ter šele nato pokristjaniti. V vseh virih 17. in 18. stoletja se pojavlja označba o »reduciranju iz divjaštva na civilizacijo«, ne pa o dvigu, kar je svojevrsten paradoks. Po evropskem mišljenju Indijanci niso imeli treh kvalitet, nujno potrebnih za civilizirano življenje: red, delavnost in obnašanje. Prav tako niso poznali birokracije, političnega življenja, pravnosti, živeli so raztreseno in od dne do dne. Ta, po videžu belcev neresen odnos do življenja, naduta in ponosna neodvisnost in brezbožna samozadostnost, neomejenost od zakonov, dela in vere, pomenita Evropejcem nepokorščino in napad na Boga. Misionarji, kot glavni prevzgojitelji, so si zadali cilj, da obrzdajo in izkoreninijo to indijansko grešno svobodo.

Tako angleški kot francoski misionarji so si torej zadali isti cilj, vendar vsak s svojimi metodami. Angleži, obsedeni s puritansko idejo o človeški naravi, ki jo je pokvaril Adamov padec, in v mišljenju, da je potrebno izviniti greh, t.j. neukrotljivi ponos – temelj za prezir do vsakršne avtoritete – zatreti, so se posluževali bolj trdih, neumljenih metod. V Novi Angliji so ustanavljali t.i. »molilna mesta« (praying towns), ki so se le redkokdaj nahajala izven varne, obljudene dežele. V njih je vladala trda disciplina in ponižnost, misionarji pa so ustanavljali tradicionalne šole, kjer so bili mladi indijanski neofiti ločeni od grešnega zgleda svojih staršev ter je bilo telesno kaznovanje zaželeno. Rezultati niso bili preveč vzpodbudni: v 18. st. so na indijanskih kolidžih diplomirali trije Indijanci in v 19. st. osem.

Francoski misionarji, katerih glavnino so sestavljali jezuiti, hierarhično urejen in internacionalno usmerjen red, so ustanavljali misijone v oddaljenih krajih Nove Francije in so krščanstvo veliko bolj spretno vrnjali med Indijance. Misionarji so si najprej poskušali pridobiti zaupanje Indijancev tako, da so se prilagodili njihovem načinu življenja, učili so se indijanskih jezikov ter njihovega načina raz-

mišljanja, duhovnik je poskušal vrniti spreobrnjence v vse plasti plemena, sam pa je poskušal z vsemi sredstvi omajati vlogo in moč šamana ter ga nadomestiti. Jezuiti so se držali načela: »najprej si je potrebno dotakniti njihovih src, da bi lahko nato prepričali njihovo razmišljanje« (str. 71). Oba načina »reduciranja« Indijancev na civilizacijo in krščanstvo sta bila relativno neuspešna, česar so se močno zavedali prevzgojitelji sami, ko so priznali: »Mi, ki bi jih morali naučiti moliti, smo jih naučili grešiti« (str. 72).

Učenje pa je potekalo tudi v obratni smeri in sicer ne le v smeri gojenja koruze, znanja o zdravilnih rastlinah ali pridobivanju javorjevega sladkorja. Tako je Braudel v svojem znamenitem delu dejal: »Evropa je prepogosto na novo odkrivala svet z očmi, nogami in razumom drugih.«¹ Vprašamo se lahko, kakšne posledice je pustila uporaba indijanskih oči, nog in razuma v razmišljanju Evropejcev. Preveč lahko bi bilo prikimati nekaterim trditvam, da so današnji Američani le beli Indijanci.

Indijanec je služil belcu kot učitelj v treh vlogah: kot bojevnik (smrtni sovražnik ali zaveznik), kot soсед in kot privlačen model drugačnega načina življenja. Najprej si oglejmo, kakšne so bile karakterne značilnosti Indijancev, kot so jih videli belci. Med njimi se največkrat pojavljajo: gostoljubnost, potrpežljivost, toleranca, ponos, lenoba, popustljivost pri vzgoji otrok. Belci in Indijanec sta se srečavala na meji, kjer je bil Indijanec ne le edini, ampak tudi najboljši učitelj. Po začetni zmedenosti in prestrašenosti Indijancev nad evropsko bojno tehniko in opremo, so tudi belci sami ugotovili, da je le-ta le malo učinkovita, kajti indijanski bojevniki se nikoli niso pokazali na odprtem bojnem polju, ampak so neslišno in nevidno obstreljevali kričeče oblečene in hrupne čete evropskih vojakov. Konec 17. in v začetku 18. stoletja tako vojaške oblasti v Novi Angliji in Franciji postopoma uvajajo indijanski, gverilski način bojevanja: vojaki se ne zadržujejo več v utrdbah, korakajo daleč narazen, nikoli se ne vračajo po poti, po kateri so prišli, ne streljajo vsi istočasno in sprejmejo zakon, po katerem morajo biti vojaki opremljeni z mokasini in krpljami.

Celotna paleta moralnih vprašanj se je pred koloniste razgrnila ob problemu skalpiranja. Da so ga uporabljala indijanska plemena, je bilo razumljivo, saj so bili na stopnji divjaštva in barbarstva. Prav tako je bilo še opravičljivo, da so se skalpiranja poslužili tudi nekateri kolonisti in vojaki – posamezni primeri pač, ki jih evropska civilizacija ni vredna. Leta 1694 pa so sodne oblasti v Massachusettsu ponudile denarne nagrade v višini 50 funtov za vsak skalp sovražnih Indijancev, ne glede na spol in starost. Rubikon je bil prestopljen. Kljub temu, da so se kolonialne oblasti zavedale moralne nevarnosti tovrstnih sodnih odločb, so leta 1704 ponudile 100 funtov za skalp moškega nad 12 let, za ženski ali fantovski 10 funtov, denarne nagrade za skalpe otrok pod 10 let pa niso podeljevali. Belci so od vsega začetka čutili krivdo, da so prevzemali »barbarske« metode bojevanja in kaznovanja, vendar so raje, kot da bi priznali, da so se sami »reducirali« na divjaštvo, oz. da so se v veliki meri izneverili svojim civiliziranim, krščanskim normam, zvrčali krivdo na Indijance: neizzvani divjaški napadi zahtevajo divjaški odziv. Prav zanimiva je Axtellova misel na koncu eseja o skalpiranju kot moralnem vprašanju. Kot pravi, so skalpiranje in druge oblike indijanskega bojevanja, ki so jih začeli Evropejci masovno uporabljati, sicer zapečatile usodo severnoameriških Indijancev, vendar so hkrati položile na dušo belcev prefinjeno obliko moralnega maščevanja.

Angleži so bili vsekakor nezadovoljni s svojim strogim načinom življenja, kar se je pokazalo na več ravneh. Indijanski način življenja jim predstavlja neprestano in grešno, vendar prijetno skušnjava. Lep primer je seksualna privlačnost, praviloma izražena le z angleške strani. Belci, pa tudi belke, se ne morejo ubraniti fizične privlačnosti Indijancev in Indijank. Karkoli že jim očitajo, vseskozi občudujejo njihova telesa. Tako pride do prvega uradnega posilstva Indijanke že leta 1631, torej le dobro desetletje po ustanovitvi kolonije, medtem ko je prišlo do prvega indijanskega posilstva belke v Plymouthu šele leta 1682.

Še bolj očitno nam pade v oči razlika med prevzgojiteljsko močjo Indijancev in belih priseljencev. Evropejci se vse od prve polovice 17. stoletja zavedajo nevarnosti mejaškega življenja, belega poganstva ali indianizacije v vseh oblikah. Kako neuspešni so bili poskusi belih misionarjev, smo že povedali. Indijanci so svoje ujetnike prevzgojili veliko bolj učinkovito. Čeprav so prišli v pleme neprostovoljno, se ob občasnih zamenjavah ujetnikov po različnih ocenah v svoje okolje ni želelo vrniti od 25 do 71% belcev, najmanj 15% pa jih je navkljub močnim pritiskom ostalo pri Indijancih. Po izjavah belih ujetnikov leži skrivnost indijanskega prevzgojiteljskega uspeha predvsem v tem, da so Indijanci svoje ujetnike popolnoma integrirali v socialno življenje in sorodstveno strukturo plemena.

Drug problem, ki je obsegal veliko večjo skupino ljudi, je še posebej pritiskal na dušo kolonistov. To skupino so sestavljali mejaši, ki so živeli blizu indijanskih vasi, v gozdovih, daleč stran od belih naselbin. Njihovi najglasnejši kritiki, puritanski duhovniki, z obžalovanjem ugotavljajo, da ti belci živijo kot pogani, brez vsake posvetne in svetne oblasti, žene pa jih nenasitna želja po zemlji. Opisi so še bolj natančni. Ti beli pogani so opustili ne le svojo vero, ampak so se izneverili tudi svoji civilizaciji: odnosi med možem in ženo, otroci in starši, gospodarjem in služabnikom so se popolnoma porušili, nekateri možje pa imajo tudi po več žena. Vendar ti mejaši zase nikoli ne bi trdili, da so postali Indijanci.

Ob srečanju angleške kolonialne kulture z indijansko sta se dogodili dve vrsti sprememb: prilagoditvene (začenšen sprejem indijanskih sredstev za že določene potrebe novih naseljencev) in reakcijske spremembe (te so Indijanci povzročili s svojo prisotnostjo kot vojaški sovražniki in kot kulturni kontrast).

Podobno lahko trdimo tudi za akulturacijo indijanskih plemen. Odvisna je bila od politične, socialne in kulturne moči posameznega plemena ter od moči, s katero so nanj pritiskali tujci. Več kot direktni poskusi pokristjanjevanja in »reduciranja« na evropsko civilizacijo, ki so obsegali le manjšo skupino prvotnega prebivalstva, so naredile druge spremembe. Tu so na prvem mestu bolezn, ki so v prvem sto-

¹ Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče v nemogoče*, I. del, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1988, str. 63.

letju kolonizacije v Novi Angliji pokosile 1,5% Indijancev letno in so jih le-ti občutili, še preden so srečali prvega kolonista. Po nekaterih ocenah naj bi se tako do srede 18. stoletja prebivalstvo zmanjšalo za 80%. Bolezni so pri preživelih povzročile obup, strah, globoke spremembe v socialnem tkivu plemena in so omanjale tradicionalne religiozne predstave o svetu ter družbeno moralno. Tudi trgovina je posredno vplivala na mišljenjske spremembe Indijancev. Odvisnost indijanskih plemen od evropskih izdelkov se je razvijala postopoma. Čeprav je bilo po izsledkih arheologov od leta 1650 do 1675 kar 75% izdelkov, ki so jih uporabljali Seneki v zahodnem New Yorku, evropskega izvora, to ne pomeni pomembno in takojšnjo spremembo v indijanski kulturi. Evropski predmeti indijanski kulturi niso neposredno vsiljevali drugačno obliko ali uporabo, po večini so bili le iz drugih materialov, obdržali pa so tradicionalen pomen in uporabo. Katastrofalen in mnogostranski vpliv na globoke spremembe v indijanski kulturi sta imela predvsem alkohol in puška.

Indijanska plemena so kljub močnemu pritisku obdržala svojo identiteto, kar je predvsem zasluga angleškega občutka kulturne superiornosti, ki se je konec 18. stoletja prevesil v rasizem.

Na splošno lahko razdelimo dela, ki obravnavajo ameriško srečanje, na dve ekstremni stališči. Eno vidi Indijance kot plemenite divjake, ki jih je kultura in prodiranje evropskega človeka onečastila in umazala, njihove potomce pa ima za zaničevanja vredne približke le-teh samo zato, ker so se raje prilagodili, preživeli in tako kljub vsemu ohranili svojo identiteto. Drugo pa vpliva indijanskih kultur sploh ne razpoznava ali mu pripisuje le epizoden pomen v neizogibnem prodiranju močnejše kulture. V poplavi tovrstnih del je Axtellova knjiga prava poživitev, ki nam predstavi ljudi iz mesa in krvi na obeh straneh meje in na njej.

Katarina Kobilica

Schlögl Rudolf, **Bauern, Krieg und Staat. Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert.** Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 421 strani. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte; 89)

V Nemčiji je v zadnjih letih zopet v modi tridesetletna vojska (1618–1648), kar dokazujejo številne publikacije. Temu trendu se po času izida pridružuje tudi obravnavana knjiga, le da so se raziskave zanjo začele že precej prej. Omenjena vojska je bila za zgodnji novi vek edinstvena po svoji uničevalni ostrini in je imela izredno hude posledice za politični, socialni in kulturni red v deželah, ki so bile vanjo vpletene. Knjige pa ne prikazuje zaradi tridesetletne vojske, temveč predvsem zato, ker v svojih treh temeljnih poglavjih daje zelo temeljito dokumentiran pregled kmečkega gospodarstva, podložniškega položaja, državnega financiranja in davkov, zlasti kmečkih, in naposled skuša ugotoviti kmečko subsistenco kot različno med donosi posestev, potrebnim izločanjem za notranji gospodarski krog in obveznimi dajatvami zemljiškim gospodom in državi, v velikem obsegu izraženim v nujni prodaji pridelkov na trgu, zaradi potrebe po denarju. V raziskavo so zajeta tri deželna sodišča na Gornjem Bavarskem, Landesberg ob Ammerskem jezeru na zahodu in Wasserburg ter Rosenheim na vzhodu sredi 17. stoletja (zlasti po davčnih opisih iz leta 1671), če so podatki dopuščali, pa tudi do srede 18. stoletja.

Knjiga ima šest poglavij. Prvo je uvodno, drugo obravnava kmečko gospodarstvo in tridesetletno vojsko. Opisano je kmečko gospodarstvo kot sestavina vojskovanja zlasti z vidika do populnosti prignanega Wallensteinovega kontribucijskega sistema, ki je bil nujen zaradi organizacije najemniških čet, zaradi njihovih pogostih premikov na kratke in velike razdalje, s čimer je bila obstoječa infrastruktura in vojaška logistika popolnoma preobremenjena. Prikazane so tudi izgube prebivalstva. Te so bile sorazmerno majhne zaradi neposrednih zločinov sovražnih pa tudi domačih čet v mestih in vaseh, velike pa zaradi lakote in bolezni, ki so bile posledice pomanjkanja živeža, plenjena in ropanja. Opisana je obnova gospodarstva z državnimi in zemljiškogospodstvenimi ukrepi, možnosti pridobitve opustošenih posestev, ki so jih imeli mlajši kmečki sinovi in agrarni proletarci.

V tretjem poglavju so obravnavane kmetije in donos kmečkega dela v drugi polovici 17. stoletja. Okvirno so opisane kmetije z značilnimi stavbami in ustreznimi zemljišči. Tudi na Bavarskem so se kmetije že drobile. Sredi 16. stoletja še niso poznali četrtskih kmetij, sredi 17. stoletja pa že. Te so gospodarile v povprečju s 5,7 ha njiv, cele kmetije so imele okoli 25 ha njiv. Vidimo torej, da so tamkajšnje kmetije bile bistveno večje kot pri nas. Ustrezno s talnimi in klimatskimi razmerami so se kmetije ukvarjale s poljedelstvom in živinorejo, pri čemer je prvo precej prevladovalo. Pri opisu donosov in koristi od pridelave in vložkov vanjo je navedena množica podatkov, ki jih ne kaže navajati, so pa dragoceni za morebitne primerjalne študije, na splošno pa menim, da se ne razlikujejo dosti od naših, kar pomeni, da je bila kmetijska pridelava v alpskem območju v obravnavanem času precej izenačena.

Obravnavano je kmečko delo z družinskimi člani, služničadjo dninarji, osebenjki in obrtniki ter plačilo zanj. Na kmetijah je bilo že po obnovi presenetljivo malo ljudi (5 do 6, od tega 2 do 3 odrasli in enako število otrok). Hlapcev in dekel je zelo primanjkovalo, pa tudi osebenjke so čakala prazna stanovanja. Tržna vrednost letnih pridelkov cele kmetije v Landsbergu (1651–1670) je bila 386 fl, od tega je odpadlo na poljedelstvo 77 odstotkov. 24 odstotkov kosmatega donosa je preostalo v notranjem kroženju kmetije. Po 16 letih je kmečka družina delala le za to, da je lahko nadaljevala z gospodarstvom drugo leto, šele po odbitku dajatev zemljiškemu gospodstvu in državi ter drugih manjših dajatev je lahko kaj namenila zase.

Kmetije so bile večinoma podvržene štirim gosposkam: zemljiški, desetinski, nižjesodni in teritorialni. Tretja in četrta sta bili večinoma v neposredni lasti ali pod velikim vplivom deželnega kneza. Nad večino kmetij so še imeli zemljiški gosposde vrhovno lastnino, podložniki pa premoženjske pravice raznih

tipov, tudi še prosto sajo. V prvi lasti je bilo 4 odstotke kmetij. Količinsko ovrednotenje kmečkih dajatev je seveda težavno, vendar pa pisec v nasprotju s številnimi drugimi avtorji meni, da dajatve niso bile odvisne le od pestrih regionalnih razmer in različnih zgodovinskih naključij, ki so botrovale zapisom, temveč so temeljile na vsakokratni ekonomski racionalnosti gospošte. Odvetništvo, ki je na Bavarskem, kot deželi številnih samostanov, prej prinašalo zasebnim zemljiškim gospodom velike dohodke, je postalo skoraj nepomembno.

Pisec je za gosposčine obravnavanih deželskih sodišč izračunal nominalne dohodke kmetij po tržnih cenah, izdelal je tudi naturalne bilance in ugotovil potrebe v okviru družin. Prehrana na podeželju je temeljila pretežno na žitu, meso in mesni izdelki so imeli le skromen delež (v povprečju 12 kg govedine na leto), precej so uživali mleko in mlečne izdelke. V odvisnosti od vremenskih razmer in ujm slaba prehranjenost in lakote niso bile redke.

V 4. poglavju so obdelani financiranje države in davki. Pot v »davčno državo« se je začela že v 16. stoletju. Donosi kameralnih posestev so čedalje manj zadostovali za pokrivanje stroškov deželno-knežje politike. Stanovi so tudi bili pri zavračanju davčnih zahtev čedalje manj uspešni. Uvajanje večjih davkov pa je olajšala tudi gospodarska ekspanzija tega stoletja zlasti na področju obrti in kmetijstva, ki je vzpostavila vsaj rudimentarno razvite blagovne in denarne tokove. Po gospodarskem upadanju zaradi tridesetletne vojske je bilo v drugi polovici 17. stoletja mogoče več davkov zbrati le z večjo obdavčitvijo kmetov in s posegom v premoženje drugega prebivalstva. Opisane so finančne potrebe zgodnje-moderne države, financiranje in menjalno gospodarstvo ter Maksimilijanova finančna reforma in razvoj bavarskih državnih dohodkov v 17. stoletju. Dohodki od kameralnih gospoštev so se v obdobju od 1609–1618 povečali za več kot 100 odstotkov, do 1770 pa v primerjavi z začetnim obdobjem za več kot 190 odstotkov. Pri davkih so razlikovali posredne in neposredne. Med posrednimi so bili prvi in na prvem mestu, davki na alkoholne pijače, 1669 so predpisovali tudi davek na tobak, ki pa je ostal nepomemben. Ti davki so se proti koncu 17. stoletja manjšali in so dali le 2/3 vsote iz leta 1612. Neposredne davke so sestavljali davki, ki so jih deželnemu knezu »prostovoljno« odobrili trije privilegirani stanovi (stanovski davek) in deželni davki, ki jih je plačevalo prebivalstvo, ki ni bilo neposredno zastopano v stanovih. Stanovski davek se je od drugega desetletja do konca 17. stoletja povečal za 362 odstotkov. Od tega so prelati plačevali slabo polovico, meščani dobro tretjino in plemstvo šestino. Davki od dohodkov nepriviligiranih ljudi so znašali od 10 do 16,6 odstotkov.

Fiskalizem osrednje državne uprave je po stopnjah prek domenske (po državnih domenah – posestvih) države, finančne države in davčne države nujno bil gonilna sila zgodnjenevoveške državnosti. Realna teža kmečkih davkov je bila v veliki odvisnosti od žitnih cen, saj so le s prodajo žita kmetje lahko prišli do denarja. Zaradi zmanjševanja teh cen se je davčno breme za kmete vse 17. stoletje neprestano povečevalo.

V 5. poglavju je obdelana kmečka subsistenca med dajatvami in trgom. Na Bavarskem je bilo drugače kot v avstrijskih deželah. Zemljiška gospodstva so bila tam obdavčena, zbirala pa so tudi davek od kmetov na svojem območju. Seveda stanovi niso radi odobrivali povečanja davkov. Zanimivo pa je, da so stanovski odborniki pogosto podpirali predloge deželnega kneza za odmero davkov, ali pa se jim niso trdno upirali. Davki so se v obdobju 1540 do 1640 nominalno zvišali za 300 odstotkov, pri čemer je treba vedeti, da so kmetje 1540 plačevali le zelo malo davkov, pa je zato odstotno povečanje hitro zelo veliko. Kmečke dajatve gosposčinam z lavdemiji vred so se v istem obdobju povečale za slabih 100 odstotkov, naturalne dajatve pa so se neznatno zmanjšale. Plemstvo je v tem obdobju vidno izgubljalo svoje pozicije, kar je bilo v zvezi s popuščanjem agrarne konjunktare.

17. stoletje je obdobje ostrih sporov med državo, zemljiškimi gospodi in kmeti za kmečki »presežni produkt«, ki ga seveda ni bilo mogoče poljubno širiti, ker so temu bile postavljene naturalne meje. Pri tem so ob okrepljeni državi krajši konec seveda morale potegniti gosposčine. Kmetje so se znašli kar med tremi primeži: gosposčinami, državo in trgom. Ob kroničnem pomanjkanju gospodarskih dobrin so bili ljudje zgodnjega novega veka navajeni, da so gospodarske koristi iskali tudi na drugi strani mejnih donosov, pomeni, da so zaradi nujnosti preživetja ravnali drugače kot bi bilo ustrezno glede pridobivanja gospodarskega prebitka (dobička). Zato so se cene zemljišč proti koncu stoletja strmo dvignile. V tem času se močneje izraža tudi pojav, da so manjši posestniki iskali dodatno zaposlitev (dohodke) tudi zunaj kmetij. Posledica neugodnih agrarnih razmer je bila tudi sorazmerno velika kmečka zadolženost.

Za raziskovalce zgodovine kmečkega stanu in kmetijstva je obravnavana knjiga vsekakor pomembna.

Jože Maček

Umberto Corsini, *Pro et contra le idee di Francia*. Roma 1990. 375 strani.

Knjigo *Pro et contra le idee di Francia* je avtor podnaslovil *La pubblicistica minore del triennio rivoluzionario nello Stato Veneto e limitrofi territori dell'Arciducato d'Austria*. Knjiga je izšla v okviru znanstvene knjižnice Inštituta za zgodovino italijanskega Risorgimenta iz Rima.

Umberto Corsini (rojen l. 1914 v Tridentu) je bil nazadnje profesor na univerzi Ca'Foscari v Benetkah. Objavil je številne razprave zlasti o zgodovini Južne Tirolske v 19. in 20. stoletju med temi je omeniti vsaj knjigo *Alto Adige 1918–1947* (Bolzano 1988; knjigo je napisal skupaj z Rudolfom Lillom). S knjigo o pristajanju ali pa odklanjanju idej francoske revolucije v beneški republiki in sosednjih deželah Avstrije ob koncu 18. stoletja je posegel v sam začetek italijanske preporodne zamisli. Knjiga ima pravzaprav dva

sestavna dela: analizo družbenih razmer (bratstvo, enakost, svoboda, kmečko vprašanje, ženska emancipacija, Židje, italijansko vprašanje) ter seveda objavo besedil (v izvorniku ali v italijanskem prevodu). Corsini je v svojo obravnavo vključil tudi besedilo slovenskega avtorja in sicer pridigo tolminskega dekana Janeza Baneža (Johannes Bannes), v kateri je v slovenskem jeziku 24. maja 1797 v Tolminu slavil osvoboditev dežele ob odhodu francoske vojske. Banež je govor objavil v posebni brošuri, ki je izšla v Gorici; besedilo je objavljeno v nemškem jeziku. Knjižica tolminskega dekana je seveda pisana v protifrancoskem duhu (čas, ki so ga tedaj preživeli pod francosko okupacijo, označuje kot »ponižnost pod sovražnikovim jarmom«). V Corsinijevi knjigi je Banežovo besedilo objavljeno v italijanskem prevodu. Banež je bil po rodu iz Kobarida (rojen 1755, datum smrti ni znan) ter je v knjižni obliki objavil še dve svoji pridigi (1794, 1798), obe sta protifrancoski in polni avstrijskega patriotizma. Teh pridig Corsini ne omenja. Pač pa je v knjigo vključil še enega goriškega avtorja, v nemščini napisano brošuro Goerzerpflicht (1796), delo učitelja v Gorici Jaroslaua Schmidta.

Branko Marušič

Vita religiosa e cultura in Lombardia e nel Veneto nell'eta Napoleonica. A cura di Gabriele De Rosa e Filiberto Agostini. Bari–Roma 1990. 415 + XI strani.

Italijanska založba Laterza, ki ima svoj sedež v Rimu in Bariju, izdaja že vrsto let knjižno zbirko Biblioteca di Cultura Moderna. Devetstopenindevetdeseti zvezek te zbirke je zbornik razprav *Vita religiosa e cultura in Lombardia e nel Veneto nell'eta Napoleonica*. V dobesedni poplavi knjižnih objav o preteklosti Slovincem najbližjih italijanskih dežel je komajda smiselno poročati o zborniku, ki obravnava ne ravno sosednja ozemlje Italije, zlasti, ker bi morali našo pozornost pogosteje in redno posvečati objavam o Trstu, Istri, Goriški in Furlaniji. Razlog za to poročilo je objava razprave Ferruccia Tassina *Il clero nella diocesi di Gorizia in età napoleonica*, ki jo prinaša zbornik o cerkvenem življenju ter o kulturi v Lombardiji in Benečiji v Napoleonovem času (str. 213–229).

Tassin sodi v mlajši rod italijanskih goriških zgodovinarjev, zbranih okoli dejavnosti in načrtov goriškega Istituto di storia sociale e religiosa ter prav tako goriškega Istituto di incontri culturali mitteleuropei. O goriški deželi v času Napoleonovih vojn in Ilirskih provinc so pisali zgodovinarji E. Traversa, C. L. Bozzi, R. M. Cossar. Tassin pa je prvi, ki se je lotil obravnave razmerja med duhovščino in francosko revolucijo ter njenimi posledicami. Posluževal se je v prvi vrsti arhivskega gradiva. Pisec ugotavlja nesporno zvestobo, ki so jo duhovniki izkazovali avstrijskemu monarhu; temu je treba dodati, da je Tassin pregledoval le arhive italijanskih (furlanskih) župnij goriške nadškofije. Razmerje do Francozov se je spremenilo šele z Ilirskimi provincami, te pa seveda niso segle onkraj Soče. Duhovščina je s francosko oblastjo živevala v nekem napetem razmerju, zato je po Napoleonovem padcu zapela Te Deum v čast avstrijskih zmag nad Francozi.

Branko Marušič

Ester Capuzzo, **Dal nesso asburgico alla sovranità italiana.** Legislazione e amministrazione a Trento e a Trieste (1918–1928). Milano 1992. 294 strani.

Ester Capuzzo je o uvajanje italijanske uprave v takoiimenovani Julijski krajini ter na Južnem Tirolskem v letih 1918–1919 pisala v razpravi, ki jo je objavila italijanska zgodovinska revija *Clio*. V knjigi *Dal nesso asburgico alla sovranità italiana* (Od habsburške povezave do italijanske suverenosti) je problem vsebinsko poglobila in časovno raztegnila tja do leta 1928, ko je bila z unifikacijskim dekretom uveljavljena italijanska suverenost nad ozemlji, pridobljenimi med in po končani prvi svetovni vojni. Knjiga je pravnozgodovinska ter je izšla kot publikacija juridičnega seminarja univerze v Bologni.

Nastajanje italijanske oblasti je avtorica obdelala v treh poglavjih. V prvem prikaže razmere v letih 1918–1919, ko je v okupiranih krajih upravo vodila italijanska vojaška oblast. V drugem poglavju sledi prikaz prehodne vojaške oblasti na civilne organe, razdobje končuje s koncem leta 1922, ko je bil ukinjen centralni urad za Nove pokrajine v Rimu in je bila uvedena nova občinska in pokrajinska zakonodaja. Tretje poglavje je pravzaprav najbolj obširno, obsega šestletni čas (1922–1928), ki ga bolj kot politična vprašanja označujejo pravni vidiki.

Avtorica je v prvi vrsti pravni zgodovinar, zato jo politična vprašanja zanimajo bolj obrobno. Prehajanje Tridentinske Benečije in Julijske krajin pod italijansko suverenost je nadaljevala aneksij, Cavourjevih časov in italijanske unifikacije. Tak avtoričin pogled razkriva tudi njena uvodna razlaga upravnih razmer v obravnavanih deželah pred letom 1918. Italijanska združevalna zamisel seveda prevladuje nad razlogi, da je Italija od leta 1915, ko je vstopila v vojno, osvajala ozemlja, ki so bila etnično neitalijanska in imela v veljavi pravni red, različen od italijanskega.

Za obravnavanje pravnega položaja in upravnega položaja na Primorskem v prvih desetletjih italijanske vladavine je knjiga E. Capuzzo izhodiščna in temeljna.

Branko Marušič

T. H. Aston and C. H. E. Philpin (Editors), **The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe**. Cambridge (etc.): Cambridge University Press, 1990. 339 strani.

Prehod iz ene v drugo ekonomsko formacijo (oziroma ožje iz fevdalizma v kapitalizem) je še vedno zanimiva snov, ki se je različni družboslovni raziskovalci lotevajo nekako v ciklih. Predzadnja taka obravnava se je vnela leta 1950 s kritiko ameriškega ekonomista Paula Sweezyja nad delom Mauricea Dobba *Studies in the Development of Capitalism* in se je nadaljevala na straneh ameriške revije *Science and Society*. Vendar so se pri njej kresala mnenja večinoma le med marksisti in na druge tokove ni imela večjega vpliva.

Zadnja taka obravnava (debata) pa temelji na zelo odmevni razpravi *Agrarian Class Structure and Economic Development in Preindustrial Europe*, ki jo je objavil ameriški marksistični zgodovinar Robert Brenner leta 1976 v reviji *Past and Present*. V njej je napadel predvsem neko obliko demografskega determinizma v interpretaciji razvoja predindustrijskih evropskih agrarnih ekonomij in v manjšem obsegu tudi komercialno interpretacijo. Prvi so se odzvali zgodovinarji, ki jih je Brenner označil kot novomaltuzijance. Kljub temu, da so ti zgodovinarji Brennerju osporavali pomanjkljivo faktografijo, pa je vendarle šlo v glavnem za spor med zastopniki teorij, ki različno razlagajo zgodovinski razvoj. Prispevki k tej kontroverzi so ponatishnjeni v knjigi, ki jo obravnavamo.

R. H. Hilton daje uvod v to knjigo, kjer na kratko opiše vsebino prispevkov. Nato sledi že omenjena Brennerjeva razprava, ki poudarja, da so dosedanje razlage procesov velikih gospodarskih sprememb v poznem srednjem veku in v zgodnjem novem veku temeljile skoraj izključno na kategorijah, ki bi jih lahko imenovali »objektivne« ekonomske sile, posebno demografska nihanja in rast trgov in trgovine. Tako naj bi se agrarna ekonomija ne glede na obliko ekonomskih pritiskov odzivala bolj ali manj avtomatično v skladu z zakonom o ponudbi in povpraševanju. Brenner meni, da je to premalo in da je potrebno v razlago vključiti še razredno strukturo, razredne odnose, delovni proces in lastninske odnose. Brennerjeve razprave seveda ne moremo podrobneje obravnavati.

Kot prva replika na omenjeno razpravo sledi sestavek *Population and Class Relations in Feudal Society* rajnega M. M. Postana in Johna Hatcherja. Avtorja zavračata Brennerjeve teze, ki so bile v historiografiji postavljene že mnogokrat, prav tako kot imajo njihovi protiarargumenti v zgodovini svoje trdno mesto. Čeprav v podrobnostih zavračata Brennerjeve teze, jih sumarno označujeta za napačne predstave oziroma nesporazum.

P. Carot and D. Parker sta prispevala razpravo *Agrarian Class structure and Development of Capitalism: France and England Compared*. Ta dva pisca sicer nista tako odklonilna kot prejšnja dva, vendar Brennerju očitata, da je pri ugotavljanju pomembnih gospodarskih dejstev dolgotrajne gospodarske trende tako »teleskopiral«, da je odločilne stadije zameglil. Njegova razlaga kontrastnega razvoja v Angliji in Franciji pa dopušča resne dvome. Jedro Brennerjevih (in tudi sicer marksističnih) argumentov je, da je nemoč angleških podložnikov, da bi si zagotovili trdne premoženjske pravice nad svojimi posestvi, omogočila zemljiškim gospodom koncentracijo posesti, ki so jo dajali v zakup in tako sprožili oz. omogočili gospodarski razvoj v znani triadi zemljiških gospod-zakupnik-delovne moči brez sredstev za življenje. V Franciji pa naj bi močni podložniki preprečili izgubo premoženjskih pravic in posledično bi izostal podoben gospodarski razvoj kot v Angliji.

H. Wunder je prispevala krajšo razpravo *Peasant Organization and Class Conflict in Eastern and Western Germany*. Brenner nemške razmere večkrat navaja, vendar se avtorica omejuje na obravnavo njegove teze, da »je različen razvoj razredne organizacije kmetov najjasnejši in najbrž stožerni primerjalni zglede – vzhodna versus zahodna Polabska Nemčija«. Tu gre za velikokrat obravnavano razliko med rentnim zemljiškim gospodarstvom (*Grundherrschaft*) na zahodu in bolj kapitalističnim tržnim veleposrestvom (*Gutswirtschaft*) na vzhodu Nemčije. Avtorica očita Brennerju, da je nasedel legendi o nemški novoveški vladarski hiši (*Hohenzollernlegende*). Besedilo Wunderjeve je zelo instruktivno in zanimivo tudi za naše razmere.

E. Le Roy Ladurie, pisec pomembnega dela *Paysans de Languedoc*, je prispeval kratek sestanek *A Replay to Robert Brenner*. Označuje se za novomaltuzijanca, kar pomeni, da upošteva dejavnike, ki so jih odkrili po Malthausu in kar zapleta tako faktografsko kot teoretično razlago. Svoje ugovore je strnil v 14 točk.

Guy Bois je napisal šesto razpravo *Against the Neo-Malthusian Orthodoxy*. V njej soglaša z Brennerjevim osporavanjem Malthusovega modela in z velikim pomenom, ki ga ima razredni boj v gospodarskem razvoju predindustrijske Evrope. Očita pa mu med drugim, da iz njegove analize ni razvidno, zakaj se je agrarni kapitalizem, čeprav z različno intenzivnostjo, začel v zahodni Evropi skoraj ob istem času. Menim, da je Boisov očitek Brennerju najtehtnejši, da namreč le-ta razmišlja le po enem načelu: vedno je prva teoretična generalizacija, nato šele sledi pregled zgodovinskih virov, če se z njo ujemajo.

Sedmi prispevek je napisal R. H. Hilton: *A Crisis of Feudalism*. Ta se ne nanaša neposredno na Brennerjevo debato, vendar je v knjigo vključen zaradi tehtnosti in sorodnosti teme. V njem je odločilen pregled tega pojava.

Osmi prispevek je dal rajni J. P. Cooper z naslovom: *In Search of Agrarian Capitalism*. Tudi ta ni v neposredni zvezi z Brennerjevo debato, saj je v njej povzetek dolgoletnih avtorjevih raziskav, daje pa dragocene zgodovinske podatke zlasti za Anglijo, Francijo in Italijo.

Deveto razpravo je napisal Arnošt Klima z naslovom *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Bohemia*. Tudi ta prispevek ni v pravi neposredni zvezi z Brennerjevo debato. Vključen je morebiti po ugotovitvi H. Wunder, »da osrednje evropski zgodovinarji niso bili posebno

uspešni pri prikazu svojih dognanj britanskim in francoskim kolegom«. Razprava povzema najpomembnejša dognanja češke agrarne zgodovine za zadnja stoletja pred zemljiško odvezo in zelo ustreza tudi za primerjavo z našimi razmerami, saj so se skoraj vse avstrijske pobude za zakonodajo o osvobajanju kmetov začele na Češkem.

Z zadnjo dolgo razpravo R. Brenner z naslovom *The Agrarian Roots of European Capitalism* sklepa knjigo. V njej se delno ozira na trditve svojih oponentov, vendar še naprej izhaja iz trditve, da fevdalni socialno-lastninski sistem ustvarja povsem določene mehanizme za distribucijo dohodkov in zlasti postavlja meje za razvoj proizvodnje, kar povzroči gospodarsko stagnacijo in zaplete. Razprava obsega poglavja: demografski model in razredni odnosi, Razredna struktura, razredna organizacija in fevdalni razvoj v srednjeveški Evropi in Nastanek fevdalne krize in naslednji vzorci razvoja.

Brennerjeva debata ponovno kaže, da je gospodarsko zgodovinsko dogajanje v različnih evropskih deželah od 13. stoletja do konca fevdalizma vsebinsko in časovno mnogo preveč pestro, da bi ga mogli potegniti na enotno kopito oziroma skupni imenovalc. Marxova teorija prehoda iz fevdalizma v kapitalizem tudi sicer ni preveč uspešna, ker gradi preprosto na premočno shematiziranih angleških razmerah, ki jih drugod v Evropi domala ni bilo.

Jože Maček

Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1992. 455 strani.

V slovenskem zgodovinopisju in politično-zgodovinskem presojanju slovenskega narodnega razvoja bi lahko našli le redke avtorje, ki so na osnovi svojega miselno-raziskovalnega koncepta uspeli »dohiteti zgodovino«, saj je bilo zgodovinopisje povsem razumljivo dolgo časa usmerjeno v razčlenjevanje slovenske zgodovinsko-narodne, gospodarsko-družbene in politične identitete, medtem ko je v novjšem obdobju deloma že prešlo k raziskovanju vprašanj, katera v zadnjih desetletjih zelo dobro obvladujejo predvsem druge družboslovne discipline – politologija, sociologija, etnologija, psihologija in antropologija. Vendar kljub temu izziv, ovrednotiti pravkar izpolnjene strani zgodovine, omogoča še vedno dovolj ustvarjalne vzpodbude, posebej kar zadeva novejša politična, idejna in gospodarsko-socialna prelome, ki koreninijo v raznovrstnem in medsebojno prepletenem dogajanju v slovenski družbi zadnjih petdesetih let. Enako seveda velja tudi za eno najpomembnejših zgodovinskih in bivanjskih soočenj slovenskega naroda – njegovo nacionalno vprašanje, ki je vse do danes, a bo še tudi v prihodnje, terjalo veliko narodovih politično-akcijskih in intelektualnih moči. Zavezanost taki osebnosti in znanstveni opredelitvi je leta 1992 ponovno dokazal prof. dr. Janko Prunk, ki je svoje večletno poglobljanje v slovensko narodno zgodovino in slovensko narodnopolitično bit zaokrožil v obsežnem prikazu dvestoletne poti, ki so jo morali prehoditi Slovenci, da so se iz ljudstva, ujetega v habsburško dunajsko pest, dvignili v samosvoji narod in se – že s svojo, neodvisno državo – enakoveljavno povzpeli med ostale narode sveta. Svoj prikaz tako dolgega in vztrajnega približevanja Slovencev k popolni nacionalni uveljavitvi je J. Prunk naslovil z vsebinsko tehtno domišljenim poimenovanjem »Slovenski narodni vzpon« in s tem označil še končni del svojega slovenskega triptiha, katerega poleg »Narodnega vzpona« sestavljata še deli »Slovenski narodni programi« (Ljubljana 1986) ter »Nova slovenska samozavest« (Ljubljana 1990)!

Janka Prunka »dohitevanje zgodovine« predstavlja naravno, v občutljivo premišljenem znanstvenem naporu zasnovano historiografsko dejanje, ki se po svoji vsebini ujema z večrajšim dnem naprej seveda zaradi hkratnosti zgodovine in časa, ki ga avtor živi, dejansko pa zaradi njegovega doslednega vztrajanja, da osvetli problem, katerega v svojem delu preudarja – do njegove končne in odločujoče rešitve. Avtor se torej v tem primeru ne zateka k načelu zgodovinske distance, marveč se tako kot pred njim le še Dragotin Lončar (Politično življenje Slovencev. Od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta, Ljubljana 1921) in Edvard Kardelj-Sperans (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939), ne izogiba tudi obravnavi dogajanj, ki jih je ustvaril šele komajda pretečeni čas.

»Slovenski narodni vzpon« je gotovo eno izmed označevalnih slovenskih historičnih del. Je zgodovina slovenskega naroda, kakršne doslej še nismo brali, zgodovina, ki se na enem mestu in v enem časovnem loku posveča slovenskemu narodnemu fenomenu vse do njegovega vrhunca, ko je volja po slovenski nacionalni suverenosti januarja 1992 končno zmagala v svojem osvobodilnem stremljenju in dosegla mednarodno priznanje ter uveljavitev – navkljub narodnostni smrti, na katero so Slovence še pred pol stoletja obsodili nemško-italijanski sosedji, na zatonu svojega obstoja pa še druga izmed obeh jugoslovanskih držav. Iz slovenske zgodovine je avtor torej vzel njeno narodno sestavnico in jo prvi med slovenskimi zgodovinarji predstavil kot sklenjeno celoto ter tako vpraševanju po slovenski nacionalni samolastnosti in razvojni moči dal stvarno osnovo in afirmativno osmislil njegov pomen tako znotraj kakor tudi zunaj slovenskih meja. Avtor je »Slovenski narodni vzpon« napisal na sintetični način in k maloštevilnim slovenskim sintetičnim obravnavam – kompendiju akademika prof. dr. Boga Grafenauerja, »Zgodovina slovenskega naroda«, I–V (Ljubljana, 1954–1962; 1964–1974), Speransovemu »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja«, profesorjev Ferda Gestrina in Vasilija Melika »Slovenski zgodovini od konca osemnajstega stoletja do 1918« (Ljubljana 1966) ter prof. Janka Pleterškega odmevnemu trinomu »Narodi, Jugoslavija, revolucija« (Ljubljana 1986) pridal še eno tovrstno delo, pri čemer ga ni zaustavljala misel, da lahko postane tako zastavljeno znanstveno besedilo tudi predmet enostranskih splošnoteoretskih razmišljanj ali pa ozko usmerjenega gledanja na tok zgodovine in relevantnost posebej ob taki priložnosti poudarjanj

historiografskih raziskav. Avtor je svojo nalogo opravil tako, da takega ocenjevanja njegove sinteze v širšem in resnem razpravljanju o obravnavani problematiki ne bi bilo moč vsebinsko podpreti, zakaj svojo dvestoletno slovensko narodno zgodbo je domislil po lastnem, suvereno utemeljenem preudarku, izhajajočem iz odločujočih dejanj in celovitosti slovenske ekstenzialne izkušnje v letih 1768–1992.

Svojejo strnitev izjemno dolgega in težkega preboja Slovencev na državno-zgodovinsko raven, je avtor razvrstil v pet, vsebinsko in časovno v sebi sklenjenih slovenskih narodnopolitičnih stopenj, pri čemer vsako umešča v obči zgodovinski in slovenski okvir dogajanja, v katerem se je odločalo vprašanje obstoja in nadaljnega razvoja slovenske narodne skupnosti. Tako v prvi izmed teh stopenj, ki jo naslavlja *Od narodnega preporoda do politične afirmacije slovensko narodne celote*, problemsko zaokroža obdobje od spočetja slovenskega samozavedanja do široke, vsenarodne taborske potrditve temeljnega programa Zedinjene Slovenije ter poudarjenega mladoslavskega Jurčičevega stališča – izrečenega ob jugoslovanskem kongresu decembra 1870 v Ljubljani – o edinole enakopravnem upoštevanju Slovencev v okviru jugoslovanskih političnih povezav. To obdobje najprej predstavlja skozi terezijanski in jožefinski prosvetljeni absolutizem, ki je rodil narodni preporod, v le-tem temelječo spoznavno slovenske jezikovno-etnične enotnosti in začetno možnost slovenskega ljudstva, da se razvije v politični dejavnik (ustanavljanje osnovnih šol), čas francoskih Ilirskih provinc, v katerem se uveljavi slovensko ime, slovenski jezik pa v javni rabi dobi večji pomen, ter skozi predmarčno dobo, ki kljub svojemu konservativnemu političnemu duhu s kulturnojezikovnim delom Kopitarja, Čopa, Prešerna in Slomška utemelji boj za individualnost slovenskega naroda, zavrne ilirizem, s Prešernovim krogom pa oblikuje kulturnopolitično voljo po narodni svobodi in samostojnosti.

Enako predstavi tudi vpliv marčne revolucije leta 1848 na Dunaju ter oblikovanje ključnega slovenskega narodnega programa Zedinjene Slovenije, ustavno dobo do taborov, ko so se po desetletju Bachovega absolutizma Slovenci preko čitalnic, nastajajočega slovenskega političnega časopisja in političnih volilnih uspehov (1867), z narodno-plebiscitarnim taborskim gibanjem zopet vrnili k programu Zedinjene Slovenije in s tako, Zedinjeno Slovenijo, pogojevali tedaj porajajoči jugoslovanski program. Iz avtorjevega razčlenjevanja te prve stopnje, v kateri je začel slovenski narodni vzpon, se vidi veliko študijsko in ustvarjalno prizadevnost, ki je avtorja v njegovi miselno-konceptualni obdelavi vse relevantne domače in tuje literature navedla tudi k kritičnemu preudarjanju posameznih zgodovinsko-etničnih ocen – o neposrednem vplivu francoske meščanske revolucije na zorenje slovenske narodne in politične zavesti ter o konceptualni kontinuiteti med mislijo iz časa Ilirskih provinc in programom Zedinjene Slovenije. V tej zvezi bo verjetno najbolj točno avtorjevo mnenje, da velja revolucijo v Franciji upoštevati samo posredno, t.j. kot vpliv na poznejšo zavest porajajočega se slovenskega meščanstva (str. 29–30) ter da gre v Zedinjeni Sloveniji videti posledico leta 1848, ki je zorela in dozorela v dolgotrajnem nacionalnem razvoju predmarčne dobe (str. 37–38). Podobno kaže pritegniti tudi avtorjevemu nesoglasju s Speransovo kritiko nerevolucionarnosti slovenskega vodstva leta 1848, saj dvomi, da bi se mogla spontana socialna revolucionarnost tlačanske kmečke množice pridobiti za narodnorevolucionarne cilje, četudi bi slovenski voditelji iz sloja malega meščanstva in razumništva to dejansko poizkušali (str. 68–69). Med avtorjevimi posebej poudarjenimi opozorili v tem sklopu »Slovenskega narodnega vzpona« velja omeniti še mesto, kjer razpravljajo o Levstikovemu narodnopolitičnem programu iz leta 1867 in ugotavlja, da se ob njegovi malodušni digresiji (»... da zatremo vsako misel, ktera na to namenja, da bi mi sami zase mogli kdaj kaj biti...« historiografija doslej še ni zaustavljala (str. 80–82).

Seveda slovenski narodni vzpon ne predstavlja enostavnega, premočrtno udejanjenega razvoja, ki se je leta 1992 končal tako, kot se pač je. Slovenci so se namreč v svojem dolgotrajnem pretvarjanju v nacijo našli tudi v marsikaterem omejevalnem položaju ali pred hudo zapreko – od nevarne teritorialne razkosnosti v času Ilirskih provinc, zavračanja avstrijske oblasti iz začetka štiridesetih let 19. stoletja, da bi izhajal slovenski politični list in v onemogočanju narodnopolitičnega gibanja v absolutističnem desetletju ministra Alexandra Bacha. Vendar pa so znali vedno izbrati pot, ki je njihova emancipacijska prizadevanja vodila naprej, kljub tudi lastnim odmikom od svojega zgodovinskega narodnoprogramskega ideala. Avtor to dobro prikaže v obravnavi druge slovenske narodnopolitične stopnje, ki jo označuje z razdobjem *Od taborov do razpada habsburške monarhije*, to razdobje pa prikaže po natančno izrisanem idejnem, narodnem in političnem opredeljevanju Slovencev vse do nastopa t.i. jugoslovanske faze v razvoju slovenskega naroda. Bralec se sreča s sporom med mlado- in staroslovenci in kasnejšim obdobjem slogaštva, ko je zaradi povezanosti slovenske z nemško konservativno politiko misel Zedinjene Slovenije za dobrih dvajset let opuščena, dokončno politično diferenciacijo v slovenskem narodnem gibanju, ki iz svoje idejne osnove in političnih zahtev tako na katoliški kakor liberalni strani preprečuje postavljanje radikalnih narodnih stališč, nato pa z objužanjem težen po Zedinjeni Sloveniji v narodnem programu JSDS in jasno mislijo slovenskih masarykovcev o nacionalni avtonomiji. Vzpredno s tem se seznanjamo s Krekovo evolucijo k ideji združenja Jugoslovancev konec 19. stoletja, zatem pa ga avtor vpelje v novoilirski nacionalni koncept, t.j. v političnozgodovinsko osnovo jugoslovanskega liberalnega unitarizma, ki se je tako dosledno upiral slovenski narodno-emancipacijski volji v času prve jugoslovanske države.

Po pojasnjevanju novoilirstva, s katerim začenja obravnavo jugoslovanskega vprašanja v slovenski politiki, se avtor osredotoči na problem trializma pri Slovencih, t.j. na politično usmeritev, ki sta jo podpirali tako SLS kot NNS in ki je terjala naj se v Habsburški monarhiji oblikuje še ena, jugoslovanska državno-pravna enota, v katero bi bili vključeni tudi Slovenci. Avtor trialističnemu vprašanju namenja precejšnjo pozornost in podrobno opisuje prizadevanja SLS v letih 1908–1912 in 1912–1913 nasproti hrvaško-pravaški politiki in v političnem centru države, na Dunaju, da bi bila v trialističnem državnem okviru zajeta tudi Slovenija. Ta avtorjeva pozornost je vsekakor dobro utemeljena, saj nam kasneje omogoča razumeti njegovo oceno Majniške deklaracije, slovenskega narodnega programa iz zadnjih let prve

svetovne vojne. Predno pa o njej spregovori, se ustavi še pri radikalno jugoslovanski prepovedovski koncepciji, znani anketi novoilirskemu stališču blizu stoječega uredništva revije Veda in pri enako, v novoilirstvo nagnjeni narodni opredelitvi vodilnega slovenskega katoliškega ideologa, dr. Aleša Ušeničnika. Tako lepo ponazarja eno izmed slovenskih narodnoprogramskih razmišljanj v letih pred prvo vojno, kateremu postavlja nasproti odločno odklanjanje jugoslovanskega integralizma socialdemokratov Ivana Cankarja in Albina Prepeluha. To odklanjanje in (dobro predstavljena) Krekova politična akcija iz let 1915–1917, ki se je iztekla v znano Majniško deklaracijo, predstavlja pomembna idejna in politična počela tedanje – v sebi utemeljene – slovenske emancipacije, ki se je v Deklaraciji izražala z zanikanjem dualizma in neposredno zahtevo po oblikovanju tretje, jugoslovanske enote v monarhiji. Kakor točno ugotavlja avtor, je to bila revolucionarna zahteva, saj je terjala rušenje dotodanje državnopravne strukture in je izključevala slovenske dežele izpod dunajske oblasti. To je gotovo bil narodnoosvobodilni in v resnici revolucionarni koncept, ki so ga vsebovale že predvojne trialistične težnje, njihovo dosledno zavračanje s strani dunajskih elit v času deklaracijskega gibanja pa je – kot opozarja avtor v vsestranski obravnavi takratnega političnega dogajanja na Slovenskem – rodilo vsenarodno politično akcijo, ki se je po ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani končala s slovensko samoodločbo in v sprejemanju nove, neodvisne od monarhije ustanovljene jugoslovanske države. Avtor opisuje takratno jugoslovansko navdušenje, a tudi njemu nasprotno dvome posameznikov (I. Sušteršič), ob narodni samoodločbi leta 1918 pa opozarja na Zgodovino, ki dokazuje, da vsako prepričanje o graditvi neporušljivega (Jugoslavije) kaže, da nekaj takega na svetu ne obstoji.

Gornje avtorjevo opozorilo v bistvu že napoveduje kvalitativno vrednotenje jugoslovanske države in misli kot načina spoznavanja narodno-osvobodilne vizije Slovencev. To kompleksno in glede na dosedanje slovensko izkušnjo izredno pomembno vprašanje obravnava avtor v nadaljnjih stopnjah slovenskega narodnega vzpona, pri čemer v tretji, v katero nas uvaja naslov *Slovenci v prvi jugoslovanski državi*, razjasni stališče, ki ga je v letih 1918–1941 slovenski narod zavzel v vprašanju Slovinci in slovenstvo na eni ter Jugoslavija in jugoslovanstvo na drugi strani. Za Slovence, ki leta 1918 seveda niso vedeli, da Jugoslavije nekoč več ne bo, je slednje v dobi unitaristične in centralistične Kraljevine SHS (po letu 1929 Kraljevine Jugoslavije), predstavljalo ključno vprašanje njihovega obstoja (in vijugavega vzpona v *nacijo*), in to vprašanje nam avtor izkušeno razgrinja od rojstva slovenske avtonomistične ideje (Avtonomistična izjava kulturnih delavcev, februarja 1921) ter uveljavitve avtonomistično-federalističnega koncepta v slovenski politiki dvajsetih let (preko Slovenske ljudske stranke, Novačanove SRS, KSS, Bernotove JSDS, Prepeluhove Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev, Pucelj-Prepeluhove SKS in slovenske narodnodemokratsko usmerjene mladine), do boja za afirmacijo slovenstva, narodne samoodločbe in Zedinjene Slovenije v tridesetih letih (Vidmarjevi Problemi slovenstva, punktacije SLS, zahteve komunističnega Slovenskega Narodnega Revolucionarnega gibanja, samoslovenska stališča o slovenski narodni samobitnosti, samoodločbi in popolni avtonomni narodni svobodi s strani levih, ljudskofrontnih sil).

Avtor hkrati seveda predstavlja tudi tedanji ostali slovenski notranjepolitični razvoj, konceptualne razlike v gledanju ljudskofrontnih sil (KSS, krščanskih socialistov, narodnih demokratov in demokratsko preobraženega slovenskega Sokolstva) na vprašanje demokracije, ideološkega dejavnika in socialno vprašanje, medtem ko unitaristično jugoslovanstvo slovenskih liberalcev in socialistov pojasnjuje kot politično stalnico, katere slovenski narod ni nikoli sprejel. Kritičen je tudi do vodilne slovenske politične sile, avtonomistične SLS, za katero opozarja, da je v okviru JRZ izgubila svoj avtonomistični naboj, kar je slednjič privedlo pobudo po oblikovanju slovenskega narodnega programa na ljudsko-frontni politični blok. Preko tega bloka pa so se Slovenci neposredno pred drugo vojno odločno opredelili za nadaljnji narodni razvoj, t.j. za tako jugoslovansko tržavo, v kateri jim bo zagotovljen suveren položaj ter svoboden in samolasten nacionalni razmah. V celostnem gledanju na problem, kateremu se posveča »Slovenski narodni vzpon«, je ta opredelitev predstavljala tudi privlačen program za Slovence, ki so po letu 1918 ostali zunaj jugoslovanskih meja in katerih narodnopolitično tvornost v tem času (na Primorskem in Koroškem), avtor prikaže v tehtnim vmesnim poglobljanjem v njihov težki osvobodilni napor. Opredelitev za suvereni status Slovencev v jugoslovanski državi pa je hkrati nadgrajevala tudi izkušnjo slovenske narodne samostojnosti, doseženo v času obstoja Države SHS (novembra 1918), katerega obravnava avtor pred vstopom Slovencev v Kraljevino SHS.

Ta čas predstavlja po vseh bistvenih vidikih tedanje hitre zgodovinske dinamike (boj za slovenske narodne meje, vprašanje jugoslovanske združitve, Ženevska konferenca, problemi, vezani na slovenski narodnokulturni koncept), in odgovarja na vprašanje, ki je bilo v zadnjih letih že večkrat postavljeno, t.j. ali so jugoslovanski narodi iz monarhije želeli zedinjenje s Srbijo v skupno jugoslovansko državo. Avtor na to vprašanje odgovarja, da je – poleg drugih znanih okoliščin – do tega zedinjenja v veliki meri prišlo prav zaradi pritiska Srbov iz Države SHS (Hrvaške in Bosne), ki so brezpogojno zahtevali združitev vsega srbskega naroda v eni državi. Težje avtorjevi trditvi je treba kar pritruditi, saj o tem v svojem Dnevniku piše tudi eden izmed tedaj najpovplivnejših slovenskih voditeljev, ljubljanski knezoškof A. B. Jeglič, ki se je 20. novembra 1918 v Zagrebu – na obisku pri nadškofu dr. A. Bauerju – srečal z vodjo srbske vojaške misije v Zagrebu, podpolkovnikom Milanom Pribičevićem ter katoliškim duhovnikom Barcem, kasneje pa še s poverjenikom Narodnega vijeća za Slovenijo, A. Kramarjem. Ti so mu povedali naslednje: »S srbsko kraljevino se hočejo zediniti vsi vodje iz Bosne in Hercegovine, iz Dalmacije, iz Srema in Bačke. Že prete, da ne bodo več čakali, ampak kar k Srbiji pristopili. Ostali bi edini Hrvati v Banovini in Slovenci, katerim prete Italijani, da jih sebi pridružijo.«¹

¹ A RS, Referat za dislocirano gradivo, II. Jeglič dr. Anton Bonaventura, *Dnevnik* (leto 1916–1927)/III, zv. 11, str. 47.

Vprašanje odnosa Slovencev do jugoslovanske države je predstavljalo tudi stržen naslednje slovenske narodnopolitične stopnje, ki v avtorjevem delu nosi danes še vedno zelo prepoznaven naslov — *Slovenci v drugi svetovni vojni*. V to stopnjo se bo verjetno podrobno poglobil marsikak bralec, saj zadeva čas, ki še sedaj pogojuje dejavno in včasih tudi zelo ostro idejno in politično opredeljevanje Slovencev. Obdobje med leti 1941–1945 obravnava avtor po svojem načinu gledanja na slovensko zgodovino zadnjih dvesto let, t.j. skozi historični razvoj slovenske narodne problematike, kljub temu pa se ne izogiba odgovoriti še na vsa druga temeljna vprašanja, ki jih je takrat na Slovenskem rojeval trdi vojni čas. S tem je gotovo izvršil pionirsko dejanje, kajti razdobje, ki ga poudarja v tem delu svojega besedila, lahko beremo tudi kot prvo strnjeno politično zgodovino Slovencev iz let 1941–1945. Če se najprej zaustavimo pri tem vidiku »Slovenskega narodnega vzpona«, potem lahko ugotovimo, da je bil v tem času zelo otežen, saj je del Slovencev tedaj razklal medsebojni državljanski spopad, medtem ko jim je možnost za nadaljnji idejni in politični pluralizem z Dolomitsko izjavo izničil bonapartizem KSS znotraj OF. Avtor obravnava slovensko politično zgodovino v letih druge svetovne vojne skozi ti dve temeljni ugotovitvi in zelo stvarno razčlenjuje vprašanje kolaboracije, likvidacijsko-revolucionarnih ukrepov VOS ter sploh fenomen oefovskega (revolucionarnega) in protioefovskega (protirevolucionarnega) tabora iz takratnih slovenskih vojnih let. Zelo dobro opozarja, da so k tedanjemu medsebojnemu obračunavanju med Slovenci vzpodbujali in silili jastrebi na obeh straneh in da je težko pripisati ali enostransko ali večinsko krivdo eni ali drugi strani. Spirala oefovskega in protioefovskega se je pač vedno bolj strnjeno in vedno hitreje dvigala kvišku in se razklenila v ozavešeni konfrontaciji, kakršna se je razvila zatem.

Tako kakor avtor na politični ravni obravnava obdobje 1941–1945 z vidika obeh tedaj oblikovanih slovenskih idejno-vojaških celot, na enak način gleda tudi na narodnopolitično tvornost, ki jo je porodil takratni vojni čas. Avtor najprej posebej predstavlja — trojni genocidni okupacijski sistem, nato pa skozi natančno analizo narodnopolitičnega dela obeh tedanjih slovenskih idejnopolitičnih polov ugotavlja, da sta oba v slovenskem narodnem vprašanju zagovarjala isti koncept. Samoodločbo, Zedinjeno Slovenijo in v federativnem načelu obnovljeno jugoslovansko državo (z izjemo Ehrlichovih Stražarjev), je namreč terjal tako slovenski protioefovski del (v deklaracijah vodstva bivše SLS v aprilu in novembru 1941 ter v aprilu in oktobru 1942, v sporočilih Narodnih odborov v Ljubljani, septembra 1941 in oktobra 1944, in v sporočilih Slovenske zaveze maja 1942), kakor jo je seveda tudi osvobodilno-revolucionarno OF (v sklopu svojih znanih programskih izjav v letih 1941–1943), Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda, oktobra 1943 in I. zasedanje SNOS, februarja 1944. Vendar pa se pri tem vidi, da je bila zgodovinsko-politično relevantna samo narodna tvornost oefovskih sil, ki so se vojaško uspešnejše in mednarodno priznane s strani Antifašistične koalicije dvignile v narodov vodilni subjekt. Ta subjekt je Slovenijo, skupaj z narodni matici vrnjeno Primorsko vključil v drugo jugoslovansko državo, in sicer v veri, da bo ta država zagotovila polno slovensko narodno, politično in zgodovinsko uveljavitev. Toda čeprav se je Slovenija v drugi Jugoslaviji vzpela na raven federativne državnopravne enote, pa so se morali Slovenci zgodovinsko preizkusiti še v enem razvojnem obdobju, da so dosegli svojo celotno narodno izpolnitev.

Zadnje narodnopolitično stopnjo, preko katere so se tudi Slovenci povzpeli v državni narod, ki skupno z drugimi nacijami sobiva v zgodovini, je avtor naslovil s pomenljivo oznako — »V „federativni“ Jugoslaviji«. Druga jugoslovanska država in ponovna jugoslovanska izkušnja sta namreč pokazali, da Jugoslavija kot način reševanja slovenskega vprašanja to vprašanje še vedno odpira in slovenski narod postavlja pred odločitev, da se o svoji nacionalni perspektivi ponovno opredeli. Dozorevanje tega spoznanja avtor natančno vrednoti po vodilnih razvojnih črtah družbenopolitičnega življenja v FLRJ in SFRJ, ki je bilo vedeno skozi dolgoletni beograjski centralizem in strogo jugoslovansko socialistično idejnopolitično usmeritvijo, da je v socialistični družbi narodno vprašanje neproblematično in da tudi vse bolj izgublja svoj prejšnji pomen. Kot avtor dobro poudarja, je slovenski narod zaradi svoje pridnosti, občutka odpornosti in smisla za samoobrambo organiziranost tudi to preizkušnjo zmagovalno preстал, in v dobrem desetletju po dokončni izgubi Koroške in Trsta (Londonski memorandum 1954, Avstrijska državna pogodba 1955), znotraj jugoslovanske skupnosti zlagoma pričel graditi novo slovensko samozavest.

Slovenska narodna tvornost je v tem času sprva bila omejena le na politične sile, vezane na ZKS (nekomunistični pogledi na slovensko narodno vprašanje so se namreč lahko razgrinjali le v tujini), ki so najprej po federalističnih prizadevanjih E. Kardelja znotraj ZKJ v prvi polovici šestdesetih let — na prehodu šestdesetih v sedemdeseta leta, preko »liberalistične« struje Štaneta Kavčiča terjale polnejšo uveljavitev Slovenije v jugoslovanski državi. Po kardeljskem utišanju slovenskega »liberalizma«, in po zatem okrepljeni avtonomiji republik v ustavi iz leta 1974 pa je moralo miniti še desetletje in pol, da se je slovenska narodna misel ponovno javno vzpostavila, tako preko notranje evolucije v vodstvu ZKS, kot tudi s poudarjanjem slovenskega narodnega stališča v krogu izvenpartijskih kulturno-filozofskih elit. Te so — na osnovi izkušnje iz polemike Čosić–Pirjevec v letih 1961–1962, preseganja slovenskega samozanikanja pri pripadnikih revije »Problemi« (iz preloma šestdesetih in sedemdesetih let) ter Kocbekove afirmacije antropološke pripadnosti (slovenskemu) narodu v sedemdesetih letih — po letu 1985 pričele krepiti vseslovenski protijugoslovanski narodni vzgon (večavtorska obravnava slovenskega narodnega vprašanja v »Reviji 2000« leta 1986, 57. številka »Nove Revije« leta 1987, opredelitev ob procesu zoper »četverico« leta 1988, Majniška deklaracija leta 1989) — in uspele v slovenski javnosti uzavestiti težnjo po narodni samostojnosti in suvereni slovenski državi. To težnjo — vzpodbudile so jo brezkompromisne srbske, črnogorske in bosanske zahteve po vsejugoslovanski narodnokulturni in politični unifikaciji — sta podpirali tudi tedanja uradna slovenska oblast in Kučanova ZKS (slovenski ustavni amandmaji, septembra 1989, preprečitev prvodecembrskega velikosrbijanskega mitinga istega leta v Ljubljani, odhod slo-

venske delegacije s XIV. kongresa ZKJ, januarja 1990), uresničil pa jo je čas po volitvah aprila leta 1990, ki je današnjemu bralcu še dobro vtisnjen v spomin, medtem ko ga je bodočemu avtor že opisal sedaj.

Avtor v tem delu »Slovenskega narodnega vzpona« predstavlja Demosovo nepretrgano stopnjevanje splošne slovenske volje po narodni suverenosti ter notranje-slovensko in jugoslovansko politično gibanje v letih 1990–1991, plebiscit za samostojno slovensko državo, 23. decembra 1990, in nato razglasitev samostojne Republike Slovenije, 26. junija 1991. Obenem opisuje tudi junijsko agresijo JA na Slovenijo ter nadaljnjo dejavnost slovenskega vodstva pri udejanjanju osamosvojitvenega projekta in opozarja na prizadevanja za mednarodno priznanje Slovenije. Z dosegom tega priznanja se njegov »Slovenski narodni vzpon« tudi konča, in bralca navaja k misli o neuničljivosti *narodnega* ter njegovega – dokler v resnici ni udejanjen – trajnega stremljenja po nacionalni pravičnosti, enakopravnosti in svobodi. Iz celotnega avtorjevega dela namreč lahko vidimo, da se kljub vsem mučnim preizkušnjam, ki jih pred še ne uveljavljeni narod postavlja zgodovina, in kljub njegovim posameznim zgrešenim iskanjem, le-ta vedno znova vrača k svojemu temeljnemu osvobodilnemu cilju in takrat znova in še bolj suvereno osmišlja politično stopnjo, v kateri naj ta osvoboditev živi. Prav to pa je ključno opozorilo in sporočilo »Slovenskega narodnega vzpona« in avtorjev zelo pomemben prispevek k današnjemu samozavedanju in samozaveštvu slovenskega naroda. Vendar pa tega sporočila del dosedanjih kritikov ni prepoznal,² in je – ne *sine ira et studio* ampak neomikano in z izrazito izničevalnim namenom to bogato delo (Stvarno kazalo pokaže, da avtorjev pojmovno-kategorialni koncept zajema skorajda polnih 900 vsebinskih enot), pričakal na nož, kar more navesti strokovno in širšo slovensko narodno javnost le k temu, da sama vzame v roke »Slovenski narodni vzpon« in mu po lastni presoji da tisti pomen, ki naj ga po njenem mnenju ima.

² Glej DELO/*Književni listi*, 4. marca 1993, 18. marca 1993, 1. aprila 1993, 8. aprila 1993 in 15. aprila 1993.

Jurij Perovšek

Bojan Balkovec, **Prva slovenska vlada 1918–1921**. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1992. 191 strani.

V začetku letošnjega leta, čeprav z lanskoletno datacijo, je mlada, vendar toliko bolj delovno zagnana založba obelodanila tudi knjižni prvenec našega kolega Bojana Balkovca o prvi slovenski vladi v nekaj letih po razpadu Avstro-Ogrske monarhije. Z naslovom je Balkovec želel poudariti v slovenski zavesti politično pogojeno pozabo obstoja slovenskega »samovladanja« v navedenih letih. Vzrok poudarku je prepričanje nestrokovnih krogov v času po drugi svetovni vojni, ki je kot prvo doživljalo le ajdovsko vlado iz leta 1945. V današnjih časih pa nekateri, očitno še s krajšim zgodovinskim spominom, prvenstvo namenjajo šele »demosovski« vladi izpred treh let.

Balkovec je za prepričevanje nejevernih ubral pravo pot, saj je za podkrepitev naslova knjige povezel vse bistvene ugotovitve iz literature o burnih dogodkih, ki so privedli do nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Obenem pa je z originalnim arhivskim gradivom prikazal tudi dejavnosti slovenskih vlad (od narodne do deželnih) na različnih področjih, ki nazorno pričajo o dejanski efektivni oblasti tega organa na naših tleh.

Ko k temu prištejemo še dokaj nezahtevno pisanje, ki se ne izčrpa v pojasnjevanju nadržanosti, zgodovinarjem resda pomembnih, temveč premočrtno sledi v naslovu opredeljeni temi, lahko zatrdimo, da je delo namenjeno širokemu krogu bralcev. Določneje rečeno tistim, ki nimajo ne volje ne potrpljenja za prebiranje zahtevnih razprav iz strokovnih revij, ampak želijo na enem samem mestu pridobiti celovito informacijo o določenem problemu. Prepričani smo, da je Balkovec ustrezno ravnal, kajti le poljudnejše, a strokovno neoporečno napisane razprave lahko krepijo zgodovinski spomin med Slovenci in vzpodbudijo večje zanimanje za našo preteklost med širšim občinstvom, kamor izčrpne in podrobne kabinetske razprave žal ne sežejo.

Balkovec je knjigo razdelil na pet poglavij. V prvem, po značaju uvodnem, je sumarno predstavil okoliščine, dejavnike in potek prehoda Slovencev v jugoslovansko državo, ki naj bralca uvedejo v prostor in čas, v katerem so uradovale taktatne slovenske vlade. Bralec nato preide na seznanjanje s sestavo Narodne vlade in odnosi z Narodnim svetom ter Narodnim višjim v Zagrebu. Skladno s političnimi razmerami, ki jih označuje čedalje večja centralizacija uprave, spremlja bralec tudi degradacijo Narodne vlade na Deželno vlado, ko je, kakor pravi Balkovec »samostojno vodenje Slovenije . . . pešalo«, dokler ni s sprejemom Vidovdanske ustave popolnoma usahnilo.

Kako so vlade delovale oziroma uradovale in izvajale oblast, je moč prebrati v tretjem poglavju, kjer je opisana struktura uprave v tedanji Sloveniji. Že v naslednjem pa je prikazana zunanjepolitična dejavnost Narodne vlade, natančneje urejanje nujnih mejnih in drugih vprašanj s sosedi. Tudi pri tem so v Ljubljani ukrepali samostojno, čeprav naj bi zunanja politika sodila v pristojnost Narodnega vijeća, ki pa za to področje ni kazal pretiranega zanimanja.

Z zaključkom tega poglavja je pisec pripeljal bralca do ključnega dela knjige, to je do pregleda delovanja posameznih vladnih resorjev, ki jih je bilo deset po številu in so pokrivala vsa področja družbenega in gospodarskega udejstvovanja prebivalcev tedanje Slovenije. Iz tega natančnega pregleda je razvidno, da so se slovenske oblasti tedaj izkazale kot kompetentne pri urejevanju življenja v Sloveniji, kar se jim je kasneje oporekalo. To oporekanje je na žalost trajalo vse do današnjih dni, pa se je kot milni mehurček razblinilo z uveljavitvijo samostojne slovenske države.

Izkušnja samostojnega urejanja notranje in zunanje političnih zadev z vsemi elementi državnosti, pa čeprav kratkotrajna, je krepila politično, gospodarsko in kulturno samozavest slovenskega naroda, oziroma njegovih političnih predstavnikov. Če zanemarimo pomisleke, ki so se sodobnikom porajali ob opazovanju rigidnega unitarističnega uravnavanja družbeno ekonomske stvarnosti v prvi jugoslovanski državi, dokončno uveljavljenega z Vidovdansko ustavo, je bila ta izkušnja samostojnosti verjetno tudi podlaga kasnejšim, včasih glasnim drugič pa bolj prikritim, zahtevam po avtonomiji slovenske dežele.

Naj ob koncu te kratke predstavitve izrazimo še upanje, da bo Balkovčeva knjiga našla ustrezen odmev med nestrokovnim občinstvom, kateremu je prvenstveno tudi namenjena. K temu bi lahko pripomogla tudi lična oprema knjige in nenazadnje tudi zelo zanimiva naslovna stran.

Žarko Lazarevič

Holm Sundhaussen, **Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall.** Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Taschenbuchverlag, 1993. 128 strani. (Meyer's Forum ; 10. B.I.).

Holm Sundhaussen je od 1988 redni profesor za zgodovino jugovzhodne Evrope na Freie Universität Berlin, večino svojega obširnega znanstvenega dela pa je posvetil prav problemom jugoslovanske zgodovine. Že njegova disertacija, ki je izšla 1973 v Münchnu, se je ukvarjala s vplivom Herderjevih idej pri Južnih Slovanih in habsburški monarhiji. Leta 1980 je izdal pregledno Geschichte Jugoslawien 1918–1980, 1983 Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945 (s tem delom se je tudi habilitiral). 1989 je izdal zajetno Historische Statistik Serbiens 1834–1914, da ne omenjam številnih razprav v znanstvenih revijah in temeljitih pregledov v različnih priročnikih (zadnji 1992 v Deutsche im Ausland, kjer je prispeval članka o Nemcih v Jugoslaviji in Romuniji). Ob velikem zanimanju nemške, strokovne in širše javnosti za dogajanja v razpadajoči in razpadli Jugoslaviji je v zbirki Meyer's Forum, ki na jasen in pregnanten način predstavlja različne sodobne probleme in teme iz zgodovine, politike, gospodarstva, naravoslovja in tehnike, izdajata pa jo ugledni založbi Brockhaus in Bibliographisches Institut, zdaj izšla knjiga, o kateri poročam. Meyer's Forum je doslej izdal 12 knjig, ki imajo vse omejen obseg okrog 10 avtorskih pol, avtor je vedno ugleden znanstvenik, ki mora pregledno in relativno kratko predstaviti nek problem in to brez znanstvenega aparata, vendar pa na podlagi znanstvene in ne publicistične literature. Med temi knjigami je tako zgodovinar Immanuel Gaiss obdelal Nemško vprašanje 1806–1991, isti avtor Evropo v njeni različnosti in enotnosti, Uwe Halbach nacionalno vprašanje v sovjetskem mnogonacionalnem imperiju, Raif Georges Khoury islam, Jürgen Domes in Marie Luise Nöth pa zgodovino Kitajske po letu 1948. Torej same aktualne teme.

Že v uvodu knjige je Sundhaussen povedal, da se predstavitev jugoslovanskega eksperimenta osredotoča na notranjo politiko in na mednacionalne odnose, torej na tisto problematiko, ki je tudi dejansko privedla do tako krvavega konca države in eksperimenta, medtem ko so socialna, gospodarska in zunanje politična zgodovina omenjene le najbolj bežno. Sundhaussen je prikazal zgodovinski razvoj in usodo Jugoslavije v štirih poglavjih, pri čemer je v prvem poglavju prikazal tudi razvoj narodov na tem prostoru od 19. stoletja do združitve 1918. Čeprav poglavje obsega le kakšnih dvajset strani, je treba reči, da je to eden najboljših komprimiranih pregledov komplicirane situacije in razvoja južnoslovanskih narodov, kar jih imamo.

Že naslovi poglavij in podpoglavij kažejo na žariščne točke in temeljne probleme jugoslovanske zgodovine in obenem dokazujejo, kako dobro je Sundhaussen seznanjen z zgodovino tega področja. Prvemu poglavju je dal naslov Od multietičnosti do »iznajdbe« – posledice formiranja narodov za ljudstva Balkana. V drugem poglavju se srečamo z razvojem prve Jugoslavije do razkosanja 1941. Obdobje je avtor razdelil na tri podpoglavja: Združitev ali priključitev?, Unitarizem proti pluralizmu in pa »Jugoslavizem« od zgoraj in avtonomija Hrvatske. Tretje poglavje je posvečeno obdobju druge svetovne vojne. Tudi iz tega poglavja naj navedem tri značilna podpoglavja: Hrvaška ustaška država: šovinizem in genocid, Četniki in Titovi partizani: velikosrbski nacionalizem, »socialistični osvobodilni boj« in državljanska vojna, Vojna kot »nepremagana preteklost« in mit. Zadnje ali četrto poglavje (vsa so približno enako obsežna in obsegajo po okrog trideset strani) obravnava drugo Jugoslavijo in sega do konca leta 1991. Knjigi sta dodani dve zelo povedni tabeli: prva kaže nacionalno pripadnost prebivalstva po štetjih od 1921 do 1981, druga pa nacionalno pripadnost po republikah po štetju 1981. Razen tega so v knjigi še štirje zemljevidi, ki so sicer le črnbeli, zato pa vendar zelo pregledni. Prvi prikazuje v grafični obliki nacionalni sestav Jugoslavije po štetju 1981, drugi ozemlje Jugoslavije pred letom 1918, tretji Jugoslavijo med drugo svetovno vojno, četrta pa četniški zemljevid velike Jugoslavije iz leta 1941. Na koncu knjige je še seznam najvažnejše literature, ki je omejena na monografske prikaze in obsega sicer le 42 naslovov, vendar je med njimi malo del, ki so izšla pred letom 1980, kar devet pa po letu 1990, kar seveda pove dovolj o avtorjevem spremljanju literature in načitanosti. Glede na naravo publikacije je omenjena le najbolj važna literatura, zaradi jezikovne bariere nemških bralcev pa je kar največ literature tudi v svetovnih jezikih.

Po mojem mnenju je to gotovo najboljši prikaz zgodovine jugoslovanske države v njenem celotnem dejanju in nehanju, kar jih je bilo doslej napisanih. Napisan je pošteno, jedrnato, s temeljitim poznavanjem problematike, kar je avtorju tudi omogočilo, da je omenjal samo tiste tendence in probleme, ki so najbolj bistveni, pri čemer se je izognil zagovarjanju te ali one strani. Zato bodo najbrž nezadovoljni tako Srbi kot Hrvati, tako levi kot desni. Nemara tudi Slovenci, saj v knjigi malo nastopamo, kar jasno kaže, kako zanemarljiva kategorija smo bili v političnih konceptih vseh tistih struj, ki so dejansko odločale o

usodi države. Jeziček na tehtnici seveda odmislim. Sundhaussen ne obsoja ne levo ne desno, pač pa odmerja, razmišlja in skuša razumeti pojave tako kot so bili, zastavlja vprašanja, ki se pri nas dolgo ali sploh niso zastavljala. Kot recimo avtorjeva teza, da je bilo javno razpravljanje o dogodkih med vojno nezaželeno, ker bi bila s tem vprašljiva ne samo država, pač pa tudi partija kot stvarnica nove države, saj je KPJ stala in padla z novo koncepcijo države in nova država je stala in padla s KPJ. Ko govori o žrtvah vojne, opozarja, da so številke imele tako v družbenem kot političnem življenju ključno vlogo in je zato prišlo do tabuiziranja á la Jasenovac. Ob tem pa kljub 50.000 razpravam in knjigam o obdobju NOB vendarle ni prišlo do premaganja preteklosti in nekatere teme so ostale permanentni tabuji. Žetev nepremagane preteklosti pa se je na prelomu devetdesetih let pokazala v nepričakovano krvavi obliki, zaključni Sundhaussen svoje delo o jugoslovanskem eksperimentu. Vsekakor je to knjiga, ki jo je vredno prebrati, glede na pomanjkanje tovrstnih pregledov pa bi jo nemara že zaradi študentov kazalo tudi prevesti.

Franc Rozman

**Narodu in državi sovražni – Pregon koroških Slovencev 1942, Volks- und staatsfeindlich, Die Ver-
treibung von Kärntner Slowenen 1942.** Ur. Avguštin Malle in Valentin Sima. Celovec/Klagenfurt: Založba
Drava Verlag – Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, 1992, 479 strani.

»Pred petdesetimi leti – 14. in 15. aprila – se je začelo množično preganjanje koroških Slovencev. Tedanjih dogodkov se ne spominjamo iz želje po maščevanju, vendar si tudi pozabe ne želimo. Mi smo bili takrat večinoma še otroci ali mladostniki. Trpljenje naših očetov in mater, dedov in babic je bilo nepopisno. Bili so predvsem kmetje in povezani s svojo zemljo, pa so čez noč postali brezdomci – berači.« Tako Jože Partl, predsednik Zveze slovenskih izseljencev označuje tragične dogodke iz polpretekle zgodovine, ki so bili rezultat »etničnega čiščenja« slovenskega dela Koroške. Pregon je imel izrazito negativne posledice za neposredno prizadete, omajal pa je tudi odporno moč celotne slovenske skupnosti na Koroškem.

Temu je posvečen obravnavani zbornik, ki je nastal na pobudo Zveze slovenskih izseljencev in je rezultat znanstvenega sodelovanja med Inštitutom za sodobno zgodovino celovške univerze in Slovenskim znanstvenim inštitutom v Celovcu. V njem sta njegova urednika dr. Avguštin Malle in dr. Valentin Sima v treh med seboj dopolnjujočih se sklopih zbrala vrsto strokovnih prispevkov slovenskih in avstrijskih avtorjev, spomine bivših pregnancev in ohranjena pisma iz pregnanstva sorodnikom in prijateljem ter objavila izbor delnih prepisov dokumentov, ki jih hranijo različni arhivi (Arhiv krške škofije, Zvezni arhiv v Koblenzu in Berlinu) in ki avtentično dokumentirajo zadržanje južnokoroškega prebivalstva v času nacizma in načrte, v katerih je nemški nacionalsocializem napovedal usodo koroškim Slovencev. Spomine bivših pregnancev je zbral Rado Janežič, publicist in manjšinski organizator ter nekdanji glavni urednik Slovenskega vestnika, ki je v uvodu njihovega izbora zapisal: »Njihova pripovedovanja niso izmišljene zgodbe, napisane v leporečnem jeziku, marveč so s preprostimi besedami zabeleženi spomini na vse to, kar so resnično doživljali – ravno to pa daje njihovim pričevanjem enkratno vrednost.«

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani in avtor številnih znanstvenih del na temo druge svetovne vojne, v uvodnem prispevku oriše položaj slovenskega naroda ob okupaciji 1941 in nacistično raznarodovalno politiko. To, kar je Hitler nakazal v knjigi *Mein Kampf* 1925, so v naslednjem desetletju pripravljali protagonisti nacionalsocializma. Načrtovali so povrnitev po prvi svetovni vojni izgubljenega ozemlja in osvojitve obsežnih območij vzhodne Evrope za ustvaritev t.i. »življenjskega prostora« (Lebensraum) za nemški narod. Praktično so to začeli izvajati s Hitlerjevimi odloki o utrjevanju nemštva 7. 10. 1939. Himmler, državni komisar za utrjevanje nemštva, je prek različnih uradov začel izvajati tri glavne ukrepe: izgon nemškega prebivalstva, naselitev Nemcev in ponemčenje prebivalstva na zasedenih območjih. Na zasedenem slovenskem ozemlju je bilo za izgon predvideno 220–260.000 Slovencev (Ferenc opozori na terminološko razlikovanje pojma izselitev in izgon, ki se v Sloveniji uporablja od 1971). Vendar so nacisti z izgonom 80.000 Slovencev uresničili le del svojega genocidnega načrta. Sistematični raznarodovalni ukrepi so zajeli vsa področja človeškega življenja. Šlo je za načrtno in nasilno odstranjevanje vsega, kar bi lahko vzdrževalo, spodbujalo ali krepilo slovensko narodno zavest, ter uvajanje vsega, kar bi dajalo nemški videz dežele. Ponemčevanju ljudi sta bili namenjeni predvsem društvi Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza. Da bi bila germanizacija še učinkovitejša, so predvideli naselitev 80.000 Nemcev. Med posebnostmi nacistične okupacije avtor posebej opozori na rasni in politični pregled vsega prebivalstva razen Nemcev. Po njegovih ocenah takšnemu celovitemu pregledu niso podvrgli nobenega drugega naroda. V prvem, deloma tudi v drugem letu okupacije se je pravnoformalno priključitev zasedenih pokrajin vedno znova prestavljalo na ugodnejši čas. Vzrok za to je bil politično-zakonsko-tehnične narave, temu pa se je leta 1942 pridružilo še slovensko osvobodilno gibanje. Avtorjeva ugotovitev, »slovenski upor je to vprašanje odložil z dnevnega reda nacističnega okupatorja«, je nekoliko smela. Ob vsej kompleksnosti nemškega okupacijskega sistema in interne nemške politike v zasedenih pokrajinah in ob verjetno še deloma neraziskanih virih (precej virov je poleg Ferenc obdelal tudi H. Schara, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972, št. 1–2, str. 239), vprašanje priključitve Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu ostaja še vedno odprto. Na koncu članka Ferenc nakaže nujnost po preučitvi odnosa posameznih plasti in političnih skupin Slovencev do okupacije in do okupatorja. Večjo pozornost pa bi morali posvetiti tudi vedenju Nemcev v Sloveniji, ker se je to v času okupacije spreminjalo.

Dr. Avguštin Malle, predsednik Slovenskega šolskega društva in dolgoletni ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, v svojem prispevku obdela položaj koroških Slovencev pred »anšlusom«, pri čemer največ prostora posveča priseljevanju rajhovcev konec dvajsetih in v tridesetih letih; opira se predvsem na Steinacherjevo zapuščino v koblenškem arhivu. Koroški Slovenec je negativno ocenjeval dejavnosti strank in organizacij (Koroške domovinske zveze, Koroške posredovalnice za zemljiški promet, Društva za nemštvo v inozemstvu), ki so podpirale naseljevanje protestantskih rajhovcev na Koroškem. Tja se je do začetka tridesetih let preselilo 109 družin, ki so posedovale 4811 oralov sveta. Pri ocenjevanju sprememb v koroški slovenski politiki se avtor zaradi pomanjkanja arhivskega materiala Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem oz. Koroške slovenske stranke (KSS) in drugih slovenskih manjšinskih organizacij opira na glasilo Koroški Slovenec ter na nemško publicistiko, ki pa je bila v večini protislovenska. Po mnenju večine zgodovinarjev pomeni leto 1930 pomemben preokret v politiki slovenske manjšine z odločitvijo KSS, da na državnozbornih volitvah podpre krščanske socialiste. S tem je KSS zašla v problematično bližino ideologije stanovske države, od katere je veliko, in kot se je kasneje izkazalo, preveč pričakovala. Politično stališče slovenske stranke reprezentira tudi njen odnos do nacizma. Zanimivo in kar preroško je Koroški Slovenec 13. aprila 1932 zapisal: »Vse rojene Slovence, ne samo zavedne, bi torej čakalo pregnanstvo, ako narodni socialisti pridejo do moči.« Vendar pa, kot ugotavlja Malle, list ni vedno tako jasno govoril o nacizmu, občasno je bil do nekaterih njegovih eksponentov dokaj nekritičen. Odklonilen je bil tudi njegov odnos do socialdemokratov, v katerih je ob raznih volitvah videl tekmece za glasove. Na splošno avtor odnos KSS do socialnih demokratov vidi kot ambivalenten. Skratka, na osnovi avtorjeve pričujoče razprave bi lahko zaključili, da koroški Slovenci in njihovi predstavniki niso razumeli ali pa niso hoteli razumeti splošnega političnega dogajanja v državi. Očitno je, da je strankarska razcepljenost in iskanje primarne vloge v zavzemanju za manjšinske pravice pri strankah, ki so pokrivale slovenski volilni potencial, zlasti pa nejasnost lastnega političnega izhodišča, negiralo prizadevanje za slovensko kulturno in politično afirmacijo na Koroškem (to se vse do danes izraža kot permanenten pojav). To je tudi pripomoglo k načrtni in vedno bolj agresivni germanizaciji področja.

To moje razumevanje se deloma nanaša na razpravo pod naslovom »Koroška kultura med kljukastim in krščanskim križem« dr. Francija Zwittera ml., ki na dunajskem Boltzmannovem inštitutu preučuje novejšo kulturno in politično zgodovino koroških Slovencev. V svoji razpravi opozarja na pogloblitve napake koroškoslovenske politike v obdobju do 1941. Posebej pomembno je njegovo opozorilo na ozkost pojmovanja slovenske kulturne politike, saj je slovensko vodstvo samovoljno izključevalo iz svojih vrst nekmečke sloje in nekrščanska gledanja, kar je onemogočalo razvoj kulturnega in političnega pluralizma, od sebe odrinilo socialno demokracijo in jo potisnilo v vrsto sovražnikov: »dobremu slovenskemu kmetu na južnem Koroškem nasprotujeta nemški nacionalist in socialdemokratski internacionalist«. Slovenski prosveti in socialni demokraciji avtor očita, da se v novih razmerah v avstrijski republiki, kljub že jasno definiranim nasprotjem, nista poskusili niti najmanj sporazumeti. Tudi Zwitter poudarja preveliko zaupljivost do avstrijske katoliške države, katere avtoritarna oblast ni brzdala koroškega nemškega nacionalizma, ki se je bohotil prek domovinskih krožkov. Njihovo število je po letu 1935 močno naraslo (leta 1935 jih je bilo 35, leto kasneje že nad 50), slovenska društva pa na to sploh niso reagirala. Posebej je delo domovinskih krožkov začrtal dr. Max Rumpold, eden vodilnih germanizatorjev, ki je v svojem konceptu širitve nemške kulture apeliral na »skupinsko kulturo in skupinski duh« ne glede na nacionalne in socialne razlike. To je bila uspešna agitacija nemških krožkov nasproti zaprtosti slovenske prosvete. Miroljubno kulturno tekmovanje se je ob »anšlusu« prelevilo v militantnega, ki je zanikalo obstoj slovenstva na Koroškem. Slovensko prosvetno vodstvo je ob nujnosti preživetja priznalo novo nacistično oblast in z njo vzpostavilo določene stike. Po avtorju jim tega ne gre zameriti, saj bi vsako drugačno zadržanje vodilo k radikalizaciji odnosa oblasti do manjšin. Slovenska kulturna politika je ubrala »beg v nacionalno romantiko«, ki se je že prej izkazala kot zgrešena. Kljub intenzivaciji ponemčevalne kulturne politike pa je, kot ugotavlja Zwitter, do napada na Jugoslavijo veljala neka oblika sožitja (»cohabitation«).

Dr. Avguštin Malle je tudi avtor prispevka, ki govori o odnosu med koroškimi Slovenci in katoliško cerkvijo v času nacizma. Sam odnos med katoliško cerkvijo in nacističnimi oblastmi v Avstriji ni bil zavidanja vreden, zlasti so bili na udaru slovenski katoliški dostojanstveniki. Malle poudarja, da je slovenska duhovščina pozitivno ocenjevala delo kapiteljskega vikarja Andreasa Rohracherja in poznejšega škofjiskega kanclerja Josefa Kadrasa v prid slovenstvu na Koroškem v obdobju nacizma. Cerkvene ukrepe še izpred anšlusa, kot so izid dvojezičnega katekizma, lista Nedelja in nastajanje zametka kasnejšega Slovenskega dušnopastirskega urada v sklopu sekretariata Karitas, je treba relativizirati ob upoštevanju pritisaka, ki so ga oblasti izvajale na cerkev, saj ti ukrepi nikakor niso dajali zadovoljivih rezultatov. Zlasti pa je tudi očitno, da se ordinariat krške škofije proti pričakovanju slovenskih duhovnikov ni distanciral od nekaterih ukrepov, kot je npr. premeščanje nemških duhovnikov na dvojezična območja. Pomembnejši za politično delovanje slovenske narodne skupnosti je sklep avstrijske škofovske konference 1933 o prenehanju političnega delovanja celotnega klera. Po »anšlusu« je katoliška cerkev v Avstriji z novimi oblastmi sklenila kompromis, slovenščina je bila izgnana iz cerkva, slovenski duhovniki pa so bili zaradi svoje nacionalne pripadnosti prepuščeni različnim ukrepom nacistične vlade. V prvem obdobju so sledile »prememitve« 19 slovenskih duhovnikov na nemška področja zaradi »varnostno-policijskih razlogov«. Takoj po napadu na Jugoslavijo pa je gestapo aretirala domala vse slovenske duhovnike, tudi tiste, ki so delovali izven slovenskega oz. dvojezičnega območja. Po podatkih iz dostopnih arhivskih virov je gestapo zasledoval najmanj 62 duhovnikov in jih odpeljal v ječe in koncentracijska taborišča. Malle prispevek dopolnjuje s konkretnimi opisi usod slovenskih duhovnikov na Koroškem. Kot žrtve nacizma je umrlo 6 duhovnikov in 4 bogoslovci.

Najobširnejši članek zbornika predstavlja razprava dr. Valentina Sime, univerzitetnega asistenta Inštituta za sodobno zgodovino na celovški univerzi. V svojem prispevku o pregonu koroških Slovencev 1942 daje celovit pregled priprav na pregon, njegove izvedbe in posledic. Pri tem navaja vrsto dokumentov, ki zgovorno potrjujejo vsako njegovo ugotovitev. Razprava je razdeljena na tri dele: predzgodovino, reakcije in intervencije vojske. Izhaja iz osnovnega dejstva, da je imelo preseljevanje prebivalstva kot »reševanje« manjšinskega vprašanja v političnem mišljenju med obema vojnoma dokaj vidno mesto. Omenja zamisel nekega S. Lichtenstaedterja, da bi lahko Slovence izselili v Dalmacijo, nemškogovoreče prebivalstvo iz južne Tirolske pa na Koroško. Sima analizira nacistične ukrepe, ki so imeli namen uničiti vse ostanke slovenskega kulturnega, političnega in gospodarskega življenja. Med osebnostmi, ki so bili za to najbolj »zaslužni«, izstopa Alois Maier – Kaibitsch. Vodilni akterji omenjene politike so že leta 1939 menili, da bi lahko preselitev Nemcev iz Kanalske doline služilo utrjevanju nemštva na Koroškem. Himmelerjeva odredba z dne 25. 8. 1941 je že začrtala usodo 200 slovenskih družin, ki naj bi bile »narodu in državi sovražne« in bi jih bilo treba »izseliti« ter na njihova mesta naseliti priseljence iz Kanalske doline. Določitev sovražnih družin je bila poverjena gestapu. Kako je njen šef prišel do takšnega seznama, ni popolnoma pojasnjeno, sicer pa je bilo zbiranje podatkov naloga Kärntner Heimatbunda, katerega končni seznam je štel 1220 oseb. Od teh jih je bilo aprila 1942 po uradnem poročilu 917 izgnanih v rajh in to prek zbirnega taborišča Žrelec (sem je bilo 14. in 15. aprila odpeljano 186 koroških slovenskih družin). Pregon je povzročil med prebivalstvom deloma negotovost in preplah, deloma pa je vodil – tudi s strani nemškogovorečih (iz različnih motivov) – do intervencij za posamezne pregnance in celo do protestov, ki do sedaj še niso bili znani. O intervencijah vojaških oblasti za vojake iz pregnanih družin so se ohranili zanimivi dokumenti, ki pričajo o vztrajnih prizadevanjih vojaškega nabornega urada v Beljaku in komandanta vojaškega okraja Spittal ob Dravi od maja 1942 do februarja 1943.

Dr. Teodor Domej s Pedagoškega inštituta v Celovcu, nekdanji sodelavec Slovenskega znanstvenega inštituta, kjer je proučeval jezikovno in kulturno zgodovino koroških Slovencev, v svojem prispevku pod naslovom O pomemčevanju južne Koroške za časa nacizma in odmevi nanj (1938–1942) razpravlja o oblastnih ukrepih na Koroškem pred začetkom slovenskega oboroženega odpora proti nacizmu, pri čemer pokaže na ozadja nekaterih koroških posebnosti pomemčevalne politike. Uvodoma opozarja na vsem znano dejstvo, da se asimilacijska politika ni niti začela niti končala z letnicama, ki zamejujeta nacional-socialistično obdobje na Koroškem. Tu je že dolgo pred nacizmom obstajalo osnovno politično soglasje nemških strank, da je treba slovensko manjšinsko vprašanje rešiti z asimilacijo. Ljudsko štetje 1939, po katerem se je za nacionalne Slovence priznalo le 7715 oseb, kot materinščino pa je navedlo slovenščino 43.179 oseb (samo slovenščino 14.088 oseb, ostali v kombinaciji z nemščino, kot »windisch« ali kot »deutsch und windisch«), kaže na to, da je nacistična oblast imela opraviti z narodno skupnostjo, ki jo je predhodna asimilacijska politika notranje nacionalno že močno diferencirala. Pri obravnavanju položaja slovenske manjšine je treba upoštevati tudi dejstvo, da so bili koroški Slovenci po anšlusu nemški državljani, kar jim je vsaj dajalo možnost izbire, ali ostanejo Slovenci ali pa preživijo. Nekaj prostora avtor namenja teoretičnim prvinam rasistične in pomemčevalne politike ter navaja nekatere njihove avtorje (Hitlerja, tedanjega koroškega zgodovinarja M. Wutteja in jezikoslovca E. Kranzmayerja). Posebej zanimiv si mi zdi tisti del članka, kjer avtor prikaže reakcije na izgon slovenskih družin aprila 1942. Pri tem gre za opozorila nekaterih koroških okrajnih organov na katastrofalne posledice v kmetijskem gospodarstvu, izgnane so bile namreč večinoma trdne kmečke družine. Avtor omenja tudi do danes osamljeni dokument, ki priča o tem, da je nek krajevni strankarski prvak proti pregonu sprožil podpisno akcijo. Ni pa zaslediti protestov proti strukturalnemu nasilju nasproti slovenski manjšini.

France Filipič, pesnik, publicist in zgodovinar, ki se je v zadnjih dveh desetletjih precej ukvarjal z revolucionarnim delavskim gibanjem, piše (tudi kot nekdanji taboriščnik) o koroških Slovencih v koncentracijskih taboriščih Tretjega rajha. Pričujoča razprava je prvi poskus, na osnovi razpoložljivih podatkov ugotoviti obseg in potek deportacij slovenskega življa na avstrijskem Koroškem v uničevalna nemška taborišča. Deportacije so potekale po letu 1938 v treh valovih: v prvem od anšlusa marca 1938 do napada Nemčije na Jugoslavijo aprila 1941, v drugem od aprila 1941 do konca 1942 in v tretjem od konca 1942 do maja 1945. Prvi val je zajel osebe, ki so bile koroškim oblastem trn v peti že pred 1938 zaradi njihovih prizadevanj za krepitev narodne zavesti in v obrambi političnih, gospodarskih in kulturnih postojank slovenskega življa. V drugem valu so morali v taborišča ljudje, ki bi po mnenju oblasti lahko prešli iz obrambnega v aktivni odpor ter bi bili v oviro dokončni germanizaciji pokrajine, tretji val deportacij pa je zaradi svojega obsega prerasel v genocid nad slovenskim prebivalstvom. Sodni, upravni in policijski arhivi v Celovcu še niso dostopni, zato se Filipič navezuje na podatke, ki jih je 1947 zbral in uredil Pokrajinski odbor OF za Slovensko Koroško v Celovcu. Pomagal si je tudi z znanstvenimi in poljudnoznanstvenimi publikacijami, ki so izšle po drugi svetovni vojni v Sloveniji in Avstriji o novejši zgodovini avstrijske Koroške. Mnoge podrobnosti pa so razvidne iz spominskih in reportažnih člankov v povojni časopisni periodiki in revialnem tisku. Po podatkih je bilo največ koroških Slovencev deportiranih v koncentracijska taborišča Auschwitz, Dachau, Ravensbrück in Mauthausen. Skupno je bilo aretiranih in poslanih v taborišča 917 oseb (številka je identična številu pregnanih v Nemčijo v prvem valu aprila 1942!), od teh je bilo tam ubitih ali pogrešanih 199. Največ žrtev je bilo odpeljanih iz občine Bela (215), Sele (71), Borovlje (46) in Bekštajn (45). Avtor navaja nekaj podatkov za posamezne deportirane osebe iz različnih obdobij deportacij, tako precej natančno ilustrira takratne dogodke.

Mario Nachtigal, glavnošolski učitelj in absolvent zgodovine na dunajski univerzi, se v članku Subjektive Verarbeitung von Widerstandskampf ukvarja s subjektivnim dojetjem sodelovanja v odporniškem gibanju v drugi svetovni vojni. To problematiko raziskuje na skupini nekdanjih slovenskih pripadnikov odpora na Koroškem. Intervjuji so bili opravljeni na osnovi »oral history«, v središču pogovora je

bila celotna življenjska zgodba slovenskih odporikov. Delo je izhajalo iz naslednje predpostavke: nekdanji borci odpora sami sebe vidijo kot obrobno skupino, ker na Koroškem zaradi pomanjkljivo izvedene denacifikacije med koroškim prebivalstvom obstaja o odporu negativna slika. Raziskava je pokazala, da med deli južnokoroškega prebivalstva še vedno ostaja latentni nacistični besednjak. Nekdanji slovenski odporniki se čutijo kot pripadniki manjšine, pa tudi kot člani antifašističnega gibanja, ki ga prebivalstvo južne Koroške ne čuti kot osvoboditev, ampak kot grožnjo.

Predmet obravnave dodatno osvetljujejo izbrana pisma in spomini pregnancev, ki opisujejo, kako so doživljali pregon z domače zemlje, transport v neznano tujino in ponižujoča doživetja v taboriščih. Zbornik zaključujejo cerkveni dokumenti, dokumenti Glavnega državnega varnostnega urada, delovna poročila okrožne kmetijske organizacije Velikovec, poročila žandamerijskih postaj (za okraj Velikovec), dokumenti Okrožnega sodišča nacistične stranke ter dokumenti iz zapuščine Hansa Steinacherja (vodilni funkcionar Zveze za nemštvo v inozemstvu) in poročilo dr. Joška Tischlerja o povratku pregnancev, ki ga je naslovil britanski vojaški vladni v Celovcu.

Zbornik sicer ni neka sinteza dosedanjih in novih raziskav o pregonu slovenskih družin leta 1942, ker niti ni na voljo celotno arhivsko gradivo. Vendar pa, kot piše tudi Boris Jesih (Svobodna misel, 9. 7. 1993, str. 14), knjiga predstavlja pregled problematike o vzrokih in posledicah pregona 1942. Vsi prispevki, tako slovensko kot nemško pisani, so dopolnjeni z obsežnimi povzetki v drugem jeziku. Zanimiv pa je tudi sam koncept razprav, saj pisci vzporedno raziskujejo in opisujejo iste teme in iste dogodke ter prihajajo do podobnih ugotovitev, kar le-tem daje večjo znanstveno vrednost. Škoda, da v skrbno urejeni knjigi ni imenskega in krajevnege kazala.

Damijana Zelnik

Loški razgledi 38/1991. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1991. 339 strani.

Posebnost zbornika Loški razgledi je zagotovo redno izhajanje in vztrajanje pri konceptu interdisciplinarnosti. V pričujoči številki, ki je tudi to pot izredno bogata, je 23 avtorjev objavilo kar 33 prispevkov.

Namesto tradicionalnega jubilejnega članka Loški razgledi ob 90-letnici svojega dolgoletnega urednika in avtorja številnih razprav prof. Franceta Planine (roj. 26. 9. 1901) objavljajo njegovo avtobiografijo »Moje minulo službeno delo«; dopolnjuje jo Planinova bibliografija, ki jo je zbral Ludvik Kaluža. Žal pa prof. Planina objave ni dokončal, saj je 14. 1. 1992 umrl.

Judita Šega, zgodovinar-arhivist v Zgodovinskem arhivu Škofja Loka, v razpravi Železniške variante preko loškega ozemlja 1903–1931 na podlagi arhivskega gradiva in časopisnih poročil opiše boj za povezavo Poljanske in Selške doline z železnico, kar pa se ni nikoli uresničilo. O delovanju Občinskega odbora v Škofji Loki 1981–1941 piše zgodovinarica Nataša Budna. V razpravi prikaže predvsem delo na političnem in gospodarskem področju. Dodan je zelo koristen poimenski seznam občinskih odbornikov, svetovalcev in županov z strankarsko pripadnostjo, kjer je bilo to mogoče ugotoviti. Umetnostni zgodovinar Lev Menaše podrobno opiše drobno podobo Marije z nagnjeno glavo iz 17. stoletja; hrani jo kapucinski samostan iz Škofje Loke, kamor naj bi jo prinesel kapucinski misijonar.

Geolog Anton Ramovš je eden izmed najbolj zvestih sodelavcev Loških razgledov in je v svojih prispevkih obdelal takorekoč vse loško ozemlje, zato bi bilo smotno razprave o isti tematiki (o kamnosekih in portalih) združiti in objaviti v zbirki, ki jo izdaja Muzejsko društvo. Z razpravo O kamnoseku Andreju Podobniku iz Sovodnja nam je avtor prikazal delovanje kamnoseškega mojstra v prejšnjem stoletju.

Kratek zgodovinski pregled O zgodovini pokopališč v Železnikih je prispeval Ciril Zupanc. Prvo urejeno pokopališče naj bi bilo iz leta 1619 neposredno ob cerkvi.

Arhivist-umetnostni zgodovinar France Štukl objavlja v zborniku kar štiri članke. V razpravi o Zgodovini fotografov v Škofji Loki opiše vse znane fotografije do današnjih dni. Zelo zanimiv je prispevek O visokih gostih na Loškem – škof Leopold, cesar Karel leta 1917, kralj Aleksander 1922 in Tito 1962. Nehote se nam ponuja razmislek o malih spremembah v načinu izkazovanja vdanosti prebivalstva vladajočim.

Glasbeni zgodovinar Franc Križnar je v počastitev 270-letnice prvega ohranjenega in delno v slovenščini zapisanega gledališkega besedila Škofjeloškega pasijona, ki ga je 1721 zapisal kapucin oče Romuald (Lovrenc Marušič), temeljito analiziral glasbeno dramaturgijo tega dela. Škofjeloški pasijon je prav gotovo za zgodovino Slovencev pomemben dokument.

Etnologinja Marija Stanonik v članku Etnolog in domači kraj razmišlja, kako rodbinski izvor lahko vpliva na raziskovalca. Čeprav je svoj rojstni kraj zapustila, še vedno živi z njim, upravičeno zatrjuje avtorica.

Sledijo trije prispevki, ki sodijo v rubriko Zapiski iz vojnih dni in obravnavajo narodnoosvobodilno vojno. Janko Mrovlj je piše o Delovanju gospodarstva med narodnoosvobodilno vojno 1941–1945 na Žirovskem. O Pevni med okupacijo in o komandirju Albinu Drolcu-Krtini piše Marijan Masterl.

V rubriki Zapiski in spomini sledita članka Vladimirja Žužka (Denarništvu na Loškem v preteklosti in sedanosti) in Franceta Štukla (O začetkih Komunalne banke v luči preteklosti in sedanosti). Žužek ugotavlja, da je Škofja Loka imela tri pomembne samostojne denarne zavode, hranilnice in posojilnice, prva prava bančna podružnica pa je pričela delovati šele leta 1947.

Omeniti velja tudi jubilejni zapis Ane Lavrič Ob sedemdesetletnici umetnostnega zgodovinarja Emilijana Cevca (roj. 5. 9. 1920); ta s svojim prispevki sodi v krog zvestih sodelavcev Loških razgledov že od

prve številke. V razdelku Poročila in gradivo Tina Nastran piše o petinštiridesetletnici kovinarstva v Železnikih, Boris Klemenčič o 70 letih telesnokulturne dejavnosti v Gorenji vasi, Marijan Masterl pa v nekaj stavkih dopolnjuje svojo razpravo o ljudskem posebnem Blažu Peternelu-Blešku iz 37. letnika Loških razgledov. Med ustajlene članke sodi Prispevek h kroniki škofjeloške občine (tokrat za čas od 1. novembra 1990 do 31. oktobra 1991); kronologijo dogajanj je pripravil Franc Podnar.

Nataša Stergar

Raoul Pupo, Immagini e Problemi 1945. (Julijska krajina. Podobe in vprašanja 1945), Gorica : Editore Goriziana, 1992. 287 strani.

Delo tržaškega zgodovinarja Raoula Pupa lahko uvrstimo v okvir tistega tržaškega zgodovinospisja, ki se loteva tržaške preteklosti z neretoričnega in nacionalistično neobremenjenega stališča. V tej študiji obravnava Pupo, z gledišča zgodovine dolgega trajanja, zadnje leto druge svetovne vojne in prva povojna leta v Trstu in Julijski krajini. Družbena, ideološka in narodnostna nasprotja, ki jih je fašistični režim nasilno zatrl, pravi, so izbruhnili z neverjetno silo v zadnjem vojnem letu in niso pojenjala niti v prvih povojnih časih. Avtor se torej loteva najbolj spornega obdobja sodobne tržaške zgodovine, ki še vedno buri duhove, zdaj na eni, zdaj na drugi strani. Tudi zato, ker so številne dosedanje zgodovinske študije zaradi svoje tendenčnosti dovoljevale in celo spodbujale politične špekulacije tistih, ki se v Trstu hranijo z nacionalistično mržnjo.

Pupo je za osvetljevanje zgodovinskega dogajanja med letom 1944 in 1954 uporabil že objavljeno literaturo, a tudi dokumentacijo, ki je v zadnjih letih na ogled v italijanskih, britanskih in ameriških arhivih. Žal pa mu niso bili na vpogled, kot tudi ne ostalim zgodovinarjem, dokumenti, ki jih hranijo slovenski in hrvaški arhivi.

Priključitev Trsta, Slovenske Primorske in Istre nemškemu Reichu je leta 1944 prinesla v Trst ponovno nadvlado nemškega sveta in na novo oživila konflikt med gospodarskimi in nacionalnimi interesi mesta. Tržaški vodilni razred je kljub dotedanji zvestobi fašizmu in italijanstvu ponudil svojo razpoložljivost novim nemškemu oblastnikom. Verjetno je šlo tu, trdi avtor, za obrambno dejanje, ki pa je bilo vse-kakor odsev težav, ki so nastopile po prvi svetovni vojni, ko se je moral tržaški podjetniški krog vključiti v širši italijanski gospodarski prostor. Za ohranitev vodilne vloge so bili tržaški podjetniki pripravljene paktirati s komer koli. In če je obnašanje tržaške vodilne elite postalo model vodenja tudi za urbano prebivalstvo, potem je dovolj razumljivo, da je tržaški srednji sloj dejavno sodeloval z okupatorjem. V takem okolju so ostali italijanski antifašisti, ko so poudarjali nujnost nacionalne obrambe pred nacisti, brez vsakršnega širšega konsenza. Za Pupa so tudi pomenljivi spori, ki so nastali zaradi nasprotujočih si nacionalnih stališč med italijanskim in slovenskim odporštvom. Italijansko odporštvstvo so v Julijski krajini ošibila še posebno razhajanja med tistimi, ki so se navdušili za jugoslovansko partizanstvo, in tistimi, ki so hoteli ohraniti privilegirani odnos z italijanskim antifašizmom.

Po prihodu jugoslovanske vojske v Trst, Gorico in Istro so politična, družbena in nacionalna nasprotja dosegla svoj višek. Konec vojne ni prinesel v te kraje konec nasilja, ugotavlja Pupo, nasprotno, začelo se je obdobje povojnega obračunavanja. Prihod jugoslovanske vojske v Trst je bil namreč osvoboditeljski le za del Trsta, za slovensko prebivalstvo in dele tržaškega proletariata. Za večino Italijanov je prihod jugoslovanske vojske pomenil prihod novega okupatorja. Jugoslovanskim oblastem je medtem šlo zato, da Trst priključijo ostalemu jugoslovanskemu ozemlju. Dosledno s tem načrtom je jugoslovanska uprava poskušala obračunati zlasti s predstavniki mestnega antifašističnega odbora (CLN), ki se je v mestnem okviru pojavil kot direkten tekmeč jugoslovanskih oblasti. Povojno nasilno obračunavanje ni zajelo le kolaboracionistov, trdi Pupo. Prizadelo je prav tiste antifašiste, ki niso soglašali z revolucionarnim prevzemom oblasti in s priključitvijo Trsta ter ostalih delov Julijske krajine Jugoslaviji. Povojno nasilje ni rastlo namreč le iz ideoloških nasprotij, bilo je toliko bolj krvavo, ker se je zasidralo na rodovitna tla nacionalistične mržnje. Internacionalizacija tržaškega vprašanja, določitev Morganove črte, razdelitev obmejnega ozemlja na cono A in cono B še zdaleč niso pomirile povojnega političnega dogajanja, ki je čedalje v večji meri sililo v politično in nacionalno polarizacijo. Vezi med zaledjem in mestom so se nasilno prekinile, Trst se je ločil od Istre, Gorica od Vipavske in Soške doline.

V avtorjevem osvetljevanju tržaških in primorskih dogajanj je opaziti tančico obžalovanja za to, kar sta Trst in Gorica takrat izgubila. Izzazitejša sentimentalna nota je medtem očitna v didaskalijah izpod peresa Fulvia Anzellottija, ki dopolnjujejo skrbno izbrane fotografije Roberta Spazzalija. Ob tem lahko pripomnimo, da je pri osvetljevanju polpretekle zgodovine, tudi v primeru strokovnega pisca, težko povsem potlačili emocionalni pol, predstave, ki sta jih tako starejša kot mlajša generacija asimilirali ne glede na stran, kateri pripadata. Stereotipna gledanja na preteklost ene ali druge nacionalne skupnosti so zapustila v tistih, ki so zgodovino doživeli, v tistih, ki so jo pisali, in tistih, ki so jo brali ali le poslušali, dovolj obremenjujočo dediščino. Paoul Pupo teži za tem, da bi se čim bolj izognil tej dediščini, ki je vseprevečkrat proizvedla ozkogledno osvetljevanje preteklosti. Doslej so zgodovino o vojnem in povojnem času na Primorskem pisali ločeno. Vsaka stran si je izoblikovala svojo. Morda je vendarle prišel čas za trezno, znanstveno in globalno osvetlitev vojnih in povojnih tržaških zgodovinskih vozlov.

Marta Verginella

Jože Prinčič, **Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945–1956. Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji.** Novo mesto : Dolenjska založba, 1992. 192 strani.

V današnjih gospodarsko in tudi drugače sila neprijaznih ter izdajanju znanstvenih knjig nenaklonjenih časih je zagledala luč dneva zelo zanimiva knjiga dr. Jožeta Prinčiča o industrializaciji Slovenije v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. To je zaradi številnih predvsem finančnih ovir, ki so spremljale natis te knjige, kar velik dosežek. Če pa upoštevamo dejstvo, da je Prinčič nekaj mesecev pred tem že uspelo objaviti še eno knjigo, gre že za pravi podvig. Objava dveh knjig v enem samem letu je v naših zgodovinskih logih zagotovo nevsakdanji pojav, zlasti na področju gospodarske zgodovine. Z izdajo »Virov za nacionalizacijo industrijskih podjetij po 2. svetovni vojni«, ki jih je napisal v sodelovanju z Maruš Zagradnik in Marjanom Zupančičem, pri čemer je bil Prinčičev delež prevladujoč je odmevno posegel v denacionalizacijske razprave in mnogim olajšal pot do vrnitve premoženja. Jože Prinčič se je v preteklih letih uveljavil kot eden vrhunskih poznavalcev gospodarskega razvoja slovenske dežele v povojnih letih. Pričujoča knjiga, ki predstavlja sintezo doseganih spoznanj, doseženih z večletnim sistematičnim česanjem slovenskih in beograjskih arhivov, nam to samo znova potrjuje.

Preučevanje gospodarskega razvoja v prvem povojnem desetletju je vsekakor zelo potrebno, saj nam procesi, začetni v tem času, že nudijo na ogled vse bistvene notranje vzroke, ki so pripomogli k neslavnemu propadu socialistično oziroma komunistično ustrojenih državnih ureditev ob koncu osemdesetih let. Prinčičeva knjiga nam torej na primeru Slovenije natančno ilustrira ekonomsko politiko komunističnih oblastnikov, ki so zaverovani v svoj prav, s sebi lastno radikalnostjo in ne meneč se za družbeno ceno, uresničevali pretvorbo slovenske ekonomske strukture iz prevladujoče agrarne v industrijsko.

Industrializacija slovenske dežele je bila nedvomno potrebna, o čemer pred vojno ni dvomil nihče, ker je bilo slovensko kmetijstvo v hudi krizi, obenem pa so beležili še znatno prenaseljenost slovenskega podeželja. Strateška usmeritev komunistov v pospešeno industrializacijo je bila torej pravilna, vendar se je pri tem zastavljalo sila pomembno vprašanje, kako izvesti v kratkem času tako radikalno transformacijo ne samo gospodarske, temveč tudi socialne strukture Slovenije. Začuda si komunisti v predvojni Jugoslaviji s temi vprašanji niso belili glave, kaj šele, da bi izoblikovali neko razdelano vizijo takega epochalnega prehoda. Pred drugo svetovno vojno in po njej jim je Sovjetska zveza predstavljala edini možni in zveličavni model spreminjanja gospodarske in socialne strukture družbe. Zato ni presenetljivo, da so se pri snovanju operacionalizacije pospešenega industrijskega razvoja v celoti naslonili na sovjetski model in bili pr tem v svoji mladostni zagnanosti celo bolj »papeški od papeža«. Izoblikovali so namreč tako obsežen, natančnejši, megalomanski projekt industrializacije države brez realnih virov financiranja, da so vanj dvomili celo svetovalci iz prve dežele socializma, zahodni opazovalci pa so bili zgroženi.

Ravno na tej točki najdemo izvorni greh jugoslovanskega, v tem okviru tudi slovenskega ekonomskega razvoja, ki nam je zapustil izrazito popačeno in enostransko gospodarsko podobo. Proces industrializacije v prvem povojnem desetletju je torej karakterizirala megalomanija, improvizacija, stihijnost in odsotnost stvarnega načrtovanja, saj jugoslovanski in slovenski komunisti niso zmogli narediti kompromisa med lastnimi hotenji in realnimi možnostmi države. Očarani z velikimi in kapitalsko nenasišnimi industrijskimi objekti, so jih navdušeno načrtovali in še z večjim veseljem gradili, pa čeprav je ekonomska logika dostikrat govorila ravno nasprotno. Tako so gradili naprave v težki in bazični industriji ter elektrarne. Poleg velikega števila delovnih mest in izjemno velikih stroškov gradnje, kar realizirana proizvodnja ni opravičevala, je taka politika statistično izkazovala tudi izjemno visoko stopnjo gospodarske rasti. Slednja je partijski nomenklaturi služila kot dokaz pravilne in zelo uspešne gospodarske politike. Žal pa je ta politika popolnoma pozabila na kakovostni nivo proizvodnje, saj so bile vsesplošne ugotovitve, da kvaliteta izdelkov ni niti približno dosegla predvojnih, celo v istih tovarnah ne.

Jugoslovanski komunisti so po končani obnovi države z letom 1947 prešli na udejanjanje industrializacije, ki je bila tako kot v Sovjetski zvezi izoblikovana v obliki petletnega načrta. Zaradi zunanjih in notranjih vzrokov se je ta petletka raztegnila kar v desetletko, le da so industrializacijo v posameznih etapah različno imenovali, ker je bilo potrebno prikriti neizpolnjevanje načrtovanega. Industrializacijo so tako do leta 1950 označevali za kapitalno izgradnjo, ki so jo po rebalansu, natančneje povedano, uskladili želja z zmoglostmi, poimenovali ključna in kapitalna izgradnja. Vendar se tudi ta pojem ni dolgo uporabljal, saj ga je s prehodom na nov način financiranja industrijskih naložb (delno sofinanciranje in vsaj deloma upoštevanje ekonomičnosti) zamenjal pojem temeljne investicijske izgradnje. Te pojme je avtor tudi uporabil za naslove ključnih poglavij in periodizacijo svoje razprave.

Opozoriti velja na še eno dimenzijo jugoslovanske industrializacije, ki je v večnacionalni skupnosti imela zelo negativne gospodarske in nenazadnje tudi politične posledice. Gre za prerazdeljevanje in prelivanje sredstev ne glede na želje in potrebe prizadetih. Tako je Prinčiču uspelo argumentirano dokazati, da razliko od drugih v bivši Jugoslaviji, da je morala Slovenija znatno prispevati k razvoju drugih republik, pri čemer ji je bilo tudi politično zaukazana upočasnitev gospodarskega razvoja. Seveda se je sčasoma spreminjal način zajemanja slovenskega presežka. v prvih letih po vojni je morala Slovenija pomagati v naturi in s kvalificirano delovno silo, v kasnejših letih pa so prešli na sistem zveznih skladov, ki so obstajali vse do konca jugoslovanske državne skupnosti.

Prinčič je obravnavo zaključil z letom 1956, ko so se odločili preiti na novo gospodarsko politiko. Vzrok temu je bilo spoznanje o nujnosti upočasnitve tempa industrializacije in postaviti slednje na racionalnejše osnove, predvsem z upoštevanjem ekonomičnosti naložb. Poleg tega je bilo potrebno nekaj dati tudi prebivalstvu, ki je žrtvovalo deset let svojega dela, ne da bi zato imelo ustrezno nadomestilo v obliki dviga življenjskega in družbenega standarda. Iz tega časa izvira tudi usmeritev, da je potrebno dvigniti

družbeni in osebni standard s tujo akumulacijo, medtem ko naj bi za nadaljno industrializacijo uporabili predvsem domačo. Ta usmeritev nam pojasnjuje veliko zadolženost jugoslovanske države v osemdesetih letih, saj je bilo zaradi nizke akumulativna sposobnost gospodarstva nujno najemati čedalje večje tuje kredite.

Omeniti velja hvalevredno dejstvo, da je Prinčičeva knjiga napisana preprosto in jasno, pa zato njegovo delo ni niti malo izgubilo na strokovnosti. Tovrstni jezik, logično strukturirana in tekoča pripoved nasploh odlikuje to razpravo, čeprav v njej najdemo obilico podatkovnega gradiva. Slednje včasih skorajda onemogoča pisanje tekoče zgodbe, o čemer vedo veliko povedati gospodarski zgodovinarji. Knjigo je nedvomno potrebno in vredno prebrati, saj se v njej skriva mnogo odgovorov na dileme slovenske gospodarske stvarnosti bližnje preteklosti, ki imajo na žalost posledice tudi v današnjih dneh.

Žarko Lazarevič

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, Ljubljana

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo (Zbornik za zgodovino šolstva – šolska kronika), razstavne kataloge, bibliografije in druge publikacije s področja zgodovine šolstva. Od leta 1948 je izšlo 51 razstavnih katalogov in od teh so nekateri še na voljo:

Razstavniki katalogi

- Vincenc Žnidar: Življenje in delo J. H. Pestalozija. 1970
 Tatjana Hojan: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. 1970
 Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. 1970
 Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici šolskih uradnih tiskov. 1972
 Šolske stavbe Ljubljane. 1974
 Tatjana Hojan: Izobraževanje odrasle mladine. 1975
 Slavica Pavlič: Dijaški in študentski domovi. 1976
 Andrej Vovko: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. 1977
 Andrej Vovko: Popotnik-sodobna pedagogik 1880–1950–1980. 1980
 Jože Ciperle: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do 1918. 1981
 Tatjana Hojan: Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941. 1982
 Od risanja do likovne vzgoje: zgodovina in razvoj likovnega pouka. 1982
 Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918. 1983
 Tatjana Hojan: Prešeren v čitankah do leta 1941. 1984
 Minka Pahor: Ukinitve slovenskih in hrvaških šol na Primorskem. 1984
 Jože Ciperle-Vinko Skalar: Vzgojni zavodi. 1987
 Jože Ciperle-Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. 1988
 Odprta šola – o. š. Podčetrtek. 1989
 Tatjana Hojan: 100 let učiteljske organizacije. 1989
 Jože Ciperle: Šolska spričevala. 1991
 Branko Šuštar (ured.): Šola za sestre – zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1753–1992. 1992

Druge publikacije

- Jože Ciperle – Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. 1987
 Tatjana Hojan: Bibliografija Slovenskega učitelja 1872–1877. 1988
 Tatjana Hojan – Marisa Škerk-Kosmina: Učiteljski list, Trst 1920–1926. Bibliografsko kazalo, razprava. 1991
 Slavica Pavlič: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. 1991

Navedene publikacije lahko po sprejemljivih cenah dobite ali naročite v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani (061/213-024).

UDK 929 Kos Milko

GESTRIN Ferdo, akad., dr., redni univ. prof., SI-61000 Ljubljana, Gestrinova 1

Milko Kos in njegovo delo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 181–183, 2 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Milko Kos je bil rojen 12. 12. 1892 v Gorici. Zgodovino in geografijo je študiral na Dunaju in se izpopolnjeval na Dunaju in v Parizu. Predaval je v Beogradu in Zagrebu in od 1926 v Ljubljani. Razprava ob stoletnici njegovega rojstva obravnava njegovo življenje, zlasti njegovo znanstveno delo, najpomembnejše knjige in njegovo javno dejavnost. Izpostavlja njegovo delo na slovenski srednjeveški zgodovini in objavljane virov iz istega obdobja.

Milko Kos je umrl 24. 3. 1972 v Ljubljani.

Avtorski izveček

UDK 940.1 (093):931 (497.12:13)

BRATOŽ Rajko, dr., izredni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 185–214, 143 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

O zgodovini srednjega Podonavja, zahodnega Balkana in severnojadranskih dežel od prvih posegov Rima v 2. stol. pr. Kr. do propada antičnega sveta ob naselitvi Slovanov na prehod iz 6. v 7. stol. poroča 15 bizantinskih avtorjev in vsaj 60 zahodnih piscev iz časa od 7. do 15. stol. Poročila srednjeveških avtorjev temeljijo predvsem na danes poznanih virih iz pozne antike; pri pisih, ki so izhajali iz obravnavanega ozemlja ali iz njegove bližine, pa so močno navzoči tudi legendarno izročilo in potvorbe srednjega veka. Razen prav redkih izjem poročila srednjeveških avtorjev ne prinašajo obogatitve znanja antične zgodovine. Tako pri bizantinskih kot pri zahodnih pisih je opazno posebno zanimanje za izbrane dogodke, pri katerih se je po njihovem pričujanju manifestirala Božja volja in pomenijo zmago pravovernega krščanstva.

Avtorski izveček

UDK 940.712 "08":930.22

ŠTIH Peter, dr., asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

K diplomatični analizi 12. poglavja Konverzije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 215–223, 49 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Diplomatična analiza prve polovice 12. poglavja *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* je pokazala, da je Ludvik Nemški 12. oktobra 847 v Regensburgu izdal samo listino za Pribino, ki ni temeljila na imunitetnem privilegiju za Salzburg; da je pisec *Conversio* kot predlogo pri pisanju omenjenega pasusa verjetno rabil na osnovi omenjene listine Ludvika Nemškega naknadno izgotovljeno in s seznanom prič dopolnjeno *Notitio* in listino Ludvika Nemškega iz 837, s katero je salzburski cerkvi potrdil imunitetni privilegij in da podatke, ki ga je zamolčal, da je bil Pribina postavljen tudi za grofa v Spodnji Panoniji, po vsej verjetnosti ni izviral iz listinske predloge, ampak je bil del splošnega znanja in vedenja.

Avtorski izveček

UDK 940.1 (497.12 Otok pri Dobravi)

STARE Vida, dr., višji znanstveni sodelavec, Narodni muzej, SI-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Stanovanjska jama z Otoka pri Dobravi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 225–249, 16 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Prispevek govori o »zemljanki«, najstarejšem stanovanjskem bivališču na Otoku. Njen pomen je že v dejstvu, da takšna jama obstaja na tem delu Slovenije in se tako vključuje med slovanske vkopane objekte 10.–15. stol. na širšem vzhodnoevropskem prostoru. Vkopana je bila v času pred 11. stol. in je imela dve ali tri razvojne stopnje. Dokončno so jo zasuli v 14. stoletju. Verjetno je bila del v poplavi uničenega slovanskega naselja, kjer so se bavili z usnjarsko in železarsko dejavnostjo, katerih sledove so odkrili na južnem delu otoške površine.

Avtorski izveček

UDC 940.1 (093):931 (497.12/13)

BRATOŽ Rajko, Dr., Senior Lecturer, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Accounts of Medieval Authors on the Antique History of the Area between Syria and Aquilina

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 185–214, 143 notes
Sn. (De., Sn., En.)

The history of the middle Danubian area, Western Balkans and Northern Adriatic countries from the first interventions of Rome in the 2nd century B.C. till the decline of the antique world due to the settlement of Slavs at transition from the 6th to the 7th century is reported by 15 Byzantine and at least 60 western authors in the time 7th – 15th century. Accounts of medieval authors are based mostly on the today known sources from the late Antiquity; with authors coming from the area, dealt with, or from the vicinity, legendary tradition and fabrications of the Middle Ages are strongly present as well. With very rare exceptions the reports of medieval authors don't bring any enrichment of the knowledge about the antique history. Both Byzantine and western authors showed special interest for events where, to their conviction, God's will was manifested and had the significance of victory of the orthodox Christianity.

Author's Abstract

UDC 940.1 (497.12 Otok pri Dobravu)

STARE Vida, Dr., Superior Scientific Collaborator, National Museum, SI-61000 Ljubljana, Presernova 20

Dwelling Cave on Otok by Dobrava

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 225–249, 16 notes
Sn. (De., Sn., En.)

The contribution deals with the so called "earth cabin", the oldest dwelling place in Otok. Its significance is in the very fact that such a cave exists in this part of Slovenia, being therefore one of the Slav dug in objects from the period 10th to 15th century in the wider East-European territory. It was dug in in the time before the 11th century and went through two or three stages of development. It was filled up for good in the 14th century. Probably it was a part of the Slav settlement, destroyed by a flood. Inhabitants were occupied with leather and ironwork activities, traces of which were discovered in the southern part of Otok.

Author's Abstract

UDC 929 Kos Milko

GESTRIN Ferdo, Academician, Dr., Retired Full Professor, SI-61000 Ljubljana, Gestrnova 1

Milko Kos and his scientific pursuits

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 181–183, 2 notes
Sn. (En., Sn., En.)

Milko Kos was born the 12th of December 1892 in Gorica/Gorizia. He studied history and geography in Vienna and specialized in Vienna and Paris. He lectured in Belgrade, Zagreb and since 1926 in Ljubljana. The survey on occasion of his birth centenary deals with his life, especially his scientific work, the most important books and his public activities. It points out his work on the history of the Middle Ages in Slovenia and his publishing of historical sources from the same period.
Milko Kos died on the 24th of March 1972 in Ljubljana.

Author's Abstract

UDC 940.712 "08":930.22

ŠTIH Peter, dr., Assistant, University in Ljubljani, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

To the Diplomatic Analysis of the 12th Chapter of Conversio

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 215–223, 49 notes
Sn. (De., Sn., En.)

Diplomatic analysis of the first half of the 12th chapter of *Conversio Bagoarorum et Carantanorum* indicated that, on October 12, 847, Louis the German issued only the charter for Pribina, which didn't base on the immunity privilege for Salzburg; that the author at his writing of the mentioned passage of *Conversio* probably used as a model *Notitia*, subsequently completed on the basis of the mentioned charter of Louis the German and supplemented with the list of witnesses, as well as the charter of Louis the German of 837, with which he confirmed to the Salzburg Church its immunity privilege; and that the datum which he concealed, namely that Pribina was also appointed the count of Lower Pannonia, most probably didn't originate from the charter, but was a part of common knowledge.

Author's Abstract

UDK 061.22:949.712 "1843/1862"

JANŠA-ZORN Olga, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Historično društvo za Kranjsko (6. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 251–261, 86 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V 60. letih 19. stoletja so mesečni sestanki Historičnega društva za Kranjsko zašli v krizo, po eni strani zaradi pomanjkanja predavateljev, po drugi pa zaradi vojne (1866) in nastajajočih slovensko-nemških nasprotij. Leta 1867 je prišlo do sporazuma med Historičnim in Muzejskim društvom za Kranjsko o skupnih sestankih, vendar je na njih prevladovala Dežmanova linija, po letu 1872 pa tudi teh sestankov ni bilo več.

Avtorski izveček

UDK 940.3/4 : (=863)

SVOLJŠAK Petra, raziskovalni asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Prva svetovna vojna in Slovenci (1. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 263–287, 236 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

Razprava vključuje samostojne publikacije (znanstvene, publicistične in spomine), razprave in članke, ki so bili objavljeni v slovenskih revijah, tehnikih in dnevnikih. Razdeljena je na dve obdobji, od 1918 do 1941 in od 1941 do 1992. Posveča se nepolitičnim temam 1. svetovne vojne, vojaškim dogodkom in njihovim vplivom na življenje civilnega prebivalstva. Obdobje med 1918 in 1941 opravečuje posvečanje »jugoslovanskim« temam in širok izbor člankov in spominov na veliko vojno.

Avtorski izveček

UDK 329.15 (497.1) : 327.323.31

LEŠNIK Avgust, dr., asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Diferenciacija v KPJ pod vplivom »21 pogojev Kominterne«

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 289–293, 19 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor v razpravi obravnava idejne spore znotraj KPJ v letu 1920. Ti so bili posledica kominterne dirigirane diferenciacije na temelju »21 pogojev za sprejem v KI«. V tem kontekstu podrobneje obravnava »Manifest opozicije«, s katerim so centurmasi 25. septembra 1920 nastopili proti idejam ruskega »oktobra« ter obtožili Kominterno za razkol v mednarodnem delavskem gibanju.

Avtorski povzetek

UDK 930.85 (497.12 Mislinjska, Mežiška in zgornja Dravska dolina) (092)

BERZELAK Stane, profesor zgodovine, Srednja šola Slovenj Gradec, 62380 Slovenj Gradec, Koroška 11

Pomembni ljudje iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 295–298

Sn. (En., Sn., En.)

V sestavku so predstavljeni pomembnejši ustvarjalci iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline. Zajeta so imena najpomembnejših znanstvenikov, umetnikov pa tudi drugih zanimivih ljudi iz tega prostora skozi vsa zgodovinska obdobja do danes.

Avtorski izveček

UDC 940.3/4 : (=863)

SVOLJŠAK Petra, Research Assistant, Historical Institute Milko Kos at the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 5

The First World War and the Slovenes. A Survey of the Slovene Historiography, Publicistic and Recollective Literature on World War I. (Part 1)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 263–287, 236 notes
Sn. (It., Sn., En.)

The survey includes monographies (scientific, publicistic, memoirs), treatises and articles which were published in Slovene reviews, weekly papers and daily newspapers. It is divided into two periods – from 1918 to 1941 and from 1945 to 1992. The survey relates to the non-political issues of the Great War, i. e. military events and their various effects on the life of the civil population. The period between 1918 and 1941 is characterized by the selection of "yugoslav" topics and a wide selection of articles and recollections of the Great War.

Author's Abstract

UDC 930.85 (497.12 Mislinjska, Mežiška in zgornja Dravska dolina) (092)

BERZELAK Stane, History Professor, Grammar School Slovenj Gradec, 62380 Slovenj Gradec, Koroška 11

Important People from the Mislinja, Meža and Upper Part of Drava Valley

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, št. 2, s. 295–298
Sn. (En., Sn., En.)

The contribution presents people from Mislinja, the Meža and the upper part of Drava Valley of greater significance. The names of the most important scientists, artists, but also other interesting people from that area through all historical periods until today are comprised.

Author's Abstract

UDC 061.22:949.712 "1843/1862"

JANŠA-ZORN Olga, Dr., Senior Lecturer, University in Ljubljana, Pedagogical Faculty, SI-61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Historical Association for Carniola (6th part)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 251–261, 86 notes
Sn. (De., Sn., En.)

In the sixties of the 19th century monthly meetings of the Historical Association for Carniola came to a crisis, on one side due to the lack of lecturers and on the other because of the war (1866) and arising Slovene-German contradictions. In 1867 it came to an agreement between the Historical and Museum Association for Carniola referring to their common meetings, where, however, Dežman's line prevailed. After 1872 also those meetings weren't hold any longer.

Author's Abstract

UDC 329.15 (497.1) : 327.323.31

LEŠNIK Avgust, Dr., Assistant, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Askerčeva 2

Differentiation in the KPY under the Influence of "21 Communist Conditions"

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, pp. 289–293, 19 notes
Sn. (En., Sn., En.)

In his treatise the author deals with ideal disagreements within the KPY (Communist Party of Yugoslavia) in 1920. They were a result of Comintern's (CI) directed differentiation according to "21 conditions for admission in CP". In this context the author deals more in detail with the "Opposition Manifesto", with which the so called "centrunasi" on September 25, 1920, opposed the ideas of the Russian "October" and accused Comintern of the split in the international workers' movement.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/150-001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 308 SIT	36/1982, št. 1-2 – 266 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 392 SIT	36/1982, št. 3 – 168 SIT
4/1950 (1987) – 364 SIT	36/1982, št. 4 – 154 SIT
5/1951 (1987) – 490 SIT	37/1983, št. 1-2 – 238 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 700 SIT	37/1983, št. 3 – 154 SIT
8/1954 (1990) – 434 SIT	37/1983, št. 4 – 168 SIT
9/1955 (1989) – 392 SIT	38/1984, št. 1-2 – 238 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 434 SIT	38/1984, št. 3 – 140 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 434 SIT	38/1984, št. 4 – 154 SIT
14/1960 – (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 252 SIT
15/1961 (1989) – 322 SIT	39/1985, št. 3 – 224 SIT
16/1962 (1991) – 308 SIT	39/1985, št. 4 – 168 SIT
17/1963 (1978) – 392 SIT	40/1986, št. 1-2 – 294 SIT
18/1964 (1980) – 378 SIT	40/1986, št. 3 – 238 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 434 SIT	40/1986, št. 4 – 266 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 294 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 252 SIT	41/1987, št. 2 – 280 SIT
22/1968, št. 3-4 – pred ponatisom	41/1987, št. 3 – 266 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 280 SIT	41/1987, št. 4 – 266 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 224 SIT	42/1988, št. 1 – 238 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 238 SIT	42/1988, št. 2 – 238 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 266 SIT	42/1988, št. 3 – 252 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 280 SIT	42/1988, št. 4 – 224 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 266 SIT	43/1989, št. 1 – 238 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 322 SIT	43/1989, št. 2 – 238 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 294 SIT	43/1989, št. 3 – 252 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 280 SIT	43/1989, št. 4 – 252 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 294 SIT	44/1990, št. 1 – 238 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 294 SIT	44/1990, št. 2 – 252 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 252 SIT
29/1975, št. 1-2 – razprodan	44/1990, št. 4 – 266 SIT
29/1975, št. 3-4 – 460 SIT	45/1991, št. 1 – 266 SIT
(kmalu razprodan)	45/1991, št. 2 – 266 SIT
30/1976, št. 1-2 – 294 SIT	45/1991, št. 3 – 238 SIT
30/1976, št. 3-4 – 266 SIT	45/1991, št. 4 – 266 SIT
31/1977, št. 1-2 – 440 SIT	46/1992, št. 1 – 240 SIT
(kmalu razprodan)	46/1992, št. 2 – 320 SIT
31/1977, št. 3 – 408 SIT	46/1992, št. 3 – 320 SIT
(kmalu razprodan)	46/1992, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 4 – 224 SIT	47/1993, št. 1 – 560 SIT
32/1978, št. 1-2 – 294 SIT	47/1993, št. 2 – 560 SIT
32/1978, št. 3 – 224 SIT	
32/1978, št. 4 – 238 SIT	
33/1979, št. 1 – 280 SIT	
33/1979, št. 2 – 252 SIT	
33/1979, št. 3 – 238 SIT	
33/1979, št. 4 – 196 SIT	
34/1980, št. 1-2 – 336 SIT	
34/1980, št. 3 – 168 SIT	
34/1980, št. 4 – 168 SIT	
35/1981, št. 1-2 – 280 SIT	
35/1981, št. 3 – 182 SIT	
35/1981, št. 4 – 140 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 2000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 2000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 40 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške. Ponatise vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni. Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 180 SIT. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1993

941/949

120030124,2

COBISS •